

www.libtool.com.cn

Király és nemzet

Péter Simon

Digitized by Google

www.libtool.com.cn

HARVARD LAW SCHOOL
LIBRARY

Hungary

www.libtool.com.cn

www.libtool.com.cn

www.libtool.com.cn

www.libtool.com.cn

P. 41 2289
Simon
=

(46)

Jan 27

www.libtool.com.cn

PRINTED IN HUNGARY

www.libtool.com.cn

www.libtool.com.cn

KIRÁLY ÉS NEMZET.

IRTA

SIMON PÉTER.

PRINTED IN HUNGARY

www.libtool.com.cn

KIRÁLY ÉS NEMZET.

www.libtool.com.cn

VISSZAPILLANTÁS

I. FERENCZ JÓZSEF

MAGYARORSZÁG APOSTOLI KIRÁLYÁNAK URALKODÁSÁRA

1875-től 1879-ig

A „KIRÁLY ÉS KORONA” FOLYTATÁSA.

IRTA

SIMON PÉTER

A BUDAPESTI VII. KER. MAGY. KIR. ÁLLAMI GYMNASIUM TANÁRA, A SZT.-ISTVÁN TÁRSULAT IGAZGATÓ VÁLASZTMÁNYA- ÉS TUDOMÁNYOS S IRODALMI OSZTÁLYÁNAK TAGJA.

TÖBB KÉPPEL.

*

SZERZŐ TULAJDONA.

Ára 2 frt. = 4 korona.

PRINTED IN HUNGARY

BUDAPEST

«KOSMOS» MŰINTÉZET NYOMÁSA.

1895.

HUN
966
SIM

For Tr
S

www.libtool.com.cn

APR 17 1933

D. a J. Kr.!

www.libtool.com.cn

Méltóságos és Főtisztelendő Úr!

Legkegyesebb Pártfogóm!

Méltóságod ugyan elfogadta e könyvem ajánlatát, de értésemre adta, hogy apostoli szerénysége nem látná szívesen nevét valamely munka élén, — legyen az akár olyan szerény s igénytelen is, mint az enyim.

A jótevő óhajta parancs az előtt, akivel jót tett.

Pedig én szeretném az egész világnak kikiáltani, hogy van Magyarországon egy pap, aki egész életét magasztos hivatásának szenteli, aki valóban „Sacerdos secundum cor Dei“, aki szabad idejét a komoly tudományok oltárán áldozza fel, aki többre becsülve az erényt az aranynál, szerény igényei kielégítése mellett állása és magán vagyona jövedelmét a szűkölködők- és szegényekkel megosztja és hazafias és közművelődési célokra szenteli, s kinek legnagyobb öröme s legédesebb élvezete jót tenni — jót tenni titokban.

Mint a vallásosság, az erény és a tudományosság ilyen emberének és művelőjének, Méltóságodnak

ajánlom föl e dolgozatomat, amelyben magam is hálával, elismeréssel és dicséréttel adózom a vallássosságnak, az erénynek és a tudományosságnak mindeütt, ahol ezeket találtam, amikor egy pár év történetét olvastam.

Fogadja, esedezem, kegyesen Méltóságod e könyvet mint legnagyobb hálám legcsekélyebb adóját, s legyen elnéző annak számos gyöngéi és hibái iránt; hisz Méltóságod is tudja, testben s lélekben mily betegen irtam annak sok részeit; engem pedig tartson meg továbbra is kegyében, pártfogásában és szeretetében, mikre az által akarok méltónak mutatkozni, hogy, követve Méltóságod nemes példáját, iparkodom napról-napra erkölcsileg jobb lenni, — maradván igaz tisztelettel, hű ragaszkodással és meleg szeretettel Méltóságoknak

Budapesten, 1894. karácsony estéjén,

leghálásabb s leghivebb szolgálja

Simon Péter.

www.libtool.com.cn
Karácsony estéjén.

Gondolaként suhan át lelkem nagy, messze időkön,

S hittel erősen száll Betlehem ormaira

Rom, düledék minden, de a csillag fénye ragyog még:

Szent neve tündöklőn szórja sugárit élénk.

Ő, vezet édes igéje a földről égi örömré,

És a karácsonyi éj éneke zengi hírét.

Feldobogó szívvel, szép est, sóhajtvá köszönt, vár

A Jézus kebelén megneemesült szeretet.

Megváltottál, nagy jósággal véreDET ontván:

Új, szebb lett a világ, s boldog az emberiség.

Annyi között boldog s üdvébe hívőbb a magyar nép,

Mert ótalmát szűz, drága anyádra bizád

Jajjunk fölszállt láng-sziveig, s nem hagyhata veszni:

Zászlónknak diadalt általa, véle nyerénk!

Sengje körül trónod hős népünk hálaimája,

Hogy mi királynénkat szent napod adta nekünk!

Áradjon, zúgjon repesőleg himnusz a lantról:

Megszületett Jézus, s Hunnia angyala is!

Tettre merészen tört ez a nemzet védni hazáját,

Ügyde viszály s balsors szörnyü igába sodort.

Holtra gyötört a keserv, hajh! vártuk a nagy temetést már,

Am a királyné jött —, s a haza fényre derült!

Gerjedezőn a múlt mezején így andalog elmém
S álmot a hajdanból tünde jövőre himez.

Útja merengésnek tova, szép Sionunkra vezetvén,
Esztergom bércén im' te közelgsz elibém.

S óvárögva fogad, nemes Űrpap, tiszteletérzet,
Melyre szivem buzdúl ritka erényeidért.

Zűrlődön lelked vágy és öröm árjait érzi,
Melyre karácsonynak üdve, malasztja segít

Tiszta hiteddel most háromszor kérheted Istent:
Védje királynénkat, mint a királyt s a hazát!

Áldozatod, tudom, elhat földünk égi urához;
Jámbor imádból, ah! kis nevem el ne feledd!

Vajha megértnéd őt, ki hazánk s fejedelme szerelmét
Mert tőled tanulá, hódolatodra siet!

ELŐSZÓ.

«Király és Korona» c. munkámat, melyet a koronázás 25. évfordulójának jubiláris alkalmára írtam, a hazai sajtó elég kedvezően fogadta. Meg volt e részről az erkölcsi elismerés.

Egyesek, kiknek munkámat megküldöttem, feltűnően különböző, sőt egészen ellenkező bírálatot írtak nekem róla. Egyik papbarátom szerint a zsidókat, egyik zsidó barátom szerint a papokat dédelgetem. Egy magyar főúr túlságosan liberalisnak, mások túlságosan loyalisnak mondták a könyvet.

A túlnyomó többség ítélete itten is kedvező és helyes volt. Csak kettőt idézek.

Pulszky Ferenc (Bpest, Muzeum, 30. VI. 92.) ezt írja: «Figyelemmel olvastam s azt találom, hogy könyve különösen alkalmas olvasmány az érett ifjuság számára, azon célból, hogy a hazafiság és loyalitás érzetét egyformán kifejtse és ápolja. Nézetem szerint igen szerencsésen kötötte össze ezen két érzetet, úgy hogy alig ismerék könyvet, mely alkalmasabb volna arra, hogy kitűnőbb tanulók díjául használtassék».

Egyik főherceg kamarása meg ezt írja: «Seine k. und k. Hoheit geruhten das Werk «Király és Korona»

anzunehmen und sich über dasselbe überaus belobend auszusprechen, hervorhebend, dass dasselbe berufen ist, eine empfindliche Lücke in der vaterländischen Literatur für die reifere Jugend auszufüllen.»

Királyom és nemzetem dicsőítésén kívül az volt ama könyvvel a célom, hogy történelmünkben és helyzetünkben kimutassam, miszerint igaz honszeretet és királyhűség egymástól elválaszthatatlan erények, és a dynastia jól felfogott érdeke azonos a magyar nemzet érdekével.

Munkámat az uralkodóház tagjai kegyelmesen, a nemzet legjobbjai szívesen fogadván, magam pedig meg levén győződve, hogy szabad időmnek vallásos, hazafias és loyalis dolgok írására való fordítása által a közjót szolgálom, a «Király és Korona» folytatására szántam el magam.

«Király és Nemzet» c. munkám I. könyvében oly dolgokat mondok el, melyek többnyire az 1875—1879 közötti időben, II. könyvében, a melyek 1880 és 1885 között történtek.

A jót emelem ki, a jót magasztalom nagyban és kicsinyben, a jónak utánzására buzdítom magamat és másokat, jó példák felállításával. A rosszat, ahol csak tehetem, elhallgatom. Ostorozza a rosszat és a rosszat az, ki maga is jó; én nem vagyok az, csak az akarok lenni. A rossz ugyanis mindenütt feltölti magát; csodálkozom, hogy még nem csömöröltünk meg tőle; minek vegyem a rosszat még tollam hegyére is?

Az anyagi haszon a «Király és Korona» után messze mögötte állott az erkölcsi elismerésnek. Remélem Isten után, hogy a «Király és Nemzet» elődjétől előnyösen fog különbözni e részben is és legalább annyit fog jövedelmezni, hogy a költségek fődözve legyenek.

E reményben mondom, munkám végéhez jutva:
«Deo gratias!»

Budapesten, 1894. szeptember 25-én.

Simon Péter.

www.libtool.com.cn

TARTALOMMUTATÓ.

Lap

Ajánlat. Karácson estéje. Előszó.	
A király velencei és dalmáciai útja. Fiume. A budai katasztrófa. Áradások, Zágráb. Nagy halottak	1
Pártviszonyok. Vittore Emanuele. Andrássy rendjelei.	
Dalmácia. Fiume. Gróf Szapáry Géza. Don Alfonso és Donna Maria Blanca	1—13
Ördögárok. Részvét. Kir. kéziratok. Könyöradományok.	
Iparmű- és történelmi kiállítás. Gr. Zichy Pálné. Ki-tüntetések	14—24
Zágráb. Mária Krisztina és XIII. Alfonso (kép)	25—30
Br. Kemény Ferenc. Gr. Haller Ferenc. Kriza János.	
Özv. Breckenheim Nándorné. Hg. Windischgrätz. Ran-nolder János. Toldy Ferenc. Károly Lajos főhg. (kép)	31—37
Lázadás Törökországban. Török-orosz háború.	
Bosznia okkupációja. Bulgária. Vöröskereszt-	
Egylet I. Ferdinánd bolgár fejedelem	38
Abdul Hamid. Obrenovics. Károlygyevics. Hunyady	
Julia grnő. Milán. Natália. Abdul Kerim. Softák. Glad-stone. Oszman basa. Zubovics. Székely pucs. Plevna	39—53
Berlini kongresszus és szerződés. Az okkupáció. Magláj.	
Kállay Benjamin. Hercegovinai és boszniai deputációk.	
Szerajevo-i tűzvész. Veszteségünk. Királyi kéziratok	54—70
A sebesültek segélyezése. Kitüntetések. Gr. Andrássy lemondása. Gr. Kálnoky Gusztáv (kép). Battenberg	
Sándor hg. Slivnicza	71—84
Vöröskereszt-Egylet. Zichy Nándor gr. és Zichy Livia	
grnő. A díszülés. Augusztá császárné. Erzsébet-kór-ház. A gyógyíthatatlanok osztálya. Adakozók	85—95
A Coburg-család. Klementina kir. hgnő (kép). Stefania.	
Lujza. Klotild. I. Ferdinánd bolgár fejedelem (kép)	99—106

József nádor. Deák Ferenc. Nagy halottak. Gróf Mikó Imre	107
József nádor jellemzése. Szobra (kép). Családja. József főhg. és Lipovniczky püspök. István főhg. levele ...	107—119
Rónay Jácint. Deák betegsége. Hattyúdala. Gr. Mikes János. Koszoruk. Coburg Fülöp és Lujza, József főhg. és Klotild főhgnő Deák ravatalánál. A királyi pár koszorui. A királyné Deák ravatalánál (kép). Deák érdemei. Emlékbeszédek. Adomák. Deák-szobor leleplezése	120—149
Kossuth temetése. A király. A kath. papság magatartása	150—156
Perger püspök. Tarnóczy érsek. Székáts József szuperintendens (kép)	157—160
Br. Sina Simon és gr. Mikó Imre (kép). Gr. Mikó élet-rajza és működése	161—174
IX. Pius pápa jubileuma. Szapáry Béla grné	175—180
Albrecht főhg. jubileuma (kép). Albrecht főhg. és a hadnag. Albrecht főhg. és Karl ezredes. Albrecht főhg. vallásossága és jelleme	181—195
Id. gr. Károlyi István (kép). Élete. 80-ik születésnapja és a királyi család. Halála. A Károlyiak	196—206
A királyi koma. Külföldön kitüntetett magyarok	207—214
Ferencz Károly főhg. halála (kép). Jellemvonásai	215—221
Horváth Mihály	221—223
A szegedi katasztrófa	223
Anyag és szellem. Szeged története. Tápé, Algyő és Dorozsma. Tisza körlevele. Március 12-ike. A makos erdő	223—236
Br. Pulz Lajos. Pálffy Ferenc, Zubovics Fedor, Porzsolt Gyula, és Hadzsy Emil. A képviselők mentő bizottsága. Gr. Szapáry Gyula és Hieronymi Károly. Meskó Sándor. Gr. Csekonics Endréné. Naschitz zsidó	237—250
A király kézirata és intézkedései	251—253
A király Szegeden. A szív gyöngyei	253
A király könyei. A király szava. A koporsó. A király és Pápay. A kitüntetett hősök. A király és a cigány. Kalocsáné kenyere. A kár	253—271
A segély	272
Liszt. Laube. Az első adakozók. Főpapság. Főnemesség. Más adakozók. A walesi herceg (kép)	272—282

Ausztiai sajtó. Andrassy Katinka grnő (kép). Liszt és gr. Zichy Géza hangversenye ...	283—286
Németország segedelve. Gr. Széchenyi Imre (kép). Franciaország segedelve. Az ujságírók köszönő levele.	
A francia segélybizottság felhívása ...	287—293
Angolország segedelve. Gr. Károlyi Alajos (kép) ...	294—296
A többi országok segedelve. Ki adta a legtöbbet? ...	297—299
Szeged rekonstrukciója ...	300
Tisza Lajos gr. (kép.) Somogyi Károly. Szegedi küldöttség ...	300—304
A király ismét Szegeden ...	305
A király jutalmaz ...	305—308
A királyi pár ezüstitakodalmá ...	309
A király kegyelme. Előkészületek. A felvonulás ...	310—316
A püspöki kar és a főrendiház felirata ...	317—323
Fogadtatások ...	323—326
Költemények. A királyi pár Budapesten. Királyi alapítványok ...	327—334
Nagy halottak. Az Eötvös-szobor. Br. Wenckheim és Zsedényi Ede halála. Az Eötvös-szobor története és leleplezése (kép). ...	335—342
Erzsébet királyné és özv. br. Eötvös Józsefné (kép). Lulu ...	342—345

www.libtool.com.cn

A király velencei és dalmáciai útja. Fiume. A budai katasztrófa. Áradások. Zágráb. Nagy halottak.

Isten segedelmével ismét megkezdem a munkát, amely az önmagam hibájából és önhibámon kívül oly sokáig pihent.

1875-öt irunk. Mi nevezetes történt ez évben királyunkkal és nemzetünkkel?

Valamint «Király és Korona» c. könyvem elején, úgy kijelentem itten is, hogy nem akarok, de nem is tudok szigorú rendszerbe szedett történelmet írni; szándékom csupán kiragadni nagyobb mozzanatok az 1875—1885. évi események hosszú láncolatából, legfőlebb csoportosítván azokat természetük szerint és haladván az idő egymásutánja nyomán. De még ezt sem ígérhetem egész biztonsággal sem magamnak, sem másoknak, mert szomorú öntapasztalatból tudom, hogy olyan vagyok munkáimmal, mint az oláh csizmadia, ki magyar huszárcsizmát kezd szabni és csinálni, s mikor vele elkészül, látja, hogy biz az oláh bocskor, vagy mint Horatius ügyetlen fazekasa, kiről (Ars. poet. 21—2.) mondja: «Amphora coepit institui: currente rota cur urceus exit?»* Ez különben közös sorsa, úgy látszik, mindazon íróknak, kik igen sokat, vagy, mint én is, igen keveset tudnak és ismereteiket rendezni, gondolataikat és eszméiket fegyelmezni nem képesek.

* A fazekas kétfülű korsót kezd csinálni; miért jön ki a forgó korong alól, pl. csupor?

E könyvről is, melyet most kezdek írni, csak azt tudom, hogy mi *nem* lesz, de hogy mi lesz, azt nem tudom.

No de fogjunk hozzá! Hát mi is történt nevezetes a koronázás utáni nyolcadik esztendőben, vagyis 1875-ben, mint amely évig «Király és Korona» c. munkámban a főbb mozzanatok szedezetésében jobbadán követtem a történelem és chronologia fonalát?

Alighogy gr. Andrássy Gyula a magyar miniszterelnöki tárcát az osztrák-magyar külügyi miniszter és a Habsburgház miniszterének tárcájával cserélte föl, a Deák-párt, fejének, Deák Ferencnek, mindinkább súlyosbodó elbetegedése és a közügyektől való visszavonulása folytán lassankint elkezdett bomladozni, a kebeléből kikerült kormányok — egyik a másik után — összeroskadtak, saját pártjuktól sem védelmezve kellőképpen, az ellenzékek, különösen a Tisza Kálmánt, mint vezérét követő u. n. «balközép» csapásai alatt, és egyszer csak arra ébredtünk föl, hogy egyik párt sem képes egymaga kormányt adni az országnak és azt akcióiban támogatni és megvédeni. Természetes, hogy ily zilált parlamentáris és pártviszonyok alatt, hol az egyik kormányválság követte a másikat, az ország pénzhitele is megcsökkent a külföld előtt, és még a balközépből a kormányba belépett Ghyczy Kálmán sem gondolhatott az államháztartásban az egyensúly helyreállítására. E mellett idehaza a «nemzetiségi», odakünn a «keleti» kérdés réme kezdett ijesztgetni.

Ily belső és külső viszonyok nyomása alatt jött létre a «fuzió», vagyis a Deák-párt zömének egyesülése a «balközéppel» Tisza Kálmán vezérsége alatt az 1867-iki kiegyezés alapján. — Az érintett fenyegető körülmények kölcsönös mérlegelése után kijelentette ugyanis Tisza 1875. február 4-én tartott országgyűlési beszédében, hogy ő

pártjával együtt elfogadja az 1867-iki kiegyezést s odahagyja a közjogi opposzió meddő terét, vagy mint ellenei gúnyosan mondják, «szögre akasztja a bihari pontokat». www.libtool.com.cn

Igy lett Tisza Kálmán kormányképes; az egyesülés után keletkezett nagy párt magát «szabadelvű vagy liberális» pártnak nevezte.

S hogy viselkedett a király ezen zavaros állapotokkal szemben, melyek az alkotmányos kormányzást szinte lehetetlenné, a parlamentárizmust csaknem hitelvesztessé tették?

Példájával leckét adott az országnak az igaz alkotmányosságból és megmentette a parlamentárizmust! Türelmét nem vesztve, ellen állott azon «jóakaróink» tanácsának, kik őt az országgyűlés felosztatására unszolták, és várt, míg a hosszú vajudás után megszületett azon többség, mely képes volt az országnak erős kormányt adni, befogadta Tiszát, ki mostanig irgalmatlanul döngette az 1867-iki alkotmányt, azon ígéretére, hogy felhagy a közjogi opposzióval, a br. Wenckheim Bélával, mint miniszterelnökkel alakult új kormányba belügyminiszternek márc. 2-án, sőt kinevezte őt okt. 20-án br. Wenckheim helyébe, ki a király személye körüli miniszter lett, — miniszterelnöknek.

Lejárván az 1872—5-iki országgyűlési ciklus,³ a választások óriási többséget adtak a liberális pártnak, úgy, hogy Tisza aránylag hatalmasabb lónálunk, mint az akkoriban szinte mindenható, erőszakoskodó Bismarck Németországban: Tisza birta a korona teljes bizalmát és a csaknem hallatlan többség föltétlen támogatását. A volt Deák-pártnak azon része, mely a balközéppel való egyesüléstől idegenkedett, a jobb szárny- a konzervatív Sennyey, a balszárny a szélső balpárthoz csatla-

kozott: amazok a későbbi «közjogi alapon álló ellenzéknek», most immár «nemzeti», emezek a mostani «48-as és függetlenségi pártnak» képezték a magvát.

Megszilárdulván itthon a Wenckheim-Tisza miniszterium kinevezésével a politikai viszonyok, és Ausztriában a hg. Auersperg Carlos kormánya alatt szintén csillapulván egy kissé a bomlasztó pártzavarok, nyugodtabban foglalkozhatott fáradhatlan királyunk a két testvér-állam külpolitikájával is, és ebben segédkezett neki gróf Andrassy Gyulának, az első *magyar* külügyminiszternek, magas röptű lánglelke és finom tapintata.

Mióta elfoglalta őseinek immár 600 éves trónját, akár mint abszolút, akár mint alkotmányos uralkodónak, *I. Ferencz Józsefnek* mindig, de mindig az a fő cél lebegett szeme előtt, hogy népeit boldogítsa, országait felvirágoztassa, és ezen főcélnak alárendelt mindent és mindent, de leginkább saját kényelmét, nyugodalmát és saját érzelmeit. Tanultuk mi is az iskolában, és magam is gyakran idézem, hogy «fortior est, qui se, quam qui fortissima vicit moenia.» Ó de mily nehéz, néha mily keserves ez az önlegyőzés! S Ferencz József nekünk ezen erény gyakorlásában fényes mintaképül szolgál. Nagy a mi királyunk mint ember, még nagyobb mint uralkodó, de a legnagyobb mint keresztény! Mily könnyen bosszulhatta volna meg magát 1870-ben a testvérgyilkos németen Königrätz-vagy Sadováért! A katonai dicsőségen ejtett csorba szégyenérzete, a hitszegés keltette bosszúvágy, br. Beust Nándor személyes ellenszenve Bismarck ellen, a mi rokonszenvünk a francia iránt, a szlávság német elleni gyűlölete s a hatalmas katonapárt alig fékezhető harc kedve —, mindez ösztökélte az uralkodót, hogy megragadja a megtorlásra kínálkozó kedvező alkalmat. Nem

tette. Nem tette, mert népei érdeke, boldogsága a semlegességet látszott kívánni. S e nézetében megerősítette őt gr. Andrássy is, ki akkor a király körül levők között talán egyedül volt számot tevő személy, ki a szenvedélyek és harci láz közepette megtartotta hidegvérűségét, és a semmi által el nem homályosított éleslátást, s kit szinte halála napjáig az uralkodó jó szellemének lehet tekintenünk.

Ugyancsak gr. Andrássy segítette diadalra a sok udvari fondorlat fölött az uralkodónak népei érdeke támasztotta azon nagylelkű hajlandóságát és készségét is, hogy másik ellenének, *Vittore Emanuele* olasz királynak is, ki, bár maga legyőzve, idegen, francia segélyvel és szövetségzve a német ellenséggel és mindenféle felforgató elemekkel, tőle elrabolta két virágzó tartományát, Lombardiát és Veneciát, békejobbot nyújtson s 1873-ban vendégül meghívja Bécsbe a világkiállításra.

E látogatás viszonzására indult 1875. ápr. 1-jén királyunk Velencébe. Azt már nem tette, hogy *Rómában* keresse föl a «Ré Galantuómot»: hisz itt fogoly volt maga Rómának isteni és emberi jog szerint törvényes ura-királya, *IX. Pius* pápa, a keresztény világ fejedelme! A vele közös sorsot szenvedett, egyenlően bántalmazott pápára való tekintet kínossá tette bizonyára Ferencz Józsefnél, a világ eme legvallásosabb, legjogtisztelőbb fejedelménél, a lelki tusát, mielőtt e lépésre szánta magát.

Útjába ejtette, a mint tudjuk, Triesztet, hol jelen volt öcsésének, Miksának, a gazúl elárult és gyáván meggyilkolt mexikói császárnak, szoborleleplezésénél, és érintve Görcöt, a mellbetegek eme bucsujáró helyét, ápr. 5-én folytatta útját Velence felé, vaspályán.

Mellözöm a pompás fogadtatás, a fényes hadi szemle és nagyszerű díszlakoma s egyéb ünnepek leírását. A lakoma alatt a két uralkodó kölcsönösen poharat emelt egymásra, népeik boldogságára és államaik barátságára. Kellemes meglepetés tükröződött le a király arcáról, midőn a bevonulásnál az üdvözlétre tömegesen megjelent magyarok ajkáról felhangzott a lelkes «Éljen», mit Velencében alig remélt hallani, a bemutatáskor pedig a magyarokkal, többek között gr. Eszterházy Pál, gr. Berchtold Richárd, Pacor Kálmán ezredessel és másokkal kizárólag magyarul beszélgetett, mosolyogva jegyezvén meg: «Hisz én itten, Velencében, valóságos magyar kolóniát találok».

Mielőtt ő felsége ápr. 7-én Velencéből elutazott, az olasz király gr. Andrásynak a következő sajátkezű ajánlással ajándékozta a képét: «Al conte Giulio Andrassy, al suo affezionatissimo cugino, Vittore Emanuele Ré». E sorok a kép alá voltak írva. Azért is mondja az olasz király gr. Andrásyt «az ő legkedvesebb kuzinja-vagy rokonának», mert ezt, még a velencei út előtt birtokában lévén a gróf a legmagasabb olasz rendjelnek, megillette az ily megszólítás.

A rendjelekről eszembe jut itt egy tragiko-komikus történetke, melyben csakugyan ismét rendjelek szerepelnek. Ezt itt elmondom, mert úgy veszem észre, hogy megfélekezve a «sutor ne ultra crepidam»-féle tilalomról, a történetírásban kezdettem kontárkodni.

1882. nyarán történt, hogy tolvajok törtek be gr. Andrassy lakásába, s onnan sok mindent elloptak, de megdézsmálták különösen drága rendjeleit. Természetesen tudomást vettek a dologról a szemfüles lapok is, és ennek révén a hautevolée is sokáig beszélt a grófort ért «nagy szerencsétlenségről». Így, mikor egyszer belép

a gróf egy főrangú társaság szalonjába, sokan elébe sietnek és tréfásan sajnálatukat és «legőszintébb» részvétüket fejezik ki azon «pótolhatatlan» veszteség fölött, mely őt érte. De gr. Andrassy nem fogta ám tréfára a dolgot. «Méltóztassanak elhinni, hölgyeim és uraim», mondá komikus komolysággal, «nincs ezen mit nevetni! Nem elég, hogy csúfosan megloptak és drága szekre nyeimet az erőszakos feltöréssel megrongálták, de mennyit kellett lótnom-futnom, fáradnom! Majd az egyik vagy másik kerületi kapitánysághoz, majd a főkapitánysághoz citáltak, majd a járásbirósághoz, vagy törvényszékhez idéztek, kihallgattak, vallattak, faggattak, mintha bizony magam emeltem volna el helyükről a magam ordóit és ékszereit! Őszintén mondom, még halálos ellenségemnek sem kívánom, hogy — meglopják. Már kijelentettem utóljára, hogy odaengedem szívesen a tolvaj uraknak az egész prédát, csak nekem hagyjanak egyszer immár békét a detectiv, rendőr és bíró urak. Hohó! Nem oda Buda! felelék nagy fontoskodva. A lopás és betörés «hivatalból üldözendő bűncselekmény», és excellenciád tartozik, mint a kinek a kárára követtetett el ezen bűncselekmény, a büntető igazságszolgáltatást útbaigazítani.» S így sopánkodott tovább a gróf, mikor a király, ki szintén jelen volt a társaságban, a gr. Andrassy körül álló csoporthoz közeledett, és megtudván, hogy miről foly a diskurzus, mosolyogva mondá: «Elképzelem, mekkora lehetett a gróf kétségbeesése, mikor a lopásról értesült, s mint fokozódott ezen kétségbeesés akkor, amidőn az eset iránt kihallgatták.» Mindnyájan tiszteletteljes kíváncsisággal néztek a királyra, ki rövid pauza után így folytató: «Az okát is megmondhatnám ezen kétségbeesésének és zavarának; de csak azon föltétel alatt mon-

dom meg, ha megigéri, hogy rossz néven nem veszi.» «Mindenkoron csak okulásomra és üdvömre szolgált, ha Főlséged észrevételeit a legmélyebb hódolattal meghallgathattam», ~~viszont~~ ~~gróf~~ ~~Andrássy~~ a hála és a meggyőződés hangján. «Ekkor hát megmondom! A legnagyobb zavarba és kétségbe bizonyára az ejtette a grófot, hogy maga sem tudta, hogy hány rendjele van, s ekként képes sem volt a rendőrségnél bejelenteni, hogy a sok közül, minő ordóit lopták el? Lám, hogy eltaláltam!» fejezi be szavait ő felsége, midőn gr. Andrássy nevetve és beismerőleg meghajtá magát előtte. És a király föltevése csakugyan helyes volt: gr. Andrássy tényleg nem tudta, hány és minő rendjelei vannak, és kénytelen volt egy hivatalos diplomáciai sematizmus segítségével «leltározni» azon rendjeleit, melyek kikerültek a tolvajok figyelmét, hogy hitelesen megállapíthassa és bejelenthesse azokat, melyeket az éjjeli látogatók magukkal vittek.

Ezen rövid kitérés után kísérjük tovább útjában fáradhatlan királyunkat.

Velencéből egyenesen Pólába utazott ő felsége «Miramare» nevű hajóján, a birodalom e hatalmas hadikikötőjébe, s itt szemlét tartott az éppen ott levő hajóraj felett, mire Zarába vette útját, a honnan — néha roppant fáradsalmak között, kocsin, lóháton, néhol gyalogszerrel is — meglátogatta Dalmácia belsejét, hajón pedig partvidékeit és összes szigeteit. Ezen útjában nálánál fiatalabb és erősebbeknek látszó sok kísérője gyakran kidőlt az edzett és fáradságot nem ismerő, már 45 éves fejedelem oldala mellől.

Mindjárt ápr. 13-án Pago szigetének látogatására indult, mely útján hajója magyar tengerparti vizeket szelvéen át, gr. Szapáry Géza fiumei kormányzó, a

király üdvözlésére sietett gőzösön s elkísérte, gőzöse követvén a «Miramár»-t, a carlopagói kikötőbe. A rév-hivatal épületén a magyar állam óriási lobogója lenggett, és a házak is magyar és horvát zászlókkal voltak feldíszítve. Ő felsége partraszállván, egyenesen a főtemplomba sietett, hogy mindenekelőtt lerója hálája és hódolata adóját a királyok Királyának és kérje áldását további útjaira és uralkodói pályájára. Ezután fogadta gr. Szapáry Gézát, ki így szólt a királyhoz: «Bátorkodom a magyar tengerészeti hatóság tisztviselőinek élén Fölségedet magyar tengerpartunkkal szemben üdvözölni és legmélyebb hódolatunkat bemutatni», mire a király magyar nyelven ezt felelte: «Hódolatukat kegyelemmel fogadom. Magyar kormányom és a hatóságok szándékaimnak felelnek meg, midőn a magyar kereskedelmi tengerészet érdekeit előmozdítják». S most barátságosan kezét nyújtott gr. Szapárynak és a tengerészeti hatóság személyzetének bemutatása után meleg érdeklődéssel és behatóan tudakozódott tengeri kereskedelmünk viszonyairól, örömét fejezván ki, mikor gr. Szapárytól hallá, hogy mindenütt lendületes fejlődés és haladás észlelhető.

Nem kísérvük a királyt éppen egy hónapig tartó dalmáciai útján tovább, hisz kísérve volt ő ottan is népei áldása és imái által, csak egyet emelünk ki. Fölkereste ő Dalmáciában a legvégső határvárosokat is, mindenütt kegyadományban részesítve a szegényt, kitüntetésben az érdemes gazdagot, áldást hagyva hátra mindenütt nyomdokai után. Ezt látván a jövetelének hírére a határokhöz tömegesen összesereglett hercegovinaiak és összehasonlítván a saját nyomorúságos rab-szolgaságukat a dalmaták szabadságával és megélhető módjával, valamint saját basáik kegyetlenkedéseit a

hatalmas uralkodó leereszkedő jóságával és áldást szóró kegyeivel, ismét megérlelődött bennük a gondolat és a vágy, hogy lerázzák nyakukról a török rabigát. S csakugyan kiűtött a lázadás Hercegovinában 1875. aug.-ban, mi mozgásba hozta az u. n. keleti kérdést, és minek mostanig végeredménye lőn Hercegovina és Bosznia elfoglalása monarchiánk részéről; de erre még visszatérünk.

Atyai szíve nem engedte, hogy bár az úti programban megállapított idő már lejárt volt, hogy meg ne látogassa egyetlen magyar kikötővárosát is, *Fiumét*. Május 13-án érkezett oda; József főherceg, br. Wenckheim miniszterelnök, br. Simonyi és Szende miniszterek fogadták; hogy ott lábatlankodhatott Mazarunics horvát bán is hivatalosan, magyarázatát abban leli, hogy Fiumének viszonya az anyaországhoz és az ehez tartozó Horvátországhoz, nem volt egészen tisztázva és maig sincsen. A király *Ciotta* János podestá (polgármester), valamint a kereskedelmi kamara elnöke beszédeire is adott válaszában nyomatékosan hangsúlyozta, hogy: «magyar kormányom atyai célzataimnak megfelelőleg szakadatlan ügyelettel lesz Fiume magyar kikötővárosom fölvirágoztatására és ezt lehetőleg elő fogja segíteni».

A szinte kizárólag magyar színű zászlókkal fellebogózott és fényesen s pazarul kivilágított városban a király, színház után sétakocsizást tett a lakosság egetverő «Evvivái» és «Éljenei» között. Rubinok, gyémántok és smaragdok színeiben e szavak ragyogtak le a város tornyáról: «Separatum sacrae regni coronae adnexum corpus».

A tengerészeti akadémia növendékei a kivilágításon kívül két csinos transzparenttel is földíszítették palotá-

jukat; az egyik felirata olasz, a másiké magyar volt, még pedig ez: «Szárazon, tengeren egyaránt gyarapodjék a nemzet, és legyen hatalmas a királya». Sok volt egyáltalán a magyar felirat.

Elutazása előtt, máj. 14-én, kéziratot intézett gr. Szapáry Géza kormányzóhoz, melyben ennek és a lakosságnak megköszönvén a szép fogadtatást, többek közt ezeket mondja a király: «Szívemből óhajtom, hogy Fiume, *magyar koronám e becses gyöngyének*, értéke mindinkább növekedvén, hű népessége szorgalmának gyümölcsét teljes mértékben s tartós jólétben élvezze». Fiuméből a király egyenesen Bécsbe utazott, de nem a nélkül, hogy útközben a gráci polgármestert azon erélytelensége miatt meg nem leckéztette volna, melylyel nem akadályozta meg a csöcselékkal karöltve járt, szabadosságáról hírhedt és a tettelegességtől sem visszarettenő tanuló ifjuságnak *Don Alfonso* és neje *Donna Mária*, a királyi ház rokonai ellen intézett gyalázatos tüntetését. S mi volt a bűne e két fejedelmi személynek? Buzgó vallásosságuknál fogva mindennap eljártak a templomba, és mivel ez nem tetszett a «felvilágosodott» ifjuncoknak és «illuminált striciknek», hát bántalmazták őket, míg a magyar huszárok jól el nem kardlapozták a gyávákat. Ilyen a híres gráci «*Deutsche Gastfreundschaft*»! Ebből Fiuménak is akartak juttatni. Megtudván ugyanis a tüntetők, hogy fejedelmi üldözöttjeik Fiumén át Abbáziába szándékoznak menekülni «szeretetreméltóságuk» elől, megelőzték őket és felbujtatva egy pár fiumei lazaront, a megérkezők ellen Fiumében is tüntettek. No de itt gr. Szapáry Gézában emberükre találtak! Az erélyes kormányzó szépen összefogdostatta őket és hazatoloncoltatta csúfondárosan, míg a fiumei születésű garáz-

dák ellen maga Tisza Kálmán rendelt el szigorú vizsgálatot.

A király Fiuméből máj. 15-én ért Bécsbe, de én még egy kicsit Fiumében maradtam, hol engem minden érdekel, kivált a magyarosodás. Ezt leginkább elősegítették ott is az iskolák: állami elemi és polgári iskolák, az «orfanotrofeo» vagy árvaház, az állami gimnázium, előbb Zafiri, később Erödi Bélával, mint erélyes és hazafias igazgatóval az élén stb. . De a felnőttek nyelvbeli magyarosításáért is sokat tettek különösen a kormányzók, mint gróf Zichy József, ki elődje volt, és gr. Zichy Ágost, ki utódja lön gr. Szapáry Géának a kormányzóságban 1883-ban, és maga gr. Szapáry Géza, ki 7—8 évig tartó kormányzósága alatt két-két sűrűn látogatott magyar-nyelvi kurzust állított fel és tartott fenn évenként a felnőttek, kivált tisztviselők számára a saját költségén. Nagy költséggel jár egyáltalán ez a fiumei kormányzóság: mint valami külön tartományban a királyt és nemzetet kell ott a kormányzónak — gyakran fejedelmekkel és koronás főekkel is szemben — méltóan képviselni, fizetése pedig nem áll arányban eme kötelezettségekkel és címével, miért is rendesen gazdag mágnást szokott őfelsége fiumei kormányzónak kinevezni. Jelenleg is egy dicső nevű és nagy vagyonú főúri nemzetség méltó sarja: gr. *Batthyány* Lajos, viseli e fényes méltóságot.

De akadályozólag hat Fiume mindennemű fejlődésére és magyarosodására azon körülmény, hogy, amint már említém, viszonya az anyaországhoz és a magyar kultúra elöl csigamódra elzárkózó Horvátországhoz még mindig nincs tisztázva. Hiába adott be, hogy egyebet ne említsek, ez ügyben Fiume 1881. ápr.-ben két kérvényt az országgyűlés képviselőházá-

hoz, amelyek egyikében kéri, hogy Fiuménak, mint «separatum sacrae regni coronae adnexum corpus»-nak közvetlenül a magyar anyaországhoz való tartozását mondják ki és rendeljék el, másikában pedig, hogy eme város külön autonómiáját véglegesen szabályozzák: hiába e «kérdés» végleges megoldása ügyében lényegest mostanig nem tettek — propter bonum pacis — a jó horvát testvérekkel szemben, kik rekompenzáció fejében azt találnák tőlünk követelni, hogy szerezzük meg nekik Dalmáciát és Isten tudja még mi mindent. Megvallom, én az én politikátlan eszemmel azt reméltem, hogy gr. *Khuen-Héderváry* Károlynak 1883. dec. 1-jén horvát bánná történt kinevezésével nagy lépést teszünk a végleges rendezés felé, de mikor már ő felsége második fiumei látogatása 1891-ben sem hozhatta meg a kívánt megoldást, beláttam, hogy a viszonyok és körülmények itt is hatalmasabbak az emberi óhajtasoknál. Az idő csak megérleli a fiumei «kérdést» is valamikor, talán nemsokára. — —

Valamint más országokat, úgy a mi szép, ezer változataiban bájos, drága hazánkat is sujtja néha az igazságos Isten büntető keze. Majd ragályos betegségek sokféle fajtái fogyasztják a népességet, majd szárazság, jégverés, fagy idéz elő nyomort, éhinséget, majd meg vízáradások és tűzvészek pusztítanak. De éppen mert országunk oly változatos, fölszíne oly különféle formációjú, rónáival, havasaival, dombjaival, hegyei- és völgyeivel, a csapások ritkán válnak általánosakká, ritkán terjednek ki az egész országra. És ezért is örök hálával tartozunk az isteni Gondviselésnek: ily hazát szereztetett nekünk Árpád, szerveztetett Szent István és új életre támasztatott IV. Béla által! És hogy ezt a hazát tatár, török, német, szláv táma-

dások ellen maig megtartottuk, ezt is Isten ~~határtalan~~ kegyelmének kell tulajdonítanunk, ki minket ádáz ellen-ségeinkkel szemben paizsolt és védelmezett. A világtörténelem legnagyobb csodája az, hogy létezik még magyar nemzet, és hogy ennek hazája Magyarország.

De Isten nem csak jóságos atyánk, hanem igazságos bíránk is, ki, amint említém, sujtani is tud bennünket: büntet, hogy javuljunk, büntet, hogy alkalmat nyújtson a jótékonyság, az irgalmasság gyakorlására.

Igy történt ez 1875. június 23-án is. Éppen szombatnap volt. A mesteremberek és munkások már «Feierabend»-et csináltak, és kik távol voltak hazulról, éppen siettek haza, sokan azt tervezgetve, hogy miként verjék el legkellemesebben ma éjjel heti bérüket. Ekkor megnyíltak a budai hegyek fölött az ég csatornái, borzasztó felhőszakadás keletkezett, a hegyekről lezuhanó vizek az «Ördögárok»-nak nevezett kis patakot, hőmpolygó hullámu, ragadozó folyamra dagasztották, mely mindent magával sodrott, mi útjába került. Nem akarom a borzasztó pusztítás leírásával tölteni az időt: ily leírásra lesz még alkalmam, csak azt említem föl, hogy az «Ördögárok» — nomen et omen! — két partján levő házak és épületek szinte mind összedültek, romjaik alá temetve, hullámsirba döntve azoknak idejekorán nem menekülő lakóit. A «Feierabend»-ből «Trauerabend» lett. A kárt, mit a jégvihar és felhőszakadás alig ötnegyedóra alatt okozott, az akkori lapok négymillió forintra, a halottak számát, kik közül soknak még hulláját sem találták meg többé soha, kétszázra teszik. Az életben maradottak közül sokan koldúsbotra, mások árvaságra vagy özvegységre jutottak.

A király, ki akkortájt, úgy hiszem, kedvenc nyaralóhelyén, a kies Ischlben üdült, alighogy hírét vette

a szerencsétlenségnek, **azonnal** tetemes összeget utalványozott magánpénztárából a nyomor pillanatnyi enyhítésére, és értesülvén később a csapás nagyságáról, újból 5000 forintot küldött a szerencsétleneknek. A király példáját követték a dinasztianak csaknem összes tagjai (Károly Lajos főherceg pl. 1000 forintot küldött; az öreg Vilmos német császár 1000 frtot, az egyiptomi khedive 17000 frankot stb.), a fő- és alpapság, a káptalanok, a főnemesség és, megindítatván Ráth Károly főpolgármester, ki rendkívüli közgyűlésben 100.000 frtot szavaztatott meg a budai vízkárosultak részére, a könyöradományok gyűjtését, — számtalan egyes emberek, kik abban találják nemes örömüket, hogy szerencsétlen embertársaiknak letörüljék fájdalom-könnyeket. Fiume is, a melytől csak az imént búcsúztam el, gyűjtést rendezett, a maga részéről már előbb küldvén 1500 forintot; Fiume példáját utánózták más hazai városok is, nemesen versenyezve egymással.

Nagy vigasztalásunkra szolgált, hogy a külföld is résztvett bánatunkban, és én nem tagadhatom meg magamnak, hogy föl ne említsem, miként pl. az angol lapok, alighogy hazájukba eljutott a budai katasztrófa híre, egész vezércikkeket irtak a segélygyűjtések érdekében; így, hogy csak példaképpen felhozzak a sok közül egyet: a «Daily News», előrebecsájtván, hogy, noha az Angolhon délnyugati vidékein bekövetkezett rendkívüli vízáradások miatt immár az angol károsultak is segélyre szorulnak, ekként folytatja vezércikkét: «De mindezen égető segélyszükség dacára is meg vagyunk győződve, hogy a budai szenvedők számára is jut majd az angol rokonszenv bőkezűségéből. Magyarország és a magyar nemzet közelebb áll az angol

szív- és lelkülethez, mint több más nemzet, mely földrajzilag hozzánk sokkal közelebb lakik».

Igy beheggesztettük Isten segedelmével, a király és más emberbarátok jótevény hozzájárulásával, a mennyire lehetett, a bős elem ütötte sebet, ártalmatlanná tettük az «Ördög árkot», az összedült kis házikók és kunyhók helyébe, melyeknek nem egyikében tanyázott azelőtt a bűn, palotákat és emeletes házakat építettünk, és hozzáfogtunk általában egész Buda rendezéséhez és szépítéséhez. S ezt annál könnyebben tehattük, mert valóban jóságos királyunk, mintha Isten sugalmazta volna neki, hogy enyhítse ő az isteni büntetés súlyát, még ugyanazon év okt. 19-én Gödöllőről a következő kéziratot intézte a miniszterelnökhöz: «Kedves báró Wenckheim! Közös hadügyminiszteremmel egyetértőleg tett előterjesztésére megengedem, hogy a budai vár e nemű jellege megszüntetessék, az ebből kifolyó s e részben jelenleg is fennálló építkezési meg-szorítások eltöröltessenek, és a még ez idő szerint a katonai igazgatás birtokában levő várerődítési telkek, építmények és egyéb tárgyak, még pedig ezek közül a katonai igazgatás által föltétlenül nélkülözhető tárgyak azonnal és minden kárpótlás nélkül, a többiek pedig a hadügyi igazgatással folytatandó külön tárgyalások eredményéhez képest, esetről-esetre, pénzügyminiszteremnek átadassanak. A Gellérthegy erődítésére vonatkozó kérdések a fennebbi intézkedés által érintetlenül maradnak».

Aki, mint én, ki Gyula-Fehérvárt is laktam, melynek erős vára van, tudja, mily áthághatlan akadályokat gördít a vár mint ilyen a közelében levő város terjeszkedésének, rendezkedésének és szépülésének az útjába, csak az tudja kellőképpen méltányolni

a királynak a főváros iránt gyakorolt jótéteménye nagyságát, mely eme kéziratban jutott kifejezésre.

De hálánk illeti a korona akkori tanácsosait: Gr. Bylandt-Rheidt Arthur közös hadügyminisztert, br. Wenckheim Béla miniszterelnököt, Tisza Kálmán belügy- és gr. Szapáry Gyula pénzügyminisztert is, kiknek kölcsönös alkudozásai és kölcsönös engedményei lehetővé tették a vár jellegének mellőzését. Ime egy «vivmány» szemben a rideg hadügyi kormánynyal, melyet megszereztünk éppen a hadügyminiszter segédkezése mellett!

S megint éppen az az ok nélkül anynyit szidott hadügyminiszter, az immár bold. br. Bauer Nándor, volt az, ki 1890. júniusban személyesen hozta meg a nemzeti kaszinóba azt az örömhírt, hogy ő felsége, a szent-gellérthegyi citadellát, vagy fellegrvart is a fővárosnak ajándékozza.

Még mindig ott áll! Vajha már egyszer eltakarítanak onnan azt a dísztelen, mogorva építményt, már csak azért is, hogy ne rémítgessenek, ha a csöcselék összezúzza az utcai gázlámpákat, betöri az ablakokat, megdobálja és megabcugolja a fékezésére kiküldött rendőröket és katonákat, többé azzal, hogy «a citadella lőréseiből borzasztó ágyúk szájai tátonganak le a fővárosra, készek ezt felfalni, vagy bocsánat! romba lőni az első komandószóra!»

«Hodie mihi, cras tibi!» A budaihoz hasonló szerencsétlenség érte 1878. őszén Miskolc és Eger városait is, ha nem is oly nagy mérvben, mint a «Rácsvárost» 1875-ben. Mily jól esett most a miskolciaknak és egrieknek, hogy, valamint ők meghallották azelőtt 3 évvel a budaiak segélykiáltását, úgy most az ő jajjaik is visszhangra találtak a fővárosban és az országban. Ha jót teszünk, nem szabad ugyan számítanunk a világ

hálájára, de meg lehetünk mégis győződve, hogy a jót könnyebb, mint a rosszat vagy a semmit, jóval viszonozni, a baj pedig, amely ma embertársainkat érte, holnap reánk nehezedszik.

Benne levén már szerencsétlenségek felsorolásában, érintek itt még egyet-kettőt, de szívem csak akkor fog megkönnyebbülni, ha majd szerencsésen túlestem a maga helyén a legnagyobb csapás, a szegedi katasztrófa elbeszélésén.

Még élénken emlékeztek az emberek a rácvárosi pusztulásra, midőn 1876. elején új és nagyobb szerencsétlenség érte az országot: a Duna és mellékfolyói kiáradván, mind a fővárosban, mind vidékén roppant károkat okoztak, roppant rombolásokat vittek véghez és sok boldog exisztenciát tettek tönkre. A fővárosban különösen a budai oldalt öntötte el a víz és a Margitszigetet, fővárosunk e gyönyörű kis paradicsomkertjét, melynek alkotása bőkezű tulajdonosának, József főhercegnek, már az időig harmadfél milliónál többjébe került, — annyira megrongálta, hogy helyreállítására alig volt elég 60.000 frt. Az áradat lefolyása is csak nagy lassúsággal történt, úgy hogy pl. a vízivárosi fő-utcában lakó egyik rokonomat sokáig csolnakon szállították hivatalába és vissza a pionir-katonák.

Királyunk atyai szívét, emberismeretét és bölcsességét legjobban jellemzi a következő kézirat, melyet mindjárt a szerencsétlenség hallatára bocsátott ki: «Kedves Tisza! A vészthozó árvíz által Budapesten és vidékén károsultak segélyezése és szomorú, sorsuk pillanatnyi enyhítésére, magánpénztáramból 15.000 frtot engedélyezek s egyúttal elrendelem, hogy ezen összeg, az e célra kiküldött szárnysegédem által önnel egyetértőleg rendeltetésének megfelelően *azonnal* kiosztassék.

Midőn egyébiránt a vízveszély állapotáról Budapesten és az egész országban, valamint az okozott károkról s az ezek folytán netalán máshol is szükségesnek mutatkozó további segélyezés iránt folytatólagos jelentéseit, illetőleg javaslatait elvárom, egyszersmind felhívom önt, hogy a veszély megszűntével nekem mindazon hatósági közegeket vagy magánosokat megnevezze, kik annak elhárításánál s az e részbeni intézkedések végrehajtásánál magukat különösen kitüntették. Kelt Bécsben, 1876. évi február hó 27-én. Ferencz József.»

E kéziratnak lett is ám foganatja! Tisza sietett a vízveszély állapotáról és a már okozott károk nagyságáról kimerítő jelentést tenni ő felségének, mire a királyi pár újból 40.000 frtot adott a nyomor enyhítésére, a királyné pedig követve gyémántlelke sugallatát külön küldött 10.000 frtot a főváros árvízkárosultjainak. S hatványozott erélylyel megindult a védekezés, mentés, gyűjtés munkája az egész vonalon. A felebaráti szeretet és irgalmasság gyakorlásában megkezdődő szép versengés fő rugója bizvást nemes és tisztán erkölcsi volt, de alig lehet tagadni, hogy sokakat az a vágy is sarkalt fokozottabb tevékenység kifejtésére, hogy őt észrevegye a király is, ki mindnyája élén haladt ragyogó példájával. S hát van-e igaz magyar ember, aki nem szeretné, hogy apostoli koronás királya őt üdvös munkálkodásáért megdicsérje és kitüntesse? Hogy nincs, azt jól tudta maga ő felsége is, azért írta úgy ama levelét, amint írta.

A rögtön megindult adakozások eredménye mindjárt március elején jóval meghaladta a 100.000 frtot. Az adakozók hosszú sorában ott találjuk szentséges Atyánkat, IX. Pius pápát, ki, valamint 1862-ben, úgy most is 5000 frank-kal járult nyomorunk enyhítéséhez,

a király édes-apját, *Ferenc Károly* főherceget 5000, *Albrecht* főherceget 3000, *Vilmos* főherceget 1000, *Ferdinánd* toskánai nagyherceget és nejét 1000, br. *Rothschild* Albertet 5000, gr. *Károlyi* Györgyöt 1200, gr. *Károlyi* Istvánnét 50, *Kollerich* Pált 100, gr. *Pálffy* Pálnét 50, *Stern* Ignácot 100, *Strassert* és *Königet* 100, gr. *Zichy* Bódogot 100 frtnyi adománynyal, míg *Gréger* Miksa borkereskedő hazánkfia még Londonból is küldött a szerencsétlenek számára 1500 frtot. Ezeknek azért irom ide a neveit, hogy példájukon induljanak azok, kik majd olvassák. De mind ezeket, mind pedig azokat a könyörületes szívű jótévőket, kiknek neveit szerény könyvem nem fogadhatja be szűk hajlékába, jutalmazza meg ezer áldásával az Isten, s adjon helyet nekik az ő mennyei tágas palotájában!

Talán fölösleges is mondanom, hogy főpapjaink neveit szándékosan hagytam ki: ott buzgólkodtak ők egytől-egyig mind a jótékonyság mezején.

A vízkárosultak között ott voltak a *ráckevei* királyi uradalomhoz tartozó községek is. Ezekben alig maradt egy ház épen. A király utánozta a régi jó földesurak példáját: nagylelkűen gondoskodott arról, hogy minden gazda megkapja az uradalom részéről az árvíz által összedöntött háza újraépítéséhez a szükséges építőanyagot. De gondoskodása még tovább terjedt: megfizettette a magáéból a kárvallottak adótartozásait is.

Aki igazán segíteni akar szorongatott embertársán, az végtelen leleményes is az eszközök feltalálásában, melyek segítsége eljuttatja őt céljához. Nem értem én itt a helytelen «*finis sanctificat media*» alkalmazását, — minek feltalálását és érvényesítését minden alap nélkül a jézsuitáknak tudják be. De szabad ám a jótékonyság gyakorlását megkönnyítenünk valakinek az

által, hogy valami jót, kellemeset helyezünk neki cserébe kilátásba. Hisz jótékony célra már táncolunk is, és csakugyan, ha tudnám, hogy társalgásom kellemes neki és ő kívánja, hogy táncoljak vele, még a friss csárdást is eljárnám magam is akárhány-éves hölgygel, ha a vigalom tiszta jövedelme jótékony célra lenne szánva, és «megujráznám», ha tudnám, hogy táncosnőm fölülfizetett.

Nem tudom, rendeztek-e 1876-ban az árvízkárosultak javára jótékonycélu bálokat, de azt már tudom, hogy rendeztek ugyanarra a célra Budapesten *iparmű- és történelmi kiállítást*, mi — előbbi soraim után is — bevallom, méltóbb az elérendő célhoz a táncvigalomnál.

Főpásztoraink és főuraink templomaikban és kastélyaikban s különféle táraikban évszázadokon összegyűlt és őrzött műkincseiket s mindennemű történelmi régiségeiket a kiállítás bizottságának rendelkezésére bocsátották. Különösen gazdagok, értékesek és érdekesek voltak az esztergomi, zágrábi, győri és szepesi egyházmegyei küldemények.

A király, ámbár az akkor még fennálló lf. elhatározás értelmében a császári és királyi ház tulajdonát képező műkincsek- és gyűjteményekből semmiféle kiállításhoz nem volt szabad sehová egyes tárgyakat küldeni, tekintettel az iparmű- és történelmi kiállítással egybekapcsolt kiválóan jótékony célra, intézkedett, hogy arra kellő számú műtárgyakat küldjenek. Sőt maga is meglátogatta a kiállítást, mely iránt legsikeresebb buzgalmat fejtettek ki különösen gr. *Zichy* Pálné, szül. *Kornis* Anna grófnő, és *Szalay* Imre. Ez utóbbi kalauzolta is a királyt, felváltva *Haynald* érsek, *Ipolyi* püspök, *Babics* János apát, *Pellet* József kanonok és

Henselmann Imrével és *Rómer* Flóris apáttal, a kiállítás helyiségeiben. *Zichy* Pál grófnét, még ki is kitüntette ő felsége e dicsérő szavakkal: «Grófné, valóban nagy érdemeket szerzett magának.»

Király és társadalom, kormány és hatóságok, testületek és egyesek egyesült erőinek csakugyan sikerült az áradás káros következményeit mind magában a fővárosban, mind az ország más sújtott helyein elhárítani, kivált mert mindenütt találkoztak oly emberbarátok, mint pl. Mosonymegyében gr. *Batthyány* József és édesanyja, szül. *Tarnóczy* Antónia, (kik a vidékübeli károsultak közt nagymennyiségű élelmi szereket és 2000 frtot osztottak ki), akik a nyomor enyhítésében buzgó és tanulékony utánzói voltak koronás mesterrüknek.

Nem ok nélkül mondja ugyan Schiller a «Lied von der Glocke»-ban, hogy «die Elemente hassen das Gebild der Menschenhand», de igaz az is, mit a szentírás mond, hogy a szeretet mindent legyőz. Igen, lefegyverzi ez az emberek szenvedélyeit és diadalmaskodik az elemek gyűlöletén is. S hál' Istennek, van nekünk oly királyunk, kinek lelki örömet okoz megjutalmazni mindenütt az érdemet, elismerni és kitüntetni minden erényt és ezek között a legnagyobbat, a szeretetet.

A fennidézett királyi kézirat értelmében megnevezvén Tisza Kálmán a vízveszély alatt és után magukat különösen kitüntetett hatóságokat és magánosokat, a «Budapesti Közlöny» 1876. valamelyik augusztusi száma már hozta a király által kitüntetetteknek öt hasábra terjedő névsorát. Természetes, hogy Tisza Kálmán fölterjesztésében magát nem említette, de a király saszemét nem kerülhették el az ő erélyes és célszerű intézkedései, amelyekért most neki ő felsége

külön kéziratban teljes és meleg elismerését nyilvánította. Ilyen külön kéziratot intézett még a király *Simor* János hercegprimáshoz is áldozatkészségeért. Királyi elismerésben részesültek még mintegy kétszázan: püspökök, káptalanok, egyletek, fő- és alispánok, képviselők, áldozatkész polgárok (köztük Türr István olasz tábornok), és több hölgy is, mint pl. gr. *Cziráky* Jánosné, gr. *Batthyány* Józsefné, gr. *Esterházy* Istvánné, id. gr. *Károlyi* Istvánné, *Falk* Zsigmondné, dr. *Tatay* Adolfné, gr. *Pálffy* Istvánné, gr. *Szapáry* Istvánné, szül. *Ráday* Biri grófnő. A Lipót-rend lovagkeresztjét kapta *Jekelfalussy* Lajos min. tanácsós; a harmadosztályú vaskoronarendet: gr. *Dezasse* Emil, *Májer* István kanonok, az «István bácsi» név alatt ismeretes, de fájdalom! immár elhunyt író, *Kamermayer* Károly, Budapest érdemdus polgármestere, és még néhány; a kir. tanácsosi címlettöbbek közt *Gyápai* Dénes, győri és *Stammer* Sándor csongrádi alispánok, valamint *Pálffy* Ferenc szegedi polgármester; Ferencz-József-lovagrendet többek közt *Hajós* Kálmán pestmegyei szolgabíró, *Ormós* Péter aradi szolgabíró s *Várady* Ignác szegedi mérnök; koronás arany érdemkeresztet huszan, köztük három hölgy: *Rupprechné*, szül. *Demidoff* Kornélia hercegnő, *Adler* Antalné, szül. *Bancalari* Hedvig, és *Magyar* Gyuláné. De nincsen hely, ahol elősorolhatnám mindazokat, kik eme szomorú alkalomkor kifejtett felebaráti szeretetök által kiérdemelték mind mennyei, mind földi királyuk tetszését.

A szorosabb értelemben vett Magyarországot sújtott s már érintett 1875- és 76-beli és a majd leirandó 1879-iki szerencsétlenségeket és csapásokat Horvátország sem nézte hideg közönyt, hanem főleg a bán és főpapság kezdeményezésére a horvátok is tehetsé-

gükhöz képest segédkezet nyújtottak a vízbe-fulóknak és nyomorba süllyedetteknek.

Ezt az **anyaország** nem felejtette el és, ámbár Horváthon néha-néha úgy bánt vele, mint a pajkos, incselkedő és elkényeztetett gyermek, ki magáról megfeledkezve édesanyját is, a ki őt pedig táplálta és nevelte és aki nélkül nyomorúságosan elpusztulna, — könnyelműen sértegeti és boszantja, — egész buzgalommal sietett istápolása- és támogatására, amikor belső rohamok és rejtelmes kórtünetek hatása alatt remegni, inogni, roskadozni kezdett.

S a király, kinek képét a muszka-török háboru idejében nem egy meggondolatlan, léha horvátember faláról szorította volt le a muszka cár «conterfei»-ja, itten is fényes példáját adá nagylelkűségének, összes népeit átölelő — atyai szeretetének, és hű magyarjai követték e példát.

Földindulással ritkán szokta az Úr meglátogatni hazánkat. A föld gyomrába rejtett titkos erőknék és romboló szellemeknek csak ritkán engedi meg a természet Ura, hogy a föld kéréget, bordáit, ott ropogtassák meg és ott repeszszék föl, hol Magyarország fekszik.

S ezt mégis megengedte 1880. november első napjaiban hazánk azon részén, melyet Horvátországnak neveznek, és azon pontján különösen, hol *Zágráb* városa épült.

Nemzetünknek egyik ádáz ellensége, nagyot akarván mondani, mondá egyszer: «Ha megvethetem egyik lábamat Zágrábban, a másikat Nagy-Szebenben, úgy kiemelem Magyarországot sarkaiból.» Tudom, Isten bizony, a mondott időben még szájhösknél is feltűnő gyorsasággal kapta volna el Zágrábból a lábát! A földalatti rémes, mennydörgéshez hasonló morajtól és

tompa zúgástól kísért lökések oly hatalmasak voltak, hogy másnap reggel, nov. 9-én, már 500-nál több ház ott hevert romjaiban, ~~lil még több. dúl~~ölfélben volt, úgy hogy a kiszállásolt családok számára a köztereken egész táborot kellett építeni sátrakból. Ismétlődően többször a földingás és mindannyiszor több épületet döntvén romba, a nép ezrenként táborozott a mezőkön és réteken, ezrenként futott gyalog Sestine, Gracane hegyeibe, és menekültek százanként a vagyonosabbak a vasúton.

Remegett, inogott, hullámozott a föld a halálra rémült ember lábai alatt és mindenki félt, hogy most, most mindjárt megnyílik és elnyeli a várost. Menekült tehát, aki csak tehette: csupán a katona, a hivatalnok és a földhöz ragadott szegény nép maradt a városban. Még nov. 16-án is oly erős volt némely lökés; hogy a pihenőt kidobta ágyából. A rémület, a kétségbeesés tetőpontját érte, midőn a tartomány különböző és számos pontjairól özönével jöttek a Hióbhírek és sürgönyök, hogy ott is pusztít a titokzatos földalatti ellenség. Most már azt sem tudta az ember, hogy merre meneküljön. Sokan azon szándékkal futottak el, hogy soha többé vissza nem térnek az elátkozottnak vélt és végpusztulásra szánt városba és országba.

A középületek is sokat szenvedtek; nagyon megromlálódtak többek között a székesegyház, a Márk- és Máriatemplomok, úgy hogy még csak egy hatalmas lökés, és az Isten tiszteletére emelt ezen szent hajlékok is romba dőlnek.

Ekkor megelégette Isten maga is a büntetést és, hogy emberi nyelven emberi felfogás szerint szóljak, irgalmassága igazságossága fölé kerekedvén, a természet mindenható Urának «Quos-ego»-szerű gondolata a sötétség bős szellemeit és a mélység titokzatos erőit,

melyek Zágrábot és Horvátországot a föld alól támadták, dőngették, ostromolták, onnan visszariasztotta ismeretlen rejtekhelyeik és börtöneikbe.

S a király? Alighogy őt a bán sürgönyileg értesítette a csapásról, azonnal küldött távirati válaszában kifejezte mély fájdalmát a nagy szerencsétlenség fölött, mely Zágrábot érte és fölhívta a bánt, hogy rögtön tudassa, hogy mit kell tenni a szegényebb néposztály nyomorának enyhítésére? E táviratot a tartománygyűlés ülésében az elnök felolvasta, és a megrendült képviselők csüggedező szívébe visszaköltözött a már-már távozó remény. Nem hagy el a király! S mindjárt másnap nov. 10-én, Gödöllőről ezt a táviratot vette Pejacevich gróf, akkori horvát bán, királyi urától: «Tegnap táviratában hozott ajánlatát elfogadva, a Zágrábban s esetleg az ön kormányzási területéhez tartozó más helyeken földrengés által károsítottak javára *rögtöni* szétosztás végett magam s a királyné nevében 10.000 frtot engedélyezek, mely összeg önnek magánpénztárom egyidejűleg értesített igazgatója által fog elküldetni. Ferencz József.» Ezen első küldeményre következett még a királyi kegyadományok egész sorozata Zágráb és más horvát helységek számára, melyeket a földrengés meglátogatott.

Szűkebb hazánkban is gyűjtöttek a zágrábi katasztrófa áldozatainak fölsegéllésére, s az országgyűlés mindkét háza részvétiratot menesztett a horvát tartománygyűlés elnökéhez. Közlöm itten azt, amit *Majláth* György országbíró, mint a főrendiház elnöke írt: «A magyar országgyűlés felsőháza mély részvétét fejezi ki azon nagy szerencsétlenség fölött, mely Horvátországot, különösen annak fővárosát, Zágrábot, a borzasztó elemi csapások következtében érte — Minthogy ily esetekben

nincs semmi vigasztalóbb, mint annak tudata, hogy a szerencsétlenség által sújtott nem áll egyedül és a rokonérzelem részvételére támaszkodhatik, a magyar országgyűlés felsőháza e hó 13-iki ülésében elrendelte, hogy a horvát tartománygyűlés elnökségéhez részvétírat intézendő azon súlyos csapás alkalmából, mely Horvátországot s főleg Zágráb fővárosát érte, s az iratban a legmélyebb részvét fejezendő ki.»

Ily benső részvét, mely országszerte tettekben is nyilvánult, a horvátországi földrengés káros következményeit csakhamar eltüntetvén, templomok és házak újra kiemelkedtek gyászos romjaikból.

De most már térjünk ismét vissza az 1875. év további eseményeinek folytatólagos elbeszéléséhez.

Nemsokára azután, hogy megérkezett velencei és dalmáciai útjából, egy deputáció jelentkezett a királynál, kérvén őt, hogy látogatná meg Bukovinát is. A király a kérelem teljesítését megtagadta. «A civillistát» (az udvartartás költségeire megszavazott összeget) «nagy és költséges utamban kimerítettem, a budgetet pedig nekem nem lehet és nem szabad átlépnem.» A király, ki pedig oly szívesen ment volna Bukovinába, e kijelentésével, önmehtagadásával és önmérsékletével példát adott nemcsak minisztereinek, hanem minden egyes alattvalójának is e német közmondás megszívellésére: «Man muss sich strecken nach der Decken», — mit így szoktak magyarra fordítani: «Mindenki csak addig nyújtózkodjék, meddig a takarója ér». De másrészt nem sajnálta ő felsége igénybe venni magánpénztárát is, mikor a béke fenntartása követelte, hogy annak érdekében találkozzék — jún.végén — az orosz császárral, II. Sándorral, Egerben, Csehországban.

Ezen idegen uralkodó fölemlítésénél eszembe jut

egy másik uralkodó is, XII. Alfonso spanyol király, Izabella özvegy királyné fia. Hosszadalmas polgárháborúk és leirhatatlan pártviszályok után Spanyolhonban, Martinez Campos tábornok a hadsereg nagy részével fegyvert fogván Alfonso mellett, ki akkor a bécsi Theresianumnak volt derék növendéke, őt éppen az 1874-iki Szilveszter-éjszakán kikiáltotta Spanyolország királyának. S vajjon miért hozakodom én itt éppen evvel elő?

Mária-Krisztina és fia, XIII. Alfonso.

Mert királyunk egyik rokona, *Mária Krisztina*, Erzsébet özv. főhercegnének, József főhercegünk nénjének, épp oly bájos, mint erős- és nemeslelkű leánya, boldogította később — 1879. nov. 29-én — XII. Alfonsot kezével, megszilárdítván ez által a Bourbonok sokáig inogott trónját. Férjét, a mig élt, két leánygyermekkel ajándékozta meg a királyné, kit a gyöngé egészségsű király 1885. nov. 25-én bekövetkezett halálával reményes álla-

potban hagyott özvegyen. Az atyja halála után (post-humus) 1785. máj. 17-én született gyermek fiú lévén, mindjárt születése napján *XIII. Alfonso* névvel spanyol királynak proklamáltatott. Ezen idő óta megható győngédséggel és gonddal őrökdi *Mária Krisztina*, a magyar királyi hercegnő, magzatának élete, egészsége és fejlődése fölött és bámulatos bölcseséggel, mérséklettel és erélylyel uralkodik a büszke spanyol nemzeten mint *regens-királynő*. Áldja meg Isten királyi házunk távolban trónoló vérét fia s gyermekei boldogságával és országa meglelégedésével s fölvirágzásával! —

Mindenki tudja, hogy a király születése- és nevenapján számtalan gratuláció érkezik a miniszterelnökhöz azon kérelemmel, hogy azokat a trón zsámolyához eljuttassa, a kormányfő pedig díszebédet szokott adni és az első poharat a király egészségére kiüríteni. 1875. aug. 18-kán is feláll br. Wenckheim min.-elnök s lendületes szavakban elmondja felköszöntőjét ő felségére a díszlakomán, felhangzik a lelkes éljen, cseng a bili-kom és az éljeneket visszhangozzák mély basszusban a szentgellérthegyi ágyúk éretorkai. Alighogy az utolsó ágyúszó megrezegtette a min.-elnöki palota ablakait, táviratot nyujtanak át Wenckheimnak. *A királytól jött.* Felhivja a miniszterelnököt, hogy mindazoknak, kik ma gratuláltak, adja át legszívélyesebb királyi köszönetét. Mintha rögtöni viszonzása lett volna e sürgöny a felköszöntőnek és az éljeneknek. —

Nekünk katolikusoknak az a szokásunk, hogy minden hosszaeska imánk végén fohászokunk: «És a megholt hiveknek adj örök nyugodalmat, és az örök világosság fényeskedjék nekik!» Mivel sokaknak úgyis semmi sem tetszik a katolicizizmuson, örvendek, hogy legalább ez a katolikus szokás megtetszett némely

lapnak és azt, ámbár más alakban s más célra, divatba hozta.

Minden év utolsó napján megemlékeznek ugyanis az azon évben elhunyt nevezetesebb emberekről.

E szokása a lapoknak viszont nekem tetszett meg, s azért én is följegyzem, mielőtt elbeszélésem valamely esztendő vége felé közeledik, azok közül, kiket Isten magához szőlított, az ily megemlékezésre legmél-
többaknak látszókat.

Egy latin distichonba, melyet Lonovics érsek írt volt imakönyvébe, annyira belébolondultam, hogy arra nemcsak gyermekeimet, hanem növendékeimet is mind megtanítottam. Mindazonáltal néha már terhemre is van, mint a csapodárnak a régi és öreg «Flamme»: gyakran heteken át zúg a fülemben, kivált mikor durván megfeledkeztem róla s elhanyagoltam. S miért szeretem mégis? Mert legjobbjaink az ő révén lettek legjobbjainkká, én pedig azt bámulom leginkább, amire magam képes nem vagyok.

«Ut felix moriaris, homo, bene vivere disce;»
Ut bene sed possis vivere, disce mori!»

Az Isten azon sok kedveltjei közül, kik eme tanács szerint élve, az 1875. évben meghaltak, a következőket említem itten meg:

1. Br. *Kemény* Ferencet, ki egyike volt Erdély legkitünőbb államférfiainak és leggenerózusabb főurainak; meghalt jan. elején.

2. gr. *Haller* Ferenc testőrkapitányt. Midőn 1865-ben az abszolutizmus és a Schmerling-féle provizórium bom-

* Élmi tanulj, ember, s úgy boldog lesz kimulásod;
S hogy becsülettel is élj: halni tanulj te viszont!

ladozni kezdett mint a kéve, a király gr. Haller Ferencet, ki nemcsak jó katona, hanem jó magyar hazafi is volt, állította az erdélyi udvari kancellária élére, hol emez átmeneti korszakban kiváló szolgálatokat tett az uralkodónak és a hazának. Koporsójára nemcsak József főherceg küldött egy *nemzeti színű* szalaggal díszített babérokoszorút, hanem a király is körülállotta azt a főhercegekkel a temetésen. Meghalt március elején.

3. *Kriza János* unitárius püspököt. Személyesen ismertem. Tiszta életű ember és bölcs volt. Az irodalomban is nyomokat hagyott maga után, többek között a «Vadrózsák» című székelynépdalgyűjteményt szerezvén. Meghalt március végén. (L. Jakab Elek: Emlékbeszéd Kriza János fölött. Pesti Napló 1882. II. Szász K. Emlékb. Kriza J. fölött. Akadémiai ért. a nyelv.- és szépt. kör 1876. Gyulai Pál: Kriza J. emlékezete. Emlékbeszédei 1879.)

4. Regéczi *Breczenheim* Nándor özvegyét, szül. *Schwarzenberg* Karolina hercegnőt. Ámbár idegen országból, német vérből származott, ez az áldott hölgy mégis mindig *büszkén vallotta magát magyarnak* és bőkezűen pártolta a *magyar irodalmat és művészetet*. Már azért is megérdemelné, hogy őt soha el ne felejtsük; de ő még ennél is többet tett. Eltekintve attól, hogy számtalan szegénynek és szerencsétlennek törülte le a bánat- és fájdalom-könyűit, két leánynöveldét alapított, egyet Sátoralja-Ujhelyen, egyet Sárospatakon, ez utóbbi helyen még egy kisdédóvót is, mind e három intézetnek épületet adott és mind e három intézetet saját költségén fenntartva a paulai szt. Vincéről nevezett nővérekre bízta, végrendeletileg pedig nagy hagyatékokkal gondoskodott, hogy emez intézetek örök időkre fennmaradhassanak.

Minthogy Bécsben máj. elején bekövetkezett halála előtt is az volt az utolsó óhaja, hogy hamvait *Magyarországon, melyet oly forrón szeretett* életében, adják át halála után az anyaföldnek, Sárospatakon temették el, melynek és vidékének jötevő angyla vala. Ott is volt az egész város, az egész környék a temetésén, melyre Schwarzenberg Lajos herceg, br. Sennyei Pálné, Hadik-Barkóczy Ilona grófnő és br. Beust is megjelentek. S evvel be is fejezhetem ezt a rövidke nekrológot; de még van egy kis mondani valóm.

Olvasván, hogy a boldogulttól a sárospataki, történeti nevezetességű várat és uradalmat a magyar fülnek 1848 óta rossz hangzásu nevet viselő főúr, *Windischgrätz* Lajos herceg örökölte, attól kezdettem félni, hogy az a jótékony és magyar szellem, melyet ott Berzenheimné meghonosított, onnan vele együtt elköltözött. Mily kellemesen csalódtam! Tovább kutatva megtudtam, hogy a herceg neje *Dessewffy* Valéria grófnő, a magyar akadémia egyik halhatatlanának, gr. *Dessewffy* Emilnek, leánya, kivel egyetemben a herceg követi az áldott emlékü, magyar érzelmű nemes hölgy nyomdokait a magyarság és jótékonyosság mezején, hogy a hercegi pár évenként nagy összegekkel segíti az örökhagyó intézeteit az idővel fokozódott igények fődözésére, sőt a plébániát is gyámolítja; hogy a hercegné sajátkezüleg himzett misemondó-ruhákkal és oltárpárnákkal gazdagítja a templomot, és ami ennél is több, hogy a hercegi szülők gyermekeiket magyar szellemben és magyar nyelvben növeltetik, úgy hogy «remény van, hogy ezekben a gyermekekben a *Windischgrätz* hercegi családfának ezelőtt száz évvel kiszáradt magyar ága újra kivirul». S ezen reményünk támasztásában legnagyobb érdeme volt *Dessewffy* Sándor sárospataki plébánosnak,

ki magyar lánglelke egész erejével ily irányban hatott a hercegi családra és ennek példáját az említett intézetek és iskolák anyagi támogatásában is, — melyeknek különben is ő volt vezető szelleme, — áldozatkészen követte. Mindezt megerősíti egy levél, melyet ezen ügy iránti kérdésemre Sátoralja-Ujhelyről 1894. márc. 15-én kaptam, melynek végsora így szól: (Breczenheimné örökösei) «utódaikat magyar szellemben neveltetik, ami váljék dicséretökre!»*

5. *Ranolder* János veszprémi püspököt, kinek jótékonyosságát fővárosunk is érezte, és ki több *mint egy millió* frtnyi örök alapítvánnyal gazdagította a veszprémi egyházmegyét. Meghalt szept. 12-én.

6. *Toldy* Ferenc tanárt és író. Nem hiszem, hogy volna csak némileg is művelt magyareMBER, ki *Toldy* Ferencet, a magyar irodalomtörténet megteremtőjét, nem ismerné és neki hálájával nem adóznék. Aki bővebb fölvilágosítást kíván e rendkívül tevékeny és termékeny életű férfi körül, az forduljon a Kisfaludy-társaság valamelyik tagjához, ki a magyar tudományosság emez elsőrendű csillagában társasága alapítóját tiszteli. *Toldy* munkásságát és érdemeit dióhéjban elmondja *Beöthy* Zsolt is «Nemzeti Irodalmában» (II. köt., 158—160. lap). Szellemi termékeinek, melyek között legbecsesebbek a «Magyar nemzeti irodalom története» és a «Handbuch der ungarischen Poesie», csak címjegyzéke is már 1871-ben, írói pályája félszázados jubileumakor, egy egész kis kötetet töltött meg. Ez alkalomkor a magyar tudóst és író a magyar országgyűlés nemzeti jutalommal tüntette ki. Az 1875. dec. 10-én 70 éves korában elhunyt nagy embert

* Jelenleg is *Várlaky* Sándor áldozár, lelkes magyar hazafi, a hercegi sarjak növelője.

magam is ismertem: ő vizsgált engem a magyarból, az ő neve díszlik tanári oklevelemen, mint a tanárvizsgáló bizottság elnökének a neve. Azt a budai utcát, melyben szülőháza állt, az ő neve után nevezték «Toldy-Ferenc-utcának», a házat pedig, melyben született, szemben a II. ker. reáliskolával, emléktáblával látták el. A karrarai márványból készült, ablaknagyságu táblán, melyet szép ünnepséggel 1876. aug.-ban lepleztek le, bevéselt koszorúba foglalva, a következő felirat olvasható: «Buda főváros hatósága *Toldy Ferencnek*, a magyar irodalomtörténet megalapítójának, a Kisfaludy-Társaság által 1871. nov. 12-én rendezett 50 éves írói ünnepe alkalmából, e kövel jelölte meg a házat, melyben ő 1805. aug. 10-én született.»* Toldy német szülőktől származott, Schedelnek hívták, de már gyermekkorában megtanult magyarul és német nevét magyar hazájának és magyar műveltségének megfelelő magyar névvel cserélte föl. Ha egyébben nem, ebben legalább utánozhatnák őt az ő idegennevű tisztelői. (L. Greguss Ágost: Toldy F. emlékezete. Kisfaludy-Társaság Évk. XI. 1876. — Gyulai Pál: Toldy F. emlékezete. Akad. évkönyv. 1876. Szász K.: Toldy F. emlékezete. Kisf.-Társ. Évk. XI. 1876. Bodnár Zs.: Toldy F. Irod. Dolgozatai. 1877.)

Mielőtt befejezném azt, mit az 1875-iki év eseményei elbeszélésének keretébe szántam, érdemesnek tartom következő följegyzésemet ide iktatni: Az ugyanezen év vége felé elhunyt modenai herceg *Károly Lajos* főhercegnek, királyunk öcsésének legidősebb fiát, *Ferenc Ferdinándot*, nevezte ki főörökösének, ki ezentúl az *Este* nevet is köteles viselni. Azt mondják, hogy az

* A Kisfaludy-Társaság síremléket emelt neki; ezt 1880. okt. végén leplezték le.

örökség 80 millió frtra menő vagyonnak felel meg. Előre bocsátom, hogy szívem legbensőbb mélyéből, lelkem teljes erejével kívánom, hogy atyai jóságu királyunk és magyar érzelmű, nemeslelkű öcsese sokáig, igen sokáig éljenek; de mindkettőjük elhalálózása vagy

Károly Lajos főherceg.

lemondása után a trónöröklési rend szerint *Ferenc Ferdinándra* száll Szent István koronája is. Tekintve uralkodóházunk vele született hajlamát a jótékonyásra és bőkezűsége, csak örvendhetünk, ha ismét gazdag királyunk lesz, kinek nemcsak a civillista áll rendel-

kezésére, hanem aki majd képes lesz, mint ahogy mostani áldott jó királyunk tette, egy *malacot* megvásárolni 20 aranyon és kellőképpen föl nem szerelt folyamodványt felszerelni szép ropogós tizesekkel.

Ez a két dolog pedig, — hogy valami tréfás elbeszélés könnyítse meg az átmenetet a következő gyászos és háborús időkbe —, ekként történt. Gajzágó János m.-telegdi gazda egy malacot öletett le újévi pecsenyének. Azt tartják ugyanis, hogy újév napján nem szabad csirkét, tyúkot, kappanyt, kakast, pulykát, egy szóval, szárnyas állatot enni, mert ezek «hátrafelé kaparják» az újév szerencsáját, de malacot, disznót igen, mert ezek azt «előre turják». Isten tudja, miféle rendkívüli tulajdonságai voltak eme m.-telegdi malacnak, mert a hentes, alighogy egészen megtisztította, felkiált: «No ezt a malacot még a király is megehetné!» Nem is kellett több Gajzágó uramnak. «Hallod-e te, Irmuska! Szedd össze minden szakácsi művészetedet és süsd meg nekem ezt a malacot pompásan, tudod, amugy jó ropogósan és szép pirosra!» Megtörtént. Most már szép piros almát dugva a malac szájába, szépen bepakolták és felküldötték Budára a királynak újévi ajándécul, azon kívánsággal, hogy «költse el Fölséged jóízűen, és váljék friss jó egészségére». Hogy evett-e a király a malacból, egész határozottan nem állíthatom, de hogy az mégis csak valami rendkívüli malac lehetett, abból következtetem, hogy a király 20 db. cs. és kir. ragyogó aranyat küldött Gajzágó uraméknak.

A hiányos kérvény felszerelése pedig így történt: Ő felsége meglátogatta a józsefvárosi népkonyhát. Éppen tartott a helyiség második szobájába nyíló ajtó felé, hogy az ott étkező szegény csoportot megtekintse. Egy

szegény tót munkásné, kinek szoknyájába két kis poronty kapaszkodott, hogy a királyt jobban láthassa, közelébe furakodott, egyik karján csecsemőt tartva, másik kezében írást szorongatva. Ezt ő felsége, azon hiszemben, hogy valami kérvény, kiveszi a munkásasszony kezéből és, szárnysegéde a sokaság által el lévén tőle választva, maga vágja zsebre. Alighogy a király a nép éljenzése közt eltávozott, a tótné elkezdett jajgatni. «Ó bózse, ó bózse, mit fogok én s 3 gyermekem holnap enni?! Hisz, látták, a «pán král» elvette a cédulákat! «Ezek a cédulák pedig utalványok voltak 10 ingyenbédre az előljáróság részéről a tótné számára, kinek férje éppen betegen feküdt a kórházban. Megnyugtatták nagy nehezen a jajveszékelő asszonyt, új ingyenjegyeket helyezvén neki kilátásba. Ezen jegyekkel egyidejűleg azonban kézbesítettek a munkásasszonynak az előljáróságnál egy nagy levelet is. Felbontja. Mi van benne? Az ő előbbi 10 ingyenjegye és 10 tizforintos bankjegy. Hogy ezeket maga mellékelte volna «kérvényéhez», erre nem emlékezett a most boldog tótné; azokkal a jóságos király szerelte föl folyamodványát, miután tévedését észrevette. —

**Lázadás Törökországban. Török-orosz háború.
Bosznia okkupációja. Bulgária. Vöröskereszt-Egylet.
I. Ferdinánd bolgár fejedelem.**

A mint említettem, az ő felsége dalmáciai útjára következő nyáron lázadás tört ki Hercegovinában. Eleinte azt hitték, hogy az is csak olyan közönséges zendülés, minők gyakran szoktak volt előfordulni Törökország azon tartományáiban, hol a lakosság túlnyomó része keresztény. Emez országrészekben közigazgatás és igazságszolgáltatás kivált a «rajáhnak» (csordának) nevezett keresztényekkel és a köznéppel szemben példátlan rossz volt, úgyhogy élet- és vagyonbiztonságról alig lehetett szó. Nagy területű termőföldek műveletlenül heverték ott, mert a keresztény vagy a pórnép hiába munkálta meg: alighogy véres verejtékének gyümölcse megért, jött e hatalmas basa, vagy a fizetést csak nagy ritkán kapó tisztviselő, vagy pedig a kapzsi adóbérlő, és elvette vagy az egészet, vagy nagyobb részét. A hegyek oldalait borító erdőket vagy pusztították ész nélkül, vagy ott rothadtak az óriási gyönyörű fák, nem lévén utak, melyeken lehetett volna leszállítani és értékesíteni. A hegyek méhében rejlő fémkincseket nem volt, ki kutassa és napvilágra hozza. A nép elszegényedett, elsatnyult, elvadult. Mohón ragadott meg minden alkalmat, hogy valamiképp lerázza nyakáról a gyűlölt török rabigát. Innen

a sok zendülés, lázadás és ennek véres elfojtása török részről. *Ignatiev* konstantinápolyi orosz követnek, kit a «hazugság atyjának» neveztek el diplomáta-társai, az egész országot bejáró emisszáriusai szóval és rubellel mindenütt élesztették az elégedetlenség és lázadás tüzét, a hűbéres államok pedig maguk részéről is sietteték azon idő elérkezését, amikor ők ülhetnek mint nevető örökösök a «beteg ember» örökébe, amint Törökországot neveztek.

A lázadás csakhamar átcsapott Hercegovinából Boszniába és Bulgáriába, montenegrói és szerbiai szabad-csapatok csatlakoztak a fölkelt keresztényekhez, és ritka kegyetlenséggel folyt a harc ezek és a mohamedánok között.

Azon remény, melyet ő felsége a delegációk megnyitásakor e szavakban kifejezett: «Szívélyes viszonyunk a két nagy szomszédbirodalomhoz és barátságos relációink a többi államokkal eme mozgalmak dacára is alaposnak tüntetik föl azon reményt, hogy mind a monarchia nyugalját, mind Európa békéjét meg fogjuk tartani», —nem teljesült, ámbár a király mindent elkövetett, hogy igéje testté váljék.

Minthogy a hercegovinai és boszniai fölkelők családjai Dalmáciába menekültek, s a harcoló felek is, amint majd az egyiket, majd a másikat szorították, a monarchia határát átlépték, ahol őket a semlegesség törvénye szerint le kellett fegyverezni, ami mind nagy izgalommal, költséggel és bajjal járt; mivel továbbá attól lehetett tartani, hogy a hűbéres államok is nyíltan megkezdik a háborút, és ez esetben Oroszország sem marad tétlen nézőnek: gróf Andrássy előbb egymaga (1875. dec.), később Bismarck- és Gorcsákovval egyetemben, az u. n. berlini memorandumban (1876. máj.), sürgette a portánál

a veszélyes lázongás gyors megszüntetését és oly reformok életbeléptetését, melyek eltávolítják ezen minduntalan megújuló mozgalmak okait.

Minderre a porta immár sem nem volt képes, sem nem volt hajlandó.

A softák, mohamedán theologusok, Abdul Aziz sultánt megfosztják trónjától, fogságra vetik, hol ez a maga vagy bérencgyilkos keze által elvész, közvetlen utóda, Murád, örült, kinek helyébe e miatt az európai műveltségű és okos *Abdul Hamid* lép a trónra, a ma is uralkodó török császár, aki aztán véget vet a palotaforradalomnak, tiszta kezű, becsületes és hazafias férfiakból állítván össze kormányát, melynek legkiválóbb tagja *Midhat* basa volt, a reformok, a haladás embere.

A belsejében polgárháború által marcangolt, saját hűbéreseitől elárult, külháborúkkal fenyegetett, régi barátai által cserben hagyott Törökország most előszedi régi fegyverét, melynek villogásától egykoron remegett három világrész, a vallási rajongást, a fanatizmust kibontja a próféta zöld zászlóját; ez alatt és avval indul az élethalálharcba.

Most persze immár nem volt idő reformokra.

Nikita montenegrói fejedelem, ellátva orosz pénzzel, most már nyíltan akcióba lép a mohamedánok ellen s a fölkelők mellett, és Szerbia is, szintén orosz pénzzel és orosz önkéntesek által segítve, kik akadálytalanul utazhattak keresztül országunkon, megkezdí 1876. július havában nyíltan a háborút török souverain-je vagy védura ellen.

Szerbia csaknem teljesen független volt már ezelőtt is a portától: hűbéresi viszonyának elismeréséül holmi csekély adót, tributumot, fizetett a szultánnak. Ezt az önállóságát két családnak, a *Karagyorgyevicsok-*

és az *Obrenovicsoknak* köszönhette, de e két család versengése egymással sok vérébe is került a szerb népnek. Az öreg *Obrenovics Milost* elűzték, helyébe *Karagyorgyevics Sándort* választották fejedelemnek, ezt megint kiűzték az országból 1858-ban és visszahívták az öreg *Obrenovics Milost*, kit a fejedelemségben követte nagyratörő fia, *Mihály*. Ennek minisztere lön az éppen oly tehetséges, mint fondorkodó *Risztics*.

Mihályt, kinek igen szép lovagszobrát magam is láttam Nándorfehérvártt vagy Belgrádon, orozva meggyilkolták a topcsideri parkban, — alkalmasint tudtán kívül Karagyorgyevicsnak az ő hivei — mire 1872-ig *Risztics* kormányozta az országot. A hős Mihály, kinek felesége magyar nő, *Hunyady Julia* grófnő volt, magtalan halálozván el, unokaöccse, *Obrenovics Milán* vette át 1872-ben az uralkodást, miben neki is főtámasza a mindenható miniszter lön, az oroszbarát *Risztics*. Ennek és az Omladinapártnak az az ideális cél lebegett szeme előtt, hogy Oroszország segédelmével egyesítse Törökország, Ausztria és Magyarország rovására az összes déli szlávokat és alakítson belőlük egy Nagy-Szerbiát. *Risztics* magát szerb Cavournak, Szerbiát «a Balkánfélsziget Piemontjának» tekintette. E politikájának könnyűszerrel megnyerte Milánt, kivált miután ez egy orosz nőt vett feleségül, az ép oly nagy gazdagságu, mint finom műveltségű és bűbájos szépségű *Kecskó Natáliát*.

A monárchia összes szlávjai, kivéve a lengyeleket és a magyarországi oroszokat és katolikus tótokat, a lázadókkal és felkelőkkel rokonszenveztek, és Délmagyarországról sok szerb sietett mint önkéntes Szerbia segítségére. A hazai románok szintén a török ellenségének kívánták a győzelmet és epedve várták, hogy

Románia fejedelemség is kardot rántson a félhold ellen. Az óvatos ausztriai németek most még nem igen valottak határozottan színt.

Mi magyarok, elfelejtve mindazt, mit évszázadokon át rosszat szenvedtünk a török részéről, csak arra emlékezve hálásan, hogy 1849-ben vendégszeretettel fogadta menekülőinket és minden presszió- és fenyegetésre sem szolgáltatta ki a boszút lihegő Haynauéknak, — de megemlékezve arról is, hogy leginkább Szerbiából segítették 1848—49-ben fellázadt rácainkat véres kegyetlenségeikben ellenünk, határozottan állást foglaltunk a török mellett és a legmelegebb rokonszenvvel és élénk érdeklődéssel kísértük hadműveleteit. S a török hagyományos vitézsége és halálmegvetése még ellenségeit is bámulatra ragadta, iélelemmel töltötte el. Mint szélvész a polyvát elsöpri, úgy verte szét a török a lázadókat és végig csörtetett az addig megközelíthetetlennek tartott Montenegrón is az egyik szélétől a másikig. *Abdul Kerim*, az agg török fővezér, Dsunisznál (1876. október 31-ikén) és Alexinácznál tönkre verte a szerb hadsereget, az orosz önkénteseket s egyéb szabad-csapatokat, s már útban volt Belgrád felé, karja már fölemelve, kezében villogott már a kard, hogy megadja a kegyelemdöfést Szerbiának. É kart feltartóztatta az orosz ultimatum, melyben háborúüzennettel fenyegetődött a cár, ha a porta fegyverszünetet nem enged a lába előtt heverő ellenségnek.

Lelkesedésünk a török «testvérért» lázzá, rajongássá fokozódott. Dr. Vámbéry Ármin elmélete a magyar-török fajrokonságról soha annyi hívővel nem dicsekedhetett, mint az 1876. és 77. években. Sokan elkezdték tanulni a török nyelvet. Az emberek egymást már nem is üdvözölték magyarul, hanem odakiáltották egymásnak

«Szálem Alejkum» törökül. Kezdtük megsíratni a régi török háborúkat, úgy tüntetvén fel azokat, mint a mohamedán és keresztény papság vallási rajongásának keserű gyümölcsét. Hiába! olyan már az ember: hol a bűnöst megtalálni nem akarja, ott bűnbakot keres. Valóságos «török világ» volt Magyarországon szinte két évig. Mig *Natália* királyné a szerb sebesültek mellett vörösre sírt szemeit, míg, hogy nekik köteléket, tépést, ruházatot vásárolhasson, ékszereit is eladta, addig mi gyűjtést indítottunk a török sebesültek számára és díszkardot készítettünk *Abdul Kerim*, a «dsunisi hős» részére.

E magyar díszkard hüvelye és markolata drágakövekkel volt kirakva, és díszítményei egyrészt a magyar-török barátságot tüntették fel, másrészt, nóha a kard mohamedán embernek volt szánva, *keresztény-katholikus* vallásérzelem symbolumait láttatták. A penge baloldalán, mindjárt a markolat alatt, *Mária*, Magyarország Védasszonyának képe volt finomul vésve ezen szavakkal az alak alatt: «*Maria, Mater Dei, Patrona Hungariae, sub Tuum praesidium confugio!*» Másott meg a magyar címer kettős keresztje volt látható e felirattal: *Deus, exercituum Bellator fortissime, esto mecum!* «Az ifjusági küldöttséget, mely eme kardot Konstantinápolyba vitte, itt fényesen fogadták és fejedelmileg megvendégelték. A díszkard átadása a hadügyminiszteriumban történt lelkes beszédek kíséretében 1877. jan. 13-án. Ekkor történelgelegelőször, mióta a török birodalom fennáll, hogy a török szultán keresztényt meghívott saját asztalához ebédre és búcsú alkalomával kezet adott neki, a nem-muzulmánoknak. S ki volt az ennyire kitüntetett? *Gróf Zichy Ferenc*. Azóta *Abdul Hamid* császár, ki fölvilágosodottságánál fogva a nyugat-európai civilizációval ennek formáit is kezdette befo-

gadni birodalmába és udvarába, már többször látott keresztény vendéget szívesen a maga asztalánál.

A díszkard-vívó fiatalsági küldöttség egy nagy halott iránti kegyeletének is kifejezést adott. Pompás babérokoszorút vitt magával Budapestről és azt ünnepélyesen letette II. *Rákóczy Ferenc* magyar szabadsághősnek Rodostoban, Konstantinápoly közelében, levő sírjára.

Tudjuk, hogy a konstantinápolyi tanuló-ifjúság, a *softák*, egy tisztos öreg seik vezetése alatt ugyancsak 1877. április havában visszaadták a magyar fiatalságnak a díszkard átadása alkalmával tett látogatását, és hogy ugyanakkor s ugyanezen az úton a hálás szultán 35 db. Corvinát küldött a magyar királynak, illetve a nemzetnek. Nem is kell mondanom, hogy fővárosunkban iparkodtak a tapasztalt török vendégszeretetet magyar vendégszeretettel felülmulni, csak a kormány és a hivatalos körök nem lépték át a köteles udvariasság határát, szemben a török küldöttséggel. És ennek megvolt a maga oka.

A régi Ausztriának és újabb időben Metternich osztrák kormányfőnek Orosz- és Törökországgal szemben az volt a politikája, hogy majd megakadályozza a muszkát a török birodalom gyöngítésében és lehetlenné tegye neki az u. n. Nagy-Péter-féle végrendelet megvalósítását, mely szerint Oroszország keleti politikája főcéljának tekintse a keresztnek a Szófia-templomra való visszahelyezését, más szóval, Konstantinápoly elfoglalását, — majd pedig, hogy osztakozzék a muszkával a prédán, melynek elejtésében a muszkát nem volt képes meggátolni. Ez a politika édes-keveset törődött Törökország meghódított keresztény népeinek sorsával és nem vette számba azt az évszázados antagonizmust a balkánfélszigeti mohamedán és keresztény elem között, mely bomlasztólag hatván az Oszmán-

birodalom szervezetére, végeredményében csak a kereszténység győzelmét hozhatja létre a mohamedánizmus fölött. Mert a koránnak fanatizmust és fatalizmust hirdető és az érzékiességnek a túlságig hizelgő, a tudomány és művészet több ágának kultiválását tiltó tanai nagy akadályokat gördítenek a keresztény vagy, ha így jobban tetszik, nyugateurópai műveltség befogadása elé, mi által a különbség a két elem között szinte olyan lesz, mint a barbárizmus és a kultúra között. S ezt a különbséget és ellentétet még élesebbé tette a hódító önkénye és a hódított jognélkülisége; aztán meg a fajgyűlölet is.

Ama régi osztrák politikával szakítottak a duálizmus után, belátván, hogy azt az évszázados proceszszust természetes lefolyásában feltartóztatni nem lehet, késleltetni nem tanácsos. Hisz jó külpolitikának egyik főcélja az, hogy határainkon jó szomszédaink és megbízható barátaink legyenek; már pedig ily barát és szomszéd határunkon, a Balkánfélsziget felé, a török többé nem lehetett, ki magával is egész tehetetlen volt, keresztény új államképződések késleltetése által pedig már előre magunkra vontuk volna ezeknek, leendő szomszédainknak, a gyűlöletét.

Török lelkesedésünk 1876-ban és 1877-ben megint egyszer bebizonyította, hogy nemes szívű, de rosszul számoló nemzet vagyunk.

A törökországi helyzetet már ismerjük. Nézzünk most körül itthon és a többi külföldön. Azt követeltük, hogy a monarchia szövetkezzék a törökkel az orosz ellen, viseljen evvel és az általa pártfogolt keresztény népekkel: a román, szerb, bolgár és bosznyák néppel és a görögökkel millió meg millió értéket, száz meg százezer emberéletet feláldozó, a monarchiát minden rétegében megrázkódtató háborút.

Ánde ehhez mindenekelőtt pénz, sok pénz kellett volna, az pedig sem nekünk, sem az osztrákoknak nem volt: *Széll Kálmán* pénzügyminiszter óriási erőfeszítéssel és a legjobb igyekezettel sem volt képes az egyensúlyt államháztartásunkban helyreállítani: még mindig többet adtunk ki, mint amennyit bevettünk. Azt már említettem, hogy az orosz elleni és a török melletti háború szinte kizárólag egyedül nálunk magyaroknál lett volna népszerű. S mégis követeltük és sürgettük s érdekében mozgósítottuk a fél képviselőházat, népgyűléseket és az utcát. Zágrábban pl. éppen az ellenkezőt akarták: ott muszkabarát és magyarelleses tüntetéseket rendeztek s *Albrecht* főherceg megérkeztekor, ki éppen katonai szemleútján volt, az orosz himnuszot játszották, sőt az egyetemi fiatalság elég vakmerő volt megkísérteni egy oroszbarát és magyarelleses manifesztum átnyújtását a főhercegnek, a ki bölcs és kiválóan katonai jellem levén, természetesen nem fogadta a magyarfaló diákdeputációt éretlen politikájával (1877. május).

Németország, anticipálva Bismarckeme mondásának szellemét, hogy «keleti ügyért ő egyetlen egy pomerániai gránátosnak sem veszélyezteti ép csontjait», semleges volt, bár mind maga, mind Franciaország nehezteltek a törökre konzulaik meggyilkolásáért Salonikiben (1876). Olaszország a maga belügyeivel volt elfoglalva. Hátra volt még Anglia, a többi hatalmaságok itt nem jöven tekintetbe, Törökország legrégibb protektora, Oroszországnak Ázsiában és Európában leg-hatalmasabb antagonistája.

Angliában is ez időtájt megváltozott a hangulat Törökország hátrányára. A fanatizált mohamedán basiboszukok (népfelkelők) ugyanis, beszennyezvén a török rendes katonaság fényes diadalát, embertelen kegyetlen-

kedéseket követtek el a zendülőkön, különösen a szerencsétlen bolgárokon, legyilkolván válogatás nélkül aggott és gyermeket, asszonyt és leányt. A bolgárok jajkiáltását és a kínzottak halálhőrgését meghallotta az egész művelt világ, és Angliában *Gladstone*, a Tory-kormány népszerű ellene, ezt a kormányt tette felelőssé ama vérengzésekért, mint amely török szimpáthiájával csak bátorította a mohamedánokat ily kegyetlenségek elkövetésére, és számtalan u. n. «atrocity-meethingeken», avagy ama vérengzések ellen tiltakozó gyűléseken, követelték, hogy Angolhon vegye le védő karját a törökről s fogjon inkább kezét az oroszszal, hogy a törököt visszakergessék Ázsiába. Ezen áramlat ellen kormánya állásának megingatása nélkül *D'Izraeli* Benjámin, angol kormányfő, uszni nem mervén, Törökországot «csak kéz alatt» segíthette pénzzel és hatástalan protestálással az orosz önkényes és egyoldalú eljárása ellen; legföllebb még csak azt a biztosítást adhatta a szultánnak, hogy Anglia soha abba belé nem egyezik, hogy Konstantinápoly muszka kézre kerüljön.

S míg az egész művelt Európában a csodálatnak a török fényes haditettek által kicsalt hangját a basiboszukok kegyetlenségei miatt támadt moraja a megdöbbenésnek és megbotránkozásnak túlharsogta, addig egyedül mi kiáltoztuk: «*Revanche pour Világos!*»

Jó, hogy e kiáltásunkat, — éppen úgy mint 1870-ben az osztrákok «*Revanche pour Königsgrätz*»-paróláját, — meg nem hallotta, s ha igen, meg nem hallgatta *Ferencz József*. Meg nem hallgathatta első sorban éppen a mi, aztán a monarchia érdekében. Tekintve a bel- és külviszonyokat, nagyobb kockázatok nélkül egyebet nem tehetett királyunk és zséniális minisztere, gr. *Andrássy*, mint a szigorú semlegesség megóvása mellett

örkődni a felett, hogy Oroszország hefolyása túlsulyra ne vergődjék a már felszabadult, vagy győzelmes orosz hadjárat útján felszabadulandó balkánfélszigeti keresztény népeknél, és hogy a határainkon képződő új államok reánk nézve veszélyesek ne legyenek, sőt inkább új erőforrást képezzenek számunkra.

Midhát basa ugyan megkísértette 1876 végén mohamedánt és keresztényt egyenlősítő alkotmányt és parlamentáris kormányt létesíteni, de elődeinek bűnei folytán annyira elveszett volt ekkor már a török kormány hite a külföld előtt, hogy ezen kísérletet olybá vették, hogy az által is csak ki akarja játszani a porta a nagyhatalmak azon követelését, hogy ellenőrizhessék az ígért reformok fogantatását. Egy törökországi örmény pap, kivel ugyanekkor N.-Szebenben találkoztam, erősen állította előttem, hogy erre a radikális reformra, mi igazán közelebb hozta volna Törökországot a polgárosult Európához, mind a szultán, mind Midhát komolyan el vannak határozva.

Már késő volt.

A cárt és miniszterét, Goresákov herceget, a panszlávok és forradalmárok egyesült pártja csaknem belekényszerítette a háborúba, amelyben az orosz császár mint a keresztényekfelszabadítója arat majd babérokat és e mellett egy «kis» területre is teszen szert, a legjobb esetben pedig végrehajtja Nagy Péter testamentumát. Az oroszok a már megkezdett készülődéseket lázasan folytatták, csapatokat pontosítottak össze Románia keleti határainál, megnyerték ennek is csatlakozását az orosz invázióhoz, és II. Sándor cár megüzente Törökországnak a háborút 1877. ápr. 24-én, miután királyunknak fáradozása a háború elhárítása érdekében a reichstadti találkozáson (a cárral, 1876.

júl.) célhoz nem vezetett, és a télen át folytatott tanácskozások s alkudozások sem hozták meg a kívánt eredményt.

Csak legeslegfontosabb mozzanatait érinthetem itt e hadjáratnak, ha helyet akarok szorítani magyar dolgok elbeszélésére. Az orosz hadsereg átszáll a Dunán, véres harccal elfoglalják a Sipka-szorost. Az orosz diadalmenetet feltartóztatja *Oszmán* basa a földsáncokkal megerősített Plevna városnál, hol az ostromló oroszokat (júl. 30-án és szept. 11-én) visszaveri és, ha a *románok* segítségükre nem jönnek, megsemmisíti. A török bátorság, mely tönkre silányította a sokkal több muszka ellenséget, immár másodszor ragadja csodálatra a bámuló Európát, és ismét föléleszti nem csak nálunk, kik a «plevnai győzelmek» örömére, mintha ami harcosaink arattak volna diadalt, illumináltunk is, hanem Angliában is a török iránti rokenszenv lángját. De csakugyan harcoltak magyarok is a török hadsereg soraiban; az akkori lapok «magyar önkéntes legiőről» is tesznek említést és beszélnek, hogy abba őrnagyi ranggal belépett *Zubovics* Fédor is, ki az által szerzett már azelőtt dicsőséget a magyar honvéd nevének, hogy hihetetlen rövid idő alatt megtette lóháton az utat Béctől Párisig, s hogy lóháton teljes fegyverzetben többször átusztta a Dunát Bécsben és Budapesten. *Zubovics* az orosz-török háborúban szárazföldi torpedókat talált fel, melyeket nagy sikerrel alkalmazott az oroszok ellen Szulejmán basa. S az én hevesebbvérű székely atyámfiak, élükön *Ugron* Gáborral és *Bartha* Miklóssal, a mostani 48-as és függetlenségi párt eme két oszlopos tagjával, «putsot» is terveztek a muszkák ellen. Az volt ugyanis a szándékuk, hogy egy-két ezer jól fölfegyverzett markos székelyemberrel, kik az ördögtől sem félnek, betörnek

Romániába, szétrombolják a hidakat, megrongálják a vasutakat, feldűlják és felgyújtják az oroszok raktárait, hadi és élelmi szerekkel együtt stb. és ekként elvágják az orosz hadsereg visszavonulási vonalát. Isten tudja, mi történik, és mily fordulatot vesz az orosz-török háború, ha e vakmerő terv sikerül. De idő előtt felföldözték, a már megszerzett fegyvereket nagy mennyiségben lefoglalták, vagy maguk a fölfedezésről idejekorán értesült székelyek elásták, a részvevők ellen pedig megindították a bűnvádi keresetet közcsendháborítás címen. Hiába! mi székelyek nem születünk összeesküvőknek: néha együgyűséggel és naivitással határos őszinteségünk és nyíltszívűségünk elárultat velünk minden titkot. Úgy történt ez a székely «putsnál» is. Nem kell, hogy *Verhovay* adatait, miket «Az álarc korszaka» című, epés gúnnyal írt munkájában közöl, egytől-egyig mind készpénznek vegyük, mégis be kell vallanunk, ismétlem, hogy gyarló összeesküvők voltak azok a «putsos» székelyek is. Egyébiránt nem történt velük valami nagy szerencsétlenség: a király 1878. május havában elrendelte az ellenük megindított bűnvádi eljárás beszüntetését.

De térjünk vissza a harctérre.

Tottleben, Szabasztopol egykori híres védője, egészen körülzárja Plevnát, kiéhezteti a törököket, kiknek élén végre Oszmán kirohan, súlyosan megsebesül és leteszi a fegyvert 1877. nov. 10-én, a tisztelet és csodálat minden jelével elhalmozva azok részéről, akiknek magát megadta.

Most már Konstantinápoly felé nyomul az orosz hadsereg, élén *Skobeljeff*- és *Gurkoval*, a mostani varsói kormányzóval, és csak a közelben horgonyzó angol hajóhadra, de még inkább monárcchiánkra való tekintet tartja vissza a cárt Konstantinápoly elfoglalásától.

A török vereségek hírére ismét feljajdultunk és követeltük, hogy vezessen minket a király a vérző török testvér segítségére a muszka ellen. De ő felsége, még nem látván elérkezettnek az időt a közbelépésre, megelégedett avval, hogy az előkészületeket a háborúra a «*si vis pacem, para bellum*» * elve szerint elrendelte, vagyis egy régi német közmondás szerint «szárazon tartotta puskaporát a serpenyőben.»

Legjobban tükrözi vissza az akkori hangulatot nálunk a következő, valóban megtörtént eset.

A király 1877-ben, ősszel egy rókavadászaton elvállván a vadásztársaságtól, nem tudott ennek nyomába igazodni. Az istvánhegyi szőlők táján útbaigazítást kért egy ott dolgozó fõthi földmûvestõl, egy *Zsigri István* nevû volt negyvennyolcas honvédtõl. Ez, miután egész készséggel megadta a kívánt útbaigazítást, neki bátorodva az általa föl nem ismert uralkodó nyájas és leereszkedõ modora által, maga is kockáztatott egy kérdést: «Ha nem sértem meg kérdésemmel a nagyságos urat, — igaz-e, hogy rosszra fordult a mi szegény török atyáinkfiainak a sora, mióta az Oszmának a gyõzelmére, ki annyi muszkát aprított fel, mi is «ellimiráltunk» (illimunáltunk)? «Bizony, bizony, nem a legjobb hírek keringenek», felelé a király. «Én is hallottam a jegyzõ úrtól a minap, hogy az Oszmán katonái már a patkányokat, megeszik, úgy elfogyott az eleségük. Az a kutya muszka úgy bekerítette a szegényeket». S most elkezdé a maga szíve, esze- és szavajárása szerint irgalmatlanul szidni a muszkát s elbeszélé kellõ böbeszédûséggel, hogy õ is küzdött a «revulúcióban» a muszkák ellen. «De amíg én õket távol hazulról aprítottam, mint a répát, addig, — hisz,

* «Ha békét akarsz, készülj a háborúra».

tessék elhinni, aunyan voltak mint a sáska —, itthon egy más csomó muszka, kertjeimből mindegy szálig megette a nyers disznótököket és uborkát a száráról, úgy hogy mikorra magam haza tértem, — egy átkozott kozák hosszú nyelvű lándsájával a combomba döfött volt, ide ni! — hát akkor nem maradt semmi beszólni, sem pedig a disznónak, amit megtakarított pénzecském-men vettem, mert az itthon hagyott disznóimatis mind elhajtották volt az ebadta muszkák. Hej, csak még egyszer szembe nézhetnék velök, — vénségemre is felkötném a kardot. Nem is tudom, hogy mért nem indít minket immár egyszer annak a szegény töröknek a segítségére ő felsége. Jaj, hogy elvernők mi majd azt az átkozott muszkát!» Sejtelve sem volt Zsigri uramnak, hogy kivel beszél. Ő felsége pedig, kinek tetszett az egyszerű ember beszéde, hogy ennek egy kissé lelohaszsa harci tüzét, mondá: «Igen ám, de tudja-e maga, hogy a háború nem csak sok vérbe, hanem még több pénzbe kerül? Tiszának meg Széllnek pénz kellene kölcsön kérnie Rothschildéktől, ezt pedig az ország csak úgy adhatná meg, ha magukra több adót rónának ki.» «Jaj, nagyságos uram, csak ezt ne tegyék, hisz most is vért izzadunk, hogy a súlyos adót bírjuk.» «No lássa! S aztán maga is tudhatja, hogy a háború szerencséje milyen változékony; hisz negyvennyolcban is egyszer maguk verték meg a muszkát, máskor megfordult a kocka, s magokat verte meg a muszka. Én csak a mondó vagyok, hogy mégis jobb lesz békét tartani, mert különben megeshetnék még egyszer, hogy a kozákok ismét megeszik a maga uborkáját a nyers disznótökökkel együtt.» «Biz, igaza lehet a nagyságos úrnak». S a «nagyságos úr» elváláskor egy aranyat nyomott a volt honvéd markába. Mialatt a király a

vadásztársaságot fölkereste és jó kedvvel elbeszélte
 kettőjük politizálását, azalatt Zsigri uram is besietett
 a faluba és dicsekedve mutogatta a községházán az
 ajándékba kapott aranyat. «Egy fainos úr adta nekem»,
 mondá, «egy emberbecsülő gróf, vagy legalább is «gye-
 nerális». Míg ez a faluházán történt, addig a gróf-
 Károlyi-féle kastélyban a grófi családnak a rókavadá-
 szaton részt vett tagja szintén elbeszélte a király ka-
 landját, és így megtudták csakhamar a kastélyban,
 hogy ki volt az ő felségével politizáló földműves, és a
 faluban is, hogy ki volt a vörösfrakkos úr, ki emennek
 az aranyat adta. Zsigri urammal alig lehetett birni.
 Nagyobb úrnak képzelte magát Károlyi grófnál. Meg-
 esküdt, hogy az aranyat soha sem váltja fel, attól soha
 sem válik meg, hanem elteszi örök emlékül, hogy még
 dédunokái is mutogathassák.

Mint Zsigri, úgy gondolkozott 1877-ben a nemzet
 zöme, csak a józanabb kisebbség volt a király nézetén.

Valamint Belgrad előtt II. Sándor cár megaka-
 dályozta Milán fejedelem megsemmisítését Abdul Hamid
 császár által, úgy akadályozták meg Konstantinápoly
 előtt Ferencz József császár-király és Viktória királynő-
 császárnő Abdul Hamid császár megsemmisítését II.
 Sándor cár által. Ama két uralkodó ajkáról elröppent
 «Megállj!» parancesszóra megállottak az orosz hadosz-
 lopok Konstantinápoly előtt. Megkezdődtek a békealku-
 dozások, megkötetett a béke *San-Stefanóban* 1878.
 márc. 3-án. De milyen béke?! Olyan, hogy ahoz sem
 Ferencz József, sem Viktória nem járulhatott: Török-
 ország elveszti Bulgáriát és Kelet-Ruméliát le egészen
 szinte Konstantinápoly kapujáig. E két tartományból
 külön fejedelemség lesz, persze oly fejedelemmel az
 élén, minőt Oroszország ad neki. Törökország elveszti

Boszniát, területeket enged át az általa legyőzött Szerbiának és Montenegrónak. Törökország elveszti Ázsiában Karsz várát és Batum városát vidékestül, és ezt Oroszország tartja meg. Törökország tömérdek hadi-sarcot fizet Oroszországnak. Oroszország elveszi Romániától Beszarábiát s adja helyébe Dobrudsát, stb. Ez a béke Oroszországot a Balkánfélsziget mindenható urává, a felszabadított népeket a legyőzött Törökország maradványával együtt az ő hűbéreseivé s nemsokára tartományaivá tette volna. Ez a san-stefanói béke szörnyűszülött volí, melyet, ha megölni nem is, úgy legalább operálni kellett. Gr. Andrássy ezen operáció megejtésére egy európai kongresszus összealakítását sürgette. Hosszadalmas jegyzékváltások és alkudozások után végre létrejött a *berlini kongresszus* 1878. június 11-én és tanácskozott július 13-ig. Bár kelletlenül, Oroszország az ő pyrrhusi győzelmei után, melyek őt teljesen kimerítették, kénytelen volt különösen tekintettel monárchiánk érintetlen hadi erejére és készültségére, beleegyezni a san-stefanói békének Európa ítélőszéke általi felülvizsgálása- és korrigálásába. A legkiválóbb diplomáták eme fényes gyülekezetének, melyben Bismarck elnökölt, legkitünőbb alakjai voltak : gr. Andrássy Gyula, a mi lovagias miniszterünk, D'Izraeli Benjamin és Salisbury angol, Gorcsákov herceg orosz miniszterek és gr. Szuvárov Oroszország második képviselője. Az egy havi tanácskozások és néha heves vitalkozások eredménye lőn a *berlini szerződés*, 1878 legnagyobb szülöttje, a san-stefanói béke megoperálásának eredménye.

Legfőbb pontjai ezek : Kelet-Rumélia megmarad török birtoknak, de bizonyos autonómiát nyer, kormányzóját ugyan a porta nevezi ki, de az csak keresz-

tény lehet. Bulgária hűbéri viszonyba lép Törökország-hoz, maga választja meg fejedelmét, de szükséges, hogy a választást az *összes* nagyhatalmasságok megerősítsék. Románia és Szerbia függetlensége elismertetik, Montenegró már előbb meglévő függetlensége megerősítettik. Szerbia nyeri Bulgária rovására Nisst és Pirotot. Hiába tiltakozott Románia: ettől Oroszország elvette a fontos és műveltebb Beszarábiát és adta helyébe a mocsaras és vad Dobrudsát. Ha nem akarták a kongresszus sikerét kockáztatni, ebbe a követelésébe a makacskodó és hálátlan Oroszországnak, melynek hadseregét Plevnánál *Károly* román fejedelem mentette meg, a nagyhatalmaknak belé kellett egyezniök. S mégis van még most is Romániában egy muszka-párt! Ó beh rövid emlékeztűek és beh rövid látók azok az emberek! Pedig ott van tözsomszédáságukban elvesztett tartományuk, melyet a szent Oroszország szemük láttára tüzzel-vassal russzifikál!

A berlini szerződésnek minket leginkább érdeklő XXV. cikkét, amint tudom, szó szerint lefordítom: «Bosznia és Hercegovina tartományait megszállja és igazgatja Ausztria». (Hát hol maradt Magyarország?) «Mivel az osztrák-magyar kormány a novibazári szand-sáknak (vagy kerületnek), — mely Szerbia és Montenegró között délkeleti irányban $\frac{3}{4}$ Mitrovicáig és ezen túl terjed —, közigazgatásával foglalkozni nem kíván, ott az ottoman kormányzás érvényben marad ezentúl is. Ausztria-Magyarország, hogy az új politikai állam fennállását, valamint a közlekedési utak szabadságát és biztonságát biztosítsa, mindazonáltal fenntartja magának a jogot, hogy a régi boszniai vilajet eme részének egész területén helyőrségeket tartson és a hadászati és kereskedelmi utakat megszállja. E célra fenn-

tartják maguknak Ausztria-Magyarország és Törökország kormányai, hogy a részletekre nézve értekezzenek s megegyezzenek».

Evvel megvolt tehát adva monarchiánknak Európa részéről a megbízás, hogy Boszniát és Hercegovinát megszállja és igazgassa.

A berlini szerződést aláírták július 13-án, és az osztrák-magyar hadsereg mozgósított 13. hadtestének első csapatai már júl. 29-én átkeltek Bródnál a Száván és boszniai földre léptek.

Ezen okkupáló hadtest élére állította ő felsége *Philippsbergi br. Philippovics József* tábornagyot fővezérnek. Alvezérek voltak: *br. Jovanovic István*, kire Hercegovina elfoglalása volt bízva, *gr. Szapáry László*, *Tegetthof Károly*, herceg *Württemberg Lajos* altábornagyok.

Még mielőtt katonáink átszálltak a Száván, *Philippovics* proklamációt, vagy kiáltványt intézett török és szláv nyelven Bosznia és Hercegovina lakóihoz és megküldte sok példányban az eme területeken lévő konzulainknak terjesztés végett, az átkelés előtt pedig kiosztatta a katonák között, hogy majd ezek is osszák szét a megszállandó tartományokban. Biztosítja ebben a proklamációban, mely alkalmasint külügyi minisztériumunkban *gr. Andrássy* auspiciuma alatt készült, a lakosságot az okkupáció békés, üdvös, nemes céljairól. «Csapataink nem mint ellenségek . . ., hanem mint barátok jönnek . . . Nektek nem háborút hoznak, hanem békét. Fegyvereink mindenkit megoltalmaznak és el nem nyomnak senkit. A császár és király parancsolja, hogy ezen ország valamennyi fiainak egyenlő joguk legyen törvény szerint, hogy valamennyien megvédelmeztessenek életükben, hitökben és vagyonukban . . . Jertek bizalommal Ausztria-Magyarország

dícső zászlóinak oltalma alá! Fogadjátok katonáinkat barátaitokként, engedelmeskedjete a hatóságnak, lássatok ismét foglalkozásokhoz, és védelmezve lesztek munkátok gyümölcsében».

Ezen kiáltvány szellemében van tartva azon hadtestparancs is («Corps-Befehl»), melyet a táborszernagy júl. 27-én intézett a csapatokhoz.

Gr. Andrassy fájdalmasan csalódott azon reményében, hogy a megszállás békés úton fog megtörténni, és hogy csapataink «paráde-marsban, vidám zeneszó mellett vonólnak majd be Serajevóba». Lovagias jellege, mely előtt szent volt adott szó és szerződés egyaránt, számíttáson kívül hagyta a porta agyaglábán álló hűségét és az orosz emisszáriusokat, kik most Ausztria-Magyarország ellen izgattak, mint előbb bujtogattak volt a szultán ellen. S mindehez járult a féketvesztett fanatizmus és az erkölcsök határtalan elvadultsága, melynek kedvesebb volt a harc a békénél, a rablás a munkánál.

A közelgő okkupáció hírére Serajevóban és később az ország nagyobb helységeiben valóságos anarchia kezdett uralkodni. A mohamedánok készülődtek az ellenállásra, a benszülött török katonaság fraternizált velük, a porta az okkupációra vonatkozó rendeleteket és utasításokat nem küldötte meg a hatóságoknak és eljárásoknak, kétszínű magatartása által csak bátorítani látszott az ellenszegülést, és oly komoly alakot öltött a helyzet, hogy konzulaink kénytelenek voltak állomásaikat odahagyni és menekülni.

Fanátikus mozlímok, élükön *Hadsi Lója* hirhedt dervissel és rablóval, mindenüttellenállásra bujtogatták a mohamedán lakosságot, ezt avval is rémítgetve, hogy a mi katonáink is úgy fognak bánni a mohamedánokkal, mint bántak a tavaly az oroszok a mohamedán

bulgárokkal, kiken még nagyobb kegyetlenkedéseket követtek el, mint 1875-ben a basi-bozukok a keresztény bulgárokon. Gladstone csakugyan «meetingezhetett» volna a muszka «atrocit-k» fölött is.

Ilyen volt a helyzet, midőn a megszálláshoz hozzáfogtak.

A megszállásra br. Philippovics mintegy 73.000 emberrel és 13.000 lóval s megfelelő számú ágyúval rendelkezett. Nem is tekintve az okkupálandó tartományok ellenséges hangulatát, hanem csak azoknak nagy kiterjedését és azt, hogy a közelgő tél is kívánatossá tette a megszállás gyors keresztülvitelét, valamint azt is, hogy az okkupációnak sebes egymásutánban ki kellett terjeszkednie Bosznia és Hercegovina egész területére, — már a műveletek megkezdése előtt igen csekélynek mondták a szakértők eme haderőt a kitűzött cél elérésére. S ilyennek is bizonyult, kivált a mikor az ellenállás napról-napra, lépésről lépésre nagyobb és elkeseredettebb lett, úgyhogy tetemes hadierőt kellett később az okkupáló seregeknek utána küldeni.

Munkám tervén és keretén kívül esik ezt a megszállást, mi egy kis hadjáratná nötte ki magát, leírni és elbeszélni. A kit érdekel, olvassa el azt a hadászati, föld- és néprajzi, sőt történelmi és politikai tekintetben is kitűnő művet, melynek címe ez: «Die Occupation Bosniens und der Hercegovina durch k. k. Truppen im Jahre 1878. Nach authentischen Quellen dargestellt in der Abtheilung für Kriegsgeschichte des k. k. Kriegs-Archivs. Mit Karten und Plänen. Wien, 1880. Verlag des k. k. Generalstabes. In Commission bei L. W. Leide u. Sohn». (6 nagy füzet).

E hadjáratban nem volt annyira szó arról, hogy derék katonáink nyílt csatákban diadalmasan meg-

mérközzenek az ellenséggel, mint inkább arról, hogy legyőzzék azon hihetetlen nehézségeket, melyeket időjárás és talajviszonyok gördítettek előnyomulásuk útjába. Gyakran kellett katonáinknak térdig erő sárban, zuhanó esőben az egész éjjelt szabad ég alatt tölteniök. Járatlan havasokon és keskeny hegyszorosokon kellett, többnyire gyalogösvényeken, átvonulniok, mialatt sziklák és fatörzsek mögül, sziklahasadékokból s rejtekhelyekről tűrniök kellett az ellenség lövöldözéseit, melyeket sem sikeresen viszonzni, sem pedig kikerülni nem lehetett. S katonáink mindezen fáradalmakat és veszedelmeket, valamint a mesés nélkülözéseket, melyek a közlekedési vonalak hiánya miatt kikerülhetetlenek voltak, hősiesen és csodálatos ellenálló-erővel kitartották.

Az ellenség, ahol csak tehetette, megközelíthetetlen és földött állásból lőtt, megsebesített áldozatát, ha nem lehetett ezt katonáinknak magukkal vinniök, handzsárjával kegyetlenül meggyilkolta, orozva és áruló módon támadott, mint pl. *Magláj* mellett, hol, ámbár a helyi elüljáróság és egy csendőrtiszt becsületszavukra fogadták *Paczona* huszár- és *Millinkovics* tábornoki századosoknak, kik egy huszár-escadron élén kémszemlére indultak volt, hogy jót állanak a maglájaiak békés szándékairól, aug. 3-án az erős felkelő csapatra bukkant és visszavonuló huszárokat, mikor *Magláj* előtt ellova-goltak, éppen a maglájaiak rohanták meg, úgyhogy a minden oldalról megtámadott huszárok 43 embert elvesztettek. Az itt elesettek között voltak: gr. *Chorinsky Ferenc* és lovag *Hayd Hugó* főhadnagyok, kik hősies ellenállás után hullottak el az áruló ellenség golyói és handsár-csapásai alatt.

Az érintett nehézségek dacára is, halálmegvető bátorsággal nyomultak csapataink előre, mindig csak

előre, szakadatlan csatározások között, úgyhogy *Mostart*, Hercegovina fővárosát, aug. 6-án bevették, és *Philipovics* aug. 18-án már Serajevo, Bosznia fővárosa előtt állott. Itt, szemben a legvégső ellenállásra elszánt várossal, ünnepelték katonáink a király, az ő legfőbb haduruk, születésnapját ünnepélyes tábori szent-misével, katolikus vitézeink, mint hajdan Hunyady János, meggyóntak és áldoztak, hogy kibékülve Istennel és önmagukkal, nyugodt lélekkel és keresztényhez illő rettenhetlen bátorsággal rohanhassák meg a várost. Meg is rohanták másnap és rövid pár óra alatt el is foglalták.

S október 4-én, mint ő felsége nevenapján, már jelentheti a fővezér: «A fölkelés egész Boszniában le van verve, az egész ország csapataink kezében, mit a lakosság túlnyomó többsége, mint örvendetes eseményt legforróbb hálával és hódolatának biztosításával fogad.»

Három hónap alatt meg volt hódítva az egész terület — fegyver által; amire következett annak igazi meghódítása a béke és kultura áldásai által, mi sokkal több időt vett igénybe.

Mintha megbánta és jóvá akarta volna tenni a porta gyanús és végzetteljes magatartását, melyet az okkupáció alatt tanúsított, a vele ez ügyben külön megkötött szerződés értelmében loyális előzékenységgel fogadta csapatainkat, amidőn ezek herceg Württemberg vezetése alatt a berlini szerződés 25. cikkének második bekezdésében említett *novibazári* kerületet 1979. szept. 8—14-én megszállották. Éppen ilyen loyálitást tanúsított Montenegró is, midőn ugyancsak 1879. május 11-én elfoglaltuk Spizzát és vidékét, Dalmáciának déli folytatását szinte Antiváriig, mire bennünket a berlini szerződés 29. §-a feljogosított.

Itt meg kell még említenem, hogy Törökország 1876. májusban, még a berlini kongresszus összeülése előtt, átengedte nekünk az *Ada-Kaléh* nevű dunai szigetét és várat. www.libtool.com.cn

Megkezdődött aztán, amint említém, a megszállott tartományok pacifikálása. Az országos kormány székhelye lőn Serajevo, országos katonai parancsnok pedig herceg Württemberg tábornokszernagy. Az ország színe, különösen mióta *Kállay Benjámint* közös pénzügyminiszter, ez a kitűnő szervező erő és jeles tudós, áll az okkupált tartományok ügyeinek az élén, úgyszólván egészen megváltozott. A lázadások és fölkelések nyomai csakhamar eltűnedeztek. A lerombolt templomok és felgyújtott házak romjaikból ismét kiemelkedtek. Vasutak szelik át az országot. A járatlan ösvények helyett jó karban tartott országutak könnyítik meg a közlekedést. Bányászat és erdészet, földművelés és kertészet föllendül. A közigazgatás, mely szigorú és pontos, és az igazságszolgáltatás részére, mely igazságos és részleghajlatlan, az ország nagyobb városaiban és helységeiben kényelmes állami épületeket emeltek. Mindenkiel szemben, legyen az gazdag vagy szegény, keresztény vagy mohamedán, pártatlan felsőbbség alkalmazza a jogegyenlőség elvét, tiszteletben tartva az *észszerű* régi szokásokat is. Nagy súlyt fektet *Kállay* a népoktatásra és közművelődésre is: ezt szolgálja igen számos nép- és egy néhány középiskola, és más intézetek.

Alighogy hadseregünk diadalmaskodott a fölkelésen, hozzáfogott a közös kormány a proklamációban tett ígéretek beváltásához, és a harc zajából mindennapi csöndes és békés foglalkozásához visszatért lakosság, melynek immár nem kellett félnie sem basától, sem bégtől, sem rablótól, csakhamar érezte, mily elő-

nyösen különbözik a mostani állapot a régitől, miért is csakhamar küldöttséget menesztett ő felségéhez, hogy bemutassa hódolatát és kiesdje továbbra is hatalmas oltalmát. www.libtool.com.cn

Mindjárt 1878. november havában érkezett a hercegovinai deputáció Budapestre. A király a trónteremben kegyesen fogadta a küldötteket. Fatin effendi Jajanicis tolmácsolta az érzelmeket, melyek a küldöttség minden egyes tagjának szívét áthatják, és ecsetelte az új tartomány lakósainak hű alattvalói hódolatát. Mialatt ő szónokolt, Ira Angelo Krajevics katolikus püspök, Mohámed bég, Alaj Begovics és Igmaties gör.-kel. püspök ünnepélyes komolysággal tartották a király előtt a vörös bársonyba kötött hódolati föliratot, melyet ő felsége átvevén, nyájas szavakkal biztosítá a deputációt, hogy örvend a hódolatnak, mert meg van győződve, hogy e hódolat azoknak is él keblében, kik őket küldötték és akiknek nevében azt tolmácsolták. «Reméllem», mondá többek közt a király, «hogy Hercegovina lakói ezen rövid idő alatt is meggyőződtek, miként a megszállásnak céljai a legnemesebbek. Fölhivom önöket, hogy engem ezen szándékaimban támogassanak; ez által hazájuk és saját javukat fogják előmozdítani. Én biztosítom önöket, hogy vallásuk és szokásaik épségben fönntartatnak, én pedig szavamat minden tekintetben be fogom váltani. Tudom, hogy tartományuk sok szenvedést állott ki, miért is én igyekezni fogok, hogy nemzetük fájdalmait enyhítsem és sebeit begyógyítsam. — Ha haza mennek, mondják el nemzetüknek, hogy oly fejedelmet láttak, ki egyenlő szeretettel öleli át minden népét s ki minden eszközt és módot felhasznál arra, hogy népei boldogságát előmozdítsa».

A küldöttség tagjainak bemutatása után ő felsége barátságosan beszélgetett velük, mert a török nyelven kívül csaknem mindenik tudott franciául, olaszul vagy horvátul, királyunk pedig folyékonyan beszéli mindezen nyelveket. A királytól távozva, a küldöttség gr. Andrásynál, Tisza Kálmánnál és herceg Auersperg miniszterelnököknél és br. Hoffmann közös pénzügyminiszternél tiszteleggett, és Hercegovina jövőjéről táplált minden aggodalmait a király is, miniszterei is eloszlatván, emelkedett hangulatban ültek a «Hungáriában» asztalhoz. Nem győzték eléggé dicsérni a király nyájasságát és leereszkedését, és kivált a deputáció mohamedán tagjai, kik keleti pompát és feszes ceremóniákat vártak, meg voltak lepelve a király egyszerű, nemes megjelenésén. Mintha magyarok lettek s követni akarták volna minden igaz magyarnak szokását, az első poharat a király és a királyné egészségére ürítették ki, éltetvén ő felségét *előbb* mint Magyarország királyát, *aztán* mint osztrák császárt. Este udvari ebédre voltak hívva a királyi várakba.

Hasonló fogadtatásban részesült a *boszniai* küldöttség is, mely egy hóval később, decemberben, mutatta be hódolatát a királynak, szintén Buda várában. Ezek között volt egy, kivel ő felsége élénk örömeire *magyarul* társaloghatott, *Fra Grgó Martics*. Isten éltesse, ha él, még sokáig, ha meghalt, adjon örök nyugalmat néki!

E küldöttséggel találkozunk a következő 1879. év apr. havában is Bécsben, amikor ugyanis ő felségük ezüst menyegzőjére meghozta az új tartományok hódolatteljes üdvkivánatait, melyekre így felelt a király: «Örülök, hogy ismét láthatok itt boszniai küldötteket, s Mi köszönetünket fejezzük ki a kívánságokért, melye-

ket önök ezen örvendetes családi ünnepély alkalmából nyilvánítanak. Meg lévén győződve e kívánatok őszinteségéről, ezekben annak látom örvendetes bizonyítékát, hogy a boszniai nép fölismeri az atyai szándékatokat, melyeket jóléte iránt táplálók és azokat méltányolni tudja. Reméllem, hogy Isten segítségével az önök országának állandó békét biztosíthatok, és így megvethetem a szerencsés fejlődés alapjait. E részben azonban számolok a lakosság buzgó közreműködésére, mely iránt mind Én, mind a Császárné egész szívből jó indulattal viseltetünk.»

Az osztrák-magyar fennhatóság általában ritka gyorsasággal vert gyökeret Bosznia- és Hercegovinában. Mindjárt 1879-ben katonai tanintézetet állítottak fel, minek a harcias természetű nép nagyon örült, és megkezdették nemsokára a rendes ujoneozást is, az ország legszokásosabb viseletéhez hasonló egyenruhával látván el az ott szedett katonákat. A tisztviselők is 1879-ben a huszárkához hasonló uniformist kaptak kalppaggal, vagy — mohamedánok — fezzel.

A berlini szerződéssel az összes nagyhatalmak és Törökország által is Ausztria-Magyarország gondjaira bízott és a porta kétszínű, ingadozó magatartása miatt a mi fiaink vérenek árán megvelt országot immár annyira a magunkénak kezdtük tekinteni, hogy midőn 1879. aug. elején a több mint 50.000 lakóssal bíró Serajevóban a kath. templom, több mecset, a bazár, számos raktár és mintegy ezer ház herceg Württemberg főhadparancsnok, a helyőrség és hivatalnoki kar önfeláldozó fáradozás dacára az oltásban a lángok martaléka, és körülbelül 2000 ember hajléktalan lett, úgy siettünk a tűzkárosultak segítségére, mintha csak valamelyik hazánkbeli várost pusztított volna el a tűzvész.

Pedig az okkupáció eszméje nálunk nem volt valami népszerű azért, mert a törökbarátok nem akarták «megfosztani» a török testvért tartományaitól, nem akarták a már meglevő szláv elemet erősíteni a monarchiában, és mert iszonyodtak a megszállással és mindennemű befektetésekkel járó költségek viselésétől. Az okkupáció csakugyan meg is zavarta az ügy sem igen pompás pénzügyi helyzetet, de ez kezdett lassankint rendbe jönni, kivált midőn az új tartományok is, virágzásnak indulván, minden kiadásukat kezdték a saját bevételeikből fedezni. Tisza Kálmánnak szintén az okkupációból származó népszerűtlensége is extenzivitásából és intenzivitásából kezdett vesztetni, mihelyt a megszállott tartományokban a viszonyok megszilárdultak.

Lassanként nálunk is kezdték belátni, hogy az okkupáció szükséges volt. Bosznia és Hercegovina ügyis előbb-utóbb elszakadt volna Törökországtól és a san-stefanói békében nyert autonómiáját bizonyosan arra használta volna fel, hogy Montenegró- és Szerbiával egyesüljön, és ekkor könnyen megszületik tőszomszédságunkban a mi déli szlávjainkat a maga ölébe csalogató «Nagy-Szerbia.» Az okkupálás által az ily tömörülés meg van akadályozva, és Montenegró és Szerbia összeérése megszakítva. Ha meggondoljuk, hogy a san-stefanói béke folytán a Balkánfélsziget eme részeiben is az orosz befolyás kizárólagos- és mindenhatóvá vált volna, szinte úgy tűnik fel a dolog, hogy a megszállással nem «török testvéreinket fosztottuk meg», hanem Oroszországnak és a panszlavizmusnak körmei közül ragadtuk ki² Boszniát és Hercegovinát. Földrajzilag ezek ugyanis Dalmáciához tartoznak, és bölcs kormányzást tételezve föl, éppen a panszlavizmus ellen lesznek

védőbástyáink, és védőbástyái a nyugateurópai kultúrának szemben akár a török, akár a muszka barbársággal. Nem! Ausztria-Magyarországnak, akár annectálja ezeket az országrészeket formáliter, akár nem, azokat kezeiből többé kiadnia nem szabad! Bűn volna az Isten ellen, önönmagunk ellen, s bűn volna azon hősök elköltözött lelkei ellen, kik ott elvérzettek, vagy ott kapott sebeikben s betegségeikben elhaltak!

De mennyi is volt veszteségünk ezen kis hadjáratban, minek az okkupációt bátran nevezhetjük?

Eltekintve attól, hogy az emberfőlötti fáradalmaiból keletkezett bántalmaknak és betegségeknek igen sok derék katona esett áldozatul, hivatalos kimutatás szerint magában az okkupációban az ellenség golyói vagy handsárai* alatt elhullott 44 tiszt és 902 altiszt és közvitéz, megsebesült 131 tiszt és 3849 altiszt és közvitéz, nyomtalanul eltűnt 3 tiszt és 269 altiszt és közvitéz, tehát elesett, megsebesült és eltűnt összesen 178 tiszt és 5020 altiszt és közvitéz, ennélfogva a főösszeg 5198!

Említém, hogy mennyire ellenszenves volt az okkupáció eszméje nemzetünk nagyobb részének. Hogy ennek dacára mégis mily készséggel és buzgalommal tette meg mindenki kötelességét, elkezdve a minisztertől le egészen az utolsó honvédközlegényig, mihelyt a király zászló alá szólította katonáit, kitetszik ebből a lf. kéziratból: «Kedves Tisza! Midőn a politikai viszonyok a jelen nyár folyamán az álló hadsereg, haditengerészet és honvédségek egy részének mozgósítását követelék, első izben történt az általános védkötelezettség életbelépte óta, hogy minden állás- és hivatásbeli egyének fegyver alá lettek szállítva, hogy állam-

* Szurony- és késidomu fegyver.

polgári kötelmeik legnehezebbikét teljesítsék. Különös meglepéssel kell elismernem, hogy a tartalékosok, honvédek és póttartalékosok megjelenése minden csapattestnél oly gyorsaság- és pontossággal történt meg, miként ennek folytán nagyobb hadtesteknek várakozást felülmuló gyorsassággal való mozgósítása, harc-képessé-tétele s ez által a hadműveletek tartamának lényeges megrövidítése lehetővé tétetett. Ezen örvendetes esemény újabb bizonyítéka minden egyes, az általános védkötelezettség által érintett honpolgár élénk kötelességérzete-, áldozatkészsége- s hazaszeretetének, de egyszersmind bizonyítéka a községek jóakaratának és tevékenységének, valamint minden politikai hatóságok és közegek célirányos összműködésének, és örömmel érzem Magamat indítatva önt oda utasítani, miszerint az összes lakósságnak, úgy szintén a községi hatóságoknak s az ön vezetése alatt álló politikai közegeknek teljes elismerésemet és köszönetemet jelentse ki.

Ez alkalommal nem hallgathatom el, mily jól esik szívemnek a monárchia minden részében derék hadseregünk irányában újból a legélénkebb részvétet fellelevenülve láthatni, mely mindenekelőtt a tartalékosok családjai iránti határtalan áldozatkészségben és gondoskodásban, főleg azonban a sebesültek és betegek sorsa iránt nyilvánul. Utasítom önt ezen irányban is már most a lakósságnak királyi köszönetemet kijelenteni.

Kelt Gödöllőn, 1878. évi okt. hó 19-én.

Ferencz József.»

Sóhasem tündöklik felséges urunk és felséges nagyszonyunk szívének nagysága és nemessége megkapóbb fényben, mint amikor valami szerencsétlenség súlyos csapása alatt sóhajtoz és nyög a nemzet. Ők

mint elsőik teremnek ott segedelniükkel, vigasztalásukkal és példájok magával ragad mindenkit, hogy tehetségéhez képest közreműködjen a haza atyjával, a haza anyjával a baj elhárításában. Ezt hálásan láttuk mindig és mindenütt. Tapasztaltuk a boszniai okkupáció alkalmával is.

Természetes kötelesség, hogy mialatt katonáink harcolnak és vérüket ontják idegenben, mi, kik visszamaradtunk, a haza oltárán áldozva, minden lehető elkövessünk a sebesült vagy megbetegedett harcosok fájdalmainak enyhítésére, a halálozások számának csökkentésére, a felgyógyulás siettetésére és a becsület mezején elesett, vagy munkaképtelenségre jutott vitézek családjainak fölsegéllésére. Itt különösen szükséges, hogy a társadalom szövetkezzen az emberbaráti nemes cél megközelítésére az állammal, melynek pénzbeli erőit már maga a háború is kemény próbára teszi; de szükséges az is, hogy a társadalom egymaga szervezkedjen a segélynyújtásra célirányosan. Mielőtt ez a szervezkedés még nem volt meg Európában és hazánkban, a háború lefolyása után szinte több áldozatot követelt életben és egészségben, mint lefolyása alatt.

Eme természetes kötelességünk fokozottabb teljesítésére szólított föl bennünket, és a szervezkedésre király és királyné a következő két kéziratban: «Kedves Tisza! Különös meglelédeéssel értesülök, hogy a boszniai és hercegovinai események alkalmából a monarchia összes népessége, hazafias érzelmektől áthatva, nemcsak a hadsereg feláldozó vitéz tetteit és sikerdús küzdelmeit kíséri őszinte rokonszenvvel, hanem különösen a sebesült, vagy rendkívüli fáradalmak folytán megbetegedett harcosok irányában a legforróbb részvéttel viseltetik. Azon élénk óhajástól vezéreltetve, hogy emez elismerésre méltó részvét érzelmei, a népes-

ség minden rétegében mindinkább fokozódva, a szenvedők bő segélyezése és fájdalmaik lehető enyhítése által minél hathatósabban nyilvánuljanak, felszólítom önt oda hatni, hogy **testületek vagy** egyesek ezen irányu üdvös törekvései a kormány s annak közegei által s minden kitelhető módon támogattassanak, kívánatos lévén e részben különösen, hogy ily célt követő egyesületek alakítása, nemkülönben hasonló emberbaráti érzelmektől áthatott egyes hazafiak ebbeli tevékenysége lehetőleg előmozdítottassék, s azok összhangzó sikeres közreműködése, valamint a gyűjtött adományok vagy nyújtott bárminemű segedelem célszerű alkalmazása és felhasználása elérettessék, hogy ekkép bő és hatásos segedelem nyújtása által sikerüljön az illetők szenvedéseit oly mérvben enyhíteni, mint ezt mindnyájan a legforróbban óhajtjuk, és amint a kötelmeik hű teljesítésében megsebesült derék harcosaink azt méltán megérdemlik. Kelt Schönbrunnban, 1878. évi aug. hó 31-én. Ferencz József.»

Ugyancsak augusztus 31-én Ischlben kelt drága királynénk következő kézírata ugyanabban az ügyben: «Kedves Tisza! Amint egyrészt bátor hadseregünk vitéz tetteire s fáradhatatlan küzdelmeire büszke önérzettel tekinthetünk, épp oly részvétteljes, de egyszersmint fájdalmas érzelemmel kell megemlékeznünk másrészt azon harcosokról, kik kötelmeik hű teljesítésében megsebesülve, vagy rendkívüli fáradalmak folytán betegen szenvednek. Nem kétlem ugyan, hogy Magyarország hölgyei, áthatva a nő abbeli legnemesebb hivatásától, szenvedéseket enyhíteni, nem fognak késni e magasztos hivatásukat áldozatkész tettekben is nyilvánítani; de *szívem suggallatát követve*, nem mulaszthatom el önt ezennel még különösen felszólítani, hogy az

ország mindenrangú hölgyeit Nevemben is fölhivja és buzdítsa, miszerint egyenkint vagy testületileg, a fennálló nőegyletek vagy e célra alakítandó külön egyesületek útján **legbizgóbb tevékenységet** kifejtve, a sebesült vagy beteg katonák segélyezésére és szenvedéseik enyhítésére irányzott, az egész monarchiában immár örvendetesen nyilvánuló törekvéseket lehető legsikeresőbb s kiterjedő mérvben előmozdítsák.

Meg vagyok győződve, hogy szavam nem fog siker nélkül elhangzani, midőn kedvelt Magyarországom mindenkor áldozatkész hölgyeihez a szenvedők érdekében fordulok, biztosítván egyúttal őket, hogy ebbeli törekvéseiket a legmelegebb részvéttel és *támogatással* kísérve, különös megelégedésemre fog szolgálni, ha a mi gyöngye erőinknek is sikerülend enyhítő vigaszt és segédelmet bő mérvben nyújtani ott, ahol a trón és a haza iránti kötelezettség hű teljesítése vérző fájdalmakat okozott. Erzsébet.»

Amint magukból ezen legmagasabb kéziratokból is kivehető, a mozgalom a sebesültek érdekében már megindult volt, még pedig mindjárt az első összeütközés hallatára, de mégis elég későn, mert komoly és véres ellenállásra nem voltunk elkészülve. Különösen visszhangra találtak a sebesültek fájdalmas sóhajtásai gyöngéd nőink kebleiben és megrezegtették kínosan az érzékeny női szíveket. De feljajdultak kivált azok, kiknek szerettei küzdöttek Bosznia és Hercegovina kietlen sziklái között: anyák, feleségek, nővérek, jegyesek. Tépést készítettek, kötelékeket szabdaltak, fehérneműt varrtak a sebesültek sajgó sebeire s megsanyargatott testeire. Gyűjtéseket rendeztek a sebesültek és családjaik számára, melyek, alighogy megindultak, jött br. *Rothschild* Albert az ő 10.000 frtjával, br. *Hirsch* Mór

az ő 100.000 frankjával, jött gr. *Károlyi* Tibor az ő 4000 frtjával és sietett segítségre az adakozók végtelen hosszú sora, melynek élén itt is a királyi pár, a dynastia tagjai, a főpapság és a főnemesség haladtak.

Külön csak a segélyezés céljára egyesületek és nagyobb testületekben bizottságok alakultak az ország minden városaiban. A királyi pár kéziratai fokozták, élénkítették és mintegy helyes mederbe terelték mindeme mozgalmakat.

A fővárosba szállított sebesülteket és betegeket a legforróbb részvétellel fogadták, és akiknek közülök orvosilag meg volt engedve, azok között élelmet és szivart és üdítőket osztottak. Magasztalólag emelik ki az akkori lapok kivált *Zichy* Nándor grófné, *Edelsheim-Gyulay* Lipót báróné, gr. *Szapáry* László és *Vay* grófnék, valamint *Szapáry* Antal gróf emberbaráti buzgólkodását a sebesültek körül. A látogatásra engedélyezett órákban a katonai kórház, hol a sebesültek elhelyezve voltak, a felebaráti szeretet és könyörületnek képezte valóságos bucsú-járó helyét. Így meglátogatta a számtalanok között *Kamermayer* Károly polgármester, mint a sebesültek és tartalékosok családjai segélyezésére a fővárosban alakult bizottság áldozatkész elnöke, dr. *Szabóky* Adolf és *Morlin* Imre kíséretében, a budai helyőrségi kórházban elhelyezett 189 sebesültet szeptember közepe táján és szeretetadományokat osztott ki közöttük. Hogy mennyire képes a dohányzás szenvedélye erőt venni az emberi természetben, erről itten is meggyőződhetek *Kamermayerék*: még a súlyos sebesültek is lázas örömmel nyultak a szivar után.

De nemcsak katonai kórházakban ápolták harctéri sebesültjeinket: szinte mindenik közkórház tett hazafias ajánlatot bizonyos számú sebesült vagy beteg

katona ingyenes gyógyítása- és ellátására, mint pl. a gyöngyösi, mely 10 sebesültet vállalt el. Sőt egyesek is. *Károly Lajos* főherceg egyik birtokán 40 sebesültet gyógyíttatott és ápoltatott saját költségén 3 orvos és tíz irgalmasrendi nővér által. *Hunyady* Imre gróf ürményi és kéthelyi birtokán 10—10 sebesült harcost fogadott fel ugyanazon célból.

József főherceg sem maradt hátra. Hogy egyebet ne említsek: *Ö* fensége 1878. okt. 1-jétől kezdve havonként 200 frtot bocsájtott a budapesti főhadparancsnokság rendelkezésére, hogy emez összeg oly sebesültek felsegítésére fordíttassék, kik a nevezett hadparancsnokság területéről mozgósított csapatokhoz tartoznak.

És a királyi pár? Alighogy a sebesülteket kezdték hazaszállítani, a mi angyali jóságú királynénk, megszakitva ischli fürdőzését, Bécsbe s onnan Gödöllőre sietett és szeptember egyik délelőttjén már látjuk vigasztaló és bátorító angyként belépni a fájdalmak és kínok hajlékába, a krisztinavárosi helyőrségi kórházba. *Festetich* Mária grófnő kedvenc udvarhölgye és hűséges főudvarmestere, br. *Nopcsa* Ferenc kísérték és *Kreidl* alezredes és kórházparancsnok fogadta dr. *Tiroch*, *Ludvig* és *Löw* jó nevű orvosok élén. A királyné megjelenése leírhatatlan örömet szült a sebesültek között, kiknek mindegyikéhez intézett egy pár vigasztaló szót a könnyein keresztül mosolygó, de a fájdalom láttára reszkető ajku fejedelemnő. Még a legsúlyosabban sebesült is elfelejtette kinszenvedését és erőt merített a mi páratlan szívjóságú királynénk bátorító tekintetéből és részvétteljes szavaiból fájdalmainak elviselésére, vagy az utolsó küzdelem istenies megvívására. Másfél óránál tovább maradt ő felsége a kórházban, rendre járva az ágyakat, ahonnan távoztakor fohászok repültek égnek,

áldást esdve le a legjobb uralkodónéra. Az őt a kapuig kísérő parancsnoknak és orvosoknak megköszönvén áldozatkész buzgóságukat, ebbe továbbra is ajánlotta a szenvedőket.

Ugyanaz nap meglátogatta a király is az 1. számú helyőrségi kórházat és végig járta mindazon helyeket hol harctéri sebesültek gyógyítottak és szívrehatólag vigasztalta őket, sok sebesült tiszttel elbeszélgetvén magának a sebesülés körülményeit.

A király ugyanazon év vége felé nagy sorsjátékot rendelt el a mozgósított tartalékosok családjainak is fölsegéllésére. Ezen sorsjáték jövedelméből a mozgósított honvédek családjai is éppen úgy részesültek, mint a közöshadseregbeli tartalékosokéi.

Igy támogatván a társadalom az államot, és mindkettőjük indulván a királyi pár fényes példáján, beheggedtek a sebek, melyeket ellenséges fegyverek ütöttek a monarchia és a haza testén.

A felebaráti szeretet angyala ismét diadal-ünnepet ült a háboru furiája felett.

Munkámnak egyik főcélja a jóra való buzdítás levén, mi e régi közmondás szerint is: «verba movent, exempla trahunt»* — legkönnyebben érhető el példával vagy példák elősorolásával, közlöm itt egész terjedelmében azon kir. leiratot is, melyből látható, kik érdemelték meg leginkább ő felsége elismerését és kitüntetését a sebesültek érdekében kifejtett buzgólkodásukkal.

«Kedves br. Wenckheim! Kiváló hazafias működés, illetőleg a sebesült és beteg katonák támogatása és ápolása körül mult évben tanúsított hazafias gondoskodás elismeréseül: *Bischitz* Dávidné és *Kralovánszky*

* Szavak megindítanak, példák magukkal ragadnak.

Istvánné budapesti lakosok, valamint *Martinengo* Nándor, a pozsonyi hazafias nőegylet pénztárnokának, a *korondás arany érdemkeresztet*; *Schweger* Leopoldina, *Kriftki* Róza és *Hegedűs* Ernesztina, a Szt.-Vincéről nevezett rend szürke nénéinek Budapesten, *Henrici* Frigyes gyógyszerész, mint a pozsonyi hazafias nőegylet tanácsosának, *Spinner* Innocentia, a Szt.-Keresztről címzett rend pozsonyi nénéi főnöknőjének, továbbá *Tschugmall* Gorgia és *Kasper* Alojzia, a zágrábi irgalmas-nénék főnöknőinek az *arany érdemkeresztet*; végre *Aline* Franciska és Emerica, a Szt.-Keresztről címzett rend pozsonyi nénéinek, valamint *Lovrencsics* Methodia, *Patscheider* Judit, *Dominko* Viktória, *Kakarics* Eustachia, *Lubesics* Hyacinthe zágrábi irgalmas-nénéknek az *ezüst érdemkeresztet* adományozom.

Ugyanazon alkalomból *dícsérő elismerésemet* nyilvánítom: *Tisza* Kálmán miniszterelnököm *nejének*, mint a budapesti központi segélyező nőegylet elnökének, gr. *Szapáry* Gyula magy. pénzügyminiszterem *nejének*, mint azon egyelet alelnökének, br. *Edelsheim-Gyulay* parancsnokló és lovassági tábornok *nejének*, *Stockinger* Tamás-nénak és *Balajthy* Imre min. tanácsos *nejének*, *Apáthy* István, *Ivánka* Imre, *Kármán* Lajos és *Várady* Gábor orsz. képviselők *nejeinek*, *Németh* Miklósné, *Pirniczer* Alajosné, Dr. *Tatay* Adolfné, *Veres* Pálné és gr. *Teleky* Sándornénak; *Ivánka* Imre és ifj. gr. *Ráday* Gedeon orsz. képviselőknek és *Tóth* Sándor vasúti pénztárnoknak, és pedig mindezeknek, mint a budapesti központi segélyező nőegylet tagjainak; a gyűjtési és segélyezési ügyek vezetésére Budapesten alakult bizottságnak, jelesül *Kammermayer* Károly polgármesternek, mint azon bizottság elnökének, *Gerlőczy* Károly alpolgármester, mint alelnöknek, nemkülönben *Morlin* Imre, *Sztupa* György,

Magyarevics Jerómos, *Molnár* András és *Egert* József budapesti fővárosi bizottsági tagoknak, dr. *Szabóky* Adolf kegyesrendi tanárnak, a szt. Vincéről címzett rend budapesti szürke nénének és gr. *Schaffgotsche Mariannának*, mint azon rend főnöknőjének, az irgalmas rend budai zárdájának, a trencsényi nőegyletnek és puchói fiókjának, gr. *Chorinsky* Frigyes özvegyének, mint a trencsényi nőegylet védnöknőjének, *Zsámbokréti Emődy* Gizella, azon egylet elnökének, *Krassómege*ye tisztikárának, összes községei jegyzőinek, a minoritarend összes lugosi tagjainak, az osztr. vaspálya, valamint a nadrági és temestyi gyárak tisztviselőinek és munkásainak és *Krassómege*ye bányavárosai összes társulatainak, a bog-sáni nőegyletnek, a lugosi városi hatóságnak, lovag *Bogusz* Adolf temesvári vaspályaközlekedési főnöknek, a temesvári első takarékpénztárnak és *Babuschnik* Ágoston ottani takarékpénztári igazgatónak, *Szent-Iványi* Kálmán maros-tordamegyei alispánnak, *Ajtay* Mihály marosvásárhelyi polgármesternek, az ottani nőegyletnek és ennek elnöke gr. *Toldalagi* Eszternek, br. *Vranyczany* Simon fiumei birtokos- és dr. *Gelletich* Miklós ottani közjegyzőnek, a makói nőegyletnek, *Fülessy* Fáni, *Zwieback* Ciceló, és *Natosevich* Anna újvidéki lakósnőnek, gr. *Hunyady* Imrének, a sebesültek ápolása céljából Seps-Szent-Györgyön és Kézdi-Vásárhelyen alakított nőegyletnek, a zágoni nőegylet és ennek elnöke br. *Szentkereszty* Stefaniének, *Zemplénmege*ye Sátoralja-Ujhely városa lakói- és *Dokus* Gyula ottani szolgabírónak, *Mikó* Mihály főispán, *Lázár* Dénes alispán, *Vajna* Tamás törvényszéki elnök, *Szabó* Gyula honvédségi törzsorvos és *Lázár* Domokos s *Endes* József birtokosok nejeinek, a gyergyói segélyző nőegylet- és ennek elnöke *Kedves* Tamás ottani járásbíró nejének, *Ferenczy*

György szolgabíró *nejének*, a gyergyói műkedvelő színtársulat-, valamint *Mollinár* Emerika, a gyergyó-szt. miklósi irgalmas nénék főnöknőjének, *Puskás* Ferenc birtokos *nejének*, a tolnamegyei szegszárdi nőegyletnek, a paksi izrael. nőegyletnek, a székesfehérvári jótékonyági nőegyletnek, *Szögyény-Marich* Irma főispánné-, mint ezen egylet pártfogója-, *Gebhardt* Ignácné-, mint elnök-, s *Neumann* Árminné- és *Wertheim* Salamonné-, mint az egylet tagjainak, a székesfehérvári izrael. nőegyletnek és elnökének, *Wertheim* Mózesnének, *Graff* Ármin *nejének* Pancsován, a pozsonyi jótékonyági nőegyletnek, az ottani népkonyha- és Rudolf koronahercegről címzett aggastyán-egylet-, valamint *Schott* József ottani megyei főjegyzőnek, *Eszterházy* Antal és *Pálffy* Mór grófoknak, a pozsonyi irgalmas rendnek, br. *Packénj* tábornoszernagy *nejének*, gr. *Szapáry* Biri főispánnénak és gr. *Cappy* Juliának Pozsonyban, *Stern* Fölöp népkonyhatulajdonosnak, a zombori, adai és kulai nőegyleteknek. a moholi ideiglenes segélyezési bizottságnak, *Karakasevics* Simon ottani főjegyző *nejének*, mint azon bizottság elnökének, *Kovacsis* Antal járásbíró és *Nikolics* Szvetizláv szolgabíró nejeiknek, *Weisze* Izabella kisasszonynak s *Hevessy* Károly megyei főmérnöknek és családjának, a *Roll* Gyula brassómegyei alispán vezetése alatt működött brassói segélyezési bizottságnak s az ugyanazon megyében *Schiel* Friderika vezetése alatt ágostai hitvallású árvák részére fennálló nőnevelési egyletnek, *Fabricius* Julia vezetése alatt ágostai hitvallású leányiskolák részére létező nőegyletnek, a *Mayer* Józsefné vezetése alatt, róm. kath. árvák részére fennálló nőegyletnek, az *Aronsohn* Ernesztina vezetése alatt özvegyek és árvák felsegélyezése céljából fennálló izrael. nőegyletnek, a *Petrik* János gör.-

kel. lelkes vezetője alatt, sebesült katonák segélyezése céljából Brassóban alakított román bizottságnak; a *Gramán* Dániel fogarasmegyei alispán vezetése alatt működött központi segélyző bizottságnak, a *Spilauer* Károly nyugalmazott ezredes nejének vezetése alatt Fogarason létező nőegyletnek, gr. *Zichy* Henriknek, a magyar-óvári tűzoltó egyletnek, *Simon* Ödön sopronmegyei alispánnak, a mezőtúri, szolnoki és kecskeméti jótékonyági nőegyleteknek, a *Mayer* István esztergomi káptalanbeli tag és pápai praelatus vezetése alatt fennálló, Szent-Erzsébetről címzett jótékonyági egyleteknek, a *Kruplanicz* Kálmán alispán vezetése alatt működött esztergommegyei segélyezési bizottságnak, a *Palkovics* Károly polgármester vezetése alatt Esztergom városában működött segélyező bizottságnak, *Szigethy* Sándor Torda város polgármesterének, *Joanette* Péter topánfalvi járási szolgabírónak, Hajdumegye hatósága- és tisztviselőinek, Debrecen szabad kir. városa hatósága- és tisztviselőinek, a debreceni nőegyletnek, *Dániel* János kir. tanácsos és Torontálmegye alispánjának, *Andrássy* Mihály, azon megye aljegyzőjének, *Bakalovich* Ágost szolgabírónak, *Kulifay* Lajos Nagy-Becskerek városa polgármesterének, *Radosavljevic* Dragutin és *Zecha* Frigyes, a katonai hátárőrvidéki közigazgatás nyugalmazott kapitányai- és szolgabíráknak, *Karnász* József szolgabírónak, *Molnár* István Torontálmegye főcsendbiztosának, a nagy-kikindai három nőegyletnek, a nagy-kikindai hazafias nőegyletnek, gr. *Kulmer* Alexandrina, mint a zágrábi egylet elnökének, és gr. *Buratti* Klotild, mint azon egylet alelnökének, br. *Scotty* Fanny tábornoknénak, *Davidé* József takarékpénztári igazgatónak, *Popovich* György kereskedőnek, *Würth* Vencel magánzónak, *Halm* Nándor ügynöknek,

Skraboth Gyula vámhivatali tisztviselő- és *Jóánovics* Ferenc törvényszéki tisztviselőnek, mint a zágrábi hazafias egylet tagjainak, gr. *Szapáry* Irma kormányzónénak, *Ciotta* Natália polgármesterné- és *Leárd* Ilona építészeti hivatali igazgatóné-, mint a fiumei hazafias egylet tagjainak, *Turkovics* Vencelnek, mint a károlyvárosi hazafias egylet elnökének, és *Lopasics* Irénnek, mint azon egylet elnöknőjének, *Vranyeczany* Vince kereskedőnek, mint a zenggi hazafias egylet elnökének, *Pesic* Annának, a zimonyi nőegylet elnökének, *Mihailovics* József zágrábi bibornokérseknek, *Iváckovic* Prókop karlócai pátriarchának, verőczei gr. *Pejácsevich* Agatának, mint az eszéki jótékony nőegylet elnökének, végre *Stura* Borgia, *Skube* Jozefina, *Moser* Krisztina, *Goinger* Avelina, *Plut* Michaela, *Zele* Leonárda, *Findenig* Romunalda, *Jamsek* Gaudentia, *Sabric* Agabitha, *Urtheiler* Urbána, és *Nachtigall* Sabina zágrábi irgalmas nénéknek. Mihez képest önt a további intézkedések megtételére utasítom.

Kelt Budapesten, 1879. évi máj. hó 7-én.

Ferencz József. Br. Wenckheim Béla.»

E királyi leiratból láthatjuk, mily üdvös szervezkedés- és működésre serkentette volt a királyi pár felhívása a társadalmat, de azt is kiolvashatjuk abból, hogy ezen üdvös mozgalom kiterjedt a társadalom minden rétegére különbség nélkül. S majd meglátjuk, minő maradandó üdvös intézménynek lett az akkori szervezkedés szülőanyja.

Most térjünk még egyszer vissza a *berlini szerződésre*, és lássuk, mik lettek annak egyéb következményei, elhatározók monárcchiánk állásfoglalására a világpolitikában.

Nem lehet csodálkozni, hogy Oroszország a berlini kongresszus óta ellenséges indulattal viseltetett monarchiánk, Angol- és Németország iránt; hisz kivált e háromnak köszönhetette, hogy a san-stefanói békefeltételek megváltoztatván, a hozott roppant vér- és pénzáldozat legszebb gyümölcsétől elesett. Oroszország közeledett Franciaországhoz, ahonnan áthallatszott a «Revanche pour Sedan», kiáltás, és ahol nem adták föl a reményt, hogy visszahódítják az 1870-ben elvesztett Elsaszt és Lotharingiát. E közeledés kényelmetlen, kényes, sőt veszélyes helyzetbe juttatta Németországot, mely az által könnyen két tűz közé szorulhatott. Az oroszok, úgy látszik, még inkább haragudtak a németekre, mint reánk, mert szerintök leginkább a németek működtek közre, színlelt barátság örve alatt, hogy a berlini szerződés elüsse Oroszországot diadalmas háborúja gyümölcsétől.

Bismarck, ki magát a berlini kongresszus alkalmával «ehrlicher Mäklernek», «becsületes» alkusznak, nevezte volt el, hogy útjának célját elrejtse, azon ürügy alatt jött Bécsbe, hogy gr. Andrássynak visszaadja mult évi látogatását, és ott megbeszélte a két államférfi Németország és Ausztria-Magyarország között egy formális szorosabb szövetség feltételeit.

Ő felsége, ki már annyiszor áldozta föl népei boldogságáért személyes érzelmeit, elfeledve Bismarck és Poroszországnak 1866-ban tapasztalt páratlan perfidiáját, beleegyezését adta ezen szövetség föltételeihez, és nemsokára azután, 1879 október 7-én aláírták az arra vonatkozó szerződést. A három-császár szövetségből («Drei-Kaiserbund»), mint a németek és osztrákok mondták, két-császár szövetség lett, amely azonban, hozzájárulván később (1882.) Olaszország is, «hármasszövetség»

séggé» nötte ki magát. A szövetségi szerződés szövegét csak később tudta meg a világ; lényege az, hogy a szövetséges társak egymást segítik, ha megtámadtatnak. E szövetség még ma is fennáll, és úgy látszik, annak köszönhetjük, hogy sem Francia- sem Oroszország mostanig nem mert támadólag föllépni. Angolország ugyan nem csatlakozott formálisan e szövetséghez, de tekintve örökölt antagónizmusát Franciaországgal szemben, és mert Oroszországtól félti ázsiai birtokait stalan Konstantinápolyt is, rendesen előmozdítja a hármass szövetség békés céljait, s azt még a kormányra jutott muszkabarát Gladstone sem merte megbolygatni.

1879. okt. 7-én aláírták, a mint mondtam, ama szerződést, és a rákövetkező napon a világ roppant meglepetésére és bámulatára a következő 2. lf. kéziratot közölte a hivatalos lap: «Kedves gróf Andrássy! Ha teljesítem — bár vonakodva és sajnálattal — Házam és a külügyek miniszterének hivatalától felmentése iránti kérelmét, szolgáljon ez annak bizonyítékául, mily nagy becsset tulajdonítok egészsége fenntartásának.

Ön a legeseménydúsabb és legemlékezetesb korszakok egyikében súlyos felelősség terhét évekig bátorsággal, erővel és sikerrel viselte és teljesen jogosult megnyugvással válhatik meg oly tevékenységi tértől, melyen a monárchianak és Házamnak a legkiválóbb szolgálatokat tette. Lelépését azonban nem tekintem államférfiúi működése befejezésének; sőt Személyem iránti hódolata és önfeláldozó odaadása, melylyel azt tanusította, inkább arról kezeskednek, hogy legkészségesebben fogja felhívásomat követni, valahányszor és akármily téren venném ismét igénybe kipróbált szolgálatait. Legteljesebb bizalmam épp úgy biztosítva marad

www.libtool.com.cn

Gr. Kálnoky Gusztáv.

önnek, mint leghálásb elismerésem. Kelt Bécsben, 1879. évi okt. 6-án. Ferencz József.»

A másik kézirat így szólt: «Kedves báró Haymerle! Kinevezem önt **Házam** és a külügyek miniszterévé és megbízom egyúttal a közös miniszteri tanács elnöklésével. Kelt Bécsben, 1879. okt. hó 8-án. Ferencz József. Gróf Andrássy Gyula.»

Andrássy életrajzát és működésének méltatását arra az alkalomra halasztom, mikor elbeszélésemmel eljutok e nagy, talán legnagyobb, magyar államférfi és diplomata elhunytá idejéig (1890. február). Csak azt jegyzem meg, hogy gr. Andrássy² Gyula *székely-ember* volt, levén családja ősi fészke Csik-szent-király, az én szülőfalum. A nemsokára elhalt br. Haymerle külügy-miniszter folytatta még elődje politikáját, és most is folytatja azt, nagy körültekintéssel, bölcseséggel, de biztos kéz- és szép sikerrel is, utódja, gr. *Kálnoky* Gusztáv, ki szintén *székely-ember*, nemzetségének egyik ága, a háromszéki Köröspatakról származván el Morvaországba, ezelőtt egy századdal. Az itthon maradt ág gróf *Kálnoky* Dénes, az én boldogult komám és pártfogóm, személyében kihalt ezelőtt négy évvel. *Requiescat in pace!*

A Törökországtól függetlenített Romániában meglehetősen csendesesen folynak a dolgok *Hohenzollerni Károly* herceg, mint I. Carol román király uralkodása alatt; csak a sajtó egy része bujtogat időközönként, visszaélve a szabadossággal határos szabadságával, majd a király, majd a magyarok, no meg — a zsidók ellen. A román irridentisták üzelmeiről majd később.

A királyságra emelt és szintén önállósított Szerbia sok, néha véres pártviszályoknak volt színhelye. Károsan folyt be ezen ország politikájába *Milán* király és

Natalia királyné meghasonlása is egymás között, mi végre is Milánnak a trónról való lemondására vezetett. Meg kell itt említenem és meg kell bélyegeznem azt a brutalitást és lovagiatlanságot, melylyel a hatalomra jutott felforgató elemek a számkivetésre kárhoztatott királynét szeretett egyetlen gyermeke kebeléről elszakították és durva erőszakkal elhurcolták Belgrádból. Utóljára mégis csak győzött a királyi szülők szívében a mindenféle veszélyeknek kitett, egyedül, elhagyatottan álló fiuk iránti szeretet: a feledés fátyolát borítva a mult félreértései- és ezeknek keserű gyümölcsére, kibékültek, hogy az Obrenovics-dynastiát fiuk, *I. Sándor* király személyében megmentse. Isten segítse őket a saját maguk és az európai béke érdekében!

A berlini kongresszus óta aránylag Bulgária konszolidálódott legjobban a felszabadított országrészek között, ámbár az sem maradt megkímélve külső nyílt és alattomos támadások- és belső megrázkódtatásoktól. Az oroszok sok ideig úgy gazdálkodtak, vagy jobban mondva, garázdálkodtak az országban, mintha Bulgária az ő meghódított tartományuk volna. Szervezték a katonaugyet, de a bolgár hadseregben alig volt más tiszt, mint csak orosz. A polgári hatóságok és hivatalok élein is szinte kizárólag oroszok állottak vagy az ő kreaturáik. Az egész ország orosz kézben levén, a képviselő-testületbe csak föltétlenül orosz érzelműek jutottak be, kikkel azt választatták meg fejedelemnek, ki nekik, az oroszoknak tetszett. Megválasztatták *Battenberg • Sándor* herceget, ki mint *I. Sándor* fejedelem elfoglalta a bolgár trónt, de akinek még annyi hatalma és önállósága sem volt, mint egy orosz kormányzónak orosz megyében: mérvadó egyedül és mindenható az orosz befolyás vala. A bolgárok

lassanként azon meggyőződésre jutottak, hogy ők tulajdonképpen csak gazdát, urat cseréltek, és hogy rajtuk is beteljesedett eme német közmondás igazsága: «Selten kommt was Besseres nach.* Alighogy úgy nem jártak, mint a békák a jámbor fatörzsszel és a falánk gólyával. Fölsimervén az orosz önzést, a hála érzete az orosz «felszabadító» iránt kezdett hűlni, majd kiveszni a bolgárok szívéből. Az összeütközések, surlódások, egyrészt az önérzetes fejedelem és népe, másrészt az orosz hatalmasok között mindinkább szaporodtak. De mindemellett nem halt ki a remény a bolgárok lelkéből, hogy az oly drága orosz segedelem nélkül is megszerzik maguknak Keletruméliát. E reményüket adott alkalommal meg is valósították, meglehetősen ártatlan forradalom útján megfosztván az agg *Gavril* basát, Keletrumélia keresztény kormányzóját, méltóságától és a kormányzóságot országukhoz csatolván. A porta akarva, nem akarva belényugodott, azon fikció alapján, hogy I. Sándor Bulgáriában fejedelem, de Keletruméliában csak Törökország helytartója vagy kormányzója élethossziglan. És ó csoda! A bolgárok ezen tetteért, melylyel éppen a san-stafanói békekötést juttatták részben érvényre, az oroszok nehezteltek leginkább; persze ekkor már «kifelé állott szekerük rúdja». Ezen neheztelés bösz haraggá fokozódott, amidőn a bolgárok a szerbeket, kik őket azon okból, hogy Keletrumélia elfoglalásával megingatták a balkánfélsziget államai közt az egyensúlyt, minek helyreállítása céljából a szerbek is területátengedést követeltek a bolgároktól, háborúval támadták meg, — több véres ütközetben, ezek között *Slivnicánál*, megverték és mindinkább

* Ritkán következik (a volt után) jobb.

függetlenítették magukat az orosz gyámság alól. A háboru ugyan csak két hétig tartott, de rendkívül véres volt. Abból, hogy a *győztes* bolgárok 1000 halottat és 4000 sebesültet veszítettek, következhetünk a *leggyőzött* szerbek veszteségének roppant nagyságára, kiket a bolgárok 1886. nov. 16—19 napjaiban Slivnicánál szinte megsemmisítettek.

A bolgárok győzelme oly teljes volt, hogy csak királyunk halalmas intervenciója állította meg őket diadalútjukban Belgrád felé, mire aztán létrejött a két kis állam közt a béke.

S itt rövid időre megszakítom a bolgár főbb események elősorolását, hogy beszélhessek azon egyletről, mely legelőször a szerbiai és bulgáriai sebesültek körül fejtette ki nagyobb mérvben üdvös és áldásdús működését, a «magyar szent-korona országainak Vöröskereszt-Egyletéről.» Ezen egylet tagjainak önfeláldozó buzgósága nélkül sok sebesült és beteg katona pusztult volna el mind Belgrádban, mind Sófiában, mert sem Szerbiában, sem Bulgáriában akkor még nem volt szervezve a sebesültek ápolásának ügye kellőképpen, minket ellenben ily célszerű szervezésre már 1878-ban felszóllítottak volt a királyi pár idézett kéziratai, és hogy e fölhívás nem hangzott el eredmény nélkül, azt kivettük azon kir. kéziratból, mely a sebesültek ápolása és segélyezése körül magukat legjobban kitüntettetett honfiak és honleányok neveit elősorolja, kik céljuk könnyebb elérése végett egyleteket alakítottak vala.

Emez egyletek között a legnevezetesebb volt a budapesti központi segélyző nőegylet. *Kármán* Lajosné mint ezen egylet elnöknője, és a válaszmány fölkérték *Ivánka* Imrét, az egylet pénztárosát, a szükséges lépések a célból való megtételére, hogy a királynét az egylet

részére védnökül megnyerhesse. Ivánka br. *Nopcsa* Ferenc főudvarmester közbenjárását vevén igénybe, e két lelkes emberbarátnak nem nagy fáradságába került a minden jóért mindenkor buzgolózkodó fejedelemsnő védnökségét kiesdeniök az egyesület számára. Ő felsége pártolását és védnökségét azon föltételhez kötötte, hogy találjon az egyesület formát és módot jótékony működésének állandósítására, mit az egyesület 1878. októberi gyűlésén forró hálával vevén tudomásul, az állandósítás elhatározottatott.

Igy lön ezen egyesület jegecedési pontja a magyarországi «Vörös-Kereszt-Nőegyesületnek», melynek, keletkezvén Ausztriában is ily testvér-egyesület és részesülvén minden oldalról támogatásban, gr. *Zichy* Nándor már 1879. év május havában juttathatott 11.000 frtot mint a bécsi herceg Schwarzenbergféle jótékony ünnepély jövedelméből a magyar egyesület javára eső részletet, míg neje, ki lángoló buzgalommal vezette az egyesület ügyeit s toborozta a tagokat, *Zichy Livia* grófnő, 1880-ban is 1000 frttal járult az alaptőke gyarapításához.

Az előhaladottabb államok már azelőtt belátván, hogy késő a sebesült és beteg katonák javára csak akkor szervezkedni, mikor már a háború a nyakunkon van, ily célú egyesületeket már béke idejében léptettek életbe maradandó, állandó intézményként. S hogy Ausztria-Magyarország, külön is okulva az okkupáció alatt és után, nem mint utolsó csatlakozott az istenies mozgalomhoz, láthatjuk ezen kir. kéziratból: «Kedves gróf *Károlyi* Gyula! Magyar miniszterelnököm előterjesztése folytán önt a sebesült és beteg harcosok önkéntes ápolására és támogatására vonatkozó segélyező egyesületi ügynek magyar koronám országaiban az Általám jóváhagyott alapelvek szerint leendő szervezésével

ezennel megbízom. Kelt Gödöllőn, 1880. évi dec. hó 5-én. Ferencz József. Tisza Kálmán».

E szervezés szerencsés keresztülvitele után az egész országban fiókegyletekkel bíró ezen legnagyobb és legfontosabb jótékonyági egylet e nevet kapta: «A magyar szent korona országainak Vörös-Kereszt-Egylete» és férfi- és nőosztályra osztatott.

De még vissza kell térnem a «veres-kereszt-nőegylet» legfényesebb ünnepnapjára, 1880. május 10-ére, amikor ugyanis *Erzsébet* hódolatteljes szeretettel minden magyar szívbe zárt drága jó királynénk tettleg is bebizonyította, hogy ő elvállalta az egylet védnökségét. Ő felsége aznap ugyanis személyesen megjelent és elnökölt az egylet közgyűlésén.

Elbeszélem röviden e közgyűlés lefolyását. Ezt a magy. tudományos akadémiának ez alkalomra pompásan fölékesített nagy dísztermében tartották. Az emelvény közepén állott egy zöld posztóval borított asztal és arany keretű karosszék a királyné számára. Ettől jobbra ülőszékek az előkelőségek részére, balra az egyleti funkcionáriusok asztala, e mögött a fal mellett a gyorsírók és laptudósítók asztala volt elhelyezve. A terem többi része a válogatott nézőközönség számára volt berendezve. A királyné személye mellé a közgyűlés tartamára orsz. képviselőköl díszkiséretet alakítottak. Az ország és a főváros legtöbb jótékonyági egylete díszküldöttségekkel képviseltette magát ez örökké nevezetes közgyűlésen, melyre megjelent az egész kormány, a főpapság és főnemesség legfényesebb nevű tagjai, az ország és a főváros előkelőségei. Urak és hölgyek a legnagyobb fényt és pompát fejtették ki öltözeteikben.

Elsőknek a terembe léptek *Coburg* Fülöp herceg és bájos neje *Lujza* királyi hercegné, akik után kevés

vártatva a Ferenc-József-tért ellepő sokaság zúgó éljenzése között az akadémiái bejárata elé robogott a királyné fogata. Vele egyidejűleg érkeztek, őt kísérve, *Rudolf* trónörökös, *József* főherceg és nemeslelkű neje, *Klotild* főhercegné asszony. A királyné fekete, a főhercegné kék selyemruhát viselt.

Déli $1\frac{1}{2}$ órákor lépett a királyné a terembe, lassan, mosolyogva s a vendégek háromszor felhangzó éljenzését szívélyes kézlegyintésekkel és fejbólintással viszonzozva, közeledett az elnöki emelvényhez, helyet foglalt s a közgyűlést e szavakkal nyitotta meg: «Szívélyesen üdvözlöm az emberbaráti és hazafias működés terén az országos segélyző nőegylet választmányát, a vidéki és fiókegyletek küldöttjeit. A közgyűlést ezennel megnyitottnak nyilvánítom». Erre gr. *Zichy Livia*, az egylet érdemdús elnöknője, a következő üdvözlő beszédet intézte a királynéhez: «Fölséges Császárné és Királyné! Legkegyelmesebb Védasszonyunk! Ezen első közgyűlés első teendője kifejezni jobbagyi hódolatunkat azon kegyes indulatáért, melylyel egyletünket, melynek feladata az emberiség legborzasztóbb kinszenvedéseinek és fájdalmainak enyhítése, hatalmas védszárnyai alá fogadta. Ki volna hivatottabb, mint mi, felkarolni a vörös-kereszt-egylet magasztos eszméjét, — mint mi — kik mint anyák, nők és leányok édes gyermekeinket, férjeinket, testvéreinket és szeretteinket küldjük oda a harcmezőre, hogy győzelmet arassanak a haza javára, a trón és nemzet dicsőségére; ki értené jobban, mint mi, az ellenséges nemzet hölgyeinek ugyanazon gyötrelmeit, és ki volna hivatottabb gyöngéd kezekkel segélyt nyújtani a háború szerencsétlen áldozatainak válogatás nélkül, egyenlő szeretettel, mint mi, kik érezzük, hogy a szeretetnek ugyanazon szent tüze melegít világszerte

minden nemes hölgy keblében. És ime! Fölséged mint ragyogó csillag emelkedik fölénk! Velünk érez, velünk működik. Isten áldja meg érette! Éljen! Éljen! Éljen!»

A királyné ezt felelte: «Az imént hallott lelkes szavak mélyen meghatóttak. Zálogát látom azokban nemes és komoly elhatározásuknak felebarátaink szenvedéseinek lehető enyhítésére, miért fogadják meleg köszönetemet. A veres-kereszt jelképe alatt az egész művelt világon jótékony társulatok szövetkeztek a csatatéren megsérült harcfiak megmentésére. Magyarországban e magasztos feladat az országos segélyző nőegyletnek, a vidéki és fiókegyleteknek jutott. De a feladat sikeres megoldása föltétlenül attól függ, hogy az egyletek már beke idején országszerte úgy legyenek megalakulva, miszerint áldásos működésüket adott alkalommal rögtön megkezdhessék, mert az időszerű szervezés legkisebb hiánya, váratlan háború esetén, ezer meg ezer honfitárs életét kockáztathatná. Azért egész bizalommal számítok soha nem lankadó erélyük- és tevékenységükre. E bizalom s a kitűzött emberbaráti szent cél indítottak az országos nőegylet védnökségének elvállalására, valamint arra is, hogy a mai gyűlésen az elnöki széket elfoglaljam. Változhatatlan rokonszenvemről és készséges támogatásomról jövőre is biztosíthatom önöket.» Itt ő felsége rövid kis szünetet tartott s aztán Klotild főhercegnő felé fordulva, folytatá: «A helybeli teendők ellátása céljából személyem képviselétével kedves hűgomat, Klotild főhercegasszonyt bízom meg, fölkérvén őt a mai tanácskozások vezetésére is».

Klotild főhercegné helyéből fölkelve az elnöki széket elfoglalta és a jelenlevők, kik eddig állva hallgatták a királyné mély érzéssel elmondott szavait, leültek, és a fenséges elnök ezen kijelentéssel kezdette

meg működését: «A reám ruházott legmagasabb megbízás folytán az ülés napirendjének tárgyalásához térünk át. A jegyzőt illeti a szó». Klotild főhercegné helyettes elnöki tisztjét méltósággal, érces, nyílt hangon végezte s a gyűlés vezetésében a legnagyobb szakavatottságot tanusította. Most a jegyző, *Ribáry* József, mondá el szépen átgondolt lelkes beszédét, melyben előbb a horvát és aztán a pozsonyi küldötteket üdvözölte melegen, kivált azért, mert az orsz. segélyző nőegylettel együtt akarnak működni, illetőleg avval egyesülni. Ivánka Imre indítványára az egyesülés módozatainak megállapításával a választmány bizatott meg.

Mellözöm az előterjesztett indítványok tárgyalását, csak az ülés utolsó mozzanatait érintvén. Zichy Livia grófnő az eddig működött választmány lemondását ekként jelenti be: «Az ideiglenes központi választmány, mely az egylet ügyeit az átmeneti intézkedések d) pontja értelmében a mai napig legjobb tehetsége szerint vitte, s mely, amennyiben netalán nem volt képes mindenben feladatának eleget tenni, tekintettel arra, hogy úttörő volt s a kezdet nehézségeivel küzdött, szíves elnézésért esedezik, az átmeneti intézkedések f) pontja értelmében ezennel tisztelettel lemond». Erre *Várady* Mihály a következő indítványt tette: «Császári és Királyi Főlség! Legkegyelmesebb Védasszonyunk! Hogy Szeged gyásznapjaiban egyletünk küldöttjei magasztos feladatuk teljesítésében idejekorán jelenhettek meg a vész helyén, vigasztalást hirdetve és segélyt nyújtva azoknak, kiket a bánat, szenvedés és szerencsétlenség özöne elöntött, ezt, valamint azt is, hogy egyletünk szervezkedésének első nehézségei legyőzvék, az ideiglenes választmány helyes intézkedéseinek és fáradhatatlan buzgalmának köszönhetjük. Ez okból indít-

ványozom: fejezze ki az orsz. közgyűlés jegyzőkönyvi köszönetét, elsősorban az ideigl. választmány *elnökségének* a tanácskozmányok böles vezetéseért, ugy általában az id. választmány minden egyes tagjának önfeláldozó közreműködéseikért, és különösen *Ivánka Imréné* és *Adler* Antalné úrnőknek Szeged vésznapjaiban a szerencsétlenek ellátása körül, továbbá *Ivánka* Imre egyleti gazda és *Leitner* Imre egyl. titkár uraknak, a szervezés nehézségei legyőzésénél tanúsított fáradhatlan működéseikért». *Klotild* főhercegasszony: «Egyhangúlag elfogadtatik. — Az ideiglenes központi választmány leköszönvén, felhivom a közgyűlést, hogy az átmeneti intézkedések *f)* pontja és az alapszabályok 30. és 31. szakaszainak értelmében a választások megajtése végett az előértekezletéből kiküldött bizottság javaslatát meghallgassa.» *Ivánka* Imre felolvassván az ajánlottak névsorát, *Klotild* főhercegasszony kijelentette, hogy az ajánlottak egyhangúlag megválasztattak. A napirend ki levén merítve, *Klotild* főhercegnő fölállott székéről és mély meghajtással a királyné felé fordulva, mondá: «Hódolatteljesen jelentem Fölségednek, hogy a napirend le van tárgyalva.» Miután a királyné *Klotild* főhercegasszonynak hálás mosolylyal és könnyed főhajtással a jelentést megköszönte, a közgyűléshez fordulva, így szólt: «A napirend ki levén merítve, lelkem mélyéből kérem az *Isten áldását* üdvös működésükre és a közgyűlést ezennel bezárom.»

Mondanom sem kell, hogy hálás éljenzés hangzott fel e szavakra és fokozódott erőben, mikor az imádott uralkodóné a kapuból kilépett, és kísérté őt, fiát, *József* főherceget és nejét, *Klotild* főhercegasszonyt, valamint *Coburg Fülöp* és *Lujza* ő fenségüket, egész útjukon hazáig.

Azon pillanatot, amikor a királyné a közgyűlést megnyitja, *Szinay* István fényképész örökítette meg eme jelenetet ábrázoló díszes műlappal.

A királyné, hogy a Vörös-Kereszt-Egylet céljainak előmozdítására serkentsen, még 1880-ban elhatározta, hogy az ez irányban maguknak különös érdemeket szerzett hölgyeknek mintegy kitüntető jutalmul *sajátkezű* aláírásával ellátott elismerő okmányt juttat. Az eformán hűbeselemleket is képező értékes okmány hosszukás nagy lap, melyet a királyi ajándékozóhoz méltó alakban *Schikédanz* Albert tanár kitünő művészünk tervezett és készített.

Sikerülvén gr. *Károlyi* Gyula lángbuzgalmának az ő felsége által jóváhagyott alapelvek szerint azt az üdvös egyletet országszerte szervezni, ez megtartá alakuló közgyűlését 1881. május 18-án *Károly Lajos* főherceg és *Klotild* főhercegasszony elnöklete alatt és *József* főherceg jelenlétében, mit az azóta nemzetünk fájdalmára elhunyt nemeslelkű főúr avval örökített meg, hogy 10,000 frttal járult az egyleti alaptőke gyarapításához. De evvel még nem elégedett meg ez a főrangú emberbarát: hozzáfogott egyetemben elnöktársával, gr. *Zichy* Nándornéval, a tőkegyűjtéshez, minek maradandó emléke a Vörös-Kereszt-Egyletnek remek «Erzsébetkórháza» a Krisztinavárosban. Az e kórházra adakozók között ott látjuk *József* főherceget és fonséges nejét, *Klotild* főhercegasszonyt 5000 frt adományukkal, és ott látjuk a németek matróna császárnéját, *Augusztá* ő felségét, ki, miután 1000 frttal járult a szent cél előmozdításához és hálából megválasztatott a Vörös-Kereszt-Egylet tiszteletbeli tagjául, ehhez a következő levelet intézte: «A magyar szent korona országai Vörös-Kereszt-Egylete központi bizott-

ságának Budapesten. A Vörös-Kereszt-Egylet bizottságának levelét és az avval küldött tiszteletbeli tagsági oklevelet örömteljes érzéssel fogadtam, mivel láttam, hogy az Erzsébetkórház alapításában való adakozásbeli részvételem Budapesten az adakozás szellemének megfelelő fogadtatásban részesült. Különös megelégedésemre szolgál, hogy önökkel összeköttetésben lehetek korunk egy nagy feladatának teljesítésére nézve, és reméllem, hogy jövőre is e kapocs az emberbaráti érzés közös célját fogja előmozdítani. Legjobb kívánataim kísérik további működésüket is.» (1882. ápr.)

Két évvel később ugyancsak *Augusta* német császárné és porosz királyné az «Erzsébetkórház» megnyitása alkalmából a következő levelet írta gr. Károlyi Gyulának: «A budapesti Erzsébetkórház küszöbén álló megnyitásáról szóló tudósítása arra indít, hogy őszinte köszönetet mondjak. E jótékony alapítvány keletkezése, mely alapítványhoz örömmel járultam, a mult és jelen oly fontos érdekeit érinti, hogy a magyarországi Vörös-Kereszt-Egyesület barátjaira nézve a lélekemelő ünnepély valóságos örömnép leend.

Kérem, fogadja tőlem kiváló részvétem jeleként *szent Erzsébetnek, Magyarország leányának* képét az intézet számára, melyen *Isten áldása* legyen, valaminth az országon is, melyben létesült. Baden-Baden, 1884. okt. 18-án. *Augusta.*» Szent Erzsébet képével együtt megküldte tehát Isten áldását magyar hazánknak is az öreg uralkodóné, ki életében anyai szeretettel és rajongó tisztelettel csüngött a magyar királyon, miért is adjon neki Isten örök üdvösséget!

Az Erzsébetkórház zárköletételi ünnepélyén megjelenvén a király, *Schlauch* Lőrinc püspök alelnök valóban remek szépségű beszédére ezt válaszolta:

«Őszinte örömmel jöttem erre az ünnepélyre, mely tanúságot tesz nemcsak az ország és főváros felebaráti szeretetéről és áldozatkészségéről, hanem egyszersmind a **Vörös-Kereszt-Egylet** üdvös működéséről és kitünő vezetéséről. Óhajtom, hogy ezen épület, melynek zárköve most fog letétni, minél tovább csak mint a *béke* jelvénye szolgáljon üdvös rendeltetésének, s elvárom, hogy e zárkő nem befejezését, hanem inkább alapját és folytatását fogja jelezni ezen egylet áldásos működésének, mely oltalmamra és örömteljes támogatásomra mindenkor számíthat.»

E szavak után odalépett a király Schlauchhoz és barátságosan kezét nyujtván az aranyszáju főpapnak, megjegyzé: «Nagyon szépen szolt ön az egylet és ezen épület hivatásáról. Nőm nagyon, de nagyon sajnálja, hogy el nem jöhetett, de több napi gyöngélkedése, mely azonban már mulófélben van, akadályozta a megjelenésben, de mihelyt megteheti, el fog jönni és megtekinti a telepet.» A kapu aljában átvett a király az építésztlől egy ezüst kalapácsot és három ütést tett a zárköre, s aztán a jelenlevők éljenzése közt kocsira szállott s a várpalotába távozott. *Erzsébet* királyné királyi férje abbeli ígéretét, hogy ő, a királyné, mihelyt egészsége megengedi, szintén meglátogatja az Erzsébetkórházat, csak az év vége felé válthatta be, mikor ugyanis részletesen megtekinté az összes mintaszerű berendezést. De hogy figyelemmel kíséri a Vörös-Kereszt-Egylet működését, abból is következtethetjük, hogy koronként kellemesen meglepi annak legérdemesb tagjait saját kezével aláírt diszokmánynyal. Így részesültek ezen kitüntetésben 1885. június havában többek között a következő, buzgóságuk által kivált egyleti tagok: bethleni *Bethlen* Józsefné Török-Becsén, *Bihary*

Sándor M.-Vásárhelytt, szt.-mártoni *Darnay* Kajetánné szül. Eitner Mária Aradon, *Kun* Miksa H.-M.-Vásárhelytt, id. szolnoki *Schefftsik* István Szolnokon, *Sissány* Erzsébet Temesvárott, *Spillauer* Károlyné, szül. voldorfi Benedek Anna Fogarason, *Széll* Károly Karcagon, zágoni br. *Szentkereszty* Stefanie Kézdi-Vásárhelytt, *Sztarek* Ferencné, szül. Eperjessy Krisztina Nyiregyházán, tabódi és fekeszázi *Tabódy* József Budapesten, *Ujlaki* Jenő Iglón és sárvári *Ullmann* István Nagy-Kanizsán.—

Alig nehezedik Isten keze súlyosabban a szegény halandóra, mint mikor gyógyíthatatlan betegséggel látogatja meg. Ha a szomorú állapot tetőződik még lelki furdalások- és elviselhetetlennek képzelt és érzett testi fájdalmakkal is, ha súlyosbítja azt még az anyagi gond is, az elkínzott szegény ember könnyen nyul a gyilkos fegyverhez vagy méreghez, hogy hiedelme szerint véget vessen tűrhetetlen állapotának, szabaduljon pokoli fájdalmaitól s nyomasztó gondjaitól. Ezt teszi a nem eléggé szánandó teremtes, kivált ha nincsen erkölcsileg megedzve vallásosság által, ha nincsen vallása, vagy ha hamis valláserkölcsei fogalmai s elvei vannak. Nem gondolja meg, talán már nem is képes meggondolni, hogy Isten mindenható ereje még a gyógyíthatatlan betegségeket is meg tudja gyógyítani, Isten végtelen irgalmassága el tudja némítani a lelkiismeret még oly hangos szemrehányásait is, az ő bölcsességének forrásából [merített tudomány enyhíteni képes a legkínosabb fájdalmakat is, és Isten, aki táplálja az ég madarait és ruhazza a mező liliomait, a szegény embert sem hagyja mindvégig nyomorban, hanem támaszt elébb-utóbb könyörületes lelkeket, kik csillapítják éhségét az éhezőnek, oltják szomját a szomjazónak, betakarják meztelenségét a meztelennek.

Ily könyörületes lélek volt néhai gr. *Coudenhove* Lajos, a bécsi főszékesegyház kanonokja is, az én feledhetetlen atyai barátom.

Elszomorodva a gyógyíthatatlan betegek iszonyú állapotán, a hatvanas évek elején elhatározta, hogy azok számára megtakarított pénzén és könyöradományokon kórházat alapít. Meg is vásárolt e célra egy házat.

A házon levő adósságokat az ő megbízásából még én fizettem ki, az ottani egyetemen jogászodván azon időben. Hogy istenies szándékát megvalósította-e gr. *Coudenhove*, vagy abban megakadályozta őt korai halála, nem tudom, mert rövid idő múlva távoztam a bécsi egyetemről. (Utólagosan tudakozódván az elhunyt gróf nővérénél a kórház iránt, 1894. jún. 2-án kelt levelében értesít, hogy az u. n. «Dreifaltigkeitsbruderschaft» által a bold. gr. *Coudenhove*val egyetemben létesített kórház fennáll és 200 ágy felett rendelkezik.)

De *Coudenhove* eszméjét megvalósította itt nálunk a Vörös-Kereszt-Egylet, az Erzsébetkórházban megalapítván a «gyógyíthatatlanok osztályát», s némileg elviselhetővé tévén ez által az oda bejutó szerencsétlenek sorsát.

Ámbár a jótékonyság mezején nagyon ismeretes nevekkal találkozunk itten is, mégis közlöm az e célra 1883-tól 1885-ig adakozók névjegyzékét, hadd legyen az megörökítve nemcsak a Vörös-Kereszt-Egylet évkönyveiben, hanem megemlítve az éni munkámban is. A király ő felsége adott 1000 frtot, a királyné 200, Rudolf trónörökös és neje, *Stefánia* együtt 1000, *Albrecht* főherceg 1000, *Károly Lajos* fh. 200, *Lajos Victor* fh. 50, *József* főherceg 500 és *Chambord* gróf özvegye 50 frtot. 2000 frtot adott: gr. *Csekonics* Endre, az egylet

jelenlegi buzgó társelnöke, gr. *Festetich* Tassilo, gróf *Károlyi* Alajos és gr. *Wenckheim* Frigyesné. 1000 frtot adott: özv. gr. *Károlyi* Istvánné, gr. *Wenckheim* Rudolf. 500 frtot: gr. *Erdődy* Rezsőné, gr. *Károlyi* Alajosné, herceg *Montenuovo* Alfréd, gr. *Karácsonyi* Guidó, gr. *Nákó* Kálmán, br. *Rothschild* Nathaniel. 400 frtot: hg. *Eszterházy* Pálné. 300 frtot: *Haynald* Lajos érsek és *Batthyány* hercegné. 200 frtot: gr. *Brunswick* Géza, *Wiener-Welten* lovag, örgróf *Pallavicini* Sándor, gr. *Chotek* Rudolf. 100 frtot: gr. *Eszterházy* Miklós, gr. *Hunyady* Alfréd, gr. *Zichy* Zsigmond, gr. *Eszterházy* Antal, gr. *Festetich* Dénes, *Haggenmacher* Károly, br. *Wodiáner* Albert, gr. *Andrássy* Gyula, br. *Wodiáner* Móric, *San-Marco* hercegné, szül. gr. *Nákó*, gr. *Erdődy* Ferenc, gr. *Erdődy* Imréné, gr. *Zselinszky* Róbert, gr. *Pálffy* Ede, gr. *Zichy* Jánosné *Redern* Mária grófnő, gr. *Hunyady* Imre, br. *Orczy* Thecla, gr. *Széchenyi* Gyula, gr. *Pálffy* József, *Blaskovics* Miklós, gr. *Dessewffy* Julia. Ezenkívül adakoztak még: gr. *Wenckheim* Károly 20, gr. *Khuen-Héderváry* Károlyné 30, id. gr. *Almássy* Kálmánné (gyűjtött) 228, gr. *Lamberg* Ferencné 50, gr. *Pejacsevich* Tódorné 20, gr. *Pálffy-Daun* Lipót 50, id. gr. *Eszterházy* Móricné (gyűjtött) 220, *Samassa* József érsek 50, ifj. gr. *Eszterházy* Imre 20, gr. *Bedekovich* Kálmán 50, gr. *Coudenhove* Ferenc 50, özv. gr. *Festetich* Györgyné 50, br. *Popper* Lipót 150, *Beretvás* Endre 50, gr. *Zichy* Henrik 50, gr. *Apponyi* Károly 50, özv. gr. *Hunyady* Józsefné 30, br. *Gersteckerné* 50, *Miller* kisasszony (gyűjtött 100 márkát) 58 frt 30 krt., *Luynes* hercegné (gyűjtött 100 frankot) 47 frt 30 krt., *Liptay* Béláné 50, gr. *Zichy* Rezsőné 50, özv. gr. *Pálffy* Miklósné 50, gr. *Pejacsevichné*, szül. Mikó Anna 20, gr. *Berchthold* Zsigáné 50, gr. *Sztáray* An-

talné 50, özv. gr. *Dessewffy* Emilné 50 frtot; különféle gyűjtések eredménye 1800 frt.

A Vörös-Kereszt-Egylet, mely az ismeretes és közkedveltségű *sorsjegyek* kibocsátása által is gyarapítja tőkéjét és évről-évre gyarapodik, ezek szerint 1885-ben már teljesen szervezve volt béke és háború idejére.

Amint gr. *Zichy* Nándornénak fennidézett üdvözlétéből is következtethetjük, az egylet háborúban nemcsak a mi sebesültjeinkkel, hanem az ellenség sebesültjeivel is egyaránt, «válogatás nélkül» érezteti jótékonyágát. Ez aztán valóban a kereszt tanának legpompásabb virága és legédesebb gyümölcse! S ezt a tant nem a föld termette, nem is a természet szülte, ezt a tant Isten küldötte, Isten hozta az égből a földnek, a természetnek. Nem ismerte senki, nem is alkalmazta azt senki öntudatosan, mielőtt *vörösre* nem festette Jézusunknak ártatlan vére a keresztet, mielőtt meg nem termékenyítette az az ártatlan vér a földet és a természetet nem tette alkalmassá annak befogadására. De elhangzott a golgothai kereszten haláltusáját vivó Üdvözítőnk remegő ajkáról emez ige: «Atyám, bocsáss meg nekik, mert nem tudják, mit cselekszenek», és megváltoztatta a föld ábrázatát, a *felebarát* jogaival ruházván fel az *ellenséget* is.

Ó mennyit tudnék — és még többet szeretnék én írni a keresztről! —

Az egylet magának nem választhatott jellemzőbb jelképet a keresztnél, melyet követve mindjárt 1885-ben sietett Szerbiába és Bulgáriába, hogy segítse gyógyítani, beheggeszteni a háború bőszi furiája ütötte sajgó sebeket.

A szerb-bolgár háború után mindegyre ellenségesebb állást foglalt el Oroszország, — mely különben

a szerbeket is a «gyáva» elnevezéssel gyalázta volt meg, — a «szlivnical hőssel» szemben, ki ellen orosz emisszáriusok egyik összeesküvést a másik után szítottak. Egy ily összeesküvés sikerült is, amennyiben az összeesküvők, revolvert szegezvén mellének, a fejedelmet lemondásra kényszerítették, akit Oroszországnak akartak kiadni, de anyomban kitört ellenforradalom diadalmenetben hozta vissza a számkivetett fejedelmet. Ez azonban megsokallván azt a veszedelmes dicsőséget, 1886. szept. 26-án lemondott, később gr. *Hartenau* név alatt ezredesi ranggal osztrák-magyar katonai szolgálatba lépett, de nem rég meghalt Grácban. Utóda a bolgár trónon, elismervén Bulgária körül szerzett érdemeit, Szófiába helyeztette el örök nyugalomra az első bolgár fejedelem holttestét.

S ki volt I. Sándor utóda? *I. Ferdinand*. S ki ez az I. Ferdinánd? A Szász-Coburg hercegek hosszabb idő óta szolgálván az osztrák hadseregben s tartózkodván Bécsben, itt megismerkedett Szász-Coburg Ferdinánd Ágost herceg *Kóhárý* József magyar herceg leányával és azt nőül vette. Nem lévén Kohárynak fiugyermeke, benne a hercegi család kihalt, miért is a törvény értelmében a hercegi birtokok a magyar koronára valának visszaszállandók. Ámde I. Ferenc király megengedte, hogy herceg Koháry vejét, Szász-Coburg Ferdinánd Ágost herceget adoptálhassa, akire aztán szálljon a Koháry-féle vagyon, és aki e nevet viselje: Coburg-Koháry. Így jutott a Coburg-család a legvagyonosabb magyar főúri családok sorába.

Coburg-Koháry Ferdinánd Ágost [hercegnek Ágost nevű fia nőül vette *Klementina* orléánsi hercegnőt, Lajos Fülöp francia király leányát, akivel apósa uralmának megszűntéig Franciaországban lakott, azután

pedig visszatérve Ausztriába, majd Bécsben, majd magyarországi birtokain tartózkodott, hol a magyar nyelvet is elsajátította.

Keresztülvivén III. Napoleon az 1848. dec. 2-iki államesinyt, első dolga az volt, hogy az Orleánsok jószágait elkobozza. Később mint császár vissza akarta ugyan adni Lajos Fülöp gyermekeinek örökségüket, de a nemesen büszke Klementina kir. hercegnő és férje, Coburg-Koháry Ágost herceg nem akarván alamizsnát elfogadni családjuk elrablott vagyonából, visszautasították a nagylelkűsködő császár kegyelmét, ugyanezt tette Sándor württembergi herceg, Fülöp Lajos második veje is, míg I. Lipót belga király, a harmadik vő, politikai okokból, tekintettel oly hatalmas, mint erőszakos császári szomszédjára, ki Belgium önállóságát is fenyegethette, kénytelen volt az őt jogosan megillető, de neki kegy gyanánt felajánlott vagyont vissza és elfogadni. A francia köztársaság, megszületvén a gyászos szedani nap után, kötelességének tartotta a trónkövetelő Bonaparte által elkobzott vagyont az orleansi családnak visszaadni, 's így Klementina királyi hercegnő is birtokába jutott örökének. Ennek és férjének, Coburg-Koháry Ágost hercegnek idősbik fia, *Fülöp*, ez a magyar nemzettel érzésben és nyelvben összeforrott, mindnyájunk által oly igazán tisztelt fejedelmi sarj, nőül vette *Lujzát*, II. Lipót belga király leányát, ki alighogy új hazájába, Magyarországra jött, megtanulta nyelvünket, sőt előszeretettel zengeni kezdte szép szoprán hangján a mi *székely dalainkat*, és kivel mindannyiszor még találkozni fogunk jelen munkámban is, valahányszor öröm- vagy gyászünnepet ül a haza: részt vesz ennek gyászában és örömében szíve egész melegével hű leánya, *Lujza*. De ha már ennyire belébonyó-

Klementina kir. hercegnő, a bolgár fejedelem anyja.

lódtnak egy nemes család ágaiba, folytatom. Lujzának kisebbik nővére, *Stefánia*, férjhez ment immár elhunyt trónörökösünkhöz, *Rudolfhoz*, kitől «az osztrák-magyar monarchia írásban és képen» c. epochális munka létesítésének és kiadásának védnökségét is örökölte, mely vállalatnál üdvösen érvényesíti Belgium jelmondatát: «L'union fait la force» — az osztrák és magyar tudósoknál, kik ritka műveltségű védnökükkel együtt szerzik e díszes művet. E két királyi hercegnő tulajdonképpen nálunk nem is volt soha idegen, amennyiben édesanyjuk, *Mária Henrietta*, Józsefnek, a magyar nádornak a leánya, és Józsefnek, a magyar főhercegnek a nővére.

Coburg Ágost és Klementina leányát, *Klotildot* nőül vette a mi főhercegünk *József*. *Klotild* főhercegeasszony nevével már többször találkoztunk és még többször fogunk találkozni e könyvemben is: mindenki tiszteli és szereti benne a hű hitvestárs és önfeláldozó anya mintaképét, a jótékonyság angyalát, a tudomány és művészet ápolóját és pártolóját, a vallásosság megtestesülését. *E mellett magyar ő testestül-lelkestül, mint férje, és egytől-egyig magyar földön szült gyermekeit magyaroknak nevelte és növeli!* Nem tudom eleget kérni az Istent, hogy ezért őt, őket megáldja!

Klotild öccse *I. Ferdinánd* bolgár fejedelem. Az alsó-ausztriai Ebenthalban 1881. júl. 27-én 63 éves korában elhunyt Ágost herceg és neje, Klementina kir. hercegnő rendkívül nagy gondot fordítottak gyermekeik erkölcsi nevelése- és szellemi kiképzésére. Maguk a hercegi szülők is a műveltség igen magas fokán állván és mélyen bepillantván a társadalmi viszonyok- és visszasságokba, oda törekedtek, hogy gyermekeikben erős hajlamot ébreszsenek a tudomány és művé-

szet iránt és az általános műveltség mellett költség fel bennük a buvárkodás terén az érdeklődést egyes speciális szakok iránt. Itt abból a nézetből indultak ki a szülők, hogy éppen előkelő, gazdag családok sarjait kell szakbeli tudományokra képeztetni, hogy a nemes hajlam legyőzze bennök azon nem éppen nemes passziókat, melyeknek napjainkban nemes családok fiai és leányai szoktak rabjai lenni. S növelési rendszerüknek igazat adott az eredmény: a Coburg-gyermekekről még holmi, a fiatal kornak könnyen megbocsátható léhaság elkövetését sem hallotta a világ, míg némely főúri sarjadék, mielőtt «benő a feje lágya,» életkorának «Sturm»- és «Drangperiode»-jában, néha igen «fura», sőt bűnös dolgokban leli gyönyörűségét. Ellenben *Coburg Fülöp* herceg mint szenvedélyes *numizmatikus* régi pénzek és érmeek gyűjtésében és meghatározásában, *Klotild* hercegnő a klasszikus festőművészek alkotásainak tanulmányozása- és utánzásában, *Ferdinánd* herceg mint lelkes természetbuvár ritka állatok gyűjtésében és különösen egy *ornithologiai* gyűjtemény összeállításában találta legnagyobb örömét.

De e mellett nem mulasztotta el a két hercegi a magas állásukkal kiválóan járó erények kultiválását sem. Hogy egyebet ne említsek, beállottak az osztrák-magyar hadseregbe, mely, legyen az ellen a magyar nyelv és szellem tekintetében a buzgó hazafinak némi kifogása is, mégis csak a fegyelem, a (néha tulhajtott) becsületértzés, a bátorság és lovagiasság legjobb edző iskolája.

Ferdinánd a király engedelmével 1886-ban a közös hadseregből átlépett a honvédséghez, hol mint hadnagy ő felsége kívánságára és örömeire is, és bátyja, Fülöp herceg, sógornéja, Lujza hercegné, és nénje, Klotild

főhercegasszony példáját követve, az I. honvédhuszár-ezredben nagy buzgalommal és szép sikerrel tanulta a magyar nyelvet, melynek gyakorlati elsajátítására is a magyar tisztkarban s a magyar legénységnél bő alkalma volt.

I. Sándor bolgár fejedelemnek 1886. szept. 26-án történt lemondása után *Sztambuloff* állott Bulgária kormányának élére mint regens, és meghiusítván Oroszország minden oda irányuló törekvését, hogy a maga teremtményét juttassa a bolgár trónra, a képviselő-testülettel *Szász-Coburg-Koháry Ferdinándot, a magyar honvédhuszár főhadnagyot választotta meg Bulgária fejedelemévé 1887. jún. 25-én, és Ferdinánd herceg elfogadta a megválasztást, letette az ország alkotmányára az esküt és I. Ferdinánd fejedelem név alatt elfoglalta az ingadozó bolgár trónt. Hőshöz, uralkodósarjhoz és az emberiség barátjához egyaránt méltó elhatározás volt ez a fiatal herceg részéről, akit e lépésre egy hatalom sem bátorított, sőt többen visszatartani akartak.*

Oroszország nyíltan és alattomban minden követ megmozgatott, hogy a fiatal fejedelmet lehetetlenné tegye, őt megfélemlítse, lemondásra kényszerítse. A panszláv párt alkalmazta ellene és hű miniszterei s tisztviselői ellen az orgyilkosok törét és az összeesküdt bérencek golyóját is. Mind hiába! A hőselkü fejedelem, akár a hűséges és bátor katona, sziklaszilárdan állott meg azon a helyen, melyet neki az európai béke megszilárdítása-, a nyugot-európai civilizáció terjesztése-, az éjszak-keleti barharság s szolgaság továbbharapódzásának meggátlása- és egy szerencsétlen, de minden jóra tehetséggel megáldott, a magyarral rokon nép boldogítására az isteni Gondviselés kijelölt.

I. Ferdinánd bolgár fejedelem.

Küzdelmeiben, fáradozásaiban és szervezésében hű ernyedetlen támogatói és munkatársai voltak neki egyik felől édesanyja, *Klementina* királyi hercegaszszony, ez az ezüst fűrtű és aranylelkű fejedelmi matrona, az ő bölcseségével és finom tapintatával, másfelől különösen *Stambulov* az ő éles látásával, melylyel messziről észrevette a közelgő bérencorgyilkosokat, és kiméletlen erélyével, mely megsemmisítette azokat néha a tulságig könyörületes szívű fejedelem és édesanyja sajnálatára is.

I. Ferdinánd uralkodása alatt, kinek ereiben a *francia* királyok, *német* és *magyar* hercegek vére vegyest lüktet, megszilárdultak a viszonyok Bulgáriában, megszűntek az ádáz pártharcok, helyreállott a béke és rend, megtermékenyült az emberi munkásság mindegyik mezeje, ugyannyira, hogy királyunk egyik beszédében, melyet a delegáció megnyitása alkalmával tartott, az egész világ színe előtt megdicsérte I. Ferdinándot és országát, mint a haladás és béke legkiválóbb tényezőit a Balkánfélszigeten. Pedig I. Ferencz József magyar király és osztrák császár hangját messzebb meghallják, mint százezer ágyu bömbölését, és az ő áldása hatalmasabb a pánszlávizmus átkánál. S talán sikerül ő felségének a cárt is kibékíteni I. Ferdinánddal.

I. Ferdinánd 1893. április havában nőül vette a hozzá és uralkodói állásához minden tekintetben méltó, szintén királyi vérből származott *Bourbon Mária Lujza* hercegnőt, ki őt fiúgyermekkel és trónörökössel ajándékozta meg. I. Ferdinánd az első uralkodó, ki inkognitóban utazván, *magyar* nevet használ, a *gr. Murányi* nevet.

Borítsa a Mindenható védőpaizsát a fejedelmi család és Bolgárország fölé, hogy az nemesb hajtásban

ismét életre szólíthassa a *Boris*-dynasztiának ezer év óta eltemetett családfáját, ez pedig újra virágzásnak indulhasson és nemzetünknek épp oly jó és hű, mint erős és hatalmas szomszédja maradhasson az idők végezetéig!

**József nádor. Deák Ferenc. Nagy halottak.
Gróf Mikó Imre.**

Pest, Buda és Ó-Buda közigazgatásilag már egybeolvadtak, és az «ikerfővárosból» lett «Budapest» fővárosa, míg a koronázás huszonötödik évforduló örömnévnepén azt a király a «székes főváros» névvel ruházta fel és egyenrangúvá tette Béccsel. De az összeköttetés Pest és Buda közt 1876-ig csak a lánchidra szorítkozott. Ekkorra elkészülvén a lánchidnál hosszabb, szélesebb és masszivabb, de kevésbé merész koncepcióju «Margithíd», ezt felavatták és a közlekedésnek átadták.

S ki volt az első, ki ez alkalommal az új hídon áthaladt? A Margithidat megnyitotta a Margitsziget ura, *József* főherceg.

Ez az ünnepély egy másnemű ünnepélyt juttat eszembe: *József nádor* születésének századik évforduló emlékünnepe, melyet a hálás főváros díszlakomával és József nádor szobrának megkoszoruzásával ült meg. Nem lehet szándékom ez alkalmat arra használni fel, hogy elmondjam «József palatinus» biográfiáját, hisz ez egyértelmű volna a szabadságharc előtti ötven év történetének elbeszélésével; de méltán megérdemelném mégis a hálátlanság szemrehányását, ha elsurranék e

kedvező alkalom mellett, anélkül hogy legalább csak érinteném e fejedelmi bölcs életében a legfőbb mozzanatokat és az ő legkiválóbb érdemeit.

Hisz atyjában megtiszteltük a fiút is, a mi magyar főhercegünket.

József született 1776. márc. 9-én és öcsese volt I. Ferenc királynak, a most uralkodó király öregapjának. Megfojtván elődjét a nádori főméltóságban, Sándor Lipót főherceget, a szobájában meggyuladt, tűzijátéokra készült röppentyük füstje (Bécs mellett 1795. júl. 12.), Józsefet királyi testvérbátyja kinevezte Magyarország helytartójának, az országgyűlés pedig egyhangulag megválasztotta nádornak 1796. nov. 12-én.

Mint ilyen egyszersmind az ország főkapitánya, a jászok és kúnok grófja és birája, Pest, Pilis és Solt egyesült megyéinek örökös főispánja és a helytartótanács, valamint a hétszemélyes tábla elnöke volt.

Szomorú időket élt akkor a magyarnemzet. Gonosz tanácsadók bizalmatlanságot gerjesztvén és szítván a király szívében a nemzet iránt, alkotmányunk csak írott malaszt lőn, s a király 1825-ig országgyűlés nélkül kormányoztatta az országot. A Martinovics-féle összeesküvés ki nem végzett tagjait fogva tartották Ausztriában, ausztriai fogságban volt Kazinczy Ferenc költőnk is. Jött a francia forradalom, s utána a megmegujuló háború, mely a nemzetnek sok pénz- és véráldozatába került. Mint az ország főkapitányát a fölkelő sereg élén találjuk a nádort, oldala mellett pedig ott látjuk Kisfaludy Sándort, a költőt, kit maga választott volt egyik segédtisztjéül.

József hamar megszerette és becsülni tanulta a magyar nemzetet. Ez nagy szerencse volt reánk nézve. Ahol csak tehette, ellensúlyozta a királynál a gonosz

besugásokat és befolyásokat és el lévén zárva egyelőre a nádor és nemzet elöl a politikai működés tere, az igazságszolgáltatás és közigazgatás és a főváros fejlesztése és szépítése körül buzgolkodott a derék nádor.

Évtizedeken át huzódó tekervényes perügyeket juttatott mint a főtörvényszék elnöke végleges elintézéshez az ország törvényeiben való alapos jártasságánál fogva.

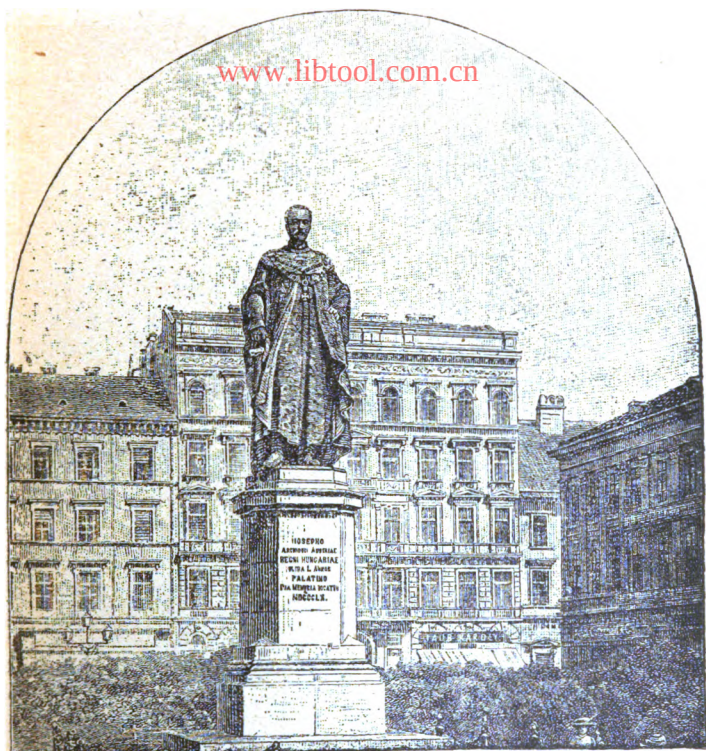
Fehér-, Tolna- és Somogy megyékben eszközölte a roppant mocsarak lecsapolását, melyek századokon át rontották a levegőt s rombolták az egészséget, — ez által nagy földterületet téve művelhetővé. El is nevezték az e célra ásott csatornát hálából az ő neve szerint.

Pest, amikor József nádor lett, szűkkörű bástyák közé volt szorítva: a hatvani, kecskeméti és váci utcák végei egyszersmind határát is képezték az inkább faluhoz, mint városhoz hasonló helységnek, a melyből József virágzó fővárost iparkodott csinálni. Az ő általa tervezett Lipótváros, úgyszólván az ő szeme előtt nőtt nagygyá, és annak egyik legszebb utcáját a hálás pestiek, harmadik neje után nevezték Dorottya-utcának. Ő alakította át a városligetet népkertté és létesítette a nádorkertet, mely utóbbit azonban pusztulni engedtek, hogy a jobb belátás annyi évtized után napjainkban azt új életre szólítsa. Margit-szigetének belső szépsége, melyből aztán tanulékony utóda, József főherceg, Európa legszebb pontjainak egyikét teremttette, szintén a nádornak köszönte létesítését. Az ő pártfogása folytán jött létre a nemzeti muzeum, jött létre a tudományos akadémia lelkes honfiak adakozásából, és ő alapította a műegyetemet is, mely az ő nevét viseli. Ha megindulunk a régi Pest utcáin s bejárjuk kiránduló

helyeit, kő, vas, fa, minden József nádorra és a két Széchenyi grófra, Ferencre és Istvánra, emlékeztet.

Birtokain, Kis-Jenőn és Alesuthon, mintagazdaságokat rendezett be, melyeknek becsét és szépségét örököse, a gazdaszat ujabb vivmányait alkalmazva, megsokszorosította.

Megkezdhetvén az országgyűlés ismét törvényalkotó működését, sok üdvös törvény létrejöttét a diéta elnöke, József nádor, állásfoglalásának köszönhetette, ki azonfelül törekedett az országgyűlés és a bécsi kormány között meg-megújuló ellentéteknek elvenni élet és, ha szakadás állott be a kettő között, azt óvatosan és bölcsen áthidalni, csillapítólag hatván itten is ottan is. Sok küzdelem után, melyekben sohasem találjuk ellenségeink sorában, végre is virágzásnak indult hazánk anyagi és szellemi téren az ő félszázados nádorsága alatt. S nemzeti szellemünk legbájosabb teremtménye, nemzetünk legdrágább kincse is, a *magyar nyelv*, mely József palatinussága elején csak a kurta nemes szegényes hajlékában és a földművelő paraszt kunyhójában talált befogadást és menhelyet, megvédve, támogatva és vezetve az atyáskodó nádor által, behatolt lassanként a hatalmasok váraiba, az előkelők kastélyaiba és a gazdagok palotáiba, sőt 1843-ban a törvényhozás termeibe is. Ez évben lett tudvalevőleg a magyar az országgyűlés nyelve, de Józsefet, az ősz elnököt, gyöngéden kivették az ezt elrendelő törvény alól. A nádor ugyan tökéletesen értette nyelvünket, de annak kiejtését nem tudta egészen elsajátítani, ámbár írásban helyesen kezelte a magyart. Mindamellet a rendek eme gyöngédségére avval felelt, hogy abbeli reményét fejezte ki, miszerint a legközelebbi találkozás alkalmával magyarul, és nem latinul fog hozzájuk szólhatni. Ez a remény sajnos!

József nádor szobra.

nem valósult, de a helytartótanácsához és ötvenéves jubileumakor a jászkúnokhoz immár csakugyan magyarul beszélt.

Hogy érdemeit mennyire elismerte az akkori ellenzék is, kiviláglik a halálakor (1847. jan. 13.) gyászkezetben megjelent «Pesti Hirlap» nekrologusának eme szavaiból: «A magyar nemzet nemcsak legfőbb tisztviselőjé-

től, hanem leghivebb barátainak egyikétől fosztatott meg,» valamint Kossuth Lajosnak is Pestmegye közgyűlésén a meggyőződés egész hevével tett eme kijelentéséből, hogy «akinek karján nyelvünk a trónig emelkedett, az ő, a nemzet nádora volt.»

Az utókor halála a jó öreg nádornak emlékszobrot emelt a szintén nevére emlékeztető Józsefparkban: az emberit meghaladó nagyságu, álló alak négyszögletes piedestálon, melynek első oldalán ez a felirat olvasható: «Josepho—Archiduci Austriae—Regni Hungariae—Ultra L annos—Palatino—Pia memoria dicatum MDCCCLX;» a másodikon ez: «Pest városát ujja alkotta;» a harmadikon: «Egész életét a közügyeknek szentelte;» a negyediken: «Nádorrá választatott 1796. november 12-én.»

József nádor háromszor nősült. Első neje Alexandra Pawlowna volt, Pál orosz cár leánya, ki Őrményben aluszsza örök álmát. Ennek hasonnevű leánygyermeke születése napján meghalt; anyja 8 napra reá követte őt a halálba (1801. márc. 16.).

Második neje Hermina volt, a schaumburgi herceg leánya, ki őt két gyermekkel ajándékozta meg, még pedig ikerrel. A jámbor életű Hermina főhercegnő életkora 25. évében mult ki (1842. febr. 13). Az ő és 1817. szept. 14-én elhalt édesanyjának nevét örökítik meg a városligeti Hermina-kápolna, a Herminamező és a Herminaút. Fia, István utóda volt a nádorságban. Ő a kötelességek összeütközésének (collisio officiorum) esett áldozatul. A szabadságharc leveretése után édesanyja szülőföldjén élt Schaumburgban és, ha adatom nem csal, Mentoneban halt meg 1867. február 19-én. Holttestét a koronázás után 2 napra hozták a fővárosba; éjjel, titkon, katonai földőzet alatt helyezték a

József főherceg.

www.libtool.com.cn

várbeli Zsigmondkápolna alatt levő sirboltba. Ugy hiszem, valami tüntetéstől tartottak. Szívben éppen oly jó, nyelvben még jobb magyar volt atyjánál. Ne feledjük emlékét! Értünk szenvedett.

Harmadszor házasságra lépett József, Mária Dorotheával, Sándor württembergi herceg leányával, a mely frigyet Isten öt gyermekkel áldott meg, akik közül azonban a két első, Erzsébet és Sándor, már korán elhaltak. Életben maradtak és hála Istennek! most is élnek: *Erzsébet* özvegy főhercegné, többek közt Mária Krisztinának, a spanyol regens-királynőnek, az édesanyja, *József* főherceg, a magyar honvédség főparancsnoka és az akadémiának tagja, és *Mária Henrietta*, II. Lipótnak, a belgák királyának neje. Oly nagyok voltak, amint említém, József nádornak gyakran a legsúlyosabb körülmények között szerzett érdemei, hogy azokért a nemzet képviselőtestülete is kifejezte háláját az 1848-iki törvénycikkek elsejében, mely így szól: «Dicső József nádor emléke törvénybe iktattatik.

Elhunyt cs. kir. főherceg József, Magyarország nádora, az Isteni Gondviselés változhatlan végzete által az élők sorából elszólíttatván, az ország Rendei nevének a maradék előtt is dicsőített felmutatása végett, Ő Felsége megegyezésének hozzájárultával elhatározták:

1. §. József nádor azon ernyedetlen buzgalomért, melylyel félszázadon keresztül, nem ritkán nehéz körülmények között a hazának ügyeit vezérlette, a nemzet háláját teljes mértékben kiérdemelte.

2. §. A történetkönyv azon gyászlapjára, melyre mulandó életének utolsó órája jegyezve van, az ország Rendei ezennel reá írják nevének a nemzet kebelében el nem mulható emlékezetét.»

Hogy pedig mi volt a boldogultnak legeslegnagyobb érdeme, azt legjobban megtudjuk Lipovniczky István bold. n.-váradi püspök 1883. szti. László-napján fenséges vendégeire, József főhercegre és ennek fiára, Lászlóra, mondott felkészöntőjéből: «Ezelőtt mintegy negyven évvel», mondja a díszében a püspök, «volt ennek az országnak egy főúr jötevője; az egész nemzet, de minden egyes polgár csak «József palatinus»-nak nevezte. Ennek annyi érdemei voltak az országra nézve, hogy midőn úgy is, mint királyi helytartó, úgy is, mint Pest-megye örökös főispánja, úgy is, mint a legfőbb ítélőszék elnöke, jubileumát tartotta, a legkitünőbb szónokok versenyeztek érdemeinek elsorolásában, és még sem voltak képesek mindazokat elmondani. Az én meggyőződésem szerint e nagy érdemek között a legnagyobb érdeme volt a boldogultnak, hogy egy fiat hagyott nekünk örökségben, aki minden magyar embernek minden tekintetben példányul szolgálhat, példányul a király és trón iránti törhetlen hűségben, példányul a katonáknak rendíthetlen bátorságban, — szemtanu után mondhatom, hogy a golyózápor között, még mikor megsebesült is, halálmegvető hidegvérét megtartotta —, példányul szolgálhat a hazaszeretetben, akinek saját vallomása szerint világa a magyar korona területén van, példányul szolgál végre mint családátya, aki gyermekeinek vallás-erkölcsi keresztény nevelést igyekszik adni, fiait pedig tetőtől talpig magyar embereknek növelni. Mi csoda tehát, hogy az egész nemzet rajongással határos szeretettel és tisztelettel hajol meg Főnséged előtt, úgy, hogy nekem sem szükséges sok szóval bizonyítanom, hogy az egész ország óhajának adok kifejezést, midőn azt kívánom, hogy Főnségedet a főnséges főherceg-asszonynyal, egész főnséges családjával, László főher-

ceget, ki nevenapját ünnepli ma, külön felemlítve, a trón támogatására, a haza és nemzet javára, boldogítására az isteni Gondviselés sokáig, igen sokáig éltesse!»

Ebből a felköszöntőből megtudjuk tehát, hogy *József* nádor legfőbb érdeme az volt, hogy a magyar nemzetnek oly fiút hagyott örökségül, mint minő *József* főherceg, ki követve boldogult atyja példáját, maga is gyermekeit igaz magyaroknak és jó katolikusoknak növeli. Nem tartozik ide, amit itt irandó vagyok, *József* főherceg válasza, s én mégis idézem, mert abban legszebben tükröződik vissza a fenséges felköszöntő lelkének nemessége és erénye. «Igaz marad, hogy az igaz magyar szó, mely igaz magyar kebelből ered, az igaz magyar szívben visszhangra talál. Így találkozott Nagyméltóságod szava nálam hazafiui és baráti kebelrel s visszhangot keltett abban. Valahányszor N.-Váradon megfordultam, mindig örömnapot éltem, mert Nagyméltóságodnál kitűnő hazafisággal és igaz magyar vendégszeretettel találkoztam. Engedje meg Nagyméltóságod, hogy könyező szemekkel mondjak azért köszönetet különösen most, midőn szavai szívemben az atyai és gyermeki szeretet húrjait pengették meg: az ily szavakat az ember el nem felejtí soha, ezek áthangzanak még a túlvilágra is. Áldja meg e szavakért Nagyméltóságodat az Isten mindazzal, amivel az Isten megáldhat. Csáládom nevében is forró köszönetet mondok Nagyméltóságodnak, különösen László fiam nevében. A gyermekek még e szavakat nem értik, de írásaimban egykor olvasni fogják, hogy ezt N.-Váradon mondta egy püspök, akit én nagyon szeretek és tisztetek, és akinek én igaz barátja vagyok. Isten éltesse Nagyméltóságodat sokáig!» —

Természetes, hogy a főváros a nádor szobra megkoszoruzásának ünnepére meghívta a királyt és az ün-

nepelt gyermekeit. Ő felsége a meghívó követség vezetőjének, Rath Károly főpolgármesternek, ezt felelte: «Fájdalom! Nem lehetek jelen az ünnepen, mert akkorra esnek a nagy hadgyakorlatok; de szivünkben én is, családom is a legélénkebben résztveszünk e szép ünnepben». *Mária Henrietta* királyné a főpolgármesterhez intézett levelében sajnálkozva szintén kijelentette, hogy személyesen nem vehet részt édes-atyja emlékének szentelt ezen ünnepélyen, de *József* főherceg tudtul adta a meghívó küldöttségnek, hogy valamint ő és nagyobb gyermekei, úgy apósa, *Coburg-Koháry Ágost*, hála-lásan fogadva a meghívást, elmennek a szoborkoszorúzásra, sőt ő és ipja a «Hungáriá»-ban rendezendő díszlakomára is. Sajnos, hogy nénje, *Erzsébet* főhercegné sem jöhet el, mert éppen aznap vezetik be mint apátnőt a prágai világi hölgyalapítvány körébe, de mind ez, mind huga, a belga királyné, őt bizták meg a képviseletükkel. Mivel a főváros ez alkalomból is emlékérmeket akart veretni, mint 1860-ban, a szobor leleplezésénél, *József* főherceg apjának Alesuthon talált igen kitünő kis képéről *Vastagh György* jeles festőnkkal nagyon sikerült rajzot készíttetett, amely szerint aztán verték az érmet. Veretett pedig a főváros 7 arany, 9 ezüst és 25 bronz példányt. A példányok mindenikéből küldöttek egyet-egyet a királynak, a trónörökösnek, — *Erzsébet* főhercegnőnek, *József* főhercegnek és *Mária Henrietta* királynénak, mint a nádor 3 élő gyermekének, a nemzeti muzeumnak és a fővárosi levéltárnak. Egy-egy ezüst és bronzérmet kaptak Pestmegye és a Jász-Kúnkerület, mint amelyeknek főispánja, illetőleg grófja és bírája volt a boldogult nádor. Később még több emlékérmét verettek.

A szoborra szánt nagy babérkoszorút, melynek az egyik nemzeti színű nagy, vastag selyem szalagján ezen

aranyhimzetű felirat volt: «József főherceg, Magyar-
 gyarország nádora», — a másikon, a főváros színeit
 feltüntetően, pedig ez: «Budapest főváros hálás közön-
 sége», — *Seiderhelm* Ernő virágkertész és virágkeres-
 kedő készítette, az a derék német ember, ki virág- és
 lombdíszítésével már 1867-ben emelte a koronázás fé-
 nyét és ki nálunk először honosította meg a külön
 virágkiállítást. Legyen ő sokkal hosszabb életű bájos,
 illatozó kedvenceinél!

Megtörtént tehát a kegyelet, a hála, az emlékezés
 ünnepe a Józsefparkban. A babérkoszoru már rég el-
 porlódott. De hányszor rendez József főherceg és csa-
 ládjá, sőt nálunk idézésekor maga a királyi család, ily
 kegyeletes ünnepet csak kevesebb pompával és több
 bensőséggel és vallásos ihlettel, a Zsigmond-kápolna
 alatti kryptában, ott fenn a várban, ott lenn a földben!

Ott pihen az öreg magyar nádor családjának őt a
 halálban megelőzőtt vagy követett tagjai között. Ide
 zárandokolnak el gyakran gyermekei, unokái, majd
 dédunokái, és rokonai, hogy együtt imádkozzanak a sír-
 bolt oltáránál miséző pappal az ő és elhunyt övéi
 lelki üdvéért s behítsék koporsóját s a többiek kopor-
 sóit a Margitsziget legkedvesebb gyermekeivel, József
 főherceg legszebb virágaival. Fel-félpillantanak a Hermina
 főherceg-kisasszony keze festette képre, mely emlékül
 és emlékeztetőül ott függ a földalatti kápolna falán. Azt
 ábrázolja e kép, miként száll ki Üdvözítőnk, diadalmas-
 kodva poklon és halálon, sziklasírból: «Feltámadunk
 Feltámadunk!» szólal meg a szív, röppen el királyi és
 főhercegi ajkakról és megvigasztalódva hagyják el a
 kegyeletes látogatók a halál birodalmát.

«Feltámadunk», igaz, hiszszük; — de örömünkre,
 üdvünkre csak akkor, ha úgy élünk és úgy halunk,

mint élt és halt «József palatinus». Életét ismerjük nagyjában; hogy miként halt meg, azt elmondja nekünk egy levél, melyet fia, István főherceg írt kevéssel atyja halála után V. Ferdinánd királyhoz: «Drága Nagybátyám!» — írja István. «Mely borzasztó csapás sujtott engem f. évi január 13-án, más hirekből fogja tudni; engedje el tehát nekem az egyes részletek ismétlését, ez csak sebeimet szakítaná fel újra. Atyám szép halála leírásának azonban szükségét érzem, különösen kedves bátyámmal szemben, aki neki mindig igaz barátja volt.

Teljes öntudattal birt halálakor, jóllehet 16 óra hosszat borzasztóan haldoklott, és szent vallásunk vigasztalásával ellátva, mindennap, mondhatnám, minden órán, mint valami bölcs hadvezér meghatározza a csata mozzanatait, — úgy állapította meg ő is, hogy mi történjék. November 15-én az első, újév napján a második urvacsorát vette magához, kitűzte *az utolsó kenet napját*, jan. 9-én éjfélkor, midőn magát gyöngének érezte, magához hívatta gyermekeit, hogy megáldja őket és átadta nekik az engem, a ki akkor távol voltam, illető áldását is és megadta azt nekem, midőn Budára értem, azzal a biztosítással, hogy teste már nem sokáig állja, és így örül, hogy az életben még egyszer láthat. Azután *lelkéset kért*, hogy a haldoklók imáit előtte felolvassa s végre magában halk hangon *imádkozva meghalt*, teljesen átszellemült arccal. Adjon Isten békét porainak és erőt a hátramaradottaknak! Ez mindennapi imám a jótétemények Osztogatójához!

Boldogult atyám végrendeletében azt a határozományt találom, hogy rokonainak és barátainak leveleit, melyeket mind megőrzött, halála után oszszam két osztályba, a még élők s a már meghaltak leveleire, —

az előbbieket küldjem vissza íróiknak, az utóbbiakat égessem meg. Miután öntől, édes Bátyám, meglehetősen csomagot találtam, bátor vagyok azt lábaihoz rakni azon kérelemmel, hogy azon barátságos érzületet, melylyel atyám irányában mindenha viseltetett, hárítsa át reám is, engedelmes unokaöccsére, Istvánra».

S most bucsuzzunk el a jó öreg nádortól. Pihenj háborítatlanul sírboltodban, hazám s nemzetem jóltevője! Emlékedet kegyelettel megőrzi nemzetséged és magyar nemzeded. Én is, tisztelőid és áldóid legkisebbike, gyakran gondolkodom Tereád, mikor hazám ujabbkori történetének lapjait forgatom. Ave et vale! —

Még jó formán el sem hagytam azon birodalom határát, melyet halálgondolatok népesítenek be, már ismét vissza kell térnem abba.

Meghalt Deák Ferenc! Ezt a gyászhirot vitte meg 1876. január 26-án este 10 óra 45 perc után, — ez volt Deák halálának perce —, Festetich Mária grófnő, a magyar királyné udvarhölgye, a magyar királynénak a budai királyi várkastélyba Széll Kálmán miniszter lakásáról, hol a nemzet nagy betege kiszenvedett. *Rónay Jácint* püspök-, *Mária Valéria* akkori növelőjének, naplójában olvasom: «1876. január 25-én d. u. 3 órakor megérkezett Bajorországból Ő felsége a királyné s az előteremben első hozzám intézett szava az vala: «Hogyan van Deák Ferenc?» — «Híreink nem vigasztalók, Fölség, betegsége súlyos, reménytelen» A fölséges asszony mélyen meghatva sietett kedves gyermekéhez. S hazajövele óta a mi drága királynénk naponta többször tudakozódott Deák hogylétéről, majd Ferenczy Idát, majd Festetich grófnőt, majd más udvarhölgyet küldvén Deák rokonához, Széll Kálmánhoz, ki, mihelyt betegsége súlyosbodott, rábirta volt Deákot, hogy az

«Angol Királynő» szállóban hosszú éveken keresztül birt lakásáról hozzá költözzék, hol a rokoni szeretet a leggyöngédebb s önfeláldozóbb ápolásban részesítette a haza nagyfiát, lakitoll. asorsn megtagadta volt a ház-
 zas és családi élet boldogságát. Január 29-én a reggeli lapok gyászkeretben hirdették, hogy a haza legnagyobb fiát megszabadította a halál anyyala hosszú, kínos szenvedéseitől. Deáknál ugyanis fájdalom! szinte megelőzte életkora haladását egészségének bomladozása, mit, tekintve erős és épséges testalkatát és példányszerűen mérsékletes életmódját, másnak nem lehet tulajdonítani, mint az emésztő szellemi munkának és a szakadatlan parlamentaris küzdelmeknek, melyekkel alkotását védenie kellett, az 1867-iki kiegyezést, az ellenzék folytonos támadásai ellen, mire gr. Andrássynak külügyérré történt kineveztetése után az egymást gyorsan felváltó kormányférfiak nem mindig voltak képesek.

Deák már 1870 körül kezdett betegeskedni, és állapota koronkint aggasztóvá lett, úgy, hogy 1873-ban már maga a király is nagy részvéttel és aggodalommal kísérte az egészségi állapotáról szóló híreket s többször elküldötte hozzá szárnysegédét, gr. Bellegarde-ot, hogy tudakozódjék a király nevében hogyléte felől s adjon kifejezést azon meleg részvétnek, melylyel Ő felsége a beteg nagy hazafi iránt viseltetett. Sőt később saját orvosát, dr. Löblt is megbízta a halás uralkodó, hogy Deákot fölkeresse és neki állapotáról jelentést tegyen. Dr. Löbl azt jelentette a királynak, hogy dr. Kovács Sebestyén oly értelemmel s buzgalommal gyógyítja Deákot, hogy jobban a világ leghíresebb orvosa sem tudná, és hogy a beteg egyik közeli nőrokona, *Nedeczky Ferike*, a legnagyobb gonddal ápolja bácsikáját. A baj ugyan gyógyíthatatlan, de ily kitűnő gyógykezelés és

ápolás mellett közeli katasztrófától nem kell tartani. Hogy miként jutalmazta meg a király hívének orvosát, később mondom el; de hogy mivel lepte meg a királyné Deákot és ápolónőjét, minőjárt itt elbeszélem.

Megtudván a királyné, hogy Nedeczky k. a., Deák önfeláldozó ápolónője, menyasszony lett, hazánk nagy fiának egy rendkívül művészi kivitelű melltűt küldött főudvarmestere, br. Nopcsa által, arra kérvén Deákot, hogy a nagyértékű emléket a királyné nevében adja át a menyasszonynak a királyné jó kívánataival együtt.

A királyi pár ily gyöngéd figyelme, mely minden alkalomkor nyilvánult, mindig nagyon meghatotta Deák Ferencet, ki különben államférfiúi nagy érdemeinek minden megjutalmazása elől szerényen kitért.

Azonban a betegség mindinkább erőt vett rajta és kedélyhangulatára is elszomorítólag hatott. Terhére kezdettek válni a látogatók is. Már 1874-ben, midőn nevenapja alkalmából fölkereste őt városligeti nyaralójában, hol a nyarat rendszeren szokta volt tölteni, egy 3 tagból álló fővárosi küldöttség, alig váltott a tisztelgőkkel egy pár szót halk hangon és kezét szorítván velük, egy néhány perc múlva elbocsájtotta őket.

Hattyudalhoz szokták hasonlítani Deák Ferenc utolsó nagy beszédét, melyet az országgyűlésen tartott 1873. június 28-án az egyház és az állam viszonyáról. E beszéd éle a katolikus anyaszentegyház ellen levén irányozva, egyik egyházkerület a másik után tiltakozott ellene, és míg azt a liberalisok a «haza bölcse» politikai végrendeletének mondják, addig abban a katolikus papság a testi betegség által megrázkódtatott szív és lélek téves megnyilatkozását látja.

Én Deák Ferenchez kepest olyan vagyok, mint a pislogó mécs szerényke világa a ragyogó nap vakító

fényéhez: én őt meg nem bírálhatom. De kifejezem ezt a meggyőződésemet: Valamint az emberben két alkotó részét, a lelket és a testet, az ember megsemmisítése nélkül egymástól elválasztani nem lehet, épp olyan lehetetlen az egyháznak és államnak egymástól való elkülönítése közös céljuk-, az ember boldogságának kockáztatása nélkül: együtt kell ama kettőnek működnie, mint egy gépezetben a két főkeréknek, melyek fogai egymásba illenek, melyek egymást és minden egyebet a gépezetben mozgásba és működésbe hoznak.

A Deák *Ferenc* halála előtt 200 évvel (1776. márc. 27.) Borsiban született II. Rákóczy *Ferencnek* legmeghittebb barátja, ki önként kísért a szerencsétlen hős fejedelmet a számkivetésbe és el nem hagyta Rodostoban halála órájáig, egy *Mikes* volt, zabolai Mikes Kelemen. A mi második nagy *Ferencünknek*, Deák *Ferencnek* is, egy *Mikes* volt legmeghittebb és leghivebb barátja, ki őt el nem hagyta végső lehelletéig, zabolai gróf Mikes János. Ez a jeles *székely* főúr együtt lakott Deákkal az «Angol Királynő» című szállóban, itt is halt meg, túlélve halhatatlan barátját, 1880-ban, 77 éves korában. S mikor a beteg Deákot Széllékhez vitték, a hű barát szinte hűtlen lett vendéglőjéhez, melyben mintegy 30 évig lakott: az egész napot s az éjnek nagyobb részét haldokló barátja mellett töltötte. Ez pár héttel halála előtt így szól gróf-ápolójához: «Hallod-e, Jani! Hetenkint 26 forintba kerül orvosoltásom; *nem győzöm.*» Ez az aggályos «*nem győzöm*» elragadóbb megdicsőítője a nagy ember puritánizmusának, mint akár ezer dicsőhymnus, melyet elzengünk önzetlenségéről. S mily fényes bizonyítványt állított ki szívjóságának eme pár szóban, melyet tíz nappal halála

előtt szintén gr. Mikeshez intézett: «Nagy hideg van; sokan meg fognak hűlni az én temetésemen.»

Január 21-én Deák önmaga kívánt papot, így szólván környezetéhez: «Nemcsak szívem sugallja, hanem eszem is parancsolja, hogy vallásbeli kötelességemnek is eleget tegyek». Kivánságára elhívták Rónayt, ki Deáknak szintén belső barátja volt. Rónay meggyóntatta, megáldoztatta s feladta reá az utolsó kenetet, egy óra hosszat levén Deákkal egyedül. Így kibékülve Istenével, letörültetve erénydús életéről az emberi gyarlóság utolsó salakját is, példát hagyva hátra nekünk a végső lehelletig tartó vallásosságra, — várta a keresztény bölcs nyagalmával a halált. Midőn vallásos királyunk meghallotta, hogy Deák magát a halotti szentségekkel elláttatni kívánta s azokat ájtatosan felvette, nagy lelki öröm enyhítette meg szívének azt a mély fájdalmát, melylyel a végfeloszlás felé közeledő nagy és hű ember hogylétét szakadatlanul kísérte.

Végre bekövetkezett az elkerülhetetlen katasztrófa. Deák Ferenc meghalt, amint már mondtam, 1876. január 28-án, este háromnegyed tizenegy órakor.

Tulzás nélkül lehet állítani, hogy még szt. István, szt. László, Nagy Lajos, Hunyadi János és más nagyjaink halálakor sem öltött az ország oly általános gyászt, mint Deák halálhírére. Gyászolt az egész nemzet és vele együtt a király és királyné, sőt az egész dynastia. Vele együtt gyászolt Ausztria is, sőt mondhatni, az egész művelt világ. Gyászunkban osztoztak a nemzetiségek is, élükön a horvátok. Fiumében és a magyar tengerpart kikötőiben a gyász jeléül félrudra bocsájtották le a lobogókat a hajókon, míg a fővárosban s az ország egyéb városaiban kitűzték a gyászlobogókat. E gyászt külsőleg csak részben közeli-

tette meg a nemzet gyásza még a «legnagyobb magyarért» is, gr. Széchenyi Istvánért.

Míg Kovách László, a háznagy, hivatalosan is értesítette a királyi párt Deák elhunytáról, addig az országgyűlés képviselő- és főrendiháza országos bizottságot küldött ki a végtisztesség részleteinek megállapítására és egyúttal kimondotta, hogy Deák Ferenc a *nemzet halottja*. A m. t. akadémia palotájának gyönyörű oszlopcsarnokát ajánlotta fel a ravatal felállítására. E csarnok falait és oszlopait egészen bevonták fekete posztóval s óriási fekete függönyök omlottak alá a főbejáratnál, melylyel szemben volt felállítva, számtalan viaszgyertyától körítve, a ravatal, melyen eltemetését várta, a mi porlandó volt Deák Ferencből.

Nemcsak a főváros, hanem az ország minden részéből érkeztek a *koszorúk* a ravatal számára, s még a temetés után is annyi koszorút küldöttek elkésve, hogy utólag föl kellett nyitni a kápolnát azok elhelyezése végett. E koszorúk száma lehetett 270 körül.

Br. *Edelsheim-Gyulay* Lipót orsz. főparancsnok személyesen jelent meg Tisza Kálmán miniszterelnök-nél, hogy a maga és a hadsereg nevében kifejezze a legmélyebb sajnálatot a pótolhatatlan nemzeti veszteség felett, kijelentvén egyúttal, hogy a budapesti katonai tisztikar az ő vezetése alatt testületileg vesz majd részt a végtisztesség megadásánál. A derék tábornok egyidejűleg utasította távirat útján az országban levő összes parancsnokokat, hogy mindenütt, ahol Deák emlékére egyházi gyászünnepélyt rendeznek, abban a közös hadsereg tisztjei testületileg vegyenek részt. Mondanom sem kell, hogy a magyar nemzet gyászában részt követelt magának a magyar nemzeti hadsereg is, a honvédség. S ilyen gyász-istentiszteletet Deák lelki üdvéért

tartottak az egész országban minden felekezeti különbség nélkül, a legnagyobb halotti pompával és gyászbeszédekkel. Éppen így rendeztek a tanintézetekben is gyászünnepélyeket s tartottak emlékbeszédeket, melyekben előadták a tanuló-fiatalságnak Deák életét és üdvös működését, utánzandó például állítván őt elébe. Sokan az ily emlékbeszédüket ki is adván s jövedelméből ösztöndíjat alapítván, így is megörökítették Deák Ferenc nevét a maguk intézetében. Így cselekedtem én is a n.-szebeni állami gymnasiumban. Ismétlődven ezen emlékűnnepélyek s beszédek évenként Deák halálának évfordulóján, egy egész *Deák-irodalom* nőtt ki magát amaz emlék-beszédekből és tanulmányokból.

Azok, kik mindig a magyar nemzet barátjainak bizonyultak, most is részt vettek gyászunkban s ennek külsőleg is valóban megható jelét adták. Így *Coburg-Koháry* Fülöp herceg és neje, *Lujza*. A fennkölt szellemű és teljesen magyar érzelmű hercegi pár nem mulasztotta el Deák Ferenc hült tetemeinél megtenni végbucsulátogatását. A belgák királyának bájos leánya férje karján jelent meg az akadémia oszlopcsarnokában, hol akkor a nemzeti gyász virrasztott, és pompás koszorút tett le a ravatalra. E koszorúnak három szalagja volt, a belga nemzeti színű szalagon ezen arany himzetű szavakat lehetett olvasni: «Lujza hercegnő nagyrabecsülése jeléül Deák Ferenc iránt.»

Klotild főhercegnő szintén egy gyönyörű koszorút küldött a nagy halott ravatalára. E koszoru állott jácintok- és kaméliákból és szalagján e feliratot viselte: «Tisztelete jeléül Klotild főhercegnő.» De ezzel nem érte be a testestül-lelkestül magyar főhercegi pár:

József főherceg és főséges neje személyesen is el kívántak bucsuzni Deák porhüvelyétől, ki nekik életében tisztelt és szeretett vendégük volt néha a Margitszigeten. Midőn már estefele a tengernyi látogató közönség előtt bezárultak az akadémia kapui, megjelent a főhercegi pár, Klotild főhercegnő egészen gyászba borulva. A nagy halott körül gyászörséget képező és virrasztó orsz. képviselők fogadták őket. A ravatal lábánál némán megállottak, s míg a főherceg szomoruan és meghatottan tekintett a haza nagy fiának megtört alakjára, addig főséges neje az imázsámolyra ereszkedett, mely a halott lábainál volt felállítva, és buzgó fohászkodásba merülve, térden maradt mintegy tíz percig. Egy sóhaj sem zavarta e megható pillanatok néma, szent csöndjét. A főhercegnő lassan fölemelkedvén a könyöklőről s letörülvén a tekintetét befátyolozó részvétlönnyeket szeméről, körüljárta férjével a ravatalt. Midőn közelebb megpillantották a nemzet kedves halottjának beesett halvány arcát, mely egykor oly jószágosan tudott mosolyogni, s azt a hatalmasan magas homlokot, mely alatt egykor oly ritka elme és páratlan bölcsesség lakozott, még egyszer erőt vett e nemes szíveken a fájdalom és meghatottság, melynek leküzdése után némán távoztak a nemzeti gyász tanyájából.

S hát a király? s hát a királyné?

A királyi pár, mihelyt értesült Deák haláláról, azonnal utasította a főparancsnokságot, hogy intézkedjék, miszerint a kir. palota *várőrsége*, mely máskor víg zene szó mellett szokott felvonulni, Deák temetéséig zene nélkül, a nemzeti gyászhoz illő csendben, foglalja el őrhelyét. Ne feledjük a fejedelmi pár e gyöngéd figyelmét!

Ekkor a királyt elodázhatatlan uralkodói teendők a gyászoló magyar fővároshból Bécsbe szólíták. Hogy

ott sem feledkezett meg a béke fenntartására irányzott nagy gondjai között rólunk, azt meghatóan és megkapóan bizonyítja a következő kézirata: «Kedves Tisza! Deák Ferenc halála nagy gyászszal tölti el az országot. — Én is mélyen meg vagyok hatva, s nem lehet, hogy ki ne mondjam, mily őszintén osztozom az általános fájdalomban, mily sajnosan érzem magam is veszteségét azon férfinak, ki egész életét a közjónak szentelvén, a trón és haza iránti hűsége, tündöklő jellemtisztasága és polgári erényei által oly nagy mértékben kiérdemelte fejedelmének szintugy, mint polgártársainak bizalmát és szeretetét. Államférfiúi érdemeit a történelem fogja megörökíteni. Hírneve az országban és annak határain túl is fenn fog maradni, és emléke áldva lesz! — Hálás elismerésem követi őt sirjába, melyre itt küldök egy *koszorút*.

Kelt Bécsben, 1876. évi jan. hó 29-én.

Ferencz József.»

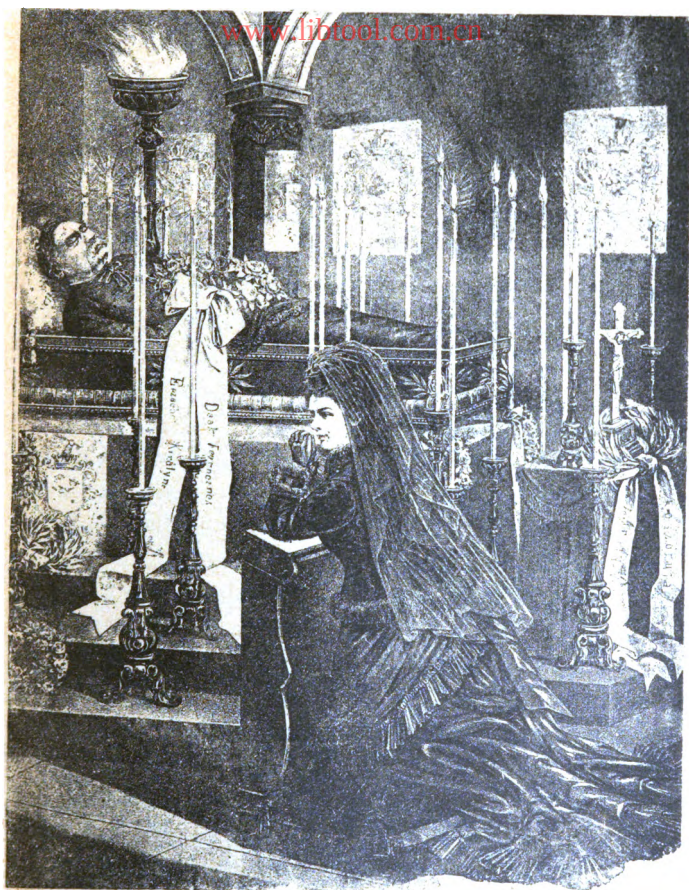
Ennél aztán szebb és megérdemlettebb nekrológ nem hangzott még el királyi ajkáról egyszerű polgár ravatala mellett!

S hol késik a mi egyetlen drága jó királynénk? Éppen most tanácskozik Rónay püspökkel, hogy mi legyen az *ő koszorujának* szalagjain a felirat? Száz fehér kaméliából és zöld babérlevelekből készítettett a királyné «Deák bácsi» számára egy fölséges koszorút; két szalagja fehér faille selyem és 20 rőf hosszú volt. Abban állapodtak meg, hogy himezzék színaranyban az egyik felére ezt: «*Erzsébet királyné*», a másikra meg ezt: «*Deák Ferencnek*». S mikor elkészült, leküldötte ezt a koszorút a királyné az akadémiába, melynek oszlopai már tele voltak aggatva szebbnél szebb koszorukkal, míg a király, Klotild főhercegnő és Lujza hercegnő

koszorui külön piedestálon voltak elhelyezve; ide tették a királyné koszoruját is.

Délután $\frac{1}{4}$ 5 órakor csak megáll az akadémia főkapuja előtt egy udvari hintó, és ebből kiszállanak *Ferenczy* Ida, irodalmunk ezen méltó közvetítője a királynénál, és *Rónay* Jácint, a magyar geniusnak a királyi család házi oltáránál áldozó papja, és tudtul adják a meglepett és elérzékenyedett *Tisza* Lajosnak, *Thaisz* Eleknek és *Kovách* Lászlónak, kik a főbejáratnál állottak, hogy *jön a királyné!* Alig volt idejük az országgyűlésünnepély-rendező bizottság tagjainak és az éppen jelenlevő *Tisza* Kálmán-, *Szende* Béla-, gr. *Károlyi* György-, gr. *Szapáry* Gyula- és Istvánnak és *Szlávy* Józsefnek a sorakozásra, máris két más udvari kocsi robogott a főbejárat elé. Az egyikből kiszállanak a királyné és *Festetich* Mária grófnő, a másikkól br. *Nopcsa* Ferenc, a két hölgy mély gyászban, a főudvarmester magyar fekete díszben. Ekkor félre rándítják *Tisza* Lajos és *Kovách* László a sötét függönyöket. A világos háttérben lemetesződnek a királyné alakjának finom körvonalai. Csöndes főhajtással üdvözlí a fejedelmi asszony a gyászolókat és lassu léptekkel közeledik a ravatalhoz. E közben leveszik *Festetich* grófnő és br. *Nopcsa* az állványról *Erzsébet* királyné koszoruját s oda nyújtják neki. A királyné megfogja a koszorut ott, ahol az csokorra volt kötve, *felhalad a ravatal három fokán, a nemzet halottja fölé borul s lerakja szeretetének adományát annak immár megtört szíve tájára.* E pillanatban hasonlított a királyné a nemzet gyászoló géníusához.

Midőn a királyné a koszorut elhelyezé, balra fordult az átlátszó szemfödővel beborított nagy halott arca felé. Mikor ezt megpillantá, alakja megrázkótt, és észrevehető fájdalmában és elfogódásában ajka harapott.

A királyné Deák Ferenc ravatalánál.

Mialatt fájdalmas sóhaj tört fel kebléből, lejött a lépcsőkről és mintha valamit keresne, körültekintett. Rónay kitalálta úrnőjének gondolatát, közeledett hozzá és az imazsámolyra mutata. A királyné erre beborítá vonagló arcát gyászfátyolával, letérdelt a könyöklőre, összekulesolá imára reszkető kezeit és hosszú 7—8 percig tartó fohászkodásba merült Deák lelki üdvéért.

Megható pillanat volt ez! Magyarország koronás királynéja, a monarchia első hölgye, az egyszerű polgár holtteste előtt térdre borulva! A háttérből őszbecsavarodott férfiak elfojtott zokogása hallatszott. Az arcokon édes-keserű könnyek peregtek alá, fakadva a szívből, mely tele volt a királyné iránt hálával és gyászszal Deák Ferencért. A korona meghajolt az erény előtt! A fölség hódolt a hazafiságnak!

Végre fölemelkedett a királyné az imazsámolyról és sokáig elmerengett még állva a koporsón, aztán mélyen megindulva, a nélkül, hogy valakihez csak egy szót is szólott volna, csöndesen távozott.

Zichy Mihály első rangu festőművészünk, ki jelenleg az orosz cár udvari festésze, megörökítette a mi és a világ számára, az imént leírt megkapó jelenetet «Erzsébet királyné Deák Ferenc ravatalánál» c. fölséges képében. Itt mellelleg megemlítem, hogy *Zichy* nagy festményéről már 1878-ban készült szép réz metszetét a királynénak ajánlotta fel, ki azt elfogadva, a párisi magyar segélyegylet javára, amelynek a derék emberbarát művész a metszet egész jövedelmét szánta, 500 frankot, a király is később — 1879-ben — 100 frtot juttatott.

Végre ránk borult az a bizonyos nap, melyen meg kelle válnunk Deák Ferencről, a földnek adván át belőle, a mi a földé, a mi földi volt, a testet, Isten-

hez visszatért nagylelkének ezt az összetépődött sátorát.

A Deákéhoz fogható temetést Magyarország még nem látott, nem is láthatott, mert előbbi nagyjaink, királyaink és hőseink halálakor a közlekedés eszközei korántsem lévén annyira kifejlődve, mint napjainkban, a végtisztesség megadására a távolabb vidék nem jöhetett el. Deák temetésénél talpon volt az egész főváros, a vonatokon pedig ezer meg ezer ember érkezett az ország minden részéből. Ugy, mint a koronázás napján, mit főleg Deák államférfiui bölcsesége virrasztott fel a hazára, 1867. jún. 8-án, egész kis Magyarországgá nötte ki magát Budapest az ő temetése napján is.

Hogy az országos gyászt egyházilag is országossá avassa, az ország primása maga, *Simor* János biboros érsek, jött le a fővárosba, ámbár orvosai, tekintettel gyöngélkedésére, az útról le akarták beszélni.

József főherceg, *Klotild* főhercegnő, *Coburg-Koháry* Fülöp herceg és neje, *Lujza* királyi hercegnő, még a papság előtt megjelentek az akadémia oszlopos csarnokában, hol az egész kormány, a tábornoki kar s a hatóságok élei már össze voltak gyülekezve. Az akadémia előtti téren az utcákon, hol a gyászmenet elhaladandó vala, tengernyi sokaság szorongott, a gyászlobogókkal és fekete draperiákkal díszített házak ablakai és balkonjai is emberekkel voltak megrakva. A budai várkastély erkélyéről is két óriási gyászlobogó lengett alá. Amikor a hercegprimás a szent szertartást, több érsek, püspök és pap segédlete mellett megkezdette, megkondultak a harangok is a főváros összes templomainak tornyaiban, és ez a harangzugás tartott mindaddig, míg a koporsót utóljára be nem szentelte

Samassa József egri érsek, ki a gyöngélkedő hercegprimást a szent ténykedésben annál szivesebben váltotta fel, mert Deák életében őt atyailag szerette. De áztugta a harangok eme kesergő jajgatása magát az egész országot is, mert a legtöbb helyen a temetés napján tartották meg Deák üdvösségeért a gyász-isteni tiszteleteket.

Míg a két fejedelmi hölgy az akadémiából visszatérve, a Coburg-palota erkélyéről nézte az impozáns gyászmenet elvonulását, addig József főherceg és Coburg Fülöp herceg, nem törődve a borongó téli idővel, mindvégig gyalog kísérték ki a nagy halottat egészen a kerepesi temetőig, s ott maradtak, míg örök nyugalomra helyezték azon hely szomszédságában, hol örök álmát aludta Deák egykori miniszterelnöke, a szerencsétlen gr. *Batthyány* Lajos.

A királyt a temetésen gr. *Andrássy* Gyula külügyminiszter és br. *Mondel* főszárnysegéd, a királynét br. *Nopcsa* főudvarmester képviselték. Ezek, valamint a a főhercegi és Coburg-hercegi család is, mind megjelentek a Deákért más nap tartott Requiemre is. Itt még az öreg *Coburg-Koháry* Ágost herceget is lehetett látni, mint imádkozott viruló rokonsága közepette, tiszteletreméltó pátriarchához hasonlóan.

József főherceg azt a nemes lelkű óhaját fejezte ki *Széll* Kálmán, mint az elhunyt Deák rokona előtt, hogy ő szeretne a boldogult nagy hazafi sírja körül, — legyen e fölött kápolna, vagy más monumentum —, sírkertet rendeztetni olyan szép fákkal és más növényekkel, amiket Deák leginkább kedvelt. Hogy a kegyeletes szívre valló ajánlat hálás köszönettel fogadtatott, igen természetes, de hogy foganatosított-e, nem tudom; most legalább nincsen sírkert a Deák-mausoleum körül;

lehet, hogy a Kerepesi-temető szűk helyviszonyai tették lehetetlenné a nagylelkű főhercegnek terve megvalósítását.

www.libtool.com.cn

Hogy a királyné miként jutalmazta meg Deák ápolónőjét, azt már elbeszéltem; hogy miként emlékezett meg a *király* Deák derék orvosáról, azt elmondja ékesen szólóan ez a jellemző kir. kézirat, melyet a temetés után egy pár napra hozott a «Budapesti Közlöny»: «Személyem körüli magyar miniszterem előterjesztése folytán dr. *Kovách* Sebestyén Endre budapesti orvostudornak, *boldogult Deák Ferenc* buzgó, önzetlen és áldozatkész orvosi ápolása által szerzett kitünő érdemei elismeréseül Szent-István-rendem kiskeresztjét díjmentesen adományozom. Kelt Bécsben, 1876. évi febr. 12-én. Ferencz József. Br. Wenckheim Béla.»

A király mindenütt megjutalmazza az érdemet.

Hát az *ország* mit tett Deák Ferencért?

Olvassuk el az 1876. évi III. törvénycikket Deák Ferenc emlékének törvénybeiktatásáról!

«Deák Ferenc az isteni Gondviselés változhatlan végzése által az élők sorából elszólíttatván, a törvényhozás elhatározta:

1. §. Hogy Deák Ferencnek a haza körül hosszú évek során át szerzett érdemei törvénybe iktattassanak.

2. §. Hogy a miniszterium egy, az elhunythoz méltó emléknak az ország fővárosában, országos adakozás útján felállítása végett a szükséges intézkedéseket azonnal tegye meg.

3. §. Hogy a tett intézkedésekről, azok eredményéről s az emlék ügyéről általában a miniszterium által az országgyűlés mindkét házának minden év végén jelentés tétessék mindaddig, míg az emlék tetteleg felállítva nem lesz.

4. §. Ezen törvény kihirdetése után azonnal életbe lép s végrehajtásával a miniszterium bizatik meg!»

Hivatkozással ezen, ő felsége által a legnagyobb örömmel szentesített törvényre, 1876. június havában a következő felhívást küldötték szét az országba: «A közhála, a történetírást is megelőzve, törvényben sietett megörökíteni Deák Ferencnek csaknem félszázadon át, vezérszerepben, olykor a legválságosabb körülmények között, szerzett hazafiui érdemét. S ugyanazon törvény, melynek lapjára iktatta fejedelem és nemzet Deák Ferenc emlékezetét, rendeli egyszersmind, hogy a kormány az ország fővárosában, az elhunytához méltó emlékek országos adakozás útján, felállítása iránt intézkedjék. A törvény eme rendeletének végrehajtása végett, a kormány felhívására a fővárosban az országgyűlés elnökeinek vezetése alatt egy nagy bizottság alakult. Ugy hiszi e bizottság, hogy jövője biztosításán munkál a nemzet, midőn maradandó alakban, a művészet véssője által is, megörökíteni törekszik amaz államférfiui tulajdonok emlékét, amelyeknek jelene biztosságát köszönheti, s az utódok elé is örök példányul állítja az egyszerű polgári nagyságot, mely teljesített hazafiui kötelesség öntudatában kereste és találta fel minden jutalmát. A bizottság ez okból hazafiui kötelességet vél teljesíteni, midőn az országos adakozás megkönnyítése végett aláírási íveket bocsájtva ki, a törvény rendeletéből egyszerűen felhívja a haza minden osztályu polgárait: *Emeljünk szobrot Deák Ferencnek! Majláth György elnök, Ghyczy Kálmán elnök, Falk Miksa jegyző, Jókai Mór jegyző.*

E felhívásra megindult az adakozás. A főpapság az adakozók élén, ismét fényesen megcáfolta eme, valami erkölcsileg elzüllött, papfaló ember gonosz szí-

vében megszülemllett bányu közmondást: «Ne felejtse el a napot, mikor megbántod a papot!» Hisz Deák Ferenc 1873. jún. 28-án «megbántotta volt a papot», mert megbántotta az egyházat. S mégis! Alig volt római-katholikus pap, elkezdve a hercegprimástól, le egészen a 60 frt évi fizetéssel, teljes ellátással és pópába való dohánynyal honorált segédlelkésszig, aki tehetségéhez mérten, sőt azon felül is, ne járult volna Deák szobra költségeihez. Hisz Deák Ferenc 1876. jan. 21-én kibékült istenével, mert kibékült az egyházzal, kibékült «a megbántott pappal.»

Az adakozók elsői között ott látjuk gr. Andrássy Gyulát is 800 frttal. Egy év alatt összegyűlt mintegy 100,000 frt, a szoborra megkívántató körülbelül 200,000 frt is nemsokára együtt volt, úgy, hogy arra majd ki lehetett írni a pályázatot.

De hát ugyanbizony ki is volt tulajdonképpen ez a Deák Ferenc, és mik voltak az ő rendkívüli érdemei, hogy tiszteletében, gyászában, megdicsőítésében egyesült dynastia, nemzet és a művelt világ?

Én megírtam ugyan már egyszer Deák életrajzát és felsoroltam abban érdemeit a király és nemzet iránt; igen de azóta 19 esztendő merült le az örökkévalóság óceánjába: ezen hosszú idő alatt én sokat feledtem, de még többet tanultam, s megtanultam különösen azt, hogy oly nagy ember méltatására, mint a minő Deák Ferenc volt, tehetségem igen csekély, tollam igen gyöngye. E részben másokat szörlaltatok meg, másokat idézek, magamnak és játszi munkámnak csak a legkönnyebb részt tartván fenn.

Tagadhatlan, hogy azokat az ismert nagy vívmányokat, melyeknek édes gyümölcsét a kiegyezés óta háborítatlanul élvezzük, 1848-ig jobbadán e három szel-

lemóriás: gr. *Széchenyi* István, *Deák* Ferenc és *Kossuth* Lajos honszeretetének és küzdelmeinek köszönhetjük. Ez a ragyogó triász, minővel ritkán áld meg Isten nemzetet egy században egyszerre, majd közös úton, majd kiki a maga útján haladt a közös cél felé: a haza boldogítása felé. Gr. *Széchenyi*, kit méltán nevezünk a «legnagyobb magyarnak», először állott félre az útból: sértette szemeit *Kossuth*nak villámszerűleg ható honszerelme, mely mindent, mit útjában talált, — *Széchenyi* szerint fölperzseléssel fenyegetett.

A nagy tehetséggel megáldott, alapos képzettséggel bíró és már temperamentumánál fogva is kellő önmérséklet fölött rendelkező *Deák* követte *Kossuth*ot előrecsörtetésében addig a vonalig, mely meghúzza a határt a törvényes és törvénytelen között. Ennél ő is félre állott: *Kossuth* egyedül uralta a helyzetet. Utolsó szereplése *Deáknak* 1848-ban küldetése volt herceg *Windischgrätz* Arthur tábornagyhoz, hogy ennél, egyetemben *Lonovics* érsek-, gr. *Batthyány* Lajos- és gr. *Majláth* Antallal a békét kieszközölje. Tudjuk, hogy ez nem sikerült, és *Deák* rövid fogság után egészen visszavonult minden nyilvános működéstől. A dicsőség- és vérteljes szabadságharc véget ért *Világosnál*.

Következett a militarizmus és az abszolútizmus gyötrelemteljes korszaka. Nem szívesen időzöm ezeknél.

A levert nemzetbe *Deák* öntött bizalmat, reményt, bátorságot, majd lelkesedést. A jog gránitszilárd alapján állva, a törvénykönyvvel kezében, számítva az adott viszonyokkal, fogott hozzá a királynak és nemzetnek egymással *kibékítéséhez*, minek szüleménye lőn később, 1867-ben, a *kiegyezés*.

Deáknak eme törekvését, hogy megbékítse a nemzetet a saját sorsával és kibékítse törvényes uralkodó-

jával, hosszú vezércikkben magasztalta a «Times» világlap 1866-ban, Magyarország feltámadását kizárólag Deáknak tulajdonítván, és a nemzet azon bölcseségének, hogy nem hallgatva a forradalomra csábító hangokra, őt követni tudta.

Hogy mennyire tisztelték akkoriban Deákot a Dráván túl is, arról tanuskodik azon időben megjelent eme dícsőítő latin költemény, melynek szerzője egy előkelő horvát volt.

«Pannonicae gentis sacrum ac venerabile nomen,
Deák, o quantum, quam grave pondus habet!
 Dum genti loquitur, vox est oraculi ad instar,
 Ius est, quod Regi nomine gentis ait.
 Et quod utrique bono praenunciat omine, pax est,
 Indeque prosperitas, indeque certa salus.
 Non sibi, sed patriae vivit, virtute beatus,
 Rite fugit plausus, ambitione vacat.
 Perniciem fugies tali duce, Patria felix,
 Sospite te, felix dux quoque talis erit.
 Quamvis fama vehat tantum sub sidera nomen,
 In terris maneat Vir tamen iste diu!»*)

S Deák Ferenc csakugyan páratlan hazafi volt a maga nemében, eszményített típusa a magyar fajnak,

*) Egyik jó kollégám ezt így fordította magyarra:
 «Dícs-fénytől övezett s szentelt név Pannoniában
 Ősi Deák név, és mekkora súlya vagyon!
 Népének ha beszél, szava szent jósige gyanánt szól,
 Népe nevében a mit mond a királynak: a jog,
 Mindkettőnek a mit jó jel közt hirdet: a béke,
 S nyomdokain jólét s boldogulás fakadoz.
 Szíve hazájáért dobog, önnön ügyét hanyagolva,
 Nem hajhász tetszést s hivatalért sem eped.
 Míg ez a bölcs vezetőd, Haza, semmi veszély se teper le
 Míg te virulsz, vezetőd szinte szerencse fia
 S érjen bár neve föl csillagseregek sugaráig:
 A mi dícső bölcsünk legyen örökre velünk.»

mely meg tudja egyeztetni a hazaszeretetet a monárchikus és dynastikus érzülettel. Önzetlenségének és önmérsékletének s általában egész magatartásának kulcsát megtaláljuk e **mondásában**. «Amhazaért mindent föl lehet áldozni, csak magát a hazát nem szabad semmiért kockáztatni.» Ha ezt megszívleljük, elszalasztjuk ugyan a szabadságharc dicsőségét, de nem is hozzuk meg annak azt a megmérhetlen vér- és pénzáldozatot. Amit fegyverrel, vérrel és pénzzel kivívni akkor nem tudtunk, megszerezte azt nekünk minden lényeges jog feláldozása nélkül Deák Ferenc bölcsesége és szívós kitartása.

Midőn 1866-ban szenvedélyesen kifakadtak az elviselt igazságtalanságok és elnyomatás miatt, és egyik heves rekrimináció a másik után hangzott el a képviselőházban, a nemzet bölcse így szólt: «Az ország sebei súlyosak és veszélyesek; nekünk feladatunk e sebek orvoslása felett tanácskozni, és az orvos, midőn súlyos sebet kell orvosolnia, nem azt keresi mindenekelőtt, melyik kéz ütötte a sebet, hanem azt, melyik legyen az orvosság, melylyel azt gyógyíthassa,» (dec. 6.) Felül tudott ő emelkedni előítéleteken és szenvedélyeken és, mint fölséges druszája, *Ferencz József*, el tudta hallgattatni, némítani *Deák Ferenc* is kebelében személyes érzelmeit és magát egyedül hazafisága és bölcsesége vezérletének engedte át. Midőn a horvátok, rácok, oláhok és szászok által 1848—9-ben elkövetett gázságok, kegyetlenkedések és vérengzések emlékezete bosszúért zajongott körülötte, Deák magába fojtotta saját felindulását s intve tanítá ismét hatalomra juttatott nemzetét: «Érzem én is mindazt, mit minden magyar érez azok ellen, kik annyi életet és annyi életörömet, annyi boldogságot feldultak a hazában; de érzem keblemben azon erőt is, hogy

jobban tudom szeretni a hazát, mint gyűlölni ellenségeinket, és inkább elfojtom szívemben a keserőséget, sem-hogy az oly lépésre ragadjon, mely káros lehetne a hazára.» S meggyőző, nem rábeszélő és elragadó ékesszólásról tanúskodó beszédei az államférfiui bölcsesség, az igazság és igazságosság, a szeretet és méltányosság valódi gyöngyeinek képezik egész tárházát. Az ő hazaszeretete, melylyel úgy törekedett a haza boldogítása felé, hogy el nem pusztította a már meglevő és útjába eső jót, hasonlított a naphoz, mely nem csak hevít és világít, hanem melegít és éltet is.

De immár ideje másnak átengednem a szót, nálamnál százszorta illetékesebbnek.

A m. t. akadémia 1877. január 28-án, Deák halálának első évforduló napján, tartott díszülésén *Csengeri* Antal olvasta fel *emlékbeszédét* Deák Ferenc fölött. Ezt, valamint Deák Ferenc életrajzát *Forster* Arnold Fl.-tól, melyet angolból magyarra fordított dr. *Pulszky* Ágost jónévű egyetemi tanárunk és orsz. képviselő, a legmelegebben ajánlom mindazoknak, kik a kis Söjtör nagy szülöttjének életét, jellemét és működését tanulmányozni akarják. (L. még Zichy Antal: Deák F. beszédei: Pesti Napló 1881. II.) Itt csak gr. *Lónyay* Menyhért, az akadémiának akkori, immár szintén elhunyt nagyérdemű elnöke, megnyitó beszédéből irom ki a Deákra vonatkozó legfőbbeket, melyekben ama kiváló államférfiú, különösen államférfiui működését méltatta Deáknak.

«Deák», mondja gr. Lónyay «ragyogó példát adott nemzetünknek az önzetlen hazaszeretetben. Nem fellobbanó lelkesedés mulékony lángja volt keblében a hazaszeretet, hanem azon mély meggyőződés, hogy az szolgálja hazáját legjobban, ki annak javát mindennek

fölé helyezi. Cselekedeteinek irányt, törekvéseinek határt szabott a hazaszeretet. Ennek alárendelt minden más érzést, minden gondolatot, csak az igazságot nem, mert meggyőződéséhez hűtlen lenni sohasem tudott. Hazaszeretete fölemelte őt a pártok szenvedélyei fölé.

A másik jellemvonás, mely erőt kölcsönöz Deáknak, a *jogtisztelet* volt. A jog és törvény volt egész politikájának alapja és vezérfonala; a szabadságot az alkotmányból szerezte vissza, az alkotmányt a törvénnyel védelmezte meg, soha törvényszegést nem tűrt, de nem is követett el. Föliratai, melyekben a hazát és jogot a fölség előtt védelmezte, a jogfolytonosságot bebizonyította és kivívta, örökbecsű emlékei törvénytudásának és mintaképei egy alkotmányos ellenzéknek. Ezen irányt jellemzik szavai: «mit az erő és hatalom elvesz, azt idő és kedvező szerénse ismét visszahozhatják; de miről a nemzet, félve a szenvedésektől, önmaga lemondott, annak visszaszerzése mindig nehéz és mindig kétséges.»

A harmadik irány, melyet egész életén át és minden viszonyok között követett, a *rendíthetlen hűség volt a király iránt*. Ezen hűséget a magyar nemzet geniusából merítette; a történelemből tanulta, hogy a magyar nemzet monarchikus nemzet és meleg ragaszkodást érez fejedelme és dynastiája iránt; bölcs belátása mondatá vele, hogy a magyar nemzet csak mint monarchiát tarthatja meg Magyarországot, melynek jövője csak úgy szilárd, ha trónja is szilárd. Lelkiismerete tanácsolta, hogy soha ne vétkezzék a korona ellen se szóval, se tettel. Deák elfordult a forradalmi iránytól és azzal nem kacérkodott; átélte ugyan azt, együtt érezve nemzetével, de nem osztozva tévedéseiben, és midőn 12 esztendei elnyomás után a *feltámadásra* kedvező

alkalom nyílt, husvét napján első szolt a fejedelemhez, visszakérve a nemzet jogait; szolt a nemzethez, megmutatva az utat, melyen alkotmányos önállását visszaszerezheti. Deák a «kockázatos merészség politikáját» nem fogadta el. Deák felirataiban oda vezette a nemzetet a trónhoz, az igazság, törvényesség és fejedelem iránti hűség nyílt, de tiszteletteljes szavaival, s megdönthetlen érvekkel bebizonyítá, hogyan kell egy szabad nemzetnek alkotmányos jogait megvédelmezni és a korona jogait tiszteletben tartani.

Államférfiúi nagyságának legnagyobb bizonyítványa azon belátás, hogy Magyarország fennállásának biztosítására elkerülhetetlenül szükséges a *monarchia fenntartása, a kapcsolatnak Ausztriával megőrzése.*³ Nem az elszakadásban kereste ő Magyarországnak függetlenségét, hanem a «*pragmatica sanctióban*», s legerősebb küzdelmei a monarchia nagy általános érdekeinek védelmében vívottak. Nem látott ellentétet a birodalom fennállásának biztosítása és Magyarország jogosult igényei között, és megnyugtatta ő felségét, midőn bebizonyítá, hogy megadhatja a nemzet törvényes követeléseit, anélkül, hogy megingatná, vagy jövőben veszélyeztetné a monarchia hatalmi állását. Deák mindig a monarchia fennmaradása mellett küzdött. 1866. márc. 27-i beszédében többek között így szol. «Van-e, aki óhajtja Ausztria felbomlását, nem tudom; de ha vannak ilyenek, azok azt bizonyára nem a mi érdekünkben óhajtják. Félek, nagyon félek, hogy a felbomlás által nem mi nyernénk, és a mi sorsunk jobbra nem változnék. És ha a kiszámíthatlan események ezen katasztrófát egykor csakugyan előidéznék, mi volna jobb ránk nézve: az, hogy ezen katasztrófa Magyarországot államilag rendezett állapotban találja, vagy az, hogy erőben meg-

fogyva, kelljen szembe szállnunk a végzetszerű eseményekkel? Az első esetben könnyebben és biztosabban szolgálhatnánk szilárd magvával egy újabb alkotásnak; a második esetben csak egy rendezetlen anyagnak tekintenének bennünket, melyet szétbontva más építkezésre használnának fel, és ez ellen aztán hiába hivatkoznánk törvényeinkre és alkotmányos függetlenségünkre»

Valamint az egyház kiváló vallásossággal és erénységgel megáldott és Istentől is különösen kedvelt és kitüntetett gyermekeinek, a szenteknek, ereklyéit és képeit kegyeletos tisztelettel megőrzi, úgy megőrzi és tiszteli a hazais kitűnő fiainak és leányainak emlékét és mindazt, ami ő reájuk emlékeztet. Szeretteinkkel még haláluk után sem szeretjük megszakítani az összeköttetést. Míg példájuk utánzása és cselekedeteink által folytonos életet iparkodunk adni nagyjaink eszméi- és elveinek, addig gondos buzgalommal gyűjtögetjük és hordogatjuk egybe mindazt, ami reájuk és törekvéseikre emlékeztet.

Igy keletkezett a *Deákszoba* is a nemzeti múzeumban, ahol minden tárgy a nagy hazafira emlékeztet. A sok holmi közül, mi itt látható, csak egy levelet és egy kérvényfélét emelek ki. A levelet a magyar főherceg írja a nagy magyar hazafához Budáról 1869. máj. 29-án. Kívül ez áll: «Méltóságos Deák Ferenc Úrnak tisztelettel Pesten, Angol-királyné-szálló». A levél maga így szól: «Kedves Deák Uram! Több ízben láttam már, hogy az országgyűlés fáradoalmát szereti a Városliget jó levegőjében kipihenni. Változatosság okáért ajánlom e célra Margitszigetemet még jobb levegőjét és a mellékelt állandó jegy elfogadására *kérem föl* azon biztosítással, hogy legnagyobb örömemre szolgálna, ha ezen birtokom látogatása önnek némi élvezetet nyújtana. Ajánlom magamat további becses emlékébe, váltig ma-

radván őszinte tisztelője József főherceg». E szíves föl hívás folytán Deák tudvalevőleg szorgalmasan látogatta azon a nyáron a Margit-szigetet, hol a főherceg számára két csinos szobából álló lakást is rendeztetett be.

A kérvényforma levél szintén 1869-ből van keltezve és 56 női keresztnévvel aláírva.

A kérelmezők, úgy látszik, másokat nem tudtak férjül «megcsípni,» mert arra kéri az «öreg urat,» mint a «női érdekek leglovagiasabb védelmezőjét,» hogy határtalan befolyásával vigye ki a magyarországi *papok* nősülhetését. E levélhez a következő Deák anekdóta fűződik. Egyszer egy hölgy, kire az öreg úr erősen gyanakodott, hogy az aláírók egyike, megkérde, hogy mi történt avval a kérvényező levéllel? «Átadtam Andrássy Gyulának,» felelte hangosan, hogy a társaság hallotta, Deák, «s ő arra kéri a kedves hölgyeket, hogy várakozzanak egy kicsit, csak addig, míg Isten kegyelméből ő lesz a római pápa.» Persze, erre nevetett az egész társaság, de a magyar menyecske, — hisz mindnyájan tudjuk, hogy az asszonyé az utolsó szó —, nem maradt adós a válaszzal: «menjen maga csunya, igen csunya; látszik, hogy maga is csak ilyen-amolyan, no mi is? — csunya «einsamer Spatz!»

Deák általában szerette egészséges korában nagyon az élces tréfát. A sok közül elmondok egyet-kettőt.

Deákot tudvalevőleg a Belváros, «az ország első választó kerülete,» választotta meg négyszer képviselőjének. Az 1872-iki választásra bejött visontai *Kovách* László is hevesmegyei birtokáról, hogy mint zöldfautcai háztulajdonos leszavazzon jelöltjére, Deákra, kit a szavazás után meg is látogatott. «Ejnye beh barátságtalan emberek laknak ezen a Pesten!» jegyzi meg tréfásan beszéd közben. «Az ember utazik 7—8 mértföldet csak

azért, hogy jelöltjére szavazzon, szavaz és meglátogatja a jelöltet, és a jelölt még csak egy pohárka «paprasmorgóval» sem kínálja meg!» Deák egyet mosolyog, fölkel, kimegy a szomszédszobába, ahonnan nem sokára visszatér egy teletöltött pohárkával. «Tessék! Ne mondd, hogy nem kínáltalak semmivel.» Kovách azonban gyanúsán nézve az italra, melynek színe igen feketének látszott, megszagolja és fölkiált: «Urambátyám! hiszen ez tinta!» «Persze, hogy az,» felelé az öreg úr. «Hogy is várhatsz te «deáktól» más fluidumot, mint tintát!»

1873-ban történt. Több fiatal képviselő a ház folyosóján nagy lármázva disputált. Ez elkedvetlenítette a beteges Deákot. Kimegy és a disputálók közé lépve az egyiknek a vállára teszi a kezét és így szól: «Kérlek, öcsém, menj be a házba s mondd meg, ne lármázzanak ott benn, mert itt künn nem lehet diskurálni!»

Deák *szerénysége* mellett szól a következő faktum. A Deák-kör vagy klubb névkönyvében sorszámozva következtek egymásután a nevek. A legelső sorszámot Deáknak, mint a párt vezérének tartották fenn. De ez a szám sohasem volt betöltve; Deák szerénységből sohasem írta utána a nevét. Így választotta magának az 1872—5-ki névkönyvben a 264. sorszámot. Neve után lakását így jegyezte be: «Lakik saját utcájában, de másnak a házában», — értvén a Deák-Ferenc-utcát, melyben az Angol-királyné szálló van, hol Deák lakott.

Ámbár a sors nem áldotta meg földi javakkal, Deák mégis akarván valamiképpen jótékonyságot gyakorolni, elhatározta, hogy képeit kizárólag a pesti József-fi- és Erzsébet-leányárvaház javára árusíthassák el, és kapósak lévén fényképei, 1872-ig már 10—10

ezer frtnál többel gyarapodott ezen az úton a két jótékony intézet pénztára. Mikor aztán gr. Andrassy Gyulának külügyministerré történt kineveztetése alkalmából, Bécsbe távozása előtt a Deákpárt emlékül egy, az összes tagok fényképét magában foglaló albumot akart adni, és Deákot is fölkérték, hogy e célra fényképeztesse magát, tekintettel fenti elhatározására, azt mindaddig nem tette, míg arra a városi tanácstól az engedélyt meg nem kapta, nehogy az árvaházak károsodjanak. Természetes, hogy ennek a képnek a sokszorosításából befolyó pénz is az árváké volt.

Aki Deák Ferenc működésének csak ezen gyarló leírását is olvassa és elfogulatlanul összehasonlítja a kiegészés, Deák legfőbb műve, előtti állapotokat hazánk mostani virágzásával, az bizonyára elismeri velem, hogy Deák Ferenc életében méltán megérdemelte a «nemzet bölcse» elnevezést, megérdemelte közvetlen halála után, hogy a «nemzet halottjának» nyilvánítsák, megérdemelte az ország-világra szóló temetést, megérdemelte a mauzoleumot, mely porait földi, és megérdemelte a szobrot, mely emlékét hirdeti.

Még csak ezen szobor történetét és leleplezését akarom lehető legrövidebben elmondani.

Az orsz. szoborbizottság kiírván a pályázatot, a pályadíjért hazai és külföldi szobrászok versenyeztek. Az összes szobormintákat kiállították a műcsarnokban s megbírálásukra egy nemzetközi bizottságot választottak, melynek tagjai Európa legkiválóbb művészei és hazánk legnevesebb szakértői voltak. A jury beható tanácskozás után az első díjat *Huszár* Adolfnak, az Eötvös-, Petőfi- és Bem-szobor alkotójának és a tizenhárom vértanu szobra tervezőjének ítélte oda egyhangulag, míg a másodikat *Zumbusch* Gáspár, a bécsi Mária-Terézia- és

számtalan más szobor zseniális alkotója, nyerte el. Huszár a szobor mellékalakjait a «Kiegyezést» és a «Hlazzaseretetet» agyagban és nagyjában már kimintázta, ekkor elragadta őt, a magyar szobrászat végtelen kárára, élte virágában, 1885. jan. 21-én, váratlanul a halál. *Perlaky* Kálmán, az elhunyt művész meghitt barátja s örökösének felhatalmazottja, jó hangzású nevű fővárosi ügyvéd, készen nyilatkozván a mű befejezésére, mivel személye elég garanciát nyújtott, a bizottság ajánlatát elfogadta és ennek elnöke, gr. *Tisza* Lajos vele a szerződést megkötötte. *Mayer* Ede szobrász a fiatalság lángoló lelkesedésével hozzá fogott *Perlaky* megbízásából a munkához és mint elhunyt mesterének volt méltó ásszisztense, azt *Strobl* Alajos kiváló idősebb szobrászunk felügyelete alatt kitűnő sikerrel be is fejezte 1885. október havára. A szoboröntéssel a hazai *Schlick*-gyárát bízták meg, mely azt *Schlick* Béla vezérigazgató szakavatott és ügybuzgó felügyelete alatt szerencsésen és szépen eszközölte. Ha még tudjuk, hogy a szobormű ornamentális és architektonikus részeit *Schickedanz* Albert német nevű, de minden ízében magyar művészünk teremtette meg, úgy bátran elmondhatjuk, hogy a mű éppen úgy volt a magyar genius műve, mint a magyar nemzet fia az, kinek emlékéét volt megörökítendő.

Most immár hátra volt még csak az utolsó aktus: a szobor leleplezése.

A nagy hazafi halála után a 12. évben (1887. szept. végén) már fel volt állítva a Lánchid-, vagy Ferenc-József-téren a szobor, egy kis park közepében, *Széchenyi* István szobrával szemben, vastag lepelvel egészen elborítva. Én az ünnepélyt akkori legkitűnőbb, hálás tanítványom, *Pfeffer* Ödön szülei lakásának egyik abla-

kából (Diana-fürdő) néztem. A leleplezés d. u. 3 órára volt kitűzve, de a nép már délben kezdett gyülekezni, úgy, hogy a két órakor felvonuló gyalog és lovas rendőrök alig voltak képesek az utat a lánchídig kiüresíteni és a park két bejárata mellett farudakkal kordont húzni, hogy a felvonulás lehetséges legyen.

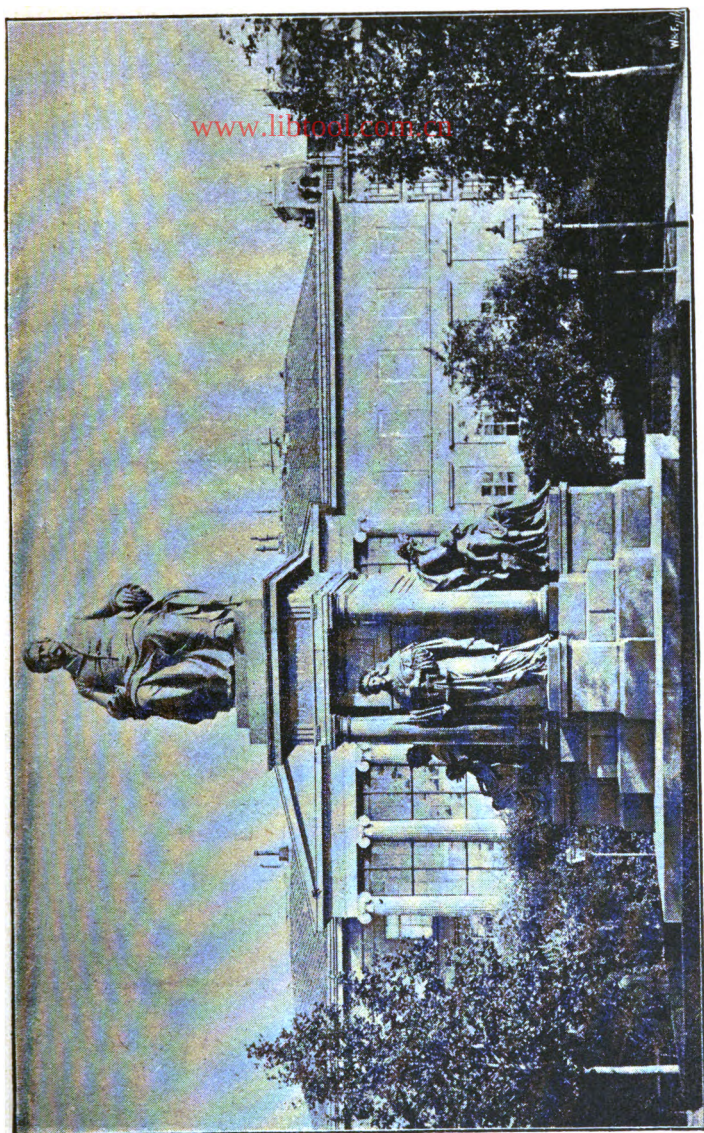
A házak mind fel voltak lobogózva, úgy szintén a lánchíd és a hajók is a Dunán.

A szoborral szemben látható volt egy koszorúkkal és virágokkal földíszített, baldachint képező igen szép, bordóvörös sátor a király számára, közepén aranyozott karosszékkal. Gyorsan kezdett megtelni a zárt hely olyan előkelő közönséggel, minőt együtt a fővárosban is csak ritkán lehet látni. Egymásután robogtak elő a fogatok képviselőkkel, dignitáriusokkal, mágnásokkal, miniszterekkel, főpapokkal. S valamint a temetésen, úgy megjelent most is a közös hadseregbeli és honvédségi tisztikar. Ott láttuk többek között *Simor* hercegprímást, *Haynald* bíborosérseket *Galamberti* pápai nunciussal, *Nigra* olasz és *Saadullah* beg török nagyköveteket stb. Kevéssel 3 óra előtt megérkeztek *József* főherceg és *Klotild* főhercegasszony kedves fiaikkal, *József Ágost* és *László* főhercegekkel, és bájos leányaikkal, *Mária Dorottya* és *Margit* főhercegnőkkel. A király nyílt hintaja pontban 3 órakor állott meg a park bejárata előtt. Őt fogadták József főherceg és gr. *Tisza* Lajos. Ő felsége kezét szorítván a főherceggel és néhány szót váltván a főhercegnőkkel, karját nyújtá Klotild főhercegasszonynak, a sátorhoz ment, jobbra-balra barátságosan viszonzva az üdvözléseket. Ekkor *Tisza* Lajos gr. rövid beszédet intézett ő felségéhez, melyet a következő szavakkal végzett be: «A szobormű befejezve előttünk áll. Várjuk Főlséged parancsait.

Kegyeskedjék Fölséged megadni a jelt, hogy hulljon le róla a lepel. Hadd buzdítson minden hazafit ünnepelt írónk, *Jókai* eme szavaira: «Építsük tovább Deák Ferenc emlékét . . . A boldog és erős Magyarországot!» És most fogadja Fölséged mély hódolatunk mellett forró köszönetünket, hogy e nemzeti ünnepélynek jelentőségét és horderejét magas megjelenése által fokozni méltóztatott. Megszoktuk mi már, hogy valahányszor a nemzetet közel érdeklő valamely esemény alkalmából, legyen az örvendetes, avagy fájdalmas, erősebben lüktet a vér ereinkben, Fölségedet mindannyiszor élünkön lássuk. Éljen a király!»

Ő felsége erre röviden azt mondá: «Megengedem a leleplezést!» Alig röppentek el a király ajkairól e szavak, már is lehullott az óriási lepel, és előttünk állott a ragyogó szobor, ülő helyzetben tüntetve föl Deákot. Mindig tovább és tovább zúgó éljenzéssel üdvözölte a beláthatlan sokaság e pillanatot. A király, karján Klotild főhercegnővel és kísérve a főhercegi család által, körüljárta lassan a szobrot, mialatt azt nagy figyelemmel és érdeklődéssel nézegette és vizsgálta, közölve észrevételeit kíséretével. S miután egyik s másik előkelőséghez egy pár nyájas szót intézett, *Szlávy* József koronaórral hosszabb ideig beszélgetett és a bemutatott *Stróbl*-, *Schickedanz*- és *Schlicknek* a szoborral teljes megelégedését kifejezte, szívélyesen elbúcsúzva József főhercegtől és családjától s katonásan üdvözölve a jelenlevőket, a várkastélyba tért vissza. A nép késő éjjelig tolongott a szobor körül.

A szobor láttára lelkem befutja a múltat és szemem önkéntelenül keresi Deák egyik nagy munkatársának, Széchenyinek a szobrát. Tekintetem útjában megakad egy kis pázsitos, virágcefrázatokkal tarkított,

A Deákszobor.

www.libtool.com.cn

rácsosított kerítésű helyen, a két szobor között, szemben a lánchíddal. Elkomolyodom. Imára kulcsolom kezeim. S aztán így szólok mellettem álló fiamhoz: «Árpád, kérlek, imádkozzál az istenhez, hogy adjon nekem hosszú, hosszú életet, — legyen legalább 90 éves, mikor meghalok; — most amint tudod, 47 vagyok és kérjed Istent, hogy látó szemeim még halálom évében se lészanak ott, azon a bekerített helyen, szobrot, de te, ki, ha római volnál, éppen most öltened fel a toga virilist, a két év alatt elkészült és felállított szobor leleplezését láthatd 63 éves korodban s azt évenként megkoszorúthatd aug. 18-án legalább 27-szer». «Miért, édesapám? nem értem, ámbár úgyis naponta imádkoztam édes apámért és mamáért, hogy Isten áldja meg jó egészséggel és végtelen hosszú és boldog élettel; de a többit nem értem! «Mindjárt megmagyarázom neked. Nézd amott, azon bekerített helyen volt a *koronázási domb*, melynek földjét Magyarország összes megyéinek történeti nevezetességu vidékeiről hordották össze. Mikor azt a teret parkírozni akarták, azt a földet egy roppant nagy ládába rakták, és átadták az V. kerületi elöljáróságnak megőrzés végett. Amidőn a parkírozás munkájával elkészültek, az őrizet alá vett földet ünnepelesen lerakták megint egy gödörbe, oda ne, arra a helyre, a hová majd felállítják a *király lovagszobrát* elhunytá után. E szobor alapzata tehát, úgy szólva, egész Magyarország földjében fog nyugodni, éppen úgy, amint a király egész Magyarország földje fölött tette meg a koronázási dombon a négy kardvágást a világ négy tája felé azon fogadással, hogy ő megvédelmezi a hazát, jöjjön a támadás akárhonnan. Érted most?».

«Igen, értem». — — (Eme kis számtani feladatot pedig oldja meg nekem valamelyik fiatal olvasóm).

Mindazt, amit Deákról írtam, *Kossuth* Lajos páratlanul impozáns és megható temetésének és az azt megelőző, kísérő és követő események és tünemények hatása alatt írtam. Valamint nem kívánom még 90 éves koromban sem megérni a király, épp úgy óhajtom megérni mielőbb *Kossuth* Lajos szobrának a leleplezését. Inter parenthesesim mondom: talán legjobb lenne, ha szobra azon pillanatban állítaná elénk *Kossuthot*, mikor mondja: «Meghajlok a nemzet nagysága előtt!» Ha a jó Isten erőt, egészséget és életet ad, eme szobor leleplezése alkalmából majd méltatom *Kossuthot* is elfogulatlanul s leirom temetését, mely, ámbár hiányzott itt a hivatalos pompa és katonai parádé, messze túlszárnyalta még Deák Ferenc és gr. *Andrássy* Gyula végtisztességszolgálatát. Itt csak azt akarom elmondani, mi engem ama temetésnél, ama temetés körül mélyen elszomorított. És ez volt a katolikus papságnak alap-talan rágalalmazása s igazságtalan bántalmazása, valamint sok lapban nagyra növelt ama balhiedelem, mintha a király ő felsége *Kossuth* Lajos iránt ennek még halála után is haragot és boszút táplálna lelkében. E balhiedelemnek több orsz. képviselő is, köztük első sorban *Hermann* Ottó, éles szavakban hangot is adtak. Úgy tűnt ez föl előttem, mint mikor egy magasztos gyászinduló harmóniáját a tűzvész jelző síp sivító hangja megzavarja. E két jelenség, egyetemben a tüneményeknél, «extra et intra muros» elkövetett erőszakoskodásokkal, képezte az örömmel azon három nagy keserű csöppjét, mely a magának a nemzetnek becsületére váló, a királyhűséggel megférő páratlan kegyelet által a jelenkor idealizmus nélküli sivárságában lelkemnek nyújtott nektárpohárba hullott.

No de lássuk királyunk állítólagos engesztelhetetlenségét.

Végtelenül tévedne, a ki azt hinné, hogy a mi jóságos, nagylelkű és velőkéig vallásos királyunk már nem bocsátott meg Kossuthnak is, és a ki az engesztelhetetlenséget azon körülményből vélné következtethetni, hogy ő felsége idegenkedett a gyászban való külső részvétől és ily részvétet államainak és közegeinek is megtiltott.

Akik így következtetnek, azok sem nem tanulmányozták I. Ferencz Józsefnek immár félszázados uralkodását, sem nem ismerik az alkotmányos fejedelemnek a kötelességeit.

Királyunk hosszú országlása alatt megbocsátott mindazon koronás és nem-koronás embereknek *még életükben*, kik valaha ő ellene vétkeztek; hogy ne bocsátott volna meg Kossuthnak mindent kiengesztelő *halála után*? Megbocsátott, és megbocsátott már életében, ha nem előbb, ugy bizonyosan 1867-ben, mikor Szent István koronájával a fején kibocsátotta általános amnesztiáját, melynek hívó szavára egymás után borúltak a rég nélkülözött édes haza anyakeblére távol idegenbe bújdosott fiai és örömmel tették le a hűség esküjét a haza koronás atyjának és az ismét szabaddá lett ország törvényeire.

Aki haza nem jött, aki a királyt nem ismerte el királynak, aki az ország alkotmányára nem esküdött, aki *még nem bocsátott*, ki *engesztelhetetlen maradt utolsó lehelletéig*, az *Kossuth Lajos* volt. Hogy Kossuth ezt az ő felfogása szerint helyes *politikai* okokból tette, tudjuk.

Minden ember, de kivált minden magyareMBER, kinek esze és szíve helyén van, leborul Kossuth szellemének óriási nagysága és jellemének megtörhetlen

szilárdsága előtt és készséggel elismeri az emberiség és nemzet körül szerzett roppant érdemeit 1848-ig. Ámde őt *Debrecenbe* és innen tovább nem követhetjük; ha ezt egyéb nem is tiltaná, tiltja ezeréves történelmünk, melyben minden kockázató politika véres nyomokat hagyott hátra, de tiltja kegyeletünk is a dynastia iránt, melylyel immár több mint 300 esztendeje szent frigyre léptünk. S amint ez nekünk tiltva van, úgy tiltva van az az *alkotmányos* uralkodónak is.

Kossuth trónvesztettnék nyilvánította a dynastiát, Magyarországnak Ausztriától való teljes elszakadása mellett küzdött a *pragmatica sanctio* és az 1848-ki törvények ellenére és tagadta halála órájáig az 1867-iki kiegyezésen fölépült politikai állapotok és alkotmány törvényességét: megtestesült negációja volt ő a jelen törvényes rendnek, mibe pedig az egész nemzet belényugodott, és ha vannak is közöttünk, kik az 1867-iki alkotmányt megváltoztatni szeretnék, e cél felé a király és dynastia iránti hűség rovása nélkül, békés, törvényes eszközökkel törnek.

Mit jelentett volna most már, ha a király mindahoz megadja beleegyezését, mit a féket-vesztett és az ész fölé kerekedett érzelmek követeltek? Törvénybe iktassák a nagy halott érdemeit? De melyeket? A debreceni napok alatt és óta kifejtett politikai működését sem alkotmányos fejedelem, sem alkotmányos polgár el nem ismerheti érdemnek. De huzhat-e az érdemeknek törvénybeiktatása válaszvonalat a kétféle működés között? Nem. A király tehát nem adhatta sanctióját annak törvénybeiktatásához, ami ő előtte és mi előttünk nem jöhet érdemszámba. S így áll ez az Eötvös-frakció követelésének többi pontjaival is. Kossuth érdemeinek a király és az állam részéről *általában* való elismerése

szinte tagadása lett volna annak, hogy 1867 óta törvényes és helyes úton haladunk, és másoknak *felbátorítása, hogy ők is maguknak a Kossuthéhoz hasonló érdemeket szerezzenek* *ildethronizáció, forradalom és az alkotmány tagadása* árán is. Ily általános elismerés király és állam részéről nemzetünk többségénél is csodálkozást keltett volna, mihelyt szivünkben és lelkünkben ismét fölülkerekedik a hidegvérűség és higadtság.

De hát Ausztriában, amelynek éppen úgy fejedelme Ferencz József, mint nekünk? A rövid emlékezetű Ausztriában, hol Kossuthnak az emberiség és népszabadság körül törvényes eszközökkel szerzett hervadhatatlan érdemeit is jobbadán már rég elfelejtették, a «rebellis» Kossuthnak a császár által ünnepeltetése általános visszatetszést, hogy ne mondjam, felháborodást idézett volna elő.

«Hát bárcsak egy koszorút küldött volna kibékülése, bocsánata, kiengesztelődése jeléül Kossuth ravatalára!» sóhajtanak fel az érzelgők. Ezt a koszorút is éppen úgy lehetett volna magyarázni, mint az érdemeknek törvénybeiktatását; az uralkodó, kinek nagy szíve személyes tudomásom szerint is már rég megbocsátott Kossuth Lajosnak, koszorúval nem adózhatott elköltözött nagy szellemének, mert az eme szellem botlásának helyeslését is jelenthette volna.

Királyunk mély vallásosságának keresztényi cselekedetekben már oly számtalanszor adta fényes jelét, hogy bűn volna föltételezni róla, hogy szívében helye van a boszúnak, az engesztelhetetlenségnek, — de van ám neki bátorsága is arra, hogy ne keresse az *olcsó* népszerűséget, ha ára *drága*: uralkodói kötelességének szem elől tévesztése.

No de lássuk immár a papság bűnét is. Ahol az apostoli királylyal nincsenek megelégedve, ott az apostolokat, t. i. a püspököket és papokat, már szidják és ütik; hozzá szoktak — már az ilyesmihez. Olvastam valahol: «Nem hiába született a keresztény egyház a kereszten: keresztet olvas ki régi évkönyveiből, keresztet rak vállára a jelen és a jövő sem kecsegteti egyébbel, mint csak kereszttel.» Az üldözés tehát állandó egyik vagy másik formában, majd itt, majd amott, majd nagyobb, majd kisebb mértékben. S az üldöztetésből az oroszlánrész a papoknak jut ki, nem ritkán szegődven üldözőikhez saját hiveik is. Így történt az Kossuth temetésénél is: legéktelenebben lármáztak, leginkább piszkolták és köpdösték a magyar katolikus papságot éppen a katolikusok, már t. i. a *címzetes* vagy *tiszteletbeli* katolikusok. És miért? Azért, mert sem nem harangoztattak, sem gyászistentiszteletet nem tartottak, sem a templomtornyokra nem tüzték ki a gyászlobogót. S ezen mulasztásért, — hogy csak a legszelidebb titulusokat említsem —, elnevezték papjainkat «hazaárulóknak, a pápa és a király tányérnyalóinak, «Römlingek» és «Finsterlingeknek», az emberiség ingyenélő heréinek» és Isten tudja mi mindennek. Egynémelynek ablakait beverték, másokat tetteleg is bántalmaztak. Pedig be tudnám bizonyítani, hogy éppen a magyar papság a magyar haza ezredéves dicsőségének megalapítója, a magyar nemzet évezredes életének érdekében és munkában leggazdagabb gyámolítója népünk összes osztályai közt. Be tudnám bizonyítani, hogy fölvilágosodás, tudományosság és hazafiasság tekintetében széles e világon nincsen párja a magyar katolikus papságnak. Egyetemeink, — elpusztultak és meglevő —, tudományos és művészeti intézeteink, fő-, közép- és

népiskoláink számos százai a történelem egybevágó tanútételével együtt hirdetik, hogy a magyar papság teljes odaadással, példátlan áldozatkészséggel, csodálatraméltó kitartással s ritka bátorsággal századokon keresztül döngette és bontogatta a sötétség és tudatlanság komor sziklafalait, hogy rést üthessen azokon az emberi szellem Istentől kijelölt magasztos hivatásának. S valamint ezt múlt századokon át tette, úgy a jelenben is roppant összegeket áldoz hazafias, közművelődési és jótékony célokra.

S most az a papság, melynek tagjairól éppen maga a lutheránus Kossuth, a papfalók előtt is a hazafiasságnak emez inkárnációja, azt mondta 1883-ban hogy «ők nemcsak jó papok, hanem egyszersmind *jó hazafiak is,*» most az a papság, melynek egyik szerzetétől, a kegyes-iskola-rendtől nyerte Kossuth gymnasiális kiképeztetését, a miért «mindég hálával emlékezett reá», ez a papság, megtagadva ezredéves multját, kivetkőzve egész valójából, hirtelen hazaáruló, ingyenélő, butaság-, sötétség- és szolgaság-terjesztő lett volna? Hihetetlen!

Hogy nem-katholikusért katolikus istentiszteletet, melynek hatásában az a nem-katholikus úgy sem hiszen, tartani nem lehet, magam is tudtam. E tekintetben papságunk elutasító magatartása teljesen korrekt és kifogástalan volt. De mivel emlékeztem, hogy Erdély különféle vallásfelekezetű egynémely községében temetések alkalmával kivánságra nemkatholikusoknak is harangoztattak a katolikus templomban és, mivel olvastam, hogy Kossuth halálakor itt-ott kitűzték a fekete gyászlobogót a katolikus templom tornyára is: meginterpelláltam e két ügyben egy pap ismerősömet és ettől a következő magyarázatot és felvilágosítást nyertem: «Ha Erdélyben a kölcsönös harangozás diva-

tos, úgy ez minden bizonynyal jele az ott uralkodó felekezeti toleranciának. Itt Budapesten és Magyarország azon részeiben, melyeket én ismerek, — és ismerem szinte az egész anyaországot —, az nincsen szokásban. Ha mi most Kossuth temetésekor harangoztatunk, úgy ez oly újítás, mely határozottan demonstráció színével bírt és veszedelmes precedenst képezett volna; majd kényszerítettek volna bennünket egy nemzeti szerencsétlenség alkalmával, mitől Isten őrizzen, hogy egy II. Haynaunak is harangoztassunk, még ha pogány volt is. Mi a zászlókitűzést illeti, ennek megtagadására minden katolikus plébános évszázados szabály és szokás, valamint a prudentia christiana által kötelezve volt. Magyarország összes katolikus templomainak tornyaira kitűzik a gyászlobogót, ha meghal az apostoli király, a magyar katolikus egyház legfőbb patronusa, vagy ha meghal a római pápa, az egész katolikus egyház feje. Az egyházmegye összes kath. templomtornyaira kitűzik a fekete zászlót, ha meghal a megyés püspök, mint az illető diócezis főpásztora. Végre leng az ily zászló valamely község plebánia templomtornyáról az illető plébános, mint eme község lelkipásztorának elhunytakor. S ez jól van így. Hová is vezetne az Isten házainak gyakori fellobogózása? A templomokat, melyek kizárólag Isten tiszteletére és a hivek vallási szükségleteinek kielégítésére épültek, nem szabad a hullámozó, változó napi politika színtereivé sülyesztenünk.» Eddig az én papom. És igaza van! De ha nem volna is igaza: hát a Kossuth-kultusz csak harangozásból, misézésből és fellobogózásból áll? Hát a patriotizmus csak Kossuth-kultuszban nyilvánulhat? És ha a papság vétkes mulasztást követett volna is el, szabad-e azt, feledve e mulasztását millió- és milliószor ellensúlyozó

érdemeit, ily galádul támadni, a népet ellene bujtogatni? Mely bujtogatásnak pl., hogy csak egyet említsek, Vácott az volt a következménye, hogy *Schuster* Konstantin püspöknek, ki magától minden fölösleges élvezetet megtagad, csak hogy annál nagyobb összegekkel járulhasson polgártársai árváinak felnöveltetéséhez, szegényeinek táplálásához és betegeinek ápolásához, — éktelen szidalmak közt beverték az ablakait. Az ily eljárás nemcsak szégyenletes, hanem hálátlan és oktalan is. De hagyjuk már ezt!

•Folytatom «kronikámat.»

S megint csak papokkal kell kezdenem és halállal. Meghalt ugyanis 1876-ban 3 kiváló pap, kik bennünket, magyarokat érdekelnek: *Perger* János kassai püspök (márc.), *Tarnóczy* Miksa salzburgi biboros hercegérsek, Németország primása (ápr.) és *Székcács* József ev. superintendens (júl.).

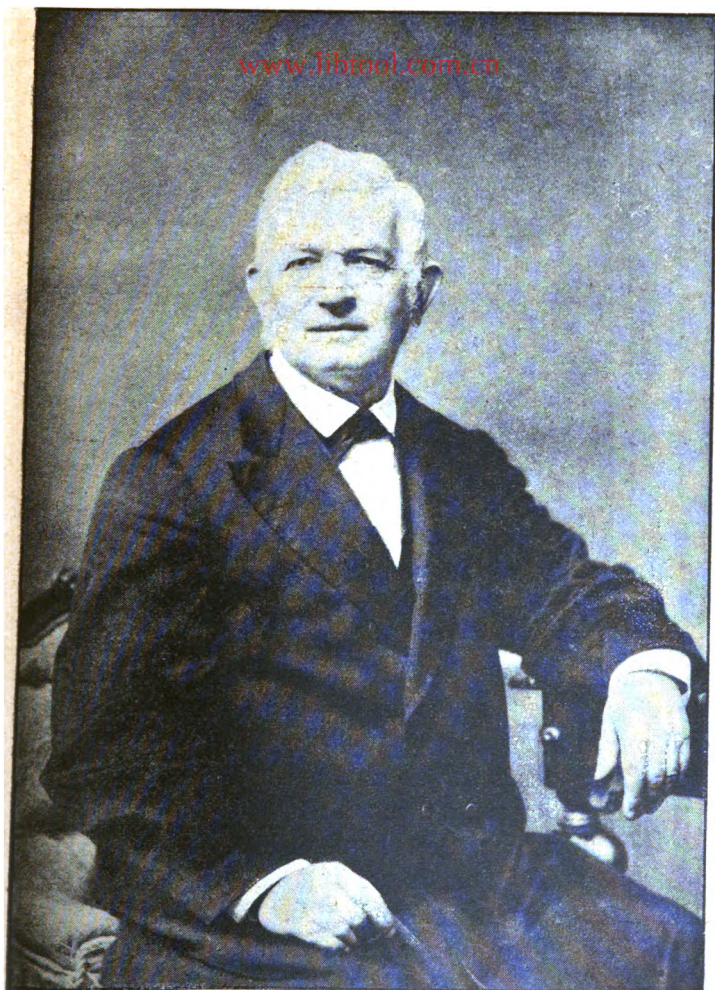
Perger püspök, amíg élt, évenként 4000 frtot fordított a kassai dom-, nemzeti emlékeink egyikének restaurálására és bizonyára jobb magyar hazafi volt, mint bármelyik azok közül, kik utódjának *Schuster*nek ablakai bezúzására lázították a népet. *Perger* a halotti szentségek fölvétele alkalmával halálos ágya köré hívatta kassai papjait.

Miután az egyház és pápához való ragaszkodásra és a dynastia iránti hűségre intette őket, a haldokló esdő hangon és könnyező szemekkel kötötte szívökre az édes haza iránt való változhatatlan, törhetetlen szeretetet és beszédét így fejezte be: «Áldjon, vagy verjen sors keze, Itt élned, halnod kell.» Már pedig annak az embernek, ki néhány órával halála előtt így beszél, annak az életben is nemcsak jó papnak, hanem jó hazafinak is kellett lennie.

Tarnóczy hercegérsek apja, az ismert előkelő *Tarnóczy*-családból származott és magyar testőr lett. Letelepelve Tirolban, fiát, Miksát oly neveltetésben részesítette, hogy mint érsek, bibornok és Németország primása a külföldön is dicsőséget szerzett a magyar névnek. *Tarnóczy* Salzburgban is magyarnak vallotta magát, és legszívesebben látott vendégei a magyar turisták voltak.

Székács József halálának híre nemcsak egyházmegyéjének híveit rendítette meg mélyen, hanem íróink és tudósaink világát is meghatotta. Hisz *Székács* a veterán magyar tudósok és írók egyik legkiválóbb alakja volt. *Cornelius Tacitus* nem írta meg jobban és szebben apósa, *Agricola* életrajzát, mint *Győry* Vilmos dr. *Székács* Józsefét, a *Kovács* Albert által nagy tudományossággal szerkesztett «Protestáns Theologiai Könyvtár» IX. kötetében, mely a *Székács*én kívül még 4 protestáns nagy pap: *Tóth* Ferenc, *Szeberényi* János, *Antal* János és *Bodola* Sámuel életrajzait tartalmazza (Budapest; 1877. *Franklin-Társulat* nyomdája). Ezt a könyvet ajánlom mindazoknak, kik *Székács* áldásos életéről és működéséről bővebbet akarnak tudni, nekem csak a legszükségesebbre kellően szorítkoznom.

Székács József, mint vallásos iparos szülék gyermeke, 1809. feb. 2-án született Orosházán, tanulmányait *Mező-Berényben*, *Sopronban*, *Karlócán*, *Eperjesen* és *Pesten* végezte, növelősködvén az *Ihász*- és *Nikolics*-családoknál. Az itten megtakarított pénzecskéjét arra használta fel, hogy a leghíresebb németországi egyetemeken ismereteit kibővítse. A pesti ág. ev. hitfelekezet a kitűnő fiataalt 1837-ben megválasztja magyar lelkésznek, s mintilyen, majd mint superintendens, *Székács* végtelen sokat tett az evangélikus hívek megmagyarosításának előmozdí-

Székács József.

tásában is. Míg a pesti tót egyház külön vált a német- és magyartól, addig a budai ev. község létesülése, a várbeli templom és paplak építése, főleg Székács érdeme, kit buzgólkodásában erkölcsileg és anyagilag támogatott *Mária Dorottya*, József nádor protestáns vallású, mély vallásosságú neje. A mint lelkipásztor, mint a szegények barátja, mint egyházi szónok és tanár egyaránt fényesen kitűnt Székácsnak köszönhető javarészből a pesti gymnasium építése, a theol. tanintézet és sok jótékony intézet alapítása is, melyek ma is virágznak. Vállvetve a reformátusokkal és hathatósan támogatva a katolikus papság által, küzdött az egyháza autonómiáját fenyegető császári nyiltparancs ellen és győzött. Ez volt a legkiválóbb politikai szereplése.

Székács József egyike a legtermékenyebb és leg-hivatottabb protestáns egyházi és világi íróknak, kinek számos művein meglátszik az ó-classikus irodalom alapos ismerete. Megemlítem itt irodalmi működésének legkiválóbb termékeit: «Protestáns egyházi és iskolai lap, Protestáns lelkészitár, Lelki kinestár, Vallástan» stb. Továbbá: «Imádságok és Buzgólkodások, Kisebb Imakönyv», aztán 33 példányszerű beszéde; végre a világi irodalom körében mint lyrikus és műfordító gazdagította a magyar költészetet. «Szerb Népdalok- és hősregék»-et és számos görög epigrammat ültetett át sikeres fordításban irodalmunkba. Öreg korában lefordította Horatius ódáit is és ellátta magyarázó jegyzetekkel. A német költők közül Goethe volt kedvence.

A jeles főpap, a nemes szívű emberbarát, a derék tudós és író, a testestül-lelkestül magyar hazafi, virágzó családot hagyva hátra, elhunyt 1876. júl. 29-én.

Engem Székács leginkább mint magyar hazafi és a magyar kultúra apostola érdekel oly egyházban,

melynek kiváltót tagjai 1848 óta itt-ott már nem egyszer adták jelét annak, hogy a panszlávizmus szolgálatában állanak. Ezek az elvetemültek éppen oly hitvány megtagadói egyházuk evangéliumának, mint gyalázatos megvetői hazájuk törvényeinek.

Székácsnak nagy-apja sem volt született magyar, s mégis mind maga, mind utódai sok igazságtalan zaklatások dacára is tudtak hivei maradni nemcsak felekezetüknek, hanem a magyar nemzetnek is. Lebegjen az ág. ev. egyház most élő és jövődöbeli tagjai előtt utánzandó példaképpen Dr. Székács József élete, ki éppen oly jó protestáns főpap, mint jó magyar és buzgó honfi volt. Áldott legyen ezért emléke! — —

De világi nagyjaink közül is ragadott el a halál többeket.

Igy elhunyt 1876. május elején br. *Sina* Simon, és szeptemberben gr. *Mikó* Imre.

A br. *Sina* nevét még most is hálásan emlegetjük. Görög származású atya nagy örökséggel rendelkezvén, szerencsés, de becsületes spekulációk útján nagyon meggazdagodott. Fia, Simon, még inkább gyarapította az atyjától örökölt vagyont, dacára annak, hogy bőkezűsége valóban fejedelmi volt. Csak legfontosabb adakozásait említem itt föl. A magy. tudom. *akadémia* megalapításához 84,000 frttal járult, a «Nemzeti Színházra» 26,250 és ennek nyugdíjintézetére 3150 frtot adott, az orsz. *gazdasági* egyletnek 1000 forintot juttatott, a «Gazdasági Lapok» és a «Budapesti Szemle» kezdetben Sinának köszönhetik fennmaradhatásukat. Ezenkívül a lipótvárosi bazilikára 2100, a Köztelekre 10,500, az orsz. műcsarnokra 3000 frtot áldozott, és *Mária Valéria* szerencsés születésének napját 10,000 frtos alapítványal örököltette meg. Lelkes levélben szólította

fel gr. *Lónyay* Menyhértet, az akadémia elnökét, gr. Széchenyi István hátrahagyott iratainak megvásárlására és 3000 frtot küldött a megvételre. Rendes költségvetésébe évenként fel volt véve 32—35,000 frt tisztán nemzeti, ugyanannyi jótékonyági célokra. Számos és nagy kiterjedésű birtokain templomokat és iskolákat építtetett cselédjei és a szegény falusi nép számára, s alig volt ott gyöngén dotált pap vagy tanító, ki ne élvezte volna a nagylelkű földes úr jótékonyágát. Régi hazájáról, a klasszikus Hellásról sem feledkezett meg Sina, 100,000 frtnál nagyobb összegen tudományos akadémiát alapítván a régi Athenaiban, a tudományok és művészetek ezen egykori bölcsőjében. S egyik leányát is csakugyan a mai Görögország felszabadítója egyik sarjának, herceg *Ypsilantinak*, adta feleségül. Fiutódot nem hagyott hátra. Második leánya férjhez ment *Maurokordató* herceghez, a harmadik herceg *de Castrihoz* és a negyedik gr. *Wimphenhez*, ki többnyire *Ercsiben* él, hol a grófi család br. Eötvös József szellemét szívja lelkébe.

Br. Sina példát ad a gazdagoknak, miként kell gazdagságukkal szolgálni a hazát. Hisz Isten különböző adományokat osztott ki gyermekei között. Az egyiknek adott lángészt, a másiknak nemes szívet, a harmadiknak munkabíró erős kezeket, a negyediknek földi javakat stb. S mindezen isteni adományokból egy jókora rész a hazát illeti meg. —

A király értesülvén gr. *Mikó Imre*, egykori magyar ministere, súlyos betegségéről, megbízta *Simon* Elek kolozsvári polgármestert, ki küldöttség élén jelent meg a hadgyakorlatokon, N.-Szebenben, időző felség üdvözlétére, hogy fejezze ki az ő nevében a szenvedő jeles államférfinak meleg részvétét és sajnálatát aggasztó

www.libtool.com.cn

Gróf Mikó Imre.

állapota fölött, s erről naponta tegyen neki táviratilag jelentést. A beteg Mikónak volt még annyi ereje, hogy megsürgönyöztethette ő felségének forró háláját királyi részvéteért, de Simon egyik közelebbi sürgőnye már jelenté a királynak a gróf elhunytát, kit az egész nemzet, de különösen az erdélyi magyarság őszintén meggyászolt, egyetemben a királylyal.

S a királyné mindjárt a halál napján, szeptember 16-án, sürgönyöztette Miramaréból, br. Nopcsa által, hogy «kegyelettel viseltetik az annyira loyalis alattvaló és hű hazafi emléke iránt.»

Hogy gr. Mikó Imre valóban megérdemelte életében az általános tiszteletet, halálakor az általános részvétet és halála után az általános hálás megemlékezést, — erről legjobban meggyőződünk, ha végig pillantunk tettdús életének pályáján.

Hídvégi gr. Mikó Imre született Zabolán, Háromszéken, 1805. szept. 4-én. Atyja volt gr. Mikó György, anyja Mikes Borbára grófnő, nagyszülei anyai részről gr. Mikes Zsigmond és Ugron Juliánna. Anyja őt éppen a nagyszüleknél hozván a világra s ugyanitt el is hunyván, atyja pedig új házasságra lépven, a nagyszülék maguk növeltették föl a kisedet és bátyját, Györgyöt.

A kis grófok 12 álló esztendeig tanultak a nagyenyedi ev. ref. főiskolában, honnan mikor 1824-ben elbocsáttattak, Imre gróf bizonyítványában ez volt írva, «*eminens supra commilitones*», vagyis, hogy ő volt a legkitünőbb összes tanulótársai között. Oly nagy előszeretettel viseltetett a latin klasszikusok iránt, hogy azokból sok szép részt megtanult könyv nélkül és még késő öregségében is tudta ezeket szóról szóra. Jogi tanulmányait a m.-vásárhelyi kir. ítélő-táblánál fényes

sikerrel bevégezvén, 1826-ban államszolgálatba lépett a főkormányshéknél, ahol fokról fokra emelkedvén, 1837-ben tanácsos, 1847-ben erdélyi kincstárnok s majd valóságos belső titkos tanácsos lett. Az erdélyi országgyűlésnek 1834 óta szinte szakadatlanul tagja volt. Lemondván br. Jósika Sámuel 1848. áprilisban az erdélyi korlátnokságról, V. Ferdinánd gr. Mikó Imrét hívta meg e méltóságra, aki ugyan Bécsbe utazott, hogy a király kegyét megköszönje, de a felajánlott állást, hivatkozván csekély erőire és a nehéz időviszonyokra, nem fogadta el, hanem inkább minden befolylását arra használta fel, hogy az uniótörvény mielőbb megnyerje a királyi szentesítést, minek megtörténte után elutazott Kolozsvárra, hol a távollevő főkormányzó helyett vezette a főkormányshéket s emellett br. Vay Miklós királyi biztos oldalán működött mint ennek helyettese is. Ebbe az időbe, — okt. 16. és 17. — esik az agyagfalvi székelv nemzetgyűlés, mely az ő elnöksége alatt mondotta ki föltétlen ragaszkodását az 1848-iki és különösen az uniótörvényhez.

Ezen tág körű tevékenysége és politikai működése mellett buzgólkodott az erdélyi ev. ref. egyház egyházi és iskolai ügyei iránt is, amiért e felekezet őt megválasztotta generális főkurátorának. Mint ilyen az enyedi főiskola részére latin és görög klasszikusokból szép gyűjteményt, magyar könyvtárt és éremgyűjteményt ajándékozott. Később nagy áldozatokat hozott a főiskolának az oláhok által abbeli hálából, hogy közölök is sokan ott nyertek szellemi és testi táplálékot, megrongált épületei helyreállítására.

Mint jó polgár és munkás köztisztviselő érdemei és szorgalma, mint politikus tapintatossága, higgadtsága és eszélyessége által kivívta magának egyrészt egész

Erdély szeretetét, és megnyerte másrészt az udvar kegyét is.

Ekkor (1848) már Erdélyben is a legnagyobb zavar uralkodott. www.loláhok.com szászok gyújtogattak, gyilkoltak, pusztítottak; a katonaság előbb semlegesnek mutatkozott, később, visszautasítva a magyar honvédelmi minister rendeleteit és elfogadva a bécsi hadügy-minister nyílt és titkos parancsolatait, a lázadók pártjára állott; — míg a magyarok hangoztatták, hogy ők a királyért és a király által szentesített törvényekért szállanak síkra, addig az oláhok szetreáskázták az «imperatult», a szászok és idegen katonák chochozták a császárt; senki sem tudta tulajdonképpen, mi a jogos, mi a törvényes, ki parancsoljon, ki és kinek engedelmeskedjék; mindezt eldöntötte akkor a szív, nem az ész. Egész Erdély lángba borult e kifejezés valóságos és átvitt értelmében.

Ekkor a főkormányshék br. Kemény Ferenc indítványára (1848. dec. 2-án, 12,137. sz. a.) folyamodványt intézett az udvarhoz emez irtózatos állapotok megszüntetése végett és gr. Mikó Imrét bízta meg, hogy azt személyesen adja át ő felségének. A gróf dec. 16-án indult el Olmützbe, ahová az udvar menekült volt a forrongó Bécsből. Hogy mi lett a folyamodvány sorsa, nem tudom, de azt tudom, hogy kedvező sikere nem volt: el vala határozva, hogy a szabadságharcot, a mint mi nevezzük akkori küzdelmünket, vagy a forradalmat, mint aminek a Jelačićok keresztelték azt, minden áron, még idegen intervenció árán is, elnyomják.

Gróf Mikó Imre, Ausztriában a háboru miatt nem kaphatván Magyarországra szóló útlevelet, csak a szabadságharc leveretése után, 1849. október vége felé jött haza Kolozsvárra.

Azt a kérdést, vajjon Mikó is az u. n. «muszkavezetők» között volt-e, nem feszegetem; döntsék el azt az illetékesek; én csak annyit tudok mint biztosat, hogy amikor hazaérkezett, jóságait feldúlva és az osztrák kormány által elkobozva találta, ő maga pedig rendőri felügyelet alatt állott mindaddig, míg az őt nagyon tisztelő herceg Schwarzenberg, az akkori mindenható erdélyi polgári és katonai kormányzó, protekciója mellett neki nem sikerült magát hivatalosan purifikáltatni, azaz oly tartalmú bizonyítványt nyerni, hogy a forradalomban nem vett tevékeny részt. Ama hatalmas protekciónak köszönheti azt is, hogy elpusztított és pusztulni engedett javait később visszaadták s kincstárnoki fizetése után nyugdíját kiutalványozták.

De hazajöttékor más, sokkal iszonyúbb szerencsétlenségét is szemlélheté a közelből. 1840-ben nőül vette a gróf Rhédey Ádám nemeslelkű leányát, Máriát, kinek tiszta szerelme mennyországgá tette az ő számára e földi életet, s ki őt több gyermekkel, köztük Ádámmal és Annával, ajándékozta meg. Amidőn gr. Mikó Imre haza érkezett, azt az áldott nőt már csak a sírboltban kereshette fel: már 1849. márc. 24-én megtört volt e mintaszerű feleségnek a szíve a férje után való epe-désben s az érte szenvedett aggodalmakban. A maga és a haza gyásza oly leverőleg hatott Mikóra, hogy ez az előbb oly élet- és munkakedvelő embernek egészen megsemmisítette munka- és életkedvét, őt teljesen megtörte testben és lélekben. Még évek multán is (1855.) írta: «Én a multakban találom gyönyörűségemet, nekem ott van két szívbálványom: *hazám dicsősége és drága hitvesem*».

De a székelyember olyan, mint havasai égnek törő fenyője; minél erőszakosabban hajlítod ezt föld felé,

annál hatalmasabban csapódik vissza s néhány lassabbuló hajlongás után megint ott áll előbbi helyén, egyenesen, mint a gyertyaszál, s dacol felhővel és villámmal. A vérző haza szerencsétlensége s drága nevének megszakadt szíve Mikót is a föld poráig sujtották, de lelki ereje nemsokára ismét visszanyerte régi rugékonyságát, s miután egy darabig az esztergályos és a fényképész mestersége között ingadozott, megint csak elfoglalta helyét a közügyek terén. S mintha pótolni akarta volna önkéntelen mulasztását, hatványozott erőt és fáradságot fejtett ki. Tevékenységének mezeje az abszolutizmus bilincsei között nem lehetett nyíltan a politika; hisz maga írja: «Meg vagyok győződve, hogy *mostanság* a magyar nemzetnek két legfőképpen hasznos munkás osztálya van: *az egyik, mely irodalmát, a másik, mely földjét műveli.* Amazok által szellemileg, ezek által anyagilag erősödik és áll ismét lábra a megtántorodott nemzet . . . Nem dicsőségre vágyom, használni akarok. Nem babér után kapkodom, — lelkem örömét nemzetem történeteiben keresem. Nem a jelentől fordulok el, a múlthoz vonzatom kegyeletes tisztelettel. Időmet kívánom betölteni, munkásságomat hasznossá tenni a *hazának, melytől mindenemet vevém, s melynek minde-nemmel tartozom . . . Nekünk munkálkodnunk kell, hogy éljen nemzetünk, tanulnunk, hogy az idők harcát meg-állhassuk.*» Ezek szerint gr. Mikó Imre a nemzet anyagi és szellemi emelkedésének előmozdítását tűzte ki magának célul az abszolutizmus alatt és, mennyire ez egy lángeszű és fáradhatatlan buzgalmú honfinak lehetséges volt, célját el is érte: *Mikó Erdély Széchenyi-je lőn!*

Csak legeslegfőbb érdemeit sorolom itt fel. Már a negyvenes évek elején meg levén választva a kolozsvári nemzeti *színházra* felügyelő bizottság elnökévé, sok

járás-keelés és ügyes diplomatizálás után sikerült neki kieszközölni, hogy ez a színház, melyre a hatalom 1849 után szintén rá tette volt a kezét, ismét visszakerüljön a magyar nemzet tulajdonába, minnek megtörténte után azt az általa összegyűjtött alappal oly virágzásra juttatta, hogy eme színház a germánizáló és elnemzetietlenítő abszolutizmus alatt a magyar cultura és patriotizmus temploma lön.

Szintén a negyvenes évek elején tervezgették megalapítását egy magyar nemzeti múzeumnak Kolozsvárrt, de az eszmét nem valósíthatták meg; ez, úgy látszik, örökre elaludt. Meghal 1856-ban gr. Kemény József, ama tervezgetők egyike, felbontják végrendeletét s abban olvassák, hogy nagy becsű gyűjteményeit az «alapítandó erdélyi magyar nemzeti múzeumnak» hagyja. Nem kellett több gr. Mikónak: azonnal megindult társak és elvrokonok keresésére, hogy emez eszmét megtestesítse. Lehetetlen leírni, mennyi fáradságába és pénzébe került, mennyi nehézségbe ütközött a nemes eszme és terv megvalósítása: száz meg száz kérő, buzdító levél írása, ugyanannyi személyes látogatás, utazgatás majd N.-Szebenbe a kormányzóhoz, majd Bécsbe a kormányhoz és udvarhoz, kopogtatás, az akkori hatalmasok ajtóin stb. stb. Végre sikerült alant is fennt is elhárítania az akadályokat, melyeket kishitűség és bizalmatlankodás gördítettetek szándéka keresztülvitelének az útjába: megszületett az erdélyi múzeum 1859-ben! Eltekintve azon sok ezer forinttól, amibe az előkészítő lépések gr. Mikó Imrének kerültek, oda ajándékozta a múzeumnak helyiségül kolozsvári nyaralóját azon nagy-kiterjedésű díszkerttel együtt, mely ezen nyaralót környezi, s mik már akkor többet értek 30,000 frtnál, s oda ajándékozta megbecsülhetetlen értékű könyv- és

kézirat-gyűjteményét is, s így megteremtője lön ezen országos közintézet mind anyagi, mind szellemi alap-tőkéjének.

Örök hálára kötelezett Mikó különösen bennünket székelyeket: hisz a nevéről elnevezett sepsi-szentgyörgyi ev. ref. főiskolát, úgy amint az most fennáll, szép palotájával, leginkább neki köszünhetjük.

Az 1848-ban megszűnt gazdasági és azon idő óta csak tengődő jég- és tűzkármentesítő társulatot új életre támasztván, ezeknek és a színháznak hatása alatt legalább társadalmi és társulati téren a nemzet ismét kezdett mozogni és haladni.

Debrecenyi Mártonnak (1802—1851) halála után megtalált, ősmagyar tárgyú, «Kióvi Csata» című remek hős költeményét, 16 énekben, gr. Mikó Imre a maga költségén kiadván, ezt az irodalmi kincset megmen-tette s a nemzet figyelmét az irodalmi tér felé fordí-totta. Megalapította 1855-ben Erdély érdekeinek képviselésére a «Kolozsvári Közlöny» c. politikai napilapot, letevén érte a biztosítékot és támogatván a szerkesztőséget anyagilag és szellemileg is!

Ámde gr. Mikó Imre nemcsak maecenása volt a magyar irodalomnak: ő maga is méltó helyet foglal el íróink és tudósaink sorában.

1855-ben megindította az «Erdélyi Történelmi iratok» kiadását és három év alatt három jókora kötet-tel gyarapította a hazai történetirodalmat. Ezenkívül nagyobb önnálló munkái a következők: 1. «Erdély különválása Magyarországtól», melylyel 1859. nov. 1-jén elfoglalta székét az akadémiában (Akadémiai évkönyv IX. kötet;); 2. «Az erdélyi nemzeti fejedelmeknek beiktatása» (Szigeti Album, Pest, 1860); 3. «Gróf Kemény József emlékezete» (Akad. évk. X. kötet.

1860.); 4. «Irányszémék» (Pest, 1861); 5. Ueber die Nothwendigkeit unsere öffentlichen und Privat-Archive in Ordnung zu bringen» (Archiv für Siebenbürgische Landeskunde. Neue Folge V. 1861); 6. «Bot Péter élete és munkái» (Pest, 1862); 7. «Gróf Kendeffy Ádám» (Alföldiek Segélyalbuma, 1863); 8. «Benkő József élete és munkái» (Pest, 1867).

Az 1867-ben megalakult «Magyar Történelmi Társulat» alapításához 1000 frttal járulván, annak első elnöke lett s mint ilyen a társulat nagy gyűlésein nagybecsű történetphilosophiai beszédeket mondott, melyek meg is jelentek a Századokban (1867. 1868. és 1869).

További privát életéről és politikai szerepléséről megemlítem még a következőket: Az 1860-iki októberi diploma megjelenése után ő felsége kinevezte Mikót az erd. főkormányzók elnökévé. A derék hazafi egész készséggel engedelmeskedett fejedelme hívásának, de mihelyt az 1861-ki februáriusi pátenst az ország alkotmányát fenyegetni kezdette, méltóságát azonnal visszavette az uralkodó kezébe. Gr. Mikó Imre és dr. Haynald Lajos tömörítették a magyar és székely hazafias pártot egy kompakt egésszé, melynek egy tagja sem vett részt a törvénytelen n.-szebeni gyűlésen 1863-ban, hanem éppen tiltakozott ellene. Tudva van, hogy e tiltakozás a hazafias püspöknek püspökségébe került. Az erdélyi hazafiak a magyarországiakkal egyformán jártak el a passiv ellentállásban, és kivált gr. Mikó sűrű levelezést folytatott a Királyhágón inneni elvbarátaival, úgy, hogy 8—10 kötetre menő leveleket hagyott hátra, melyek bizonynyal egykor nagy világot vetnek legujabbkori alkotmányos küzdelmeinkre.

A második magyar ministériumban, miután az uniótörvény életbeléptetése végképpen biztosítva lön, gr.

Andrássy Gyula elnöksége alatt közmunka- és közlekedésügyi minster lett, és mint ilyennek, neki köszönhető a n.-várad-kolozsvár-brassói vasútvonal létesítése.

A kolozsvári tudományegyetem felállítására is nagy befolyással volt; ő is nyitotta azt meg, mint ministeri biztos a kinevezett tanárok esküjének bevételével, mely alkalommal (1872) mondott beszédében hálát adott az isteni Gondviselésnek, «hogy megengedte érne, hogy ne csak lássa, hanem közre is működhessék annak a szellemi beruházásnak alapításánál, amely hivatva van a magasabb tudomány világosságát országszerte kisugárzó világító-tornyokat emelni a jövő nemzedék számára, s amely megkezdte föltenni a szellemi koronát szebb jövőnk készülőfélben levő épületére.»

Az országgyűlésen végbement fúziót a Deák- és balközéppárt között követte nyomban a fúzió az országban is. Ez Kolozsvárt is megtörtént 1875. márc. 22-én, amikor az elnöklő gr. Mikó e szavakkal zárta be a gyűlést: «Legyünk egyesek, mert így a haza mentve lesz; csak egyben legyen vetélkedés közöttünk, a haza szeretete- és annak jobbléte előmozdítására való törekvéseinkben.» Ez volt gr. Mikó Imre utolsó politikai szereplése.

Családjában a végzet egyik csapást a másik után mérte Mikóra. 1862-ben elveszíté nemes erkölcsű, lovagias szellemű és szépkészültségű 19 éves egyetlen fiát, Ádámot, ki éppen külföldi tudományos útjából volt visszatérendő. Jelen voltam temetésén. Ha jól emlékszem, azt beszélték akkortájt, hogy a nemes ifjú *párbajban* esett el. Vajha nemzetünk immár undorral fordulna el ettől az erkölestelen eszköztől, mellyel állítólag törvényeink fogyatékos voltát akarják pótolni! A megrendítő csapás alatt feljajdult a szerencsétlen

atya: «Kidőlt a szegletkő, mely boldogságom templomát tartotta!» Elfojtotta fájdalmát, hogy az alkotmány visszavívásában részt vehessen.

1868-ban elveszté előbb sógornéját, br. Radák Istvännét, majd idősbik leányát, Máriát, ki harmadik gyermekének a maga élete árán adott életet. Gr. Mikónak most már csak egy gyermeke volt, Anna grófnő, ki br. Wesselényi Józsefhez ment férjhez, hogy kora özvegységre jusson. Ezt a kettős csapást a gyermekeit oly gyöngéden szerető atya alig tudta elviselni. Csak nagy nehezen sikerült ministertársainak és barátainak rábeszélni őt, hogy ministeri tárcáját továbbra is megtartsa. Ime, hogy kesereg a bánatos apa: «Szívemnek Ádám fiam halála miatti sebjei csak imént kezdének vala heggedni, segítve az idő s azon hazafiui örömrészlet által, hogy hazánk ügyeinek jobbrafordulását megértem, s ime ismét új csapással látogatattam meg, családom köre a legszűkebbre szorult. Lelkem annyi kedveltjei, kiknek a természet rendje szerint utánam kell vala következniök, mind itt hagyának, elől mentek ők, többnyire az élet delén, reggelén és hajnalán levők, s engem annak késő alkonyán, már csak egyetlen leányommal, hagyának hátra egyik a nemzetség elvénült s már-már kidülő törzse, a másik annak legvégső gyöngye hajtása. Hasztalan jellemerő, hijában való hidegen fontolgtató elmém és vasakaratom uralkodni akarása: ember vagyok, emberi gyarlóságomat levetközni nem vagyok képes, szívemet, érzéseimet elaltatnom nem lehet; vérzenek azok, bármint titkoljam s fojtsam el az emberek előtt, kedélyem meg van törve; hasztalan önmagamot megcsalni akarnom: gondolataimat nem tudom elvonni szomorú életem bús képeitől.» — Ó te, szegény, szegény szerencsétlen atya! Vigasztaljon a jó Isten!

S úgy látszik meg is vigasztalta némileg, mert gr. Mikó még 2 éven át, 1870-ig megtartotta a ministeri tárcát, aztán pedig 6 éven keresztül képviselte Kolozsvár városát az országgyűlésen.

Gróf Mikó Imrében, ki annyi dicsőséget árasztott nemzetére, kihalt az *ősrégi székely Mikó-nemzetség* grófi ága. Vannak még Mikók Erdélyben, de ezek nem grófok, mint pl. Mikó Bálint, Csikmegye érdemes főispánja, Mikó Árpád egyik csikmegyei orsz. képviselőnk, és mások.

Nem hiszem, hogy az újabb korban székely-ember fáradozott és tett volna annyit hazája- és nemzetéért, mint a bold. gr. Mikó Imre, kiről joggal lehetett mondani, hogy «nemcsak írja, hanem csinálja is hazája történetét.»

Ő köben és könyvben hagyott hátra magának örök emléket, az a sok székely fiú pedig, kik évenként kikerülnek a szepsi-szentgyörgyi, nagy-enyedi és kolozsvári kollegiumokból, az ő áldott emlékezetének szívében oltárt emel, melyen a kegyelet és hála örök lángja lobog mindaddig, míg csak székely lakja, székely védi a keleti Kárpátok égnek meredező bérceit.

Nekem is van gr. Mikó Imrétől egy kis emlékem: két levél ez, melyet ő intézett hozzám a székely kivándorlás megakadályozása ügyében; én is, gyermekeim is, kegyelettel őrizzük ezen emléket. —

Néhány évnek főbb eseményeit elmondván, valamint ezek folyományait is és visszapillantást vetvén egyes jeleseink halála ötletéből az ő életükre és a múltra, mielőtt a szegedi katasztrófa elbeszélésének kínos feladatához fogok, még egyszer szemlét tartok emez évek kisebb rendű, nem országos és mégis érdekes eseményei fölött s elmondom, hol szükségesnek vélem, azokról a magam nézeteit is.

1877. jún. 8-án volt 10 éve annak, hogy Simor János Magyarország hercegprimása gr. Andrássy Gyula min. elnöknek, mint az ország nádorát helyettesítőnek segédkezése mellett fejére tette fölséges urunknak szent. István koronáját, megkenvén fejét szentelt olajjal. Ez a sacramentumszerű actus, a koronázással járó egyéb ténykedéssel egyetemben, képezte a nemzet által oly forrón óhajtott és oly sokáig hiába várt kibékülésnek és kiegyezésnek magasztos- megpecsételését.

Vége szakadt a koronázással a több mint 300 éves bizalmatlanságoknak és félreértéseknek az uralkodó és a nemzet között, és oly korszak virradt az országra, melynek áldásait a «természetes progresszió» elméletével megmagyarázni nem lehet: az alkotmányát a szent. korona árnyékában biztonságban tudó nemzet hatványozott tevékenysége, szinte lázas munkássága, támogatva a leghatalmasabbban a korlátlan fejedelemből a nemzet atyjává lett király által, hozta létre e példátlan haladást és virágzást minden téren. Királyunk még ma is páratlan, őszinte és hű vallásosságával, páratlan meg nem rendíthető alkotmányos érzületével, páratlan munkás és erényes életmódjával, páratlan, a koronás főknél is csodálatot gerjesztő fényes lovagiasságával, s páratlan, mindenkit megnyerő, minden ellenséget lefegyverező szívjóságával az összes most élő uralkodók között. Ezen tulajdonságok tették támogatását oly hatalmassá, ezen tulajdonságoknak, párosulva egy szentet is dicsőíteni képes önmérsékletével, önmegtagadásával s személyes érzelmeinek alattvalói érdekében elhallgattatásával, köszönhetjük a *békét*, mely a koronázás óta csak egyszer, a rövid tartamú boszniai hadjáratral szakítottatott meg a polgáriasodás- és a hazának még a békénél is nagyobb érdekében.

S még sem ültük meg a koronázás 10-ik évfordulóját az ezen örökemlékezetű nagy napot megillető fénynyel és ünnepélyességgel, pedig már akkor is a jubileumok **korszakát** éljük. Ennek okát megtaláljuk itthon a pártviszonyok felbomlásában és a király és a nemzet figyelmét egészen abszorbeáló török-orosz háborúban, mely hazánk határainál dült s ezeken is szinte átcsapott.

De bezzeg a király az ő hálás szívével soha sem szalaszt el egy kedvező alkalmat sem, hogy örömet ne szerezzen kiválóbb szolgáltnak, kik ő iránta s a haza iránt érdemeket szereztek maguknak.

Igy történt ez, — hogy itten csak egyet említsek —, 1885. márc. 2-án is, amikor *Tisza* Kálmán miniszteriségének 10. évfordulóját ünnepelte. Ott volt a gratulálók élén ő felsége is ezen kéziratával: «Kedves Tisza! Fogadja legbensőbb szerencsekívánataimat e mai napon, melyen hálás elismeréssel megemlékezve Önnek, egy évtizeden át Nekem és az országnak tett jeles szolgálatairól, változatlan kegyelemem és bizalmam biztosításával azon őszinte óhajtnak adok kifejezést, hogy az isteni Gondviselés még évek során át kölcsönözzön Önnek egészséget, erőt és kitartást, a trónnak és hazájának áldozatkészséggel szentelt kiváló működésében. Ferencz József.»

S valóban még *Tisza* politikai ellenesei is kénytelenek elismerni, hogy az ő eme 10 évi minisztersége alatt a magyar állameszme erősen megszilárdult, és a nemzetiségek fészkelődései nagyon alább száltak.

Említém, hogy az 1877-ki év a jubileumok éve volt. Mivel a történelemből tudjuk, hogy hazánk a római pápák gondos atyai örködése mellett és a kormányzásuk alatt álló kath. egyház ölében izmosodott alkotmányos keresz-

IX. Pius

www.libtool.com.cn

tény állammá, és minthogy maga *IX. Pius* pápa is mindig a legmelegebb rokonszenvvel viseltetett nemzetünk iránt, nem tehetem, hogy itt meg ne emlékezzem gyermeki kegyelettel 1878. febr. 8-án elhunyt eme nagy pápa, püspöksége 50-ik évfordulójának jubileumáról is, melyet megünnepeltek az egész katolikus világon. Hogyan maradhatott volna el eme magasztos ünnepélyről Mária országa, akinek oly nagy tisztelője volt Pius, hogy utolsó szava is Mária üdvözlete vala? Meg is ültük ezen ünnepet egész országunkban hálaadó-istentisztelettel jún. 3-án. A király, ki már előzőleg gratulált és péterfillért küldött volt ő Szentségének egyetemben családja és az uralkodó-ház összes tagjaival, — kik közül, hogy csak egyet emeljek ki, *Ferdinánd* főherceg, toscanai nagyherceg, egymaga 10,000 frtnyi péterfillért ajánlott fel, — szintén részt vett az általános ünnepben; jún. 3-án reggeli 4^{1/2} órakor érkezvén Ischlbe, úgy hogy ottlétéről mitsem tudtak, a fürdővendégek ezt csak akkor vették észre, mikor a királyt a templomban ott látták térdepelni és imádkozni galambösz édesapja, Ferenc Károly főherceg mellett. A fölvilágosodott magyar katolikusok, akik jól tudják, hogy péterfillérnek nevezett adományaikkal, melyeket az országától és vagyona nagyobb részétől az 1878. jan. 9-én elhalt *Vittore Emanuele* szabadkőműves kormánya által minden isteni és emberi jog lábbal-tiprása mellett megfosztott szent Atyának juttatnak, csak az emberiség legszentebb céljait mozdítják elő, eleget téve itthon jótékonysági kötelességüknek, minden évben szoktak küldeni a pápának világmissziója költségeire kegyeletadományokat. A pápa ötvenéves püspöki jubileuma alkalmából a péterfillér küldése nagyobb mérvben történt a szokottnál. Egyesek, mint pl. özv. *Szapáry Béla* grófné, kit egykor a királyné a «legszebb

magyar asszonyok egyikének» nevezett, nemcsak maguk küldöttek péterfillért a jubiláló pápának, hanem ártatlan gyermekeiket is buzdították, hogy perselyeiket kiürítsék a szt. Atya számára. A magyar, francia és német nyelvet egyenlően remekül kezelő, épp oly vallásos és művelt, mint bájos grófnővel, reméllem, még találkozom könyvem további részében. Ami úrhölgyeink, kik minden jóért és nemesért jobban tudnak lelkesedni, mint bármely más nemzet asszonyai, azonban nem érték be péterfillérküldéssel: 20 előkelő hölgy külön is gyűjtést indított meg a haza és egyház hű leányai között, és a begyűlt pénzen *csatot* készíttetett ő Szentsége részére a pluvialéra. Az igaz gyöngyökkel és drágakövekkel dúsan kirakott, nagy anyagi értéket is képviselő csat ragyogó remekmű volt, melyben a nemes ízlés és művészi tökély egy harmonikus egészsze olvadt össze. Atyai szeretettel fogadta IX. Pius a szeretet adományát magyar leányai részéről és jubileumi szt. miséjén megemlékezett róluk is, Máriájuk országáról is. Nyugtassa Isten békében porait, hisz lelkét már bizonyosan fölvette szentjei közé ennek a 19. századbéli legynagyobb martirnak, s adja, hogy utóda, a bölcs és főnkelt költői lelkületű *XIII. Leó*, legalább a Regnum Marianum felől jövő szomorúságtól megkíméltessek.

De itt, éppen mikor a második jubileum elbeszélésébe akarok belefogni, eszembe jut valami IX. Piusról, mit el szeretnék még mondani. *Schlauch* Lőrinc bibornokot, mikor még szathmári püspök volt, egészen magánkihallgatáson fogadta a bold. pápa. A jóságos szívű püspök kérte a szt. atyát, hogy udvari papját is bemutatthassa, mit a pápa szívesen megengedett. Ez által neki bátorodva *Schlauch* és huszárjának is kívánva ezt a nagy szerencsét, esedezett, engedné meg ő Szentsége, hogy hűsé-

ges huszárja is megcsókolhassa lábát. A pápa ezt is megengedte és tetszéssel nézte a csinos magyar legényt szép huszáros öltözetében. «Hogy hívnak, édes fiam?» kérde a szt. Atya előbb olasz, aztán latin nyelven; de az iruló-pírló huszár helyett, ki sem deákul, sem taliánul nem tudott, Schlauchnak kellett válaszolni. Ekkor mondá a pápa: «Egyszer, — még csak egyszerű lelkész voltam akkor, — a gyóntató székből ültem Szent-Péter templomában, midőn közeledik hozzám egy magyar huszár, hogy gyónjék. Kíváncsi voltam, hogyan fogom én most már meggyóntatni a magyar huszárt, — hisz nem tudtam magyarul. De ekkor már ott térdelt mellettem és elkezdett gyónni egészen jó latin nyelven. Pedig,» tevé hozzá ő Szentsége, «csak közhuszár volt!» Ezután megdicsérte a pápa egyáltalán a magyarokat, mint akik legszívesebben és legkönnyebben tanulnak idegen nyelveket.

Vajjon most hány VIII. osztálybeli gymnazista tudna «jó latin nyelven gyónni?» Mióta egy tudós paedagógus, ki a régi kolosszushoz hasonlóan, az egyik lábát gymnáziumban, a másikat egyetemben vetve meg, uralja a helyzetet, kiadta a jelszót, hogy a latin és görög nyelvtanításnál a főszó a régiségekre, a «reáliákra», kell fektetni a gymnáziumban, azóta, — elbájoló visszhangra találván eme jelszó a tantervben —, fontosabb pl., ha egy harmadosztálybeli fiú tudja, hogy Venus a szerelem istennője volt, mint az, ha e szót: «Venus» helyesen tudja deklinálni. Mintha bizony nem volna maga a latin nyelv a legfontosabb régiség, mintha bizony nem volna maga a latin nyelv és szerkezete a római szellem legsajátosabb, legeredetibb, legcsodáltabb produktuma, melynek ismerete nélkül hiába erőlködünk megismerni magát azt a szellemet, még ha

az összes régiségeket és ezt a gyönyörűséges mythológiát tudnók is, mint a Miatyánkot. Félek, nagyon félek: nem sokára éppen úgy, vagy még alaposabban kitekeri a korszellem, mely csak a közvetlenül hasznos előtt hajt fejet, a latin nyelvnek a nyakát, mint tette ezt a görög-gel. Elrúgtuk magunktól a régiek methodusát, mely minket leginkább *beszélni* tanított latinul, elrúgtuk az abszolutizmusbeli Thun-féle methodust, mely minket leginkább *ismerni* a latin nyelvet tanított, és helyükbe alkalmaztuk a «legujabb kor legujabb vivmányait», melyek bizony minket sem a latin *beszéldre*, sem a latin nyelv *ismeretére* meg nem tanítanak. S hogy ez sehol Magyarországon meg ne történhessék, mindent elkövetünk, hogy a theologiai fakultás- és papi szemináriumokból is száműzzük, mint utolsó menedékhelyeiből, a latin nyelvet, holott, vagy pedig *mert* ez a róm.-katholikus egyháznak lithurgikus nyelve, melyet mostanáig megértett minden római-katholikus pap az egész föld kerekiségén. Úgyis kell ennek a magyarországi «fekete seregnek.» Mily szégyent hoztak a magyar nemzetre, mind az 1854-iki általános zsinat, hol a világ püspökei Mária szeplőtelen fogantatása, mind az 1870-iki zsinat alkalmával, hol a pápa csalhatalansága felett vitatkoztak, ezek a magyar főpapok, kik oly klasszice, oly folyékonyan kezelték Cicero nyelvét, hogy bámulatba ejtették mind magát a pápát, mind az egész gyülekezetet! Ez már nem járja! —

Az 1877. évi második jubileum volt *Albrecht* főherceg 50 éves katonai szolgálatának jubileuma, melyet az agg hadvezér ápr. 18-án s a következő napokon ült meg.

Albrecht főherceg született 1817. aug. 3-án mint Károly főhercegnek, az «aspersni hősnek», legidősebb fia. Testvérei közül most még életben vannak *Mária*, *Rainer*

www.libtool.com.cn

Albrecht f5herceg.

főhercegnek, az orsztrák «Landwehr» vagy honvédség főparancsnokának, a neje, és *Vilmos* főherceg, a tüzérség főfelügyelője.* Albrecht 1844. máj. 1-jén nőül vette *Hildegárdot*, I. Lajos bajor király leányát, a kin ennek 1864. ápr. 2-án bekövetkezett haláláig rajongó szeretettel csüngött. Három gyermeke közül él még *Mária Theresia*, ki Fülöp württembergi hercegnek a neje. Kedvencgyermekét, a szelid lelkű és rendkívül bájos *Mathildet*, ki anyja halála után egyedül maradt édesapjánál, ennek egyedüli vigasza és büszkesége lévén, Albrecht iszonyú módon vesztette el: lenge ruhája meggyulladván, az alig 18 éves, angyali szépségű szűz égési sebeiben meghalt 1867. jún. 6-án. Ez volt a koronázás édes örömpoharában a keserű ürömcsepp. Nemzet és főváros, követve az immár koronás király példáját, sietett mélyen érzett sajnálatát és részvétét kifejezni a lesújtott kesergő apának. Magam tapasztalatából következtetvén, tudom, hogy a seb, melyet atyai szíven ütött szegény gyermekének borzasztó szerencsétlensége és kora halála, még nem heggedt be s nem is fog beheggedni mindaddig, míg övele nem egyesül örökre a mennyekben. Éppen ezért magam is beállok utólagosan a kondoleálok sorába és kívánom a fonséges atyátársnak, hogy csepegtessen a mennyei Atya enyhítő balzsamot szívének még most is fájó sebébe, elhunyt szeretteinek pedig adjon örök nyugalommal és boldog feltámadást!

Albrecht fényes hadi tettei az 1848., 1849. és 1866-iki olaszországi háborúkban eléggé ismeretesek,

* Fájdalom! Mikor kéziratomat utóljára átnézem, ma, 1894. aug. 16-án, már nincsen többé az élők sorában *Vilmos* főherceg. Ugyis adóztam emlékének, hogy «Király és Korona» c. munkámból kiirtam az ő magyar rokonszenvét feltűntető részletet, melyet aztán a «Magyarország» készségesen közölt.

Mostara és Novara nemcsak Radetzkyre emlékeztetnek, hanem Albrechtre is, ki 1866. jún. 24-én kivivta magának a «custozzai győző» nevet. Nem csoda tehát, hogy az egész haderő, a magyar honvédséget is hozzá értve, a lelkesedés, hálaérzet és kegyelet vegyületével ünnepelte meg Albrecht főherceg ritka ünnepét, ki a békében is minden idejét az osztrák-magyar hadsereg tökéletesítésének szentelte, s kiben az jóakaró atyját, s nem csak fővezérét tiszteli.

Az ünneplők élére maga a császár és király állott mint legfőbb hadúr, a következő kéziratot intézvén a jubiláns főherceghez: «Kedves Rokon, Albrecht Főherceg, Tábornagy! Magásztos ünnep ez, melyet én amaz örvendetes emlékezetben, hogy Kedvességed immár félszázad óta tartozik hadseregemhez, megülni készülök.

A forró katonai szívet, melyet az ifjú rég mult időben a hadseregnek hozott, Ön mai napig változatlanul megőrizte.

Béke idején odaadó tevékenysége, minden érzelme s törekvése folyvást a hadsereg jóllétének és derekas kiképzésének volt szentelve, s midőn komoly napokban császár- és királyért s a monárchiáért sikra kellett szállnia, Ön, a nemes önmegtagadás és feláldozás tündöklő példányképe, örömet követte hívó szavamat, és a monárchia harcosait győzelemre és dicsőséghez vezette.

Tetteinek és érdemeinek megörökítése s dicsőítése a hazai történelemnek marad fentartva, és bizonyára ennek legszebb lapjain fogja méltó helyét találni. Én azonban szívem sugallatát követve és hálásan visszapillantva az oly dicssteljes multra, saját, valamint hadseregemnek nem kevésbbé szívélyes és őszinte szerencsekívánatait óhajtom ezennel nyilvánítani: A Mindenható

kegye tartsa meg Kedvességedet még számos évekig törhetlen erőben az Én örömemre s a haza üdvére.

Kelt Bécsben, 1877. évi ápr. hó 17-én

www.libtool.com.cn

Ferencz József».

A jubileumra a legtöbb parancsnokló tábornok és katonai parancsnok Bécsbe utazván, gr. Bylandt-Rheidt akkori hadügyminister, a közös hadsereg és a magyar honvédség képviselőitől, mintegy 600 tiszttől, környezve ezen beszéddel üdvözlé a főherceget: «Főnség! Ausztia-Magyarország fegyveres hatalmának nevében, melynek képviselői engem körülvesznek, bátorkodom a legmélyebb tisztelettel a mai 50 éves szolgálati jubileumra őszintén érzett szerencsekivánatainkat bemutatni. Örömmel telt szívvel üljük meg mi is ezen ünnepnapot, mely mint egy tettekben gazdag életnek egyik határköve, bennünket Főnséged hadi pályájára emlékeztet. Böles lévén a tanácsban és nagy a tettekben, Főnséged tündöklő mintakép volt előttünk jó és rossz napokban: engedje meg tehát Főnséged, hogy csodálatunk-, ragaszkodásunk- és tiszteletünknek a leghódolóbb kifejezést adjuk.

Adja az Ég, hogy Főnséged még sokáig működhessek a legfőbb hadi úr- és a szeretett hazának szolgálatában és győzelmet és dicsőséget kapcsoljon zászlainkhoz.»

Az ezen beszédre felhangzó Hoch-, Éljen- és Hurrahkiáltások csillapultával Albrecht főherceg ezeket válaszolá: «A tisztelet és kitüntetés, melylyel legfőbb hadi urunk engem elhalmozni kegyeskedett, legszebb jutalma a katonának. A monárchia összes fegyveres erejének szerencsekivánatai, melynek képviselői ma oly nagy számban vesznek körül, s azon meleg szavak,

melyeket a hadügyminister hozzám intézett, valóban mélyen meghatottak.

Az alkalmat, hogy kötelességemet teljesíthettem, azon állásokat, melyekre az évek hosszú során meghívtam, kizárólag ő felsége és dicső elődei kegyelmének köszönhetem. Amit a csatatéren tettem, s amennyire békében a hadsereg javát előmozdíthattam, az főleg derék fegyvertársaimnak, önöknek, mindnyájoknak a műve, és eredménye az önök ragyogó harci vitézségének, fáradhatlan törekvésének és szolgálati buzgalmának, feláldozó odaadásának és jó szellemének minden viszonyok között. A fővezérben a hadsereg érdemeit tisztelik és jutalmazzák, miért is az minden katonájával orosztozik a borostyánokban.

Hálás köszönettel tartozunk azok emlékének, kik bennünket a halálban megelőztek, kiknek dicsőséges nevei és tettei a hazai történelem lapjait megtöltik, kiknek tanai bennünket képeztek, kiknek példája előttünk világolt, s kik a rájuk öröködött ó-osztrák katonai szellemet belénk oltották. A hadsereg e palládiumát, ezt a szellemet, az ifjabb bajtársakra, az összes felnövekvő ifjúságra átruházni legbuzgóbb kötelességünk legyen, hogy így ősi monárcchiánk hadereje, a hű, megbízható kard, minden időben mocsoktalan címerül maradjon meg hazánknek; a győzelem ekkor nem fog elmaradni zászlainktól.»

Megint felharsogtak a Hurrahk, Éljenek és Hochok, s elragadó látvány volt, mikor a könyekig megindult babérkoszorúzott fővezért körülrajongták tisztelettel és szeretettel alvezérei és növendékei. A tisztelgők között ott volt gr. Andrassy Gyula külügyminister is honvédtábornoki fényes egyenruhájában.

Este a 44. gyalogezred egy százada tiszteletül elfoglalta örállomását zászlóval és zenészó mellett a főherceg palotája előtt, hol nemsokára megjelentek beláthatatlan népsokaságtól kísérve, a bécsi helyőrség összes zenekarai és impozáns szerenádát hoztak az ünnepezt főhercegnek, ki uralkodója oldalán többször jelent meg az ablakban, hogy megköszönje a nép és katonaság közös ovációját.

A fényes ebédnél ő felsége így köszöntötte föl Albrecht főherceget. «Teljes szívemből kívánom, hogy a vitéz és diadalmas vezér, minden hadi erényekben a mi mintaképünk, az én drága bátyám, hűséges szolgám és barátom, Albrecht főherceg tábornagy sokaig éljen! Éljen!» És rengett a magas terem a lelkes üdvkiáltásoktól s megcsendültek az összekoccintott pezsgős kristálypoharak, melyeket az elérzékenyedett dícső hadvezér egészségére fenékig kiürítettek.

Albrecht atyja, Károly, amidőn 1830-ban szintén megülte félszázados hadi szolgálatának jubileumát, 10 vagyontalan tisztileány növelésére alapítványt tett. Ezen alapítványt gyermekei, köztük Albrecht, megkészszerették, amidőn az «asperni hősnek» a Burg udvarán felállított lovagszobrát leleplezték. S most maga Albrecht szaporította amaz alapítványi tőkét 36,000 forinttal, hogy még 10 tisztileány részesülhessen megfelelő növelésben.

Ily, vagy ehhez hasonló emlékköveket szokott a jó ember élete pályájának nevezetesebb pontjain magának felállítani.

Nem válhatok meg Albrecht főhercegtől a nélkül, hogy róla egyet-mást el ne beszéljek, ami ugyan csak apróságszámba megy, de mégis jellemzi az embert, másrészt pedig jól esik komoly dolgok után írnom tréfákat is. Kezdjük ezekkel! Mind megtörtént dolgok.

Albrecht főherceg nemsokára jubileuma után szemleútra indult, melynek programját előre megállapította. E programba nem volt fölvéve N. városkája, hol szintén állomásozott egy baka-ezred. A vonat reggeli fél öt órakor érkezett meg oda. A főherceg kísérete pompásan horkolt a kupékban. A fönséges úr nem is háborgatta, csak kedvenc szolgáját költötte fel. «Jean, mondd meg a tiszt uraknak, ha majd fölébrednek, hogy N.-Szebenig, a megállapított legközelebbi szemlei helyig meg se álljanak és Neurihrnél az előre megrendelt szobákat foglalják el. Csak Piret báró úrnak mondd meg, hogy szálljon ki és az állomáson várjon, míg visszajövök a városból, ahova gyalog fogok besétálni. Innen Szebenig egyedül utaznom, Piret báró nélkül igen kellemetlen és unalmas volna.» Evvel kiszállott a főherceg a vaggonból.

Vetések és rétek között ment ösvényen a város felé. Kevés emberrel találkozott, sok pacsirta énekelte lépteihez a marsot, és sok fürj emlékeztette az anapaestus verslábra, putypurutyt ropogtatva. «Legalább a szolgálattevő hadnagy ébren és talpon lesz,» gondolá magában a főherceg és gyorsítá lépteit a kaszárnya felé. A szolgálattevő hadnagy azonban, ki még századosa meglepetésétől sem tartott az nap, s kinek annál kevésbbé jutott még álmában is eszébe, hogy egy főherceg, még pedig *Albrecht* főherceg, látogatását kell fogadnia, az örszoba divánján édes szenderbe merülve aludta az igazak álmát. Az örszem a kapu aljában uralkodó félhomály miatt szintén nem ismerte föl a magas látogatót s benne valamelyik tisztjét vélván, egyszerűen tisztelgett neki és némán.

A főherceg a diván elé lépván, kardja csörtetése és sarkantyui pöngésére a hadnagy szemeit előbb félig, aztán egészen felnyitotta, végre pedig vállig kimeresz-

tette, amidőn maga előtt tábornoki egyenruhát látott s annak viselőjében Albrecht főherceget ismerte fel, a ki a hadseregben a császár és király után a legnagyobb úr. Rögtön felugrott, hogy megtegye a főhercegnek a szabályszerű jelentést. De hogyan? Így, a legnagyobb «negligéében»? Kínos és leírhatatlan zavarában mégis csak «Stellungba» vágja magát, összeüti bokáját s megszokott módon rákezd: «Hoheit, ich melde gehorsamst, dass . . . dass», de tovább nem tudta folytatni, ismét eszébe jutván teljesen szabályellenes külső megjelenése, míg ismét összeszedi magát hamarosan, no már úgy, a hogy, és folytatja édes-keserűen mosolyogva: «Reméllem, Főnséges Uram, igen kellemes útja volt? Nemde?» A főherceg nem tudta, nevéssen-e, bosszankodjék-e? de mégis győzött benne a katona, sarkon fordult s ott hagyta a kétségbeesett hadnagy urat a faképnél, mint szent Pál az oláhokat. A főherceget kiléptekor az őr felismervén, kétszer is elordította magát: «Gewehr heraus! Gewehr heraus!» A dob pergett, a trombita harsogott, tisztek és közlegények villámgyorsan ugráltak ki ágyaikból és rövid egy pár perc alatt szépen fel volt állítva az ezred a laktanya udvarán. A főherceg megtartván a szemlét s megvizsgálván a laktanyát, távoztakor így szólott az ezredparancsnokhoz: «Általában véve egészen meg vagyok elégedve, de a szolgálattelvő hadnagyot, azt, kérem, ezredes úr, csukassa be nekem egy kicsit. Wohlverstanden? egy kicsit, csak *egy kicsit*,» ismétlé jóságosan és tréfásan mosolyogva ő fensége, szalutált s a mezei ösvényen visszasétált az állomásra, hol nevetve beszélte el Piretnek kalandját, vagyis inkább a hadnagy uramét.

Csodálatrameltő még mostan is Albrecht főhercegnek, ki jelenleg (1894.) 77 éves és a ki 1877. április havá-

ban katonai szolgálatának már 60 éves jubileumát is megülte, fáradságot nem ismerő tevékenysége és munkabíró ereje. E tekintetben csak királyunk mérkőzhetik vele. Ma Bécsben tart szemlét, holnap már Budapesten van, holnapután Triesztben, majd meg Serajevóban. Most is írják a lapok, hogy Boszniában tartja szemleútját. Itt mellesleg megjegyzem: nemcsak a katonák várják ilyenkor szívdobogva, hanem a szegények is: egy segélykérelmező sem távozik ő fenségétől üres kézzel.

A következő dolog is 1877 nyarán esett meg a főherceggel itt nálunk. A megrendelt bérkocsi helyett hr. Edelsheim-Gyulay kérésére ennek hintájába ült, a főparancsnok mellé. A kocsi csak amúgy repült, amíg jó, vert úton haladt. De amikor a pilis-csabai határra betértek, a homokos úton nehezükre esett a nemes paripáknak vontatni a kocsit, melynek keskeny kerekei csakhamar annyira besülyedtek a finom homokba, hogy a hintó egészen elakadt. Nem volt mást mit tenni: a kocsis szállott a bakról, főherceg és báró ki a kocsiból és egyesült erővel kiemelték nagynehezen a homokból, aztán gyalog mentek a már nem messze levő táborba.

A szemle és villásreggeli után vissza akarván térni a fővárosba, őrizkedett a főherceg Edelsheim-Gyulay ajánlatát ismét elfogadni, bérkocsiba ült s útközben tréfásan kérdezte a fiakkerestől, vajjon nem akad-e az ő kocsija is el a homokban, mint kijövetkor a báró hintója? A bérkocsis ekkor elkezdte a főherceget vigasztalni és biztatni, hogy ne féljen. «Ő excellenciájának kényes lovai és vékony dongájú hintaja csak parádirozni való a Sugárúton, meg a városligetben, de az én kocsim nem ráz és kitartja lovaimmal együtt a «strápat». Úgy is történt. A bérkocsis szerencsésen letette Albrecht

főherceget a «Hungária» előtt és a többi tiszt urak is csakhamar leugráltak a kocsikról s a főherceg köré gyültek. Ez rájuk pillantva elkezdett nevetni. «Nó önök ugyan szépen néznek ki! Mintha éppen most dobták volna le magukról a vezeklés hamuzsákjait. Alkalmasint az én külsőm se különb.» Nem is volt: por és homok lepte valamennyiüket Albrechtel együtt: bajuszuk, hajuk, szakálluk, még szempilláik is, mind hamuszinű volt. «Rajta, uraim! Csináljunk gyorsan toilettet, hogy hamar asztalhoz ülhessünk!» S félóra múlva csakugyan mindannyian, számszerint huszonnégyen, a főherceg fényes asztalánál ültek, kinek ma rendkívül rózsás kedve volt.

Mindenkinek feltűnt, hogy ő fensége jobb oldalán, az ő kívánságára, a budapesti térparancsnoksághoz beosztott *Karl* ezredes foglalt helyet, holott e kitüntetés már rangjánál fogva is br. Edelsheim-Gyulayt illette meg; ez már azt hitte, hogy a főherceg neheztel reá, mert aznap reggel vele is tolatta kocsiját, s maga *Karl* ezredes sem tudta, mire magyarázni a dolgot.

Egyszerre csak fölemelkedik Albrecht főherceg a helyéről, megragadja arany színű tokajival telt poharát s így szól: «Uraim! Sematizmusunkból tudom, hogy *Karl* ezredes a napokban ünnepli 50 éves szolgálati jubileumát. Megragadom az alkalmat, hogy őt a hadseregben töltött hosszú, érdem- és eredménydús szolgálataiért üdvözljem. Tartsa meg őt az ég a hadsereg számára még sokáig! Ezért emelem poharamat és mondok neki egy szívélyes éljent!» Az éljen felharsant s a főherceggel együtt mindnyájan koccintottak a meglepett és megindult ősz ezredessel. Ha már ő felsége engem jubileumom alkalmával felköszöntött, — gondolta magában Albrecht főherceg —, és ez olyan jól esett

lelkemnek, hát én is örömet szerzek felköszöntőmmel bajtársamnak, Karl ezredesnek.

A következő eset kedves világot vet a főherceg kedélyéletére. Ez alkalommal, 1877-ben, nem vonaton, hanem a «Dráva» nevű gőzösön utazott Bécsből Budapestre és a hajóskapitányt is meghívta asztalához. Ebéd után leereszkedően beszélgetett a kapitánynyal s többek között azt kérdezte tőle, hogy állandóan parancsnokol-e a «Dráván»? «Nem, Főnséges Uram», felelé a kapitány, «csak ideiglenesen, mert a hajó, mely eddig az én felügyeletem alatt volt, most a háború miatt nem közlekedhetik.» «S melyik volt az a hajó»? kérdezte tovább a főherceg. «A Hildegarde», volt a felelet. E szavakra Albrecht főherceg melegen megszorította a kapitány kezét s néhány pillanatig gondolatokba merült. «Boldogult drága nőmnek a neve»! sóhajtott vallásos rezignációval.

A vallásosság Albrecht főherceg jellemének kétségkívül egyik legkidomborodottabb vonása. Míg drága Mathilde leánya élt, gyakran lehetett látni Bécsben, miként siet atya és leánya karöltve gyalogszerrel a templomba, hol az ájtatoskodók közé vegyültek és végezték mindnyájuk épülésére imájokat. Leánya halála után az apa sebzett szívét egészen Istennek ajánlotta fel. Nem érte be, ámbár egészben katonai jellem, sem a harci babérrel, sem nagy hadseregünk újrászervezésével és folytonos tökéletesbitésével: legbokrosabb teendői közepett is, otthon, vagy útban, sőt a háború zajában is, mindig takarított időt az Istennel való társalgásra. S nemcsak magáért imádkozik, hanem másokért is. Így, midőn 1887-ben szemleútja alatt meglátogatta Karinthyában a Luscher nevű búcsújáró helyet és mise után az esetleg ott levő püspökkel beszélgetett, mondá:

«Nem tehettem, hogy egy néhány órára meg ne szá-
kítsam hivatalos utamat s be ne térjek ezen helyre.
Huszonöt évvel ezelőtt itt imádkoztak katonáim az ő
beteg tábornagyukért. Isten meghallgatta imájukat és
nekem visszaadta egészségemet. Most én jöttem el és
imádkoztam ő érettük.» — S Albrecht főherceg benső
vallásossága nemcsak imádkozásban, gyónásban, áldo-
zásban s a külső istentiszteleten való részvételben nyil-
vánul, hanem cselekedetekben és általában egész gyakor-
lati életében, mely teljesen konform igaz vallásosságával.

Amidőn, ha jól emlékszem, 1885-ben, hasonló tar-
talmú beszédet mondott [Serajevóban, mint aminőt
jubileumakor, és magasztalta abban a hadsereg régi jó
szellemét és a feketesárga zászlót, mennyire felzúdult
ellene akkor a magyar sajtó s még egy komoly lap is,
mely német nyelven jelenik meg, hevesen kikelt ellene.
Mintha bizony nem tudnók már Horatiusból, hogy az
öreg ember, ha különben nem farizeus, az emberi
természetnél fogva «laudator acti temporis» lévén,
dícséri a «régi jó idöket» még akkor is, ha nekünk
fiatalabbaknak, az új idők jobbaknak látszanak. Albrecht
főhercegre immár majd 66 év óta hatott a hadsereg
régi szelleme, ő a feketesárga zászlóra esküdött fel,
ezen zászló alatt s ama szellem segedelmével aratott
diadalokat, hogyan kívánhatjuk, hogy megtagadja mind
a kettőt? S amint ezt neki józan és méltányos gon-
dolkodású ember hibául fel nem róhatja, úgy azt sem
vehetjük tőle rossz néven, hogy erősen ragaszkodik a
közös hadsereghez, mint egységes intézményhez, a
melyben ő az egész monarchia fennmaradásának leg-
hatalmasabb biztosítékát látja.

Nem tagadom, mert magam is érzem, hogy van
kivánni valónk a hadsereg és honvédség *mostani* szel-

lemére, nyelvére és szervezetére nézve, de nemzeti aspirációnkat e részben is csak úgy valósíthatjuk meg, ha egész politikánkkal bebizonyítjuk, hogy azok nem válnak sem minekünk, sem a dynasztának, sem a monarchiának kárára. Legyen a mi politikánk minden tüneteiben hű visszatükrözője azon monarchikus, dynasztikus és alkotmányos szellemnek, mely még a vérszerződésben megszállotta a nemzetet s azóta száll ivadékról-ivadékra, erősödve mindinkább a *pragmatica sanctió*ban, az 1848-iki és az 1867-iki alkotmányban.

Azt is pletykálták és firkálták a serajevói beszéd ötletéből, hogy Albrecht főherceg magyarellenes és feje azon Bécsben lappangó reakciónak, mely a magyar alkotmány megsemmisítését és az abszolutizmus helyreállítását tűzte ki magának célul. Hogy vannak-e ily istentelen és esztelen összeesküvők Bécsben, nem tudom, de nem is hiszem; de hogy Albrecht főherceg állana az ilyeneknek az élére, — az ellen tiltakozik egész lénye, individualitása, jelleme és vallásossága. Éppen ellenkezőleg: ő, aki lovagiassága- és vallásosságánál fogva hosszú életén át soha adott szavát akár csekély, akár fontos dologban meg nem szegte, soha sem fogná helyeselni, hogy a magyar alkotmányt, melyre ő felsége megesküdtött, megbolygassák. Azt ráfogni pedig az öreg főhercegre, hogy magyarellenes, szinte hálátlanság és gyalázat. Számtalan nyilatkozatai és *tettei* éppen az ellenkező mellett szólnak. Hogy miként nyilatkozott többször honvédségünkéről, tehát tisztán magyar nemzeti intézményről, azt már megírtam «Király és Korona» c. munkámban. De van-e nagyobb szabású magyar nemzeti vállalat és intézet, melynek megalapításához s fenntartásához ez a «magyarellenesnek» rágalmazott főherceg hozzá ne járulna? Hát a budapesti V. ker. kir. katolikus főgymnasium, ez az oly szépen virágzó

magyar középiskola, kinek másnak köszönheti létesülését, ha nem Albrecht főhercegnek? Persze akkor is a magyarellenes érzület vesz rajta erőt, amikor magyar templomokra, magyar iskolákra, amikor szerencsétlen magyaroknak küldözgeti 100, 1000 és 10,000 frtjait! Ki a királyi család után az első egyike ott, ahol magyar ügy támogatására, magyar inség enyhítésére van szükség? Az a «magyarellenes» Albrecht főherceg! De hagyjuk most ezt immár; úgy is találkozunk ezeken a tereken még többször az ő «lucus-a-non-lucendo»-szerű magyarellenességével; éppen e percben kéznél levő adataimból még csak a következőket szeretném elmondani:

Szentkuthy Mihály agg színész, ki mint honvéd-főhadnagy végig küzdötte 1848—1849-iki szabadságharcunkat, véginségében Kolozsvártt a szegények házába került, de ezt a hajlékot szerette volna a budapesti honvédmenházzal fölcserélni. Folyamodott is többször fölvételért, de még választ sem kapott. Ekkor az a nem közönséges eszméje támadt, hogy elpanaszolja szorongatott helyzetét Albrecht főhercegnek és kéri az ő protekcióját, melynek révén a honvédmenházba bejutni remélt. A főherceg, aki éppen készült le Kolozsvárra, magával vitte a kérőlevelet, ott aztán magához hívatta az öreg honvédet, megbeszélte vele a dolgot és pillanatnyi szüksége fődözésére 50 frtot nyomván a markába, megígérte, hogy visszatérve a fővárosba, majd eljár ő a dolgában; és *Szentkuthy* néhány nap múlva már föl volt véve a honvédmenházba. (1883.)

1880-ban Albrecht főherceg Arcoban sétakocsizás alkalmával észrevett az úton egy fiataalt, ki a bécsi Theresianum növendékeinek egyenruháját viselte. Megállíttatá kocsiját, odainté az ifjút és kérdezé, hogy

minek hívják és mit csinál Arcoban? Mihelyt megtudá, hogy *Kecskeméthy* Aurélnak a fia és egészsége helyreállítása végett időzik Arcoban, maga mellé ülteté a hintóba, megkosztakoztatta, — mit ott tartózkodása alatt később is többször megtett, — és búcsúzáskor felszólítá a hálalkodó fiataalt, hogy bármire legyen szüksége, forduljon csak egész bátran és bizalommal ő hozzá. De hány ily nemes vonást tudnék elbeszélni Albrecht életéből, de nincsen helyem és időm. Hisz a nemzet színe-java s egészen túlnyomó többsége úgy is felháborodással utasítja vissza az agg főhercegről koronkint föl-fölmerülő meséket, «kamarillát», reakciót, magyarellenességet mázolgató agyrémekint.

Albrecht főherceg egyik leggazdagabb magyar földbirtokos levén, több helyen remek mintagazdaságot rendeztetett be, mely még Angliában is ritkítaná párját. Már 1875-ben felállított békési uradalmában nagyszerű vizemelő szivattyút, mely óránként egy millió köbláb vizet volt képes kimeríteni. Ez által több 100,000 hold legtermékenyebb földet adott át a földművelésnek, holott az azelőtt a Dráva áradásai folytán terméketlen és egészségtelen mocsárnál nem volt egyéb. Ekként hozzájárult a főherceg hazánk alaptökéjének gyarapításához is. —

Királyunk, ha már Albrecht főherceg személyében kitüntette leginkább a katonai érdemeket, úgy tisztelte és jutalmazta id. *Károlyi* István grófnál ennek 80-ik születés-napján legfőképpen az emberi nagyságot és a polgári erényeket.

Vessünk e nagy hazafi, e nagy emberbarát, e nagy katolikus hosszú életpályájára egy hosszú pillantást.

Id. gróf Károlyi István, a magyar arisztokratának ez a példányszerű mintaképe, aki annak minden erénye

és előnyével meg volt áldva, anélkül, hogy hibája- és hátrányába sinlődött volna, 1797. nov. 18-án születvén, azon évben, melynél elbeszélésemmel éppen tartok, 1877-ben, születésének 80. évfordulóját volt megüendő, vagyis, helyesebben, király és nemzet akarta azt országos ünneppe tenni. Külső fénytől s az általános öröm zajos nyilvánulásától azonban, sajnos! megfosztotta e ritka ünnepélyt a gróf öcscsének, Györgynek, nov. 10-én nyelvrák folytán bekövetkezett elhunyt, ami méltán csökkentette a jubileumra való készülődések hevét. György gróf néhány héttel halála előtt maga személyesen választotta volt ki koporsóját. Halálának hírére a tud. akadémia, a nemzeti kaszinó, a magyar biztosító társaság, a hazai takarékpénztár, a földhitelintézet, az írók és művészek körének helységein gyászlobogókat tűztek ki, melyek jelezték az elhunyt tevékenységének és jótékonyságának tágas körét. Az életben gyakorolt jótékonyt már 1852-ben készült végrendeletében is követte, melyben a pesti jótékony nőegylet számára 10.000 frtot, a vakok intézetének 20.000 frtot és a szegény-gyermek-kórház javára 10.000 frtot hagyományozott. Ezen összegeket a hagyaték letárgyalása után, 1879. máj. 10-én fizettette ki a család a nevezett intézeteknek a gróf halála napjától számított 4⁰/₁₀-os kamattal együtt.

Kortársa, barátja és hű tanítványa volt id. gr. Károlyi István halhatatlan druszájának, gr. Széchenyi Istvánnak, ki Magyarországot előbb magyarrá akarta tenni s nemzetét előbb művelté és gazdaggá, hogy aztán szabad lehessen. Ezért id. gr. Károlyi István mindazon közhasznú intézeteknél, melyek gr. Széchenyi kezdeményezése mellett, vagy korábban keletkeztek, beállott az alapítók sorába; így a magy tud. akadémiánál, melynek

www.libtool.com.cn

Id. gr. Károlyi István.

alapjához 40,000 frttal járult, a magyar gazdasági egyletnél, melynek sok időn át irányadó elnöke is volt, stb., stb. A bold. Fogarassy Mikály püspökkel egyetemben ő vetette meg a kath. irányú, tudományt kultiváló Szent-István-Társulatnak alapját is és elnöke volt annak még 80-ik születésnapján is. A szintén nemzeti missziót is végző Szent István-Társulat, az írók segélyegyesülete, melynek alapját 10,000 frttal létesítette, számos iskola és számos emberbaráti intézmény, valamint a páratlan szép és díszes főthi templom kettős tornyával és nagyszerű sírboltjával, mindezek hangosan fogják még az utókornak is hirdetni az ő hazafiságát és vallássóságát s ezeknek előmozdításában tanusított páratlan áldozatkészségét: művei örökre megőrzendik nevének dicsőségét.

Elhomályosulván 1848-ban gr. Széchenyi István nagy lelke, a döblingi tébolydában keresett mendék helyet és gyógyulást. Deák Ferenc Kehidán gondolkozott és imádkozott a szorongatott hazáért. Gr. Károlyi István annak igazaiért sikra szállott nem a király, hanem az országba jogtalanul betörő osztrák és orosz seregek és a fellázadt honáruló nemzetiségek pusztító hordái ellen.

Amikor sógora, gr. *Batthyány* Lajos, az első magyar ministeriumban átvette az elnökséget, ott találjuk gr. *Károlyi* Istvánt az ország első törvényhatóságának az élén, mint Pestmegye nádori helytartóját. De mihelyt annak hírére, hogy Jelacič betört az országba, és a fellázadt oláhok, rácok és szászok gyilkolnak és pusztítanak, az önvédelem vér- és pénzáldozatra szólítá fel a haza hű gyermekeit, gr. Károlyi az összes ezüstjét, többet hús mázsánál, azonnal letette a haza oltárára, maga pedig két fiával, Edével és Sándorral együtt, harcha szállott s magát annyira kitüntette, hogy vakmerősége a magyar honvédek közt közmondásossá vált.

Egymaga megalakított és saját költségén fölszerelt egy egész huszárezredet, a Károlyi-huszárezredet, s ennek élén, két hős fia ~~avdalan küzdött~~ végig az önvédelmi harcot. Ez leveretvén, gr. Károlyi Istvánt elfogták és a hirhedt «Neugebäudeban» börtönbe vetették. Ott várta szerencsétlen sógora, gr. Batthyány Lajos is, halálos ítéletét, melyet ezen végre is hajtottak 1849. okt. 6-án. Hogy ugyanez meg nem történt gr. Károlyi Istvánnal is, azt oly magasból jövő pártfogásnak köszönheté, mely elég hatalmas volt arra, hogy Haynauval a már kész halálosítélet helyett csak börtönfogsággal sujtó ítéletet irathasson alá. Abból is sikerült Károlynak 1851-ben 400,000 forintnyi váltságdíj árán szerencsésen kiszabadulnia.

El levén az abszolutizmus alatt a magyar ember elől zárva minden politikai tevékenység és közügyekkel való foglalkozásnak a tere, gr. Károlyi István egyházi és iskolai ügyek iránt buzgólkodott, irodalmat és művészetet pártfogolt, támogatta a magyar írókat és művészeket, kik közül sokan neki köszönhetik kiképeztetésüket és műveik kiadhatását, intézeteket és társulatokat alapított, úgy, hogy az összeg, melyet ezen időben közművelődési és jótékonyági célokra fordított, több százezret halad meg. Fóthi kastélyában pompás könyvtárát annyira gyarapította, hogy annak alig volt párja magánkönyvtárak között, és maga is szabad idejét a tudománynak szentelte.

Érdemei közül még kifelejtettem fölemlíteni azt, hogy a főváros közelében levő nagy területet, melyet neve után *István*-teleknek hívnak, a hazai gazdaszat előmozdítására ajándékozta és hogy a hazai lótenyésztés emelése céljából megalapította az 1000 frtot meghaladó Károlyi-díjat. Különben nem csoda, ha érdemeiből sokat

kifelejték, hisz azokról könyvet lehetne írni; legyen elég mondanom, hogy id. gr. Károlyi Istvánnak Istentől megáldott hosszú élete szakadatlan láncolatát képezte azon nemes tetteknek, melyekkel, mint az emberiség melegszívű barátja, az egyház hű gyermeke és a haza áldozatkész fia, nevét az elfelejtés ellen örökre biztosította.

Nem csoda tehát, hogy már hónapokkal 80. születésnapja előtt nagyban készülődtek ennek megünneplésére. A Szent-István-Társulat alapítója és elnöke képével emlékérmeket veretett s már megfogalmazták hozzá az üdvözlő- és hálairatot. A «Károlyi-huszárezred» meglevő tagjai testületileg akartak tisztelegni egykori orosz-lánszívű ezredesöknél; mindenki, legelől a királyi család, érdeklődött a ritka ünnepély iránt. Ekkor közbejött, amint mondám, az ősz főúr öccsének, György grófnak, a halála, mi ugyan meghiusította az ünnepség külső fényét, de annál inkább fokozta az agg hazafi iránt táplált érzelmek bensőségét.

Alighogy a királyi család értesült a gyászsesetről, azonnal részvétsürgönyt küldött gr. Károlyi Istvánhoz, mint a gyászoló család legidősebb fejéhez. De más valami is történt. Gr. Károlyi György holttestét Budapestről Nagy-Károlyba szállították, hogy ott a kaplonyi sírboltban örök nyugalomra helyezték. Éppen azon a napon, mikor számítás szerint e végtisztesség-adás megtörtént, a király Főth vidékén vadászott. Egyszerre csak elválik a vadásztársaságtól s paripáját a főthi kastély felé indítja. Ott megérkezvén s lováról leszállván, egyenesen az öccse elhunytán kesergő főúr lakosztályának tart, hozzá benyit és egy egész félórán át gyöngéden vigasztalja a gyászoló mágnást, ki könyes szemmel mond köszönetet a vigasztalás enyhítő balzsamáért, melyet a

magyarjai bánatában és örömében osztózó, végtelen jóságú király csöpögtetett szíve sajtó sebébe.

A királyi család különben is gödöllői tartózkodása alatt jó szomszédjának tekintette a grófi családot, melynek tagjaival nem ritkán együtt vadászott majd az egyik, majd a másik uradalom vadászterületén, s ilyenkor gyakran megfordult a híres főthi parkban is. Ennek emlékeül gr. Károlyi István kedveskedett volt a királyi párnak egy pompás albummal, mely Főthnek és környékének legszebb pontjait tartalmazta sikerült képekben. Ámde a király és királyné sem akartak adósai maradni a grófnak. Meglepték őt két olajfestményű gyönyörű képpel, mely most is díszíti a főthi «kis könyvtár» falát. Mindkettő a királyi párt ábrázolja a rókavadászok élén. Az egyik azt a pillanatot örökíti meg, amikor a király és királyné éppen átvágtatnak a főthi park vashídján; a háttérben a grófi kastély és a monumentális templom látható. A második kép gr. Károlyi káposztásmegyeri pusztáját ábrázolja, a fejedelmi párral, amint egy fölvert róka után nyargal. A kíséretében rá lehet ismerni gr. Andrassy Gyulára, br. Wenckheim Bélára és gr. Károlyi Pistára.

A királyi kegy nyilvánult abban is, hogy ő felsége id. gr. Károlyi Istvánt fölvette 1871-ben valóságos belső titkos tanácsosai közé. De még nagyobb kitüntetés várt reá a királyi család részéről 80-ik születésnapján, nov. 18-án, tehát éppen imádva tisztelt királynénk nevenapjának vigiliáján. Tekintettel gyászára és azon körülményre, hogy a grófi családnak több betege volt, kikért aggódott, Károlyi azon óhaját fejezte ki, hogy tisztelői szerencsekívánataikat csak írásban fejezzék ki. Ugy is történt. Csak *Haynald* Lajos érsek vitte meg neki személyesen a Szent-István-Társulat megbízásából

a tiszteletére veretett és képével díszített arany emlékérmét és a meleg hangú üdvözlő és hálafejezést. Ámde volt valaki, akire fennebbi óhajta nem vonatkozhatott, és kit a hazafias főúr éppen úgy, mint a hű alattvaló, még halálos ágyán is szívesen látott volna magánál: *a király.*

Együtt van a főúri család, vele Haynald és egykét mindennapos, meghitt vendég. Az érsek kondoleál is, vigasztal is, gratulál is. Az ősz főúr Isten iránti hálájában, testvére fölötti gyászában és őt jellemző szerénységében nem is sejtí, mekkora meglepetés és kitüntetés vár rá. A kastély u. n. «sárga» szalonjában vannak. *Kinyílik az ajtó. Belép a királyné, a király és Rudolf trónörökös.* Mindhárman kezét szorítanak a grófi párral s üdvözlí a bámuló társaságot. Ezután megszólal a király «Kedves Károlyi gróf!» mondja, míg jóságos tekintete szeretettel és tisztelettel nyugszik a meghatott öreg mágnás patriárchaszerű tisztes alakján. «A mai jelentős napon enyéimmal együtt személyesen kívántam üdvözölni azt, ki trónom és országom körül annyi bokrós érdem által örökíté meg nevét. Isten éltesse sokáig! Fogadja fejedelmi kegyem e csekély jelét!» és ezzel a fölséges úr sajátkezüleg tűzte a jubiláns mellére a Szent-István-rend nagykeresztjének magával hozott jelvényét. Így emelte Szent *István* utóda a Szent-István-Társulat alapító elnökét, id. gr. Károlyi *Istvánt* a Szent-István-rend nagy-keresztes lovagjává!

Királyi férjétől s urától most drága királynénk vevé át a szót. «Édes Károlyi gróf!» mondá az ő elbájoló mosolyával és szívíg ható hangján. «Szívemből örvendek, hogy nyolcvanadik születésnapján ily ifju szellemi és testi erőben üdvözölhetem. Isten éltesse

soká örömben, egészségben»! A királyné szeretetteljes szavai után a trónörökös üdvözölte az agg grófot, ki elérzékenyedve a királyi kegyempáratlan kitüntetésére és a fejedelmi család ezen leereszkedése folytán, alig talált szavakat hálás érzelmei tolmácsolására és meghatva csókolá meg a király és királynénak az övét szorongató kezeit.

A fölséges jelenet a kis társaság minden tagjának könyeket csalt a szemébe, és mindannyian áldották a félórai barátságos társalgás után távozó királyi családot.

Ez volt idősb. gr. Károlyi Istvánnak 80-ik születésnapjának fénypontja.

Az összes lapok dicsőítő cikkeiben ünnepelek 1877. nov. 18-án az ő erényeit és érdemeit. A legtöbbnek magasztalása e szavakba foglalható össze: «Előkelő ízlés, meleg honszeretet, szépnek és jónak kedvelése, emberbarátság, vallásos érzület, lovagiasság, alkotások ösztöne egyesültek benne, hogy életét áldásossá, emlékét halhatatlanná tegyék».

Jubileumát csak 4 évvel élte túl, elhunván 1881. jún. 12-én. Az első részvét-táviratot a királytól kapta a kesergő özvegy. E magyar nyelvű sürgöny így szólt: «Ama pótolhatatlan veszteség alkalmából, mely Nagyméltóságodat boldog emlékü férjének gyászos elhunnya által érte, fogadja magam és a királyné benső és őszinte részvétének nyilvánítását. Ferencz József.» De jött ugyanabban az órában két más sürgöny is, a királyi pár megbízásából; ezek már németek voltak. Az első magyar fordításban így hangzott: «Ő Felsége a király megbízott, hogy neked s családodnak legmagasabb részvétét fejezzem ki férjed elhunnya alkalmából. A boldogult mindenkinék kivívta tiszteletét érdemei és jelleme által. Ő Felsége átérzi fájdalmadat a szenvedett csapás miatt, mely

téged ért, s legkegyelmesebben osztozik abban. Orczy Béla.» A másik: «Ő Felsége a királyné, értesülve fájdalmas veszteségedről, általam biztosít benső részvétéről. Festetich Mari.»

Csak a királyi család és a nemzet óriási részvéte vigasztalhatta némileg a gyászoló özvegyet, ki csöndes halállal kimult férjét ennek kívánságához képest a főthi sírboltban adta át az örök nyugalomnak.

A boldogultat jellemzi két utolsó kívánsága is. Azt óhajtotta ugyanis, hogy a ravatalára ne tegyenek koszorúkat, hanem az azokra szánt pénzt inkább osszák ki a szegények között, mi testületek és egyesek részéről meg is történt. De egy koszorúnak még a mennyországban is örvendhetett a boldogult jeles főúr elköltözött lelke.

A temetés után mintegy három hónap múlva megint Magyarországon találjuk az uralkodó családját. Szeptember 25-én két négylovas hintó áll meg a főthi kastély előtt. Az elsőből kiszáll a királyné kedvenc leánykájával, *Mária Valériával*, a másikkól két legkedveltebb hölgye: *Festetich Mária* grófnő és *Ferenczy Ida*, magyar felolvasónője. Rövid ideig társalogván az özvegy grófnéval, ennek kalauzolója mellett a királyné leányával és kíséretével a sírboltba ment és a boldog emlékü gróf koporsójára a maga és a király nevében pompás koszorút helyezett, amely nemes ténye a jelenlevőket kettős kegyelet könyeire indítá. Ezután megvendégelte a grófnő rövid villás-reggelivel magas látogatóit, mire a királyné újból vigasztaló szavakat intézvén hozzá, elbúcsúzott.

A másik utolsó kívánsága a vallásos öreg grófnak ez volt. Egyik tisztje nagy összeget sikkasztván el, Sándor gróf, István fia, Nánára utazott a tett színhelyére,

és megtette a hűtelen ember ellen, kitűnően bűnössége, a följelentést és nem igen volt hajlandó annak a tetemes összeget elengedni. Ekkor id. gr. Károlyi István eszavakkal fordult fiához: «En már elengedtem, fiam! Öreg vagyok, szükségem van reá, hogy az égben jó cselekedetek legyenek javamra felírva.» Erre Sándor gróf a keresetet csakugyan vissza is vonta.* —

A királynénak még egy második látogatásáról is tudok, melyet az özvegy grófnénak, mint kedves szomszédjának, tenni akart. 1882. szeptember valamelyik napján átlovagolt a királyné Gödöllőről, de az őt a kastély előtt fogadó Sándor gróftól megtudván, hogy az özvegy grófnő hideglelésben fekvő beteg, nem akarta háborgatni, hanem a kastély előtt föl s alá sétálva beszélgetett barátságosan a gróffal, kitől aztán szívélyesen elbúcsúzva, felpattant lovára és visszavágtatott Gödöllőre. —

A Károlyiak, kiknek nagy nemzetsége, mint ezt *Kandra* Kabos forrástanulmányokon alapuló monografiájában kimutatta, a magyar nemzettel egy időben ünnepelheti meg történelmileg bebizonyítható fennállásának millenniáris jubileumát, — jobbadán a bold. id. gr. Károlyi István nemes példáján indulva, hazafias és vallásos buzgalommal művelik azon mezőket, ahonnan a menyei Gazda 1881. június 12-én elszólította egyik legfáradhatatlanabb és leghűségesebb munkását.

Csak keveset említek itt föl azon korból, melyet leginkább akarok itt felkarolni.

Id. gr. Károlyi István menyének, fia Sándor feleségének, szül. *Kornis* Clarisse grófnőnek, nemes lelké-

* Aki különben bővebbet akar tudni id. gróf Károlyi Istvánról, olvassa el azon remek emlékbeszédet, melyet fölötte az akadémiában tartott Ipolyi Arnold püspök 1883. május 20-án.

ben az az emberbaráti eszme fogamzott meg, hogy alapítsanak az «Istvántelken» *gyermekmenhelyet*. Dícsőült apósa halála után egy évre ott látjuk már a jótékony úrnőt www.libpulo.palota körül forgolódni, mely fölött ő személyesen vitte a felügyeletet és az ellenőrzés tisztjét s melynek költségeit is javarészből ő viselte. — Így keletkezett a fővárosban az első gyermekmenhely.

Férjének, gr. *Károlyi Sándornak* pedig nevét, mint a Szent-István-Társulat elnökének nevét, olvasom azon díszokmányon, melylyel bold. Simor János biboros hercegprimás eme társulat tudományos és irodalmi osztályának tagjává választásomat 1887. jún. 6-án megerősíti.

Az ifjabb *Károlyi István* grófról az 1872-beli lapokban ezt lehetett olvasni: Megbokrosodván Nagy-Károlyban lovai, oly szerencsétlenül ugrott ki az elragadott kocsiból, hogy lábát három helyen eltörte. E szerencsétlenség hírére rögtön érkezett br. *Nopcsa* főudvarmestertől sürgöny, mely a *király és királyné* részvétét tolmácsolta. Érkezett ezenkívül az ország minden részéből annyi részvét-távirat a népszerű főúrhoz, hogy környezete alig győzte a köszönő válaszok elküldését. Csak az önfeláldozó grófné ápoló kezének volt köszönhető az orvosi tudomány mellett, hogy a veszedelmes lábtörés nem végződött katasztrófával. De alighogy az iszonyú fájdalmak kissé kezdettek csillapulni, az ágyhoz bilineselt hazafias gróf sajátkezűleg írt leveleket intézett a hason célokért hevülő honfiakhoz, hogy a *Petőfi-szobor-alap* még hiányzó részét összegyűjtse, mi neki nemsokára sikerült is.

Egy másik Károlynak, gr. *Károlyi Alajosnak*, a volt londoni nagykövetnek, köszöni a felvidék, de külö-

nösen Stomfa községe javarészből magyarosodását. Stomfán is, tótmegyeri uradalmaiban is az 1882—84. években mintaszerű fi- és leányiskolát állított és tartott fenn, melyek a magyar nyelvnek és haladásnak valóságos templomai. De van a családnak Csongrádmegyében is, Mágocsra, nagy kiterjedésű birtoka 8 cselédfaluvval. Gr. Károlyi Alajos bőkezűsége mindegyikben gyönyörű iskolát teremtett s abba jól díjazott tanítókat állított, a cselédség számára pedig éppen szemben a lakó-kastélynál 60,000 frton csinos stílszerű templomot építtetett.

Gróf Károlyi Gyuláról, mint a «Magyar Vörös-Kereszt-Egylet» szervezőjéről és első elnökéről már szoltam. —

Ilyenek a Károlyiak! Alig hiszem, hogy elbeszélésem fonalán ne találkoznom még közülök egyikkel vagy másikkal. —

Az utolsó jubileum 1877-ben *Barabás* Miklós (szül. Markosfalván 1810. febr. 22-én) jeles veterán festő-művészünknek volt félszázados jubileuma, melyet dec. 5-én ült meg, nagyszzerűen ünnepeltetve műpártolók és művésztársai által. Barabás annak idején lefestette a király ő felségét és az uralkodó család csaknem minden tagját. Legfőbb érdeme azonban az, hogy az ő keze alól került ki Magyarország egyik büszkesége, *Munkácsy* Mihály. —

Az orosz-török háború a feltámadásnak egy halvány fénysugarát lövellé a vértanú lengyel nemzet sötét bánatlakta lelkébe. Valahányszor az agyon sanyargatott lengyelek az orosz rabigát le akarták rázni a nyakukról, mint utólszor 1863-ban, mindannyiszor a fölkelők vérébe fulasztá az orosz ellenség túlereje a lázadás lángját. Amaz említett reménysugar is sértette a zsarnokság szemét. Ha már béke idején is az orosz

Lengyelország helyőrsége akkora, mint sehol a világon hason nagyságú területé, úgy már 1876-ban annyira megrakták katonasággal ezt a szerencsétlen országot, hogy szinte minden lengyel emberre jutott volna belőle két muszka. Még templomában sem volt szabad, — *most* még kevésbé szabad —, a katolikus lengyel népnek lelke sugallata szerint és a megszokott régi módon imádkoznia. Így benne volt már ősidők óta a lengyel litániában ez a fohász: «Mária, Lengyelország királynéja! Könyörögj érettünk!» 1877-ben ezt az orosz zsarnokság eltiltotta és az e gaz tilalmat áthágó katolikus lengyel papokat, kik a nemzeti lét legkitartóbb és legutólsó martírjai voltak, tömegesen hurcolta a szibériai ölömbányákba.

Mi ugyan Mária országában még nem jutottunk odáig, hogy megtiltsák nekünk a «Mária, Magyarország Védasszonya, könyörögj érettünk»-féle fohászkodást, de a mikor már a titkos erők által felbujtott csöcselék az ország galamblelkű, arany szívű agg biboros főpapját aljas szidalmakkal illetni, botokkal fenyegetni, az országnak születésre is, szívre is legnemesebb, legelőkelőbb hölgyeit lóganéjjal, rothadt citrommal és záptojással megdobálni merészkedik, oly nevekét ordítva utánuk, miknek hallatára a legutolsó becsületes mosogató szolgáló-leánynak is szégyenpiir borítja el az arcát: no akkor már csakugyan közeledünk a boldog orosz állapotokhoz! —

Királyunk születése napját 1877-ben elég komoly hangulatban töltötte: csak népei boldogságáért dobogó szíve féltette népei békéjét. S ezen aggodalma sokáig tartott. Még is elmosolyodik, mikor nemsokára születésnapja után *Pápay* István, kabinet-irodájának hosszú éveken át hűséges és kitűnő magyar vezetője, fontos

államügyek előadása után avval hozakodik elő, hogy valaki esedezik, miszerint ő felsége a keresztatyai keresztény tisztet elfogadni méltóztatnék.

www.libtool.com.cn

Megtörtént való dolog.

Született ugyanis 1877. aug. 18-án, éppen tehát a király születése napján, Budapesten egy szabónak egy ép, egészséges fiacskája, kiről az anyja, mint mindegyik anyja a magáéről, azt mondta, hogy szép, mint egy angyal.

Tudva van, hogy a szabókat bátorság dolgában még Oroszlánszívű Richárd sem múlta felül. Nem csodálkozhatunk tehát, hogy a mi vitéz «Schneiderleinunknak» az a vakmerő gondolata támadt, hogy fia keresztapjának magát ő felségét válassza; hisz ez is ugyanaz nap született. Meg is tette. S ime beteljesedett rajta is ezen latin közmondás: «fortes fortuna iuvat;» mert a király a keresztapaságot elvállalta s magánpénztárából megfelelő összeget juttatott a keresztelési kiadások fődözésére. —

«De mortuis nihil nisi *bene*,» — mondja az egyik; «de mortuis nihil nisi *vere*,» — mondja a másik. Melyiknek van igaza? Ha minden cél nélkül, vagy csak a hátramaradottak vigasztalására beszélek az elhunytakról, ezeknek csak jó tulajdonságait és cselekedeteit emelem ki; hisz különben is szívesebben beszélgetünk a jóról, mint a rosszról. De ha kényszerítő erkölcsi ok forog fenn, akkor bizony meg kell ám mondani az igazat, akár jó ez, akár rossz, holtakról és élőkről egyaránt. Amit mondunk, az legyen meggyőződésünk szerint mindig igaz; de az igazat nem szükséges mindig megmondani; e részben is a legbiztosabb útmutatást nyújtja a keresztény erkölcsstan.

Mindezt azért bocsátom előre, mert egy oly ember kimultáról emlékezem itten meg, kiről rosszat is kell írnom.

1848—9-ben az ellenséges táborból négy bárónak volt a neve a legismertebb Erdélyben: Báró Puchner, báró Heydte, báró Wardenner és báró Urban. Most csak erről az utolsóról szólok. Kis gyermek voltam akkor, s már is jól tudtam énekelni egy nótát, mely így kezdődött: «Három alma meg egy fél, Ugy fut Urban mint a szél». Futott is ám, de nemcsak ő, hanem mind a négy báró, míg az országba betörő muszka meg nem állította őket. Urbanra mint olyanra emlékszem, ki különösen rokonszenvezett a fellázadt gyilkoló, pusztító, gyujtogató oláh bandákkal. Később Olaszországba került, hol ügyesen szervezte a guerillát vagy kis-háborút Giuseppe Garibaldi és önkéntesei ellen. Utóljára Brűnnben élt br. Urban, hol adósságba merülve, pénzzavarában agyonlőtte magát (1877. jan.). Rossz cselekedeteinek nem a legkisebbike volt öngyilkossága. —

A Párizsban rendezett világkiállítást csak ezért érin-tem, mert ott több magyar kiállító között egy kolozsvári iparos is, név szerint Veres Dániel, kitüntette magát 1878-ban. Veres ugyanis olyan saját találmányú zárat állított ki, melyet maga báró Wertheim, a nevérol neve-zett pénzszekrény feltalálója, a legkitűnőbbnek nyilvánított ki, ami e nemben eddig létezett és feltaláltatott. E zárnak sajátossága és előnye az akkori tudósítások szerint abban állott, hogy a Wertheim-féle legjobb két zárnak előnyeit magában egyesítette. Ezt maga br. Wertheim a legkiválóbb haladásnak nevezte e téren. —

Nem mulaszthatom el itt br. Hirschnek felemlíteni nemes bőkezűségét. 1878-ban honfiusíttatván magát az osztrák-magyar birodalomban, a báró 100,000 frtot tett

le egyenlő részekben a két állam számára azon célra, hogy e pénzen a *párizsi kiállításon* iparcikkeket vásároljanak az iparmúzeumok részére. —

Veresnek ama diadala az ipar terén eszembe juttat itt másokat is, kik az alkotmány helyreállítása óta más téren is dicsőséget szereztek a magyar névnek a külföldön. Nem értem én itt a magyar tudományosság és művészet korifeusait, kik mindenütt, ahol megfordultak, fényt árasztottak a magyar névre; örölkük máskor szólok. Itt csak az új nemzedék fölött tartok rövid szemlét, mely alig lépett azon ösvényre, mely hosszas és fáradságos úton dicsőséghez és hírnévhez vezet.

Magammal kezdem. No, no, el ne szörnyűködjek senki szerénységesen! Csak azt akarom mondani, hogy én még abba a helyzetbe sem jutottam, hogy amaz ösvény elejének megközelítését megpróbáljam. «Öcsém», mondá olykor hozzám gr. *Dessewffy* Károly, ki 1848-ig nálunk huszároskodott a Székelyföldön, és kinél sokáig laktam gimnázista koromban N.-Szebenben —, «neked a keleti akadémiába kell menned; nagy talentumod van a nyelvekre. Még konzul leszel valahol Törökországban, és küldesz nekem onnan jó török dohányt és Matildnak», — ez volt a grófnak egyetlen gyermeke, egy kis bájos szöke leányka —, «jó illatú «echt» rózsaoлагat». S valahányszor alkalom volt rá, ezt a tanácsot mindig ismételte, úgy annyira, hogy csakugyan elhatároztam, hogy *diplomáta* lesz belőlem, de nem ám csak valami szimpla konzul, hanem legalább is szentpétervári vagy párizsi nagykövet.

A keleti akadémiába való fölvételi vizsgálatra bocsátásért folyamodtam. Bocsátottak. Ez volt minden, amit elérhettem, ámbár sok hatalmas pártfogóm volt, köztük két *Liechtenstein* herceg, Frigyes és Rudolf; ez

utóbbi akkor éppen a külügyi ministeriumban volt követ-ségi tanácsos. Hiába! a hatvanas évek kezdetén megint dermesztő szelek kezdettek fújni Magyarországra, és gr. Rechberg, az akkori külügyminister, ez a kis emberke, a világ minden kincseért be nem engedett volna a jakoberhofi szentélybe — a keleti akadémiába — egy szál magyart sem. Bejutott helyettem egyik tanuló-társam, kinek az volt a szerencséje, hogy atyja a Bach-korszak alatt *Horvátországból* szakadt Erdélybe s itt aztán jó szolgálatokat tett az akkori rezsimnek. Ha csak 6 percig lehettem volna cseh vagy horvát, — eddig tartott audienciám a hatalmas kis grófnál —, most bizonyára párizsi vagy szentpétervári «ambassadeur d'Autriche et Hongrie» vagyok. Vajjon?

1867 után kezdettek lassankint a magyar fiatalok előtt is megnyílni a keleti akadémia kapui. S az oda bejutottak már 1875-ben dícsőséget hoztak a magyar névre. Megtartatván a tanév végén a záró-vizsgálatok, *a 4 legkitünőbb növendék között 3 magyar volt*: Hideg-kúti *Steinbach* Győző, gr. *Wass* Ármin és br. *Augusz* Antal.

A reá következő évben, 1876-ban, meg *Kanyurszky* György kalocsa-főegyházmegyei fiatal áldozár nyeri el Bécsben az 1417 frtnyi Lackenbacher-féle pályadíjat a Pentateuchusból vett 25 versnek legsikerültebb fordításával arab nyelvre.

Elnyerték továbbá fiatal magyar művészek Bécsben az ottani képzőművészeti akadémia tanári kara által oda-ítelt kitüntetések oroszánrészét 1878-ban. Látszik, hogy ezek a derék fiatalok nem azért időztek Bécsben, hogy Bacchusnak vagy Gambrinusnak orgiákkal áldozzanak, hanem hogy a szelid múzsáknak álljanak nemes szol-gálatába. Ide írom legalább neveiket. A kitüntetettek

ezek voltak: *Csebray* Imre sátoralja-újhelyi, *Deutsch* Kálmán bácsi, *Hirsch* Adolf, *Mihaler* Lajos és *Aigner* Elek temesvári, *Hofhauser* Antal és *Pec* Samu budapesti és *Grünanger* Frigyes segesvári jeles ifjaink. Éppen úgy részesültek a legkiválóbb kitüntetésekben a bécsi, zürichi és stuttgarti főiskolákat látogató magyar ifjak is, és Münchenben nemcsak a műegyetem magyar hallgatói tettek ki magukért, hanem az ottani művészeti akadémia építészeti és festészeti szakosztályának magyar növendékei is. Így pl. e pályakérdést: «Mi jelentősége van az oszlopnak mint épületrésznek az ó- és újkor «építészetében?» — legjobban dolgozta ki két magyar: *Horváth* Károly és *Quittner* Zsigmond. A tanári kar a kitűzött *egy* első díj helyett, külön-külön egy-egy első díjat szavazott meg e derék honfitársaink részére; a festészeti akadémia kiállításán pedig megint négy magyar festőnövendék nyerte el az első díjakat, kitüntető érmeket, u. m.: *Baditz* Ottó és *Gyárfás* Jenő festménnyel, *Peske* Geyza és *Vágó* Pál rajzzal. S így volt ez 1880-ban is a müncheni művészakadémián. E jeles intézetben megfordult a mondott évben mintegy 300 növendék a világ szinte minden országából, köztük volt a tanév berekesztése és a díjak kiosztásakor 15 magyar; ezek közül 5 nyerte el a kitüntető érmet, — ami, ha tekintjük a más nemzetheliek nagy számarányát s a kiosztandó érme csekély számát, igen kedvező világot vetett a mi fiatalaink tehetségére és komoly törekvésére. S a százok hazudozásai által megtévesztett és félrevezetett müncheni lapok mégis azt híresztelték rólunk, hogy «bildungsunfähig» — kiművelésre képtelen — barbárok vagyunk!

Hogy a magyar zenét a külföldön — még Amerikában is — a mi *cigányaink*, ezek a született muzsika-

művészeink, mind tágasabb körben megismertették és megkedveltették és ezt most isticzik, köztudomásu dolog. 1878-ban a coburgi uralkodó herceg szerződtette udvarához Sághy Balog Berta zenekarát, mely nagy diadalokat aratott. Egy ízben, eljátszván a cigányok az udvari ebéd alkalmával a Rákóczy-indulót, ez annyira elragadta a hercegnét, hogy saját maga poharát megtöltvén borral, oda nyújtá a primásnak e szavakkal: «Üritse ezt ki, karmester úr, az én egészségemre!»

Még lovaink is, első sorban *Blaskovics* Ernő «Kincsem» nevű híres lova; bizonytságot tettek, rendesen győzvén a futtatásokon, hogy hazánkban a lótenyésztés inkább virágzik, mint másutt. A «Kincsem» 1878-ban még Angliában is, a nemes lovak s jeles lovászok eme kiváló otthonában, legyőzte 3 kitűnő versenytársát. —

Mielőtt beléfogok Szeged veszedelmének elmondásába és befejezem az 1878-beli események elbeszélését, belépek, mint minden esztendő végén, a halál régiójába — legalább képzeletben; hisz hogy a valóságban is előbb-utóbb mindnyájan átlépjük annak borzongós határát, oly igazság, melyet a még nagyobb igazságnak, az Isten létének, tagadói is készséggel elismernek. Mintha az, ki képzeletben gyakran bejárja a halál birodalmát, egykor nem érezné magát egész idegennek abban, hogyha majd maga is oda jut.

Hátha azon sok között, kiket már oda kísértem, ott várnak reám halálomkor *Károlyi* Gyula grófné, *Ferenc Károly* főherceg és *Horváth* Mihály, kiket most vagyok elkísérendő oda?! Hisz a halál birodalma a legtökéletesebb egyenlőség szabad köztársasága, ott megszűnik minden különbség az emberek között. Minden? Még sem! A jó és rossz közötti különbség megvan ott is, vagy helyesebben, csak ott van meg teljesen

www.libtool.com.cn

Ferenc Károly főherceg.

és igazán. Erre tanít vallásom, vallja ezt eszem, érzi ezt szívem. Mikor a szenvedett igazságtalanság fájdalma néha könyeket csal ki szememből az álmatlan éjszakák rémes csöndjében, ezt irták és írják fel arcomra az ezen lepergő könyek. S már most esedezem az én Istenemhez, hogy legyen elnéző, kegyelmes birám, mikor az én bűnös lelkemen állapítja majd meg a jó és rossz közötti különbséget és, szelidítvén végtelen jósága igazságos szigora látásának élet, sorozzon engem is azok közé, kikben egy szemernyivel több volt a jó, mint a rossz.

1878. febr. elején kiragadta szerető férje karjaiból és szeretett rokonai köréből a halál gr. *Károlyi Gyulánét*, szül. Károlyi Georgina grófnőt. Férjén és számos szerettein kívül megsírátták e nemes lelkű hölgyet a szegények, árvák és özvegyek, kiknek jótevő anyala volt életében. E könyek irták meg útlevelét a nagy útra és utazása céljául nem írhattak mást, mint: «Menyország.» Sokáig kesergett érte férje, ki enyhülést keresett és lelt leginkább a magyar Vörös-Kereszt-Egylet ügyei körül kifejtett fáradhatlan buzgólkodásban, míg negyedfél évi gyász után oltárhoz vezette *Pálffy* Geraldine grófnőt, néhai gr. Pálffy Pál és özvegye, szül. Károlyi Geraldine grófnőnek, boldogult első nejéhez lelki nemességben és szívbeli jóságban hasonló bájos leányát, ki fájdalom! özvegységre jutott, áldott férje ugyanannak a gyógyíthatatlan betegségnek esvén áldozatul, amiben bold. atyja, gr. Károlyi György, halt volt el. —

Bizony, bizony nagyon is igaza van Horatiusnak, amikor mondja: «*Pallida Mors aequo pulsat pede pauperum tabernas Regumque turres.*» *) Bekopogtatott

*) A sápadt halál egyenlően zörget a szegények kunyhóin és a királyok palotáin.

a minden élőlénynek ellenállhatatlan ellensége még a legjobb király és legjobb fiú fényes palotájába is: előbb 1872. május 28-án, királyunk anyját, *Zsófia* főhercegnőt, most, 1878. március 18-án, *atyját, Ferenc Károly* főherceget, ragadta ki az élők sorából a kérlelhetlen halál.

Ferenc Károly, aki mint I. Ferenc király második fia, 1802. dec. 7-én született, lemondott bátyja, V. Ferdinánd király visszalépése után trónöröklési jogáról 1848. dec. 2-án elsőszülött fia, *Ferencz József* javára, ki azóta mint osztrák császár és 1867. június 8-tól kezdve mint Magyarország megkoronázott *Apostoli Királya* dicsőségesen uralkodik.

A szegény boldogult főhercegnek meg kellett élni másodszülött fiának, Miksa mexicói császárnak, végzetes, de hősi halálát; gyalázatos árulás áldozataként hullott el a fejedelmi sarj a gaz Juarez parancsára a lázadók golyóitól 1867. jún. 19-én.

Főjellemvonása a 76 éves korában elhunyt Ferenc Károly főhercegnek a vallásosság és a bőkezűség volt. Minden áldott nap szent misét hallgatott és minden évben elzarándokolt Mária-Zellbe a Boldogságos Szűz kegyképéhez. Jótékonyságát nemcsak Bécsben és Ischlben, — mely utóbbi helyen többnyire nyaralni szokott volt —, s általában Ausztriában ismerték, elnevezvén őt ottan «a szegények atyjának», hanem nálunk is, ahonnan nem jutott el hozzá egy segélykérés is, a nélkül, hogy kedvező elintézetést ne nyert volna. Ischl magyar fürdővendégei nagyon tisztelték, mert gyakran barátságos beszélgetésbe bocsátkozott velök s mindig ismételte, hogy ő nagyon szereti a magyarokat, miért is sokszor e szavakkal bucsúzott el a megszólított magyar vendégektől: «Éljen a magyar!»

Nem lehet tehát csodálkozni, hogy Magyarországon is mélyen meggyászolták az ősz főherceget és királyi fiához mindenünnen intéztek hódolatteljes részvétfölkirátokat, mikre a király a következő kéziratban válaszolt: «Kedves Tisza! Midőn a Mindenhatónak tetszett szeretett atyámat magához szólítani, Én és Családom a legmélyebb gyászba jutottunk.

Ezen fájdalomteljes órákban a Gondviselés akaratában való megnyugvás mellett nem csekély vigaszt nyújt minden oldalról a legbensőbb részvét oly sokféle nyilvánítását, az általános gyászra annyira méltó boldogultért oly őszinte bánatot tapasztalhatni.

Megszokva örömet és fájdalmat szeretett népeimmel mindenha együttérezni, másnemű érzelmeket nem is várhattam ugyan; mindazonáltal mély fájdalomnak minden oldalról nyilvánult e hű visszhangja ezen pillanatban is különös megindulással tölt el. Bensőm sugallatát követem tehát, midőn monárchiam összes népességének Háza iránt ujjlag tanusított e hű ragaszkodása, e meleg részvéteért legszívesebb köszönetet mondok, — utasítván önt, hogy ezt köztudomásra hozza. Kelt Bécsben, 1878. évi márc. 13-án. Ferencz József».

Ferenc Károly nagyon szerette az egyszerűséget ételben s italban, ruházatban s egész külső megjelenésében. Ritkán öltött fényes katonatiszti egyenruhát, rendesen sötét polgári, szeretett neje halála után pedig folyton gyászöltözetet hordott. De volt két fényűzési cikke is: hintaja és vasúti kocsija. Tudta, hogy a házi szabály szerint pótlékfizetést kap a cselédség, valahányszor ama díszes hintóba hat hófehér lovát fogatja; ezért amikor csak lehetett, mindig ezt a fogatot használta, kivált sétakocsizásra a bécsi práterben, úgyhogy

már tudták a bécsiek, ismervén a fogatot, hogy a «szegények apja» ül a hintóban, és tiszteletteljesen üdvözölték.

Egy téli napon már a práter fősétaútja kezdetén leszállván hintajáról, gyalog sétált a galambösz hajú és bajuszú főherceg egy fiatalabb úrral, távolról kísérve egy inas által. Hirtelen közeledik hozzá egy körülbelül 10 éves leányka s feléje nyújtja kérésleg a hidegtől elszederjesedett kezecskéjét. Ferenc Károly egy halk szavára fiatalabb kísérője nagyobb pénzajándékot nyom a szegény gyermeknek a fagytól félig megdermedt kezébe, mire ez örvendezve szalad az út túlsó szélén álló atyjához s oda adja neki a kapott pénzt. De csakhamar ott-termett a lakáj is, ki kemény hangon kezdte dorgálni őket, hogy miért merték az uralkodó-család tagjait megkoldulni. Hamar oda siet a rend őre is és készül bekisérni a szegény apát és gyermekét, ki sírni kezd. A főherceg áticsap az úton s megszólal a rendőr mögött: «Ne bántsa ezeket a szegény embereket! Én akarom! Önök pedig menjenek békességben haza. Holnap délelőtt 11 órakor», tévé hozzá a koldus-apához fordulva, «jőjjön el hozzám. Én Ferenc Károly főherceg vagyok». S más nap véget vetett a könyörületes szívű főherceg az öreg ember nyomorának, melybe az önhibáján kívül jutott volt.

Egy más alkalommal magát a főherceget kísérte be szinte egy várpalotai rendőr vagy «burgzsandár».

1875. május havában sétálgatott az öreg főherceg a schönbrunni parkban, melyet az uralkodócsalád tudvalevőleg megnyitott az üdülést kereső nagyközönségnek is. A főherceg sétaközben leszakított egy rózsát és evvel tovább ment. Egyszerre csak kemény kéz fogását érzi a vállán és ezt a nyers hangon mondott

figyelmeztetést hallja: «Hé uram, hallja-e? Itt a virágot leszakítani nem szabad! Hát nem olvasta amott a táblát?» Lassan hátrafordul és kit lát? Egy fiatal palotacsendőrt sötét, szigorú tekintettel. Mosolyogva mondá ennek: «Bocsánat, többé nem fogom tenni». «No most az egyszer még elnézem, de vigyázzon ám, nehogy valamiképpen másodszor is megtegye!» A főherceg tovább ment és, megfélekezvén a tilalomról, ismét csak szakított egy virágot. Gyors léptekkel, sarkantyúit haragosan pengetve sietett utána a burgzsandár. «Hát így tartja ön adott szavát?!» förmed rá, «no megálljon, majd megtanítják magát virágot szakgatni! Ön azonnal velem jön!» Ellenállás és szó nélkül követé a főherceg a virágörző csendőrt. A palota kapuja előtt azonban megállt. «Tovább nem megyek önnel, kedves barátom,» mondá itt a csendőrnek. «Micsoda? nem jön? Ezt csakugyan szeretném ám látni! Ön e pillanatban velem jön az őrtanyára! különben»

A hangos szóváltást meghallván, közeledik e percben egy másik csendő, egy régibb szolga. Egy gyors, kissé gyöngédtelen oldalba-döfés s néhány a fülébe sűgött szó az odasietett öregebb várzsandár részéről ennek túlbuzgó bajtársát holthelványyá változtatta. E közben a főherceg a lepcső felé és ezen lakosztályába ment, míg a szegény kertőr leforrázva és leverten vánszorgott az őrtanyára, hogy jelentést tegyen, szentül meg lévén győződve, hogy a legcsekélyebb büntetés, ami őt érheti, az elbocsátás lesz. De alighogy oda érkezett, egy inas Ferenc Károly főherceghez hívá. Az öreg főherceg mosolyogva közeledik a nehéz szívvél belépett s a legnagyobb zavarban meghunyászkodva előtte álló cerberushoz. «Ön», ugymond, «kötelességét teljesítette: vegye ezt elismerésem jeléül», s itt a

főherceg 25 ujadósúj ezüst forintot nyomott a markába ; «de jövőben önnek várpalotai csendőrlétére ügyekeznie kell, hogy császára és királya atyját megismerje».

Másodiklukszustárgya Ferenc Károlynak azon pompás vasúti kocsi volt, melylyel királyunk gyermeki kegyelete lepte meg 1877 nyarán szeretett édesapját. Észrevette ugyanis ő felsége, hogy a rendes udvari vagonok nem nyújtják ősz atyjának azt a kényelmet, melyre hajlott korának immár szüksége volna; ezért az ő kifogyhatatlan gyermeki szeretetének találékonyságával maga tervezett és már bold. szárnysegéde, br. Mondel által megrendeltetett a simmeringi kocsigyárban egy, minden képzelhető kényelemmel, fényüzéssel s a legkitünőbb rendszerű fűtéssel pazarul fölszerelt és ellátott pompás vasúti kocsit. Fia ezen gyönyörű ajándékát Ischlben szemlélte meg legelőször az öreg főherceg és nagyon megörült annak, de leginkább azért, mert az ő édes jó fia kedveskedett avval neki. Fájdalom! Meg volt írva az isteni végzések könyvében, hogy nem sokáig használhatja az agg főherceg fia gyöngéd figyelmének ezt az értékes zálogát: alig félévvel rá elszólítja őt Isten az élők sorából azon boldog helyre, hol reá már várakozott nagy ősei legjobbjainak gyülekezete, — az egek országába. —

Gyászt öltött a magyar génusz s lefordította földnek világító szövétnekét Klió, a történetírás múzsája, mély bánata jeléül: *Horváth Mihály*, a legjobb hazafiak egyike, a magyar Klió legavatottabb, fenkölt szellemű papja, megszűnt élni! Idegen földön, Karlsbadban, hűnyt el a legtermékenyebb és legnagyobb magyar történetíró szélhűdés következtében.

Horváth Mihály életpályája ismeretesebb minden művelt magyareMBER előtt, semhogy azt itt el kellene beszélnem; azért abból csak a legeslegfontosabb momen-

tumokat emelem ki, csak azért, hogy az olvasóban fölfrissítem a lelkes honfi és nagy tudós emlékezetét.

A papi pálya az egyedüli, amelyen az alacsony származású és szegénysorsú fiatal is, minden protekció nélkül, egyedül erkölcsi és tudományos értékére támaszkodva, az ezen értéknek megfelelő magas állásba juthat. E pályán rendesen oly tényezők határoznak, kik maguk is az erkölcsi tökélyt, az ettől elválaszthatatlan vallásosságot és a tudományt becsülik legtöbbre. Evvel azonban nem akarom állítani, hogy a hierarchiában sohasem történik meg az az eset, hogy a valódi érdem háttérbe szorul, és néhol magas állásokat a tolakodó protekció, előkelő származás vagy véletlen szerencse nem egészen alkalmasokkal töltet be. Mindamellett áll, hogy még a katonai pályán sem érvényesítheti magát az igazi érdem olyannyira, mint a papin.

Az alacsony származású Horváth Mihály is egyszerű káplánból hatvani prépost és később csanádi püspök lett. Horváth azonban nem a papi pályán gyűjtötte igazi babérjait: a hierarchiában elfoglalt állása neki inkább csak reális alapul szolgált, melyen, — kivált az 1867. kiegyezés után —, anyagi gondoktól menten a buvárkodásnak és a tudománynak élhetett.

Eltekintve kisebb munkáitól, ki ne ismerné az ő «Magyarok történetét», mely az ő javító és bővítő keze alatt nyolc vastag kötetbe nőtt ki magát, — a legnagyobb magyar történelmi mű? S melyik művelt magyar ne olvasta volna annak kiegészítését, a „Huszonöt év“ és a «Szabadságharc» történetét, és ki ne lelkesedett volna, azokat olvasva? Hisz hallottuk annak idején, hogy maga áldott jó királynénk együtt sírt és zokogott a püspök-történetíróval, mikor ez előtte felolvasott és

magyarázott egyes részeket vérrel és dicsőséggel tele írt gyönyörű művéből.

Horváth Mihály is átélte a debreceni napokat, sőt elvállalta a kultusz- és közoktatásügyi ministeri tárcát Kossuth Lajos ministeriumában, ő is külföldre menekült a világosi fegyverletétel után, ő is ette a számkivetés keserű kenyerét, de sietett, repült haza, hogy megcsókolhassa e hon szent porát és térdet-fejet hajthasson a koronás király szentséges személye előtt.

S ennek az embernek, ki oly kimondhatatlanul szerette a hazát, hogy a haza történetét nem tudta megírni hideg objektivitással, — ennek az embernek idegen földön kellett meghalnia! Idegen földön kellett megszűnnie azon szív dobogásának, mely csak szülőföldjeért, a magyar földért, dobogott, s idegen földön kellett megmerevedni azon kéznek, mely a haza legfényesebb korszakainak történetét oly megkapóan írta meg az utókor számára! S ó én háládatlan! még azt sem tudom, hogy ama szív, ama kéz porladozva a haza porával vegyül-e? De majd megtudom! (L. Sz. S.: Horváth M. kisebb tört. munkáinak ösmertetése. Bpesti Közlöny, 1868. I. Fraknói Vilmos: Emlékbeszéd Horváth Mihály fölött, 1879. Salamon Fer.: Horváth M. fölötti emlékbeszéd. Akad. Évk. 1880.)

A szegedi katasztrófa.

Ki írhatta volna úgy meg a szegedi katasztrófát, mint a világosi katasztrófának 1878. aug. havában oly hirtelen elhunyt írója? S arra most én, a törpe, vállalkozzam?!

E vállalat nagyságát és nehézségét annál inkább érzem, minél inkább behatolok adataim tanulmányozásába: mily zavarosak, mily ellenmondók, néhol mily érthetetlenek ezek! Fölvilágosításért esdő számos leveleimre vagy semmi, vagy ki nem elégitő választ kapok. Topográfiáját sem ismerem a régi Szegednek. Aligha nem kell majd a színhelyen személyesen beszerezniem a kellő adatokat, hogy tudatlanságból ne írjak valótlan dolgokat.

Valamint Isteni választott népének volt tudomása szent könyveiből a paradicsomi boldog életről, úgy élt a régi pogányok hagyományai- és vallásában is a hit az «arany korról», melyet költőik is gyakran oly szépen megénekelnek. Minden népekben él most is a vágy, az epedés, az elvesztett paradicsom után, ahová az összes monotheisták vallási hite szerint a jók haláluk után ismét visszakerülnek. S mi által veszett el a paradicsom, s mi okozta az arany kor le- és eltűnését? Szinte az összes történelmi emberiség hite szerint valami rossz, a bűn, melyet a boldogságukban elbizakodott emberek az istenség ellen elkövettek. S mi a lényeges különbség az aranykor- vagy a paradicsombeli és a mostani állapot között?

Akkor önként hódolt az anyag a szellemnek, s teljes harmónia uralkodott e kettő között, és az egész természet szívesen állott minden erőivel és szépségeivel az ember szolgálatába; de mióta Isten kimondotta: «Arcod verejtékével szerezd meg magadnak a mindennapi kenyeret!» és kiűzte a bűnbe esett embert a paradicsomból, vagy mióta a megbántott Zeus parancsára eltűnt a földről az *aurea aetas*; azóta minden megváltozott a földön. Az anyag fellázadt a szellem ellen, s ha ezt magát le nem győzheti is, legyőzi azt mégis mindig.

ami vele azonos az emberben, a testet, s ebből, mint valami ideiglenes sátorából, kiköltözni kényszeríti a szellemet, a lelket. A természet az ő erőivel és teremtményeivel, eddig legjobb barátunk, immár legnagyobb ellenségünkkel vált: az, aki eddig ingyen kínálgatta bőséges adományait, most gyakran «arcunk véres verejtékének» is megtagadja még a száraz kenyeret is. Nemcsak meghódítanunk, hanem folyton hódoltságban tartanunk is kell ezt a hatalmas ellenséget, a természetet. Ki kell lenünk gyöngéit, azaz megtanulva ezer meg ezer törvényeit, meg kell ismernünk magát a természetet számtalan erőivel, számtalan változatosságában. A természetet le kell győznünk, egyik erőjét a másik ereje ellen állítva ki a síkra.

A természet, mióta ellensége lett, csak fogcsikorgatva tűri felsőbbségét az embernek, s mihelyt szerit ejtheti, lerázza nyakáról a jármat, mely azon lény által lön reá felerőszakolva, ki közös urukat, az *Istent*, háladatlanul megsértette. Hiába szédületes haladásunk a természettudományokban, hiába fődözzük fel, — amit féltékenyen őriz és rejteget szemeink elől, — a természetnek egyik titkát a másik után, hiába szövetkeznek egymással a természet ellen az emberi szellem tudásának összes hatalmasságai: csak egy pillanatra homályosítsa el a bűn az emberi szellem sasszemét, hogy ne vegyen észre egy picike hibát, elkövetve a természet valamelyik törvénye ellen, — fellázad, rombol, dül, boszút áll zsarnokán a természet és művein leigázásáért, akár a gazdája-ura ellen fegyvert ragadott rabszolga. Tombolnak, rombolnak dühökben, örömeinkben a felszabadult elemek, tűz, víz, föld kéjjel pusztítják az emberi kéz műveit és öldösködik az embert.

Úgy látszik, hogy Szeged pusztulását is bűnből eredt hiba okozta, elkövetve a természet törvénye ellen.

Ezen vízáradásnak bennebb fekvő okára talán még rátérek; most magát az eseményt akarom elbeszélni.

Sokan élnek még, kik az 1838-beli nagy vízáradást a fővárosban átszenvedték. A Duna és mellékfolyóinak kiöntéséről 1876-ban magam is megemlékeztem; most, 1879-ben, a Tisza és mellékfolyói pusztítottak legkivált az Alföldön. Az 1872-iki áradást és ő felségének akkori útját az Alföldön elbeszéltem «Király és Korona» c. könyvemben; itt tehát csak azt emelem ki, hogy Szegedet akkor nem érte baj, miért is Szeged fogadta és vendégelte meg a királyt a legfényesebben az összes alföldi városok között, melyeket ő felsége azon időben látogatásával kitüntetett. 90,000-nél többen fogadták kitörő lelkesedéssel az atyáskodó királyt, ki szenvedő gyermekeit kereste fel akkor és egy nagy csatorna inaugurálása által remélt azoktól a jövőben nagyobb vízveszélyt elhárítani. Szegeden az udvari ebéd fénypontját a *halászlé* képezte; ezt szabad ég alatt frissen fogott halakból készítették; csinos szegedi parasztfiúk vitték az udvari asztalhoz, és 20 szép szegedi parasztleány szolgálta fel; a kenyeret is Szeged adta hozzá. Mily boldog, mily büszke volt akkor Szeged! Ez május első napjainak valamelyikén történt. Az egész város kicsapongó öröm árában úszott; még az sem hűtötte le a boldog lelkesedés hevét, hogy, mihelyt a király elhagyta a várost, sötét felhők borították el az ég boltozatát és szélről felkavart porfellegek takarták el a látóhatárt, mire roppant vihar és égi báború tört ki. Pedig az öreg Kreminger prépost-plebános ugyan hányogatta magára a keresztet, valahányszor villámlott és dörgött, és mélyen fohászkodott: «Uram, őrizz meg minden bajtól! Jaj, de ez rossz omen, nagyon rossz omen! Talán csak nem kerül Szegedre is a sor!?»

Dehogy kerül, hisz *Varga* Ferenc gyoroki plébános megírta 3 kötetben Szeged történetét, melylyel el is nyerte Horváth, ~~Salamon és Szilágyi~~ jeles történészeink egyhangú helyeslésére a szegedi pályadíjat, és abban a könyvben el van mondva, mennyit szenvedett az a szegény város tüztől, víztől s minden gonosz elemtől, úgy hogy reá is illenek Kölcseynek eme szavai: «Megbűnhődte már e nép a múltat s jövődöt»! S e könyv megjelenésekor, 1876-ban, már meg is nyitották máj. 20-án, Szegeden az országos kiállítást ministerek, hatóságok, küldöttségek, dalegyletek s nevezetes vendégek jelenlétében a nép örömrivalgása között, s kezdetét vette az ünnepélyek s vigalmak hosszú láncolata. Szeged az ország közepe volt akkor, meg is hívta magához magyar vendégszeretettel az ország lakosságát, hogy mutassa be ország-világnak a nemzeti munkás élet emelkedését az utóbbi években.

Dehogy kerül! Hisz az öröm és büszkeség általános és mindörökké tartónak ígérkezik. A város töltésekkel s gátakkal van körülvéve, melyeken folyvást dolgoznak, hogy emeljék, szilárdítsák; még az ott összesugárzó vasutak töltései is vastag, tömör földsáncokként látszanak védeni a virágzó várost. S már az öreg prépost is rég elfeledte az 1872-beli vihart, melyet ő baljóslatu omennek tartott.

Allam, társaságok, községek, egyes nagybirtokosok már sok, igen sok év óta szervezik a védekezést a Tisza áradásai ellen: töltéseket emelnék és szabályozzák a fő- és mellék-folyók járását, megtesznek egy szóval mindent, hogy lehetőleg biztosítsák az egyes helységeket és határokat és minél nagyobb területeket vonjanak el a víz szeszélye alól s adjanak át a földművelésnek.

Úgy látszott immár, hogy itt a szellem végképpen leigázta az anyagot.

Csalódás! 1879 március első napjaiban lerázta az anyag, a víz, a Tisza mentén sok helyen a szellem rabigáját és irgalom nélkül pusztított embert és emberi művet.

Legjobban festi a szomorú helyzetet azon körrendelet, melyet a miniszterelnök *márc. 11-én* bocsátott ki az összes törvényhatóságokhoz, és mely így szól: «Mély hazafiui fájdalommal tudatom a törvényhatósággal, hogy édes hazánknak búzatermő alföldi vidékét a Tisza folyam mentében új veszély sújtja! A hirtelen megdagadt Tisza folyam kiemelkedett medréből és rombolva borítja el a mellette fekvő virágzó községeket, a gazdag termés t igérő földeket, mezőket, polgártársaink ezreinek nehéz munkával szerzett vagyonát pusztítva, életét végső veszedelemmel fenyegetve.

Szomorúak, igen szomorúak a hírek, melyeket a fenyegetett s részben már a pusztító elem áldozatává esett vidékről folyton veszek s melyeknek végét fájdalom! még nem jelezhetem.

Tápé, Algyő és Dorozsma, előbb még virágzó szép községek, már elborítvák; Szeged ugyan még tartja magát, még küzd: az eredmény Isten kezében van!

A kormány és a veszélyeztetett vidékek hatóságai megtettek minden lehetőt a védelemre, az oltalomra, de kétségtelen, hogy már is sok szerencsétlen hazánkfia van, kikről gondoskodnunk, kiket segélyeznünk, kikbe erőt és bizalmat öntenünk kell. E célból hazánk lelkes lakóinak felebaráti szeretetéhez, soha ki nem apadó nagylelkű könyörületességéhez, eme biztos forráshoz, fordulok most is, midőn a Tisza romboló árai által szerencsétlenül járt alföldi polgártársaink segélyezésére

buzgón esdve azon figyelmeztetéssel emelem szavaimat, hogy «ki hamar ad, kétszer ad»!

Fölkérem különösen a törvényhatóságot, hogy a könyöradomány-gyűjtést a fentebbi célra törvényhatósága területén szervezvén, azt saját organumainak tevékeny közreműködésével rögtön indítsa meg s e tekintetben a helyi viszonyok és szokásokhoz képest a jótékonyásnak számos alakban nyilvánuló forrásait keresse föl s nyissa meg.

A befolyandó pénzek időszakonként hozzám, a belügyminiszteriumhoz terjesztendők fel, hol a vészlátogatta vidékről a tudósítások összpontosulván, a szükség és segély mérve legbiztosabban fölismerhető. Az adakozók által határozottan bizonyos vidékekre szánt összegeket pontosan és gyorsan rendeltetésük helyére juttatandom. Ugy a törvényhatóságok útján hozzám jutott, valamint az adakozók által netán közvetlenül hozzám küldött könyöradományokról nyilvánosan számolandok. Tisza Kálmán».

A nagy hó- és jégtömegeknek az ország éjszaki részeiben történt hirtelen olvadása által roppantúl megdagadva, bizony elöntötte a Tisza azon vidékeket, melyeken keresztül folyt, nagyobbbrészt pusztítva, iszap-pal, homokkal borítva szántókat és réteket s jóformán mind elsodorván épületeit azon alföldi helységeknek, melyek töltései nem voltak képesek ellenállani az árnak. Így Dorozsmán pl. a templomon és 3—4 házon kívül, melyek magasabb ponton feküdtek, egy kunyhó sem maradt meg és a lakósok közül is sokan a Matyérba veszttek. Az életben maradottak, kik mindenüket elvesztették, majd kétségbe estek, majd meg fenyegették irigységből azon kevés társukat, kiknek egy szerencsés véletlen megtartotta házaikat. A templomba menekült

asszonyok, leányok és gyermekek majd jajgattak, majd meg imádkoztak, derék lelkészük vigasztaló szavaira végre is csak az imádságban kerestek és leltek enyhülést. Ellenben a férfiak itt is bebizonyították, hogy a kétségbeesés a pokolnak legszerencsésebb kerítője: a parasztok összegyűltek a korcsmába, beleölték bánatukat a pálinkába, vasvillával mentek a jegyzőnek, ki őket a mentésre szólította fel és a megmaradt házakat fel akarták gyújtani, sőt a segítségre érkezett 150 budapesti önkéntest is megfenyegették: ha már nekik nincs, másnak se maradjon semmije! Így gondolkoztak ők. Utóljára mégis észretértek, látván, hogy biz az a pálinkaapasztás nem apasztja a Tiszát.

Más helyeken szinte élet-halálharc fejlődött ki ember és elem között, melyben hetekig tartó birkózás után mégis csak az ember lett a győztes; így pl. Szentesen, Csongrádon és H.-M.-Vásárhelytt, honnan csak márc. 17-én jelenthették, hogy tömérdek munka és pénzáldozat árán el van hárítva a végső veszély; pedig hányszor kondúlt volt meg a vészharang a szorongatott városokban! Másutt a védekezést már jóelőre oly eszélyesen és erélyesen szervezték volt, hogy az elem nem is mert komoly birokra kelni az emberrel győzelem reményével. Nagy területek megmentésüket *Sándor* Béla alispán és *Tripolszky* Béla építészeti főnök bölcs intézkedéseinek köszönhették, míg Makót és vidékét *Meskó* Sándor alispán kötelezte örök hálára az ő előrelátó gondoskodása és fáradhatatlan buzgalma által.

Szeged megmentése érdekében is mindent megtettek, ami csak embertől telhetik, kormány, társadalom, hatóság. Hiába! Hiába dolgoztak éjjel-nappal az ezer meg ezer munkás oldalán közös katonaság és honvédség a védő töltéseken, hiába fáradoztak kor-

mánybiztos, fő- és alispán, Budapestről és máshonnan segítségre sietett egyesek: a bős elem durva ereje itt diadalmaskodott az emberi szellem hatalmán. Mondják, még a mezei egerek is szoktak szövetekezni az ember ellenségével, a vízárral, az ember ellen: a már jó vastag gyepréteggel bevont oldalait a töltéseknek nyáron és ősszel össze-vissza turkálják és megszámlálhatatlan lyukat fúrnak keresztül-kasúl, melyekbe aztán tavasszal betódul a megnőtt víz és az egész töltéstet meglágyítja s ingoványossá teszi, hogy nagyobb hullámcsapásoknak képtelen ellenállani, de szétmállik azokban, amint elolvad a cukorpor egy pohár vízben.

De még erőszakosabb, hatalmasabb szövetségese volt Szegednél a víznek a szélvihar. Ez ellenállhatatlan erővel csapdosta a víztömegeket a töltésekhez oly hatással, mintha ágyukkal lövöldöznék ezeket. Szurokfáklyák világánál dolgoztak, küzködtek katonák és munkások, urak és parasztok ember fölötti erőlködéssel a töltések tetején, betömni iparkodván a szakadásokat s emelni a töltés koronáit fákkal és földzsákkal, mindenféleképp. Kiáltásaikat túlharsogta az orkán bömbölésével és dermedező testeiket elborította jéghideg habokkal. Ők még mindég küzdöttek. Benn a városban az emberek egy része, hozzászokva már a vízveszélyhez és több ízben kellemesen csalódván, mivel sok vészír később csak vaklármának bizonyult, nyugodtan lepihent, gondolván, «hisz majd félre verik a harangokat, ha komoly baj lesz», más része meg halálos aggodalmak közt leste a töltésekről jövő híreket, elkészülve a menekülésre. S ezek az emberek voltak a szerencsésebbek, mert okosabbak és óvatosabbak.

A szélvihar dühe nőttön-nőtt, a vízár dagadva-dagadt, az orkán oly hatalommal vagdosta a hullámo-

kat a töltések ormain védekező és dolgozó emberekhez, hogy ezek megállani, annál kevésbé ellenállani nem tudtak. Egynémelyt közülük a töltésekről visszahömpölygő víztömeg magával ragadott s elsodort. Föl kellett hagyniok a további küzdelemmel, menekültek.

Az öreg prépost ablakait rázta a szél, mintha ki akarná szaggatni sarkaikból. Keresztet vetve, fohászkodva és sóhajtozva kelt ki az öreg pap ágyából, melyet csak az imént keresett volt fel, letérdelt imaszámolyára és esdekelt Istenhez, hogy őrizze meg híveit s ne engedje teljesülni azt az ismét eszébe jutott 1872-beli baljóslatú óment. Isten nem hallgatta meg öreg szolgája imádságát. Büntetni akart, hogy javítson, megalázní, hogy felmagasztaljon, sebezni, hogy gyógyítson és mindenek fölött alkalmat akart nyújtani az irgalmasság és könyörületesség gyakorlására.

Március tizenkettődikére virradó éjjel fél kettőkor megtörtént a legiszonyatosabb! A házmagasságú hullámok csapásai szétverték az embereket a «Makkos-erdőnél» és elsodorták magukat a töltéseket, mire szédítő gyorsasággal rohant a már minden akadályt leküzdött vízáradat a rókus-városi utcákon s nemsokára már a városháza közelében mosta a mindegyre keskenyebbé váló országot.

Egynegyed háromra megkondult előbb a legközelebbi, később sorban a távolabbi templomok tornyaiban a vészharang. Úgy hangzott ez a dühöngő orkán üvöltésében, mint a meggyilkoltnak elhaló sikoltása az elenség tomboló örömrivalgásában.

Három órakor a víz már ellepte a városházteret, és beszakadván az egész vonalon a töltések, roppant sebességgel terjedt, áradt és zugva, bömbölve az Alsó-városba tódult, melynek némely pontjait 7 méter mély

víz borította el. A Belvárosban is alig marad egy-egy utca szárazan, ezeknek száma is fogy negyedóránként, és maga az iskolaútca, a város legmagasabb vonala is, reggel félig már el van borítva a víztől. Mint a vízözönnél, amikor nemcsak az ég csatornái nyíltak meg, hanem a föld vízei is felpattantak és öntötték magukból a kiapadhatatlan vízsugarakat: úgy tört elő iszonyú robajjal a piszkos ár a szétrepesztett csatornákból is, és egyesülve az akadályokon már diadalmaskodott felső árral, közösen indultak pusztító útjokra. A város utcái megannyi rohanó folyamokká váltak, de csak rövid időre: kapukon, ablakokon, sőt kéményeken zúgott be a házakba a romboló elem, recsegve-ropogva dültek össze az épületek és egész házsorok tűntek el a háborgó habokban, melyek majd bőszen tengerré egyesültek. Ebből sok háznak csak a teteje látszik ki; erősebb és magasabb épületek, mint pl. a templomok, reáliskola, főgymnasium, a vár, a kalvária stb. csak apró szigeteket képeznek ebben a hullámozó tengerben. Szeged legnagyobb része tenger és romhalmaz; az egész városból csak Palánka-városrésznek egy kis darabja maradt szárazan, mintegy 600 négyzetméter és ez a kicsi sziget is folyton apadt. A posta- és távirádaépület is nemsokára víz alá kerülván és a távirádaoszlopok ledőlván, az összeköttetés e részben egészen megakadt volna Szeged és a világ között, ha ezt fenn nem tartja a magasabb ponton fekvő vasúti pályaudvar.

A gázgyárat is előntötte az árvíz, miért is az a megmaradt néhány lámpát sem volt képes ellátni világító gázzal, úgyhogy egész Szegeden, vagy helyesebben, mindenütt, ahol Szeged volt, teljes sötétség uralkodott. A fáklyákat oltogatta a szél.

S mit csináltak ezen irtózatos pusztítás és pusztulás közepette a szegény szerencsétlen emberek?

Akik a vész ezen napjai alatt még ki nem merülvén a virrasztásban, ébren voltak a közelgő végveszély pillanataiban és idejekorán meghallották a félrevert harangok ércnyelvének menekülésre felhívó jajgatását és a szakadozó töltésekről elrohanó emberek ordítását, azok maguk is menekülni iparkodtak. Soha nem volt ily szükség a sietségre. Az ár nyomukon követte a töltés védőit. Minden városrészből száz meg száz kocsis vágatott Újszeged felé menekülőkkel. Ezer és ezer férfi hurcolta legértékesebb ingóságait, mások hajtották maguk előtt marháikat, vitték ölükben malacaikat. Jajveszékelve rohantak elő az elöntött utcákból, — a mikor még lehetett —, az anyák kisdedeikkel karjaikon, kéznél vezetve didergő és síró gyermekeiket. De sokan úgy, amint az ágyból kiugrottak, pörén menekültek, mély vízen gázolva keresztül az országútra vagy az erős anyatöltésre. Újszegedet és az épen maradt és nem fenyegetett töltéseket, valamint a pályaudvarokat, templomokat és erősen álló iskolákat ellepték, megtöltötték a menekülők ezrei. Tömérdeken tanyáztak Isten szabad ege alatt, fogytékosan ruházkodva, a dermesztő szélnek leginkább kitett magas töltéseken, éhen, szomjan, átázva. Sírva, jajgatva, kezét tördelve kereste az egyik atyját, anyját, testvérét, a másik fiát, leányát, gyermekét. A pusztulás, síralom, kétségbeesés irtóztató képe!

S mégis ezek voltak a szerencsésebbek.

Jaj vala azoknak, kik benszorultak az ártól körülszögött roskadozó házaikban! Jaj vala azoknak, kik magukat idejekorán ki nem ragadták az óriási hullámsírrá változó város örvényéből!

A szemlátomást növekvő áradat mind fennebb és fennebb kényszerítette a benszorultakat, míg utóljára a háztetőkre kerültek, és itten is rövid idő múlva az ár kezdette nyaldosni jéghideg nyelvvel remegő lábaikat. Ha gyors segély nem érkezik, elsodorja az ár, vagy összedülő házaik romjaival együtt a hullámokba temetkeznek. Sokan, kivált a «Makkoserdőben» és a külvárosokban felszorultak a fákra vagy téglarakásokra s ott várták élet és halál között lebegve a mentőket. Sokan hasztalan: kimerültek, s mint az érett gyümölcs, lepotyogtak a fullasztó habokba, mások, a kimerülés ellen magukat biztosítandók, odakötözték testüket az ágakhoz és — megfagytak.

Tűz és víz egymás halálos ellensége: a tűz elpárologtatja a vizet, a víz eloltja a tüzet.

Itt, Szeged vesztére, ez a két halálos ellenség is szövetkezett egymással: mit a víz kénytelen volt megkímélni, azt a tűz erőlködött megsemmisíteni. A gyufagyár felrobbant, földig, azaz vízig égett. A Pick-féle szeszgyár szintén leégett, és az egész gyártelep tönkre ment. Ezeken kívül volt a vész eme keserves napjaiban még mintegy tíz tüzeset: alul víz, felül tűz!

Egy Aigner nevű fűszerkereskedőnek is meggyúlt a háza. A szomszéd-házakba szorultak közül hirtelen elkiáltja valaki magát. «Jézus Mária, ott puskapor van!» Erre iszonyú rémület fogta el a szerencsétleneket, kezüket tördelve vagy imára összekulcsolva esengtek, hogy mentsék meg, ne hagyják, hogy légbe röptse a puskapor, majd az árba akarták dobni magukat, majd ettől visszaborzadva egymás nyakába borultak, zokogtak, sirtak, segélyért jajgattak. Szívrepestő látvány! Szerencsére nem volt az égő házban puskapor.

Azon katlanban, ahol Szeged, körülvéve minden oldalról töltésekkel, feküdt, a «Makkoserdő» felőli töltés

beomlása után az áradat csakhamar 2 lábbal magasabbra nőtt a Tisza vízállásánál, mert nem volt sehol lefolyása. S ebben a tengernyi árban csakhamar úsztak, fölszínét jóformán elborítva, deszkák, gerendák, romok s törmelékek között döglött kutyák, macskák, lovak, ökrök, juhok, szóval mindenféle házi állatok és ó jaj! férfiak, asszonyok, fiatalok, gyermekek elkékült eltorzult arcú, néha összeroncsolt hullái!

Egy Glück nevű kereskedő nejével, négy gyermekével, anyjával és cselédjével együtt hirtelen elmerült a hullámokba, midőn ezek a házáat elnyelték. Mások hevenyészett ladikokban próbálták meg a menekülést. Így *Titze* Ottó honvédhadnagy egy széles deszkára fektetvén elalélt nejét, egyik kezével a deszkát tolta, a másikkal úszott: szerencsésen kimentették. De elég lesz ennyi ízlelőül a száz meg száz képéből az iszonyatnak!

A pusztulás teljes, a látvány velőt-rázó volt. Az anyag diadala a szellemen tökéletes, az emberi ész a küzdelemben, a védekezésben iszonyú vereséget szenvedett, kudarcot vallott.

Most következett a *mentés*.

Az emberi ész hatalma, az emberi szív nemessége itt újból ragyogott Istentől nyert fényében. Kiragadta a bőszen elem birtokából, a halálnak tátongó torkából, a már biztosnak vélt zsákmány legeslegnagyobb részét, és még súlyosb rabláncokba verte a fellázadt elemeket. Igaz nagy küzdelemben, nehéz munkába került a siker, de ahol ész és szeretet véd- és dacfrígyre lépnek egymással: ott a nyers erő és bosszú fölött biztos a győzelem.

Miért nem adott Isten kellő ékesszólást nekem, hogy méltó módon magasztalhassam itt a hős mentőket, a szellem és szív önfeláldozó bajnokait, a könyörület-

ség, a jótékonyság nemeskeblű nemtőit? Miért nem rendelkezem az istenies cselekedetekhez illő tollal, melyeket itt leírandó vagyok, hogy azokon mások épüljenek? Miért oly gyöngé az én hangom, hogy tőlem csak kevesen hallhatják meg azon dicsők neveit, kik saját életüket kockáztatva mentették életét szegedi felebarátaiknak? De hát mit békétlenkedem, mit zúgolódom gyöngeségem, gyarlóságom miatt? Hisz ott az *Isten*, ki jutalmazza, ott lelkiismeretük, mely boldogítja, ott a hála, mely megőrökíti az önfeláldozó mentőket! Nem szorultak sem ezek, sem a menekültek inségét enyhítő adakozók sem az én, sem másnak az ékes-szólására, hangjára, tollára. De én mindig azonosítani szoktam magamat azokkal, kik hálával tartoznak, s azért örömet mondok el egyet-mást a szegedi mentőkről és mentésről, valamint az eme nemzeti csapás enyhítésére megindult adakozásról és adakozókról, természetesen csak úgy, amint az tőlem kitelik, és csak annyit, a mennyi ily kis munka keretébe bele illeszthető. Így elbeszélésem, leírásom, messze, nagyon is messze mögötte marad a valóságnak, az eseménynek.

Mihelyt jelentették a kormánynak, hogy az alföldet közelgő vízveszély fenyegeti, azonnal fölkerlte, vagy a közös hadügyminister által fölszólíttatta br. *Pulz* Lajos altábornagyot, ki akkor Temesvártt parancsnokolt, hogy a katonaságot, különösen utászokat és hidászokat, rendelje ki a fenyegetett vidék megvédelmezésére. A közös hadseregbeli katonákhoz csatlakoztak József főherceg és a honvédelmi minister parancsára a veszélyeztetett környékeken állomásozó honvédek is.

Csikbánkfalvi *Keresztes* Károly honvédezredes-hadbíró szívességéből közlöm itt azon közös hadseregbeli és honvéd-csapatokat, melyek a vész idejében Szegeden

és vidékén állomásoztak vagy oda rendeltettek: Szegeden allandóan csak a 46. tartalék-gyalogezred parancsnoksága állomásozott két zászlóaljjal. Parancsnokok voltak Salmen Dániel alezredes, warlichi *Bubna* Hermann és Ohrenstein őrnagyok.

A kormány megkeresésére oda rendeltettek: az 5. ~~hidász~~-különítmény (egyenként egy tisztt és 30—40 legény); ezeknek egy főhadnagy volt a parancsnokuk; egy *utász*-század Budapestről *Wohlleben* Adolf százados parancsnoksága alatt, a 64. gyalogezred 2, a 61. gy.-ezred 3 és a 19. gyal.-ezrednek 1 zászlóalja. Egyáltalán 14 zászlóalj volt akkor összpontosítva Szegeden és a fenyegetett helyeken. Mindezeknek főparancsnoka volt br. *Pulz* Lajos altábornagy, aki mellé *Gehren* Frigyes vezérkari alezredes volt rendelve, alparancsnok pedig lovag *Göller* Albin vezérőrnagy.

Akatasztrófa idejében Szegeden az ottani II. honvédkerületi parancsnokság élén állott *Görgey* Kornél tábornok, kinek a 45. honvéd-gyalogdandár és a 3. honvéd-zászlóalj voltak alárendelve. A dandár parancsnoka *Gyurkovics* György ezredes, a zászlóalja *Károly* Jenő százados volt.

Egy kis hadsereg küzdött tehát a lázongó bőszen elem ellen s még sem volt képes leírhatatlan önfeláldozása árán sem azt azonnal megfékezni.

A helyi hatóságok támogatására, királyi és kormánybiztosok küldettek ki, mint pl. *Boros* Béni, *Herrich*, *Kende* Kanut, *Lukács* György s mások, kikhez azon kerületek orsz. képviselői is csatlakoztak, mint pl. Szegeden *Kállay* stb.

Megmozdult a társadalom is, kivált a fővárosban. *Zubovics* Fedor és *Porzsolt* Gyula önkénteseikkel már a védekezés ideje alatt fényesen kiállották Szeged ár és

orkán ostromolta töltésein a tűzpróbát, helyesebben mondva a vízpróbát.

Mindezek, egyesítvén erőiket és támogatva a városi hatóság által, melynek lelke *Pálffy* Ferenc polgármester volt, ha ez lehetséges, még lázasabb buzgalommal és számítóbb körültekintéssel fogtak a mentés nehéz munkájához, minek ezer és ezer emberélet köszönheté megmaradását.

Beszélik, hogy már a kétségbeesett védelem vége felé, amikor a szélvészről korbácsolt ár át-átsapott a töltések koronáján, több műszaki katona és honvéd lelte halálát a bős elemmel hősiesen vívott küzdelemben.

A töltések beszakadása után a védekezés rögtön átváltozott mentéssé, melyet különösen br. Pulz, Görgey, Göller, Gehren, Geiszner mérnökkari alezredes és Károssy, a biztosok, Zubovics és Porzsolt rendeztek, igazgattak, sőt ahol maguk is kivették maguknak az önfeláldozó munkából az orosz-lán-részt.

A katonák bámulatos kitartással dolgoztak. Szakadatlanul szállították a düledező házakból s ingadozó fákról megmentetteket a vár falaira, pályaudvarokba és biztos gátakra és töltésekre. Gyakran föl kellett előbb törniök az ablakok vas rácsait s csak úgy juthattak az élet és halál között lebegőkhöz. Egy asszony, a mentő-deszkáról lefordulván az árba, már-már kezdett fuldokolni, ezt észreveszi egy katona és nem férhetvén a ponton a sok gerenda, deszka és bútordarabok miatt a halállal küzdőkhöz, beléveti magát a jéghideg hullámokba, oda férkőzik a szerencsétlenhez és nagy nehezen eljut vele a pontonba, hol bajtársai éljennel fogadták a mentőt és a megmentettet. S bár átázott ruhája a hideg szélben testén keményre fagyott, még sem ment haza, még

sem hagyott fel életmentő munkájával, hanem folytatta azt, míg felváltották.

Porzsolt Gyula csak márc. 12-ke délelőttjén megmentett 41 asszonyt és 32 gyermeket. Meg kell itt említenem *Hadzsy* Emilt, a Ferenc-esatornán közlekedő gőzhajók egyikének kapitányát is, ki nagy értelmet, bámulatos erélyt és halálmegvetést tanúsított a mentés körül. Isten tudja, hány szerencsétlent ragadott ki *Hadzsy* a halál torkából. Ugyanazon hajónak a gépésze, egy *Neujahr* nevű derék ember, őt szerencsétlent halászott ki a Tiszából és térített újból életre: félholtak voltak. *Zubovics* maga megmentett mindjárt az első napon 67 férfit és 93 asszonyt s több gyermeket. Egy gyermeknek azonban a mestergerenda már leszakította volt egészen a fejét a testről, mikor a vízből kihúzta. A mentést egyáltalán megnehezítette nemcsak az orkán, hanem mindaz, mi az árvíz felszínén sűrűn úszott: rom, gerenda, egész födelek, zsindelykötegek, deszkák stb; ezek között csak nagynehezen haladhattak előre a pontonok, dereglyék, csolnakok, ladikok. Ezeknek közeledtét a bomladozó házak tetejére szorultak esengése, könyörgése és jajgatása fogadta. Némelyeket létrán kellett lehozni veszélyes helyzetükből; mások meg a mentők szemeláttára merültek el összedülő házaik romjaival együtt a hullámokban, mielőtt a mentők hozzájuk közeledhettek volna.

A *bűn* is különféle alakban ütötte fel a fejét. A menekültek ostromolták kéréseikkel a csolnakászokat, hogy mennének ide vagy oda bennszorult rokonaik megmentésére. Ezt némely csolnakász hallatlan zsarolásra használta fel. Persze, hogy a már menekültek, kik rokonaik életéért aggódtak, mindent megadtak vagy megígértek, amit a szívtelen kapzsiság tőlük kért. Némely ember,

www.libtool.com.cn

Zubovics Fedor.

www.libtool.com.cn

kinek nem volt ladikja vagy csolnakja, *lopott* ily járműt, hogy evvel hasonló módon zsarolhasson. Megesett, hogy, ámbár ki volt adva a szigorú rendelet, hogy míg emberéletet fenyeget a veszély, addig vagyont menteni nem szabad, egy szegedi «úr» egykedvűen értéktelen bútorait akarta felrakatni egy dereglyére, mialatt a közelben 80 asszony és leány egy sülyedező téglalaálványon jajveszékelve könyörgött megmentéseért. A szívtelen ember többre becsülván a maga hitvány holmiját 80 felebarátja életénél, nem hederített azok kétségbeesett könyörgésére. Az isteni Gondviselés azonban a Szegedet borította tengerből kiálló eme pici sziget közelébe vezérelte Zubovicsot és Porzsoltot, kik, látván a fenyegető veszedelmet, azonnal lefoglalták a dereglyét, ennek tulajdonosát az «úrral» együtt bekísértették a városház börtönébe és emberfölötti megerőltetéssel és mesés gyorsasággal leszedegették a kiéhezett asszonynépséget a téglarakásról. Ez, alighogy a mentés megtörtént, összeomlott s nyomtalanul eltűnt a habokban.

Voltak szekeresek és kocsisok is, kik versenyezve a zsarolásban a csónakászokkal, mesés fuvarbéreket kértek azon szerencsétlenektől, kik Új-Szeged vagy a töltésekről el akartak menekülni más biztos helységekre.

Akadtak olyanok is, kiket azon gyanú terhelt, hogy gyujtogattak; létartóztatták őket.

A nemesszívű és hőselelkű mentők élet-halálharcot vívtak a halállal, hogy tőle elragadják biztos zsákmányát, az élőket, és a diadalmaskodó bős elemmel a holtakért, hogy ezeket szentelt földbe temethessék. Sok védő és mentő ott pusztult el a nagy tusa helyszínén; mások halálosan vagy súlyosan megsebesültek, ott szerezvén maguknak a kora halál vagy nehéz be-

tegség csiráját. Állítják, hogy többek között az 1881-ben elhunyt hr. Pulz is a szegedi katasztrófa óriási fáradalmai utóhajainak esett áldozatul. *Zubovics*, ki mint első jelent meg kisdud csapatával a vész színhelyén, ott oly tulajdonságosan megerőltette magát a védésben és mentésben, hogy alig érkezvén Budapestre, vérhányás fogta el, mi tüdejének megrepedéséből származott. Rendkívül szívós természetén kívül dr. *Ráth* József és dr. *Pápay* Henrik okszerű gyógykezelésének és odaadó ápolásának köszönhető fölépülését ebből az életveszélyes betegségből. Én meg azt hiszem, hogy az általa a halál fagyos körmei közül kiragadottak fohászai is elősegítették felgyógyulását.

A mentés ideje alatt borzasztó rémhírek is szárnyaltak, melyek Istennek hála! vagy valótlanok vagy túlzások voltak. Így beszéltek, hogy különféle épületek, mint pl. a zsinagóga, az árvaház és a kórház stb. összedültek, s az oda menekültek közül több ezer embert romjaik alá temettek. Az a hír, hogy a Maros elöntötte Uj-Szegedet és elvágta a menekülésnek csaknem egyetlen útját, szintén óriási rémületet okozott: ezren meg ezren rohantak át Uj-Szegedre; — a rémhír szerencsére alaptalannak bizonyult, vaklárma volt.

Kezdetben csak mintegy 120—130 jármű állván a mentőknek rendelkezésére, rendkívül sietni kellett a munkával, mert a házak szemlátomást roskadtak össze. A mentők és mentendők eme természetes sietsége is idézett elő imitt-amott szerencsétlenséget. Így felfordult pl. egy dereglye s a rajta levő 11 asszony a vízbe esett; csak négyet lehetett közülök megmenteni.

Mihelyt tudomására jutott a kormánynak a mentőeszközök elégtelensége, azonnal intézkedett távirati

úton, hogy Pozsonyból, Komáromból, Győrből, Esztergomból és Vácról külön vonatokon, csónakokat és ladikokat küldjenek Szegedre, a főváros pedig, mely még a katasztrófa beállta előtt *Krause* Valdemár tüzfelügyelő vezérlete alatt 70 tűzoltót menesztett volt Szegedre kellő számú mentőeszközökkel és ladikokkal, ez utóbbiak számát most 108-ra emelte, úgyhogy márc. 14-én e tekintetben már nem volt ok a panaszra, és immár hozzá lehetett fogni a vagyonmentéshez is.

Az országgyűlési képviselők nemcsak pénzadományokat gyűjtöttek maguk közt, hanem *Beöthy* Algernon, *Andrássy* Mihály, gr. *Bethlen* András, *Ercsey* Géza, *Gábor* Péter, *György* Endre, *Horváth* Gyula, gr. *Khuen-Héderváry* Károly, *Krajcsik* Ferenc, *Miklós* István, *Potóczky* Dezső, *Rohonczy* Gedeon, *Sváb* Károly, gr. *Teleky* Domokos, *Törzs* Kálmán és *Ugron* Gábor képviselők mentő bizottsággá alakulván és magukat pénzzel, élelmi szerekkel, 40 csónakkal s gőzhajózási s tengerészeti matrózokkal ellátván, már márc. 13-án Szatymázon termettek, itt csónakokra ülven, a dúló vihar dacára is Szegedre eveztek és önfeláldozó módon részt vettek a mentésben. Velük csaknem egyidejűleg érkezett meg mintegy 150 önkéntes is; kiknek azonban vízi jármű hiánya miatt egy része tétlenségre volt kárhóztatva.

Míg Szegeden folyt az irtózatos küzdelem vízzel, tűzzel, széllel és bűnnel, a katasztrófa hírére az egész ország, az egész monarchia egy fájdalmas jajkiáltásban tört ki, mely visszhangra talált az egész polgáriasult világon. S a vészhirot szétvitte mindenfelé a távirda- és postahivatalon kívül a belügyministernek következő körlevele is, melyet az ország összes hatóságaihoz intézett, mindjárt a katasztrófára virradó regge-

len: «A tegnap 11.370. szám alatt kelt körrendeletben, melylyel a Tisza folyam árjai által vagyonokban és életükben veszélybe döntött alföldi hazánkfiaink gyors segélyezése céljából könyöradományok gyűjtésére hívám fel a törvényhatóságot, azt állítam, hogy «Szeged még tartja magát, még küzd!» Ma éjjel vettem a minden emberbarátot, minden hazafit mélyen lesújtó gyász hírt, hogy a küzdelem hasztalan volt, mert a Tisza árjai hajnali 2 óra tájban, minden emberi erőfeszítést legyőzve, a városba betörték!

Részletes tudósításokat még nem bírok, de a veszély megdöbbenő mérveit eléggé jelzi azon tény, hogy a 70.000 lelket számláló Szegedet víz borítja el! E gyászos körülmény a tegnapi felhívásomban tett sürgős kérelmem súlyát százszorososan fokozza s engem arra készítet, hogy az ország összes törvényhatóságait a könyöradomány-gyűjtésre ismételve föl hívjam s lelkiükre kössem, hogy ez ügyben a legnagyobb erélylyel és gyorsasággal járjanak el. Budapest, 1879. márc. 12-én. Tisza.»

De a kormány nem elégedett meg ezen fölhívással és más, már érintettem intézkedésekkel, hanem leküldötte egyik legtevékenyebb tagját, az emberszeretetéről is ismeretes gr. *Szapáry* Gyula pénzügyministert, ellátva őt 200.000 frttal első segélyképpen való rögtöni kiosztásra, a vész színhelyére, valamint *Hieronymi* Károly államtitkárt is, hogy ez utóbbi, kit az ország egyik legzseniálisabb és leggyakorlottabb mérnökének ismeretek, a helyzetet megvizsgálva, a víz gyors lecsapolása és a szakadások betömése, valamint a város rekonstrukciója iránt tegyen véleményes jelentést.

A két államférfi megérkezése Szegeden új reményt öntött a menekültek szívébe, új erőt a mentők lelkébe

és testébe: a mentés fokozottabb erélylyel és egészsé-
gebb terv szerint folyt tovább és a vagyonmentés
mellett immár az árvíz leeresztésére és új vizek
beömlésének meggátolására is lehetett gondolni.

Valamint az embermentésnél előbb a veszélyeztetett
pontokon levőket vették tekintetbe, és csak ezután
került a sor azokra, kik szilárdan álló épületekbe szo-
rultak, s kiket egyelőre csak élelmiszerekkel láttak el:
úgy kimondatott a vagyonmentésnél, hogy tekintet nél-
kül a a károsult gazdag vagy szegény voltára, előbb
oly épületekből mentik a holmit, melyek minden perc-
ben összedülhetnek, s csak azután olyanokból, melyeket
közvetlen veszély nem fenyeget. Ezen helyes, méltányos
és célszerű rendelet ellen is nem egy durva lelkületű
ember vétkezett: nagyobb jutalom vagy borraivaló kilá-
tásba helyezése által rábirta némely vagyonosabb ember
az egyik vagy másik jármű-tulajdonost vagy birtokost,
hogy az ő bútorait szállítsák száraz helyre, bár azok
nem voltak veszélyeztetve. Az ilyenekkel sok vesződ-
ségük volt a mentésre felügyelő, azt rendező, igazgató
közegeknek.

Igy ellenszegült például egy dereglyetulajdodonos
Rohonczy Gedeon abbeli rendeletének, hogy előbb
egy szegény ember nélkülözhetetlen ingóságait helyezze,
biztonságba egy az árvíztől már egészen alámosott
házikóból, és csak azután fogjon egy gazdag luxus-
tárgyainak elszállításához. Noha *Rohonczy* parancs-
szavát támogatta a félig meztelen szegény család
esengése, a szívtelen ember még sem akart engedni,
mert ha a gazdagét menti, nemcsak rendes napibérét
kapja, hanem a gazdagtól is vesz jutalmat, — mit
törődik ő avval, hogy azalatt elnyeli a hullám a sze-
génynek utolsó ingecskéjét is?! *Rohonczy* szokott erélyé-

nél fogva röviden bánt el a tettelesen is ellenszegülő renitens dereglyéssel. Ezt magát elfogatta és bekísértette, a járművet lefoglalta és maga mentette meg a didergő szegény család vagyonkáját és ezután hozzálátott a a gazdag úr fényes bútorainak is biztosításához.

Gr. Szapáry Gyula főgondját a mentésre és a menekültek pillanatnyi segélyezésére fordította. Ezek között voltak, akik százezrekig károsultak: rezignációval, Isten akaratában való megnyugvással, viselték a sorsnak ezt a nagy csapását, mely őket koldúsbokra juttatta. Voltak, kik nemes büszkeségből visszautasították a pénzbeli segílyt, hadd jusson ez náluknál is nyomorultabbaknak, és csak kenyeret kértek. Egészen véve a menekült nép nem esett kétségbe, de voltak olyanok is, kik esküdöztek, hogy többet nem térnek vissza erre az Istentől elátkozott helyre; az ilyenek potom áron kínálgatták telkeiket, földjeiket; házaik már nem voltak; vevő alig akadt. Csak azok estek kétségbe, csak azokat nem lehetett vigasztalni, kik szeretteik valamelyikét elvesztették; ezek aztán túlharsogták jajjakkal a hullámok moráját, a szelek zúgását. Ha a puszta életen kívül mindenét elvesztette is, boldog volt az, akire ráillettek Schillernek a leégett családtyáról mondott eme szavai: «Er zählte die Häupter seiner Lieben, und sih'! es fehlte ihm kein theures Haupt!»*

A menekültek nagy része a töltéseken táborozott, hol sátrakat feszítettek ki és hevenyészve barakokat és népkonyhákat építettek. A főváros két népkonyhához küldött teljes fölszerelést. Lehetetlen volt már csak az ott tanyázó népsokaság miatt is a töltést a város mellett átvágni. Hieronymi tehát egyetértve br. Pulz, Boros

* «Megszámlálja szeretteit, s ime! egy sem hiányzik közülök.»

Frigyes, Balogh Gyula és más szakértőkkel, intézkedett, hogy az átvágások a városon felül és alul eszközöltessenek, minek megtörténte után nyilsebességgel rohant ki az ár a sokkal alacsonyabb vízállású Tisza medrébe. De mivel a petresi gátszakadáson, melyet egyelőre betömni nem lehetett, új víz folyt a város területére, az apadás mindaddig csak csekély volt, míg nem sikerült gőzhajók, kotrógépek, szivattyúk és egyéb ily munkálatokhoz szükséges eszközök és roppant munkás-erők alkalmazása mellett ama szakadást is betömni. Mindazonáltal eltartott a víz lecsapolása és kiszivattyúzása, — mely munkálatokhoz a főváros is *Krause* Valdemár tűzfelügyelő vezetése és ellenőrzése mellett két gőzmozdonyt és szivattyút küldött négy ügyes tűzoltóval, — szinte 3 hónapig; de ezután is még hosszú ideig lehetett a szerencsétlen város területén látni egyes tavakat, melyekben öles nád hajlongott. No de ettől azon időponton, amelyhez elbeszélésemben eljutottam, még igen messze vagyunk. Ekkor Szeged és vidéke még egy beláthatatlan, duzzadó tenger volt, melyből csak egyes tornyok, magasb épületek s ide s tova hajlongó fák látszottak ki, felváltva egyes házroncsoktól.

Tisza Kálmánnak fennidézett két rendbeli körlevele azonnal meghozta gyümölcsét: rögtön szervezték országszerte a segítyezés ügyét. Itt csak azt említem föl, mi közvetlen a katasztrófa után történt e tekintetben. *Makó* városa márc. 12-én reggeli 8 órakor már a pusztulás színhelyén termett 25 szekér élelemmel s 350 kocsival, melyeken vendégszeretettel szállította magához a hajlékaiktól megfosztott szerencsétleneket. A szegedi törvényszék is Makóra tette át székhelyét, hol a törvényszéki tisztviselőket, kik testükön levő ruhájuk

kon kívül mitsem mentettek meg, igaz magyar vendég-szeretettel fogadták és elszállásolták.

Meskó Sándor alispán futárok útján szállította fel Csanádmegye községeit a menekültek befogadására : mely erre készségesnek ne nyilatkozott volna, oly köz-ség nem találtatott. S így cselekedett az árvíztől meg-kímélt minden község, város a közelebb fekvő megyék-ben, sőt a távoliabbak is.

Ezrével szállították a vasutak, gőzhajók, kocsik az elbujdosókat Temesvárra, Aradra, Nagy-Kikindára, Zsombolyára, Lugosra, Becskerekre, Török-Becsére, Budapestre és számtalan más községekbe, hol, akik rászorultak, ingyen élelemmel, lakással, ruházattal, mindennel bőségesen elláttattak. Zsombolyán gr. *Cse-
konics* Endréne, szül. *Cziráky* grófnő, oly nagylelkűen táplálta, oly önfeláldozólag ápolta az oda menekült boldogtalanokat, annyi mindent küldött a Szeged tölté-sein tanyázó inségeseknek, hogy ma is «a szegediek őrangyalának» nevezik.

Budapestre mintegy 4500 menekült, kik közül csak-nem 3000 a főváros vendége volt. Elszéledtek a szegények a szélrózsa minden irányába, — sok ezren gyalog is, — úgyhogy később körlevelet kellett intézni a hatósá-gokhoz, hogy írják össze az odamenekülteket.

De még a Szegedről való elmenekülés sem történt bosszantó akadályozás nélkül. Az „Arad“ nevű gőzhajó ugyanis, amidőn a kinyitott hajóhídon áthaladt, ennek három pontonját 50 méterre magával sodorta, miközben az egyik ponton léket kapván, elsüllyedt. Így Szegednek egyetlen egy kociútja el lévén zárva, a várost, vagy inkább annak tengerré változott helyét, csak a vasúti híd kapcsolta össze a szárazfölddel. Szerencsére ott termett a híd előtti téren szorongó és jajveszékélő

sokaság között gr. Szapáry Gyula, türelemre inti az átszállni óhajtókat, oda rendeli a maguknak már annyi babért szerzett derék hidászokat, és ezek nemsokára helyreállítják a hajóhidat, melyen mintegy második népvándorlaskor, egész karavánokban özönlik keresztül a mindenétől megfosztott szegény nép, ki kocsin, ki szekéren, ki gyalogszerrel.

De a míg Kreminger prépost Szőreghen vörösre sirta öreg szemeit, mialatt vízbe fúlt drága híveit a szárazan maradt szentelt földbe temetgette, addig azoknak, kik szerencsésen elkerülték a hullámsírt, nyomora, éhínsége nőttön nőtt s nem kevésbé kínos halállal fenyegette őket. Amint azonban terjedt a szerencsétlenség híre, úgy érkeztek a könyöradományok is. Kreminger prépost-plébános mindjárt a katasztrófa hajnalán megsürgönyözte az iszonyú csapást főpásztorának, Bonnaz Sándor csanádi püspöknek, és a jólelkű főpap rögtön 5000 frtot juttatott Tisza Kálmán kezéhez az inség enyhítésére. A püspökök a lelkészkedő papságot, a lelkészkedő papság a hívek millióit külön is felszólították az adakozásra.

Hogy a «bis dat, qui cito dat» igazságát megértették és megszívlelték, azt behizonyították Rudolf trónörökös 1000, József főherceg 1000, Klotild főhercegné 500, Dulánszky Nándor pécsi püspök 1000, Majláth György országbíró 1000, id. gr. Károlyi István 1000, id. gr. Károlyi Istvánné 200, a hitelbank igazgatósága 5000, valamint br. Rotschild Albert 5000 frtnyi adományaikkal, melyeket mindjárt március 13-án rendelkezésére bocsájtottak a belügyminiszternek.

Ezek voltak a szomszéd városok és községek élelemküldeményeivel együtt a legeslegelső segély, mely a kormány 200,000 frtjával egyetemben megmén-

tette a Szeged töltésein nyomorgó szegény szegedi népet az éhhaláltól.

De ott helyben sem hiányzott az első rémséges pillanatokban a segedelem, ezt egy zsidóember nyújtotta. Hallom, már rég elhunyt. Jehova, aki az ő prófétája, Izaiás szájával (Izaias 58. 6.) mondja: «Oszd meg az éhezővel kenyeredet és a nyomorban és hajlék nélkül levőket fogadd be házádba; ha látod a meztelent, főd be őt, ne vesd meg embertársadat!» Jehova, mondom, ezt a könyörületes emberbarátot bizonyosan eljuttatta. Ábrahám ölébe, ez pedig a mi keresztény felfogásunk szerint annyi, mint a menyország vagy a paradicsom az egekben. S ki volt ez az emberbarát? *Naschitz*, egy uszoda tulajdonosa, kinek telkét megkímélvén az árvíz, az oda menekült 200 szegény szerencsétlent ellátta ruházattal, ágyneművel és élelmi szerekkel.

De hol marad a *király*? hol a *királyné*? A királyné Islandban vette a szegedi katasztrófa hírét, országanyai szíve összefacsarodott fájdalmában és remegő hangon parancsolá az előtte leverten álló br. Nopcsának, hogy azonnal intézkedjék az úti készülétek megtétele iránt. «Mikor magyarjaim otthon sírnak», mondá a fölséges asszony, «otthon, oldaluk mellett az én helyem. Haza akarok utazni!» Meg is tette.

A király, mint mindig, most is mindnyájunkat megelőzött a segélynyújtásban. S a király volt az utolsó, ki elhagyta a küzdőtér, ahol vívatott az élet-haláltusa a szellem és az anyag között. Mi már valamenynyien kifáradtunk, kidőltünk. Ő még mindég küzdött és — győzött.

Állításom második részének igazsága mellett szól Szeged virágzó, ragyogó városa, ahová majd elvezetem

az olvasót, első részének igaz volta kiviláglik ö felségének *márc. 13-ról kelt* következő kéziratából: «Kedves Tisza! Tekintettel a több oldalról nyilvánult kíválmakra s az ország minden részében már készülöben levő loyális tüntetésekre, szándékomban volt Nömmel, a Császárné- és Királynéval, házasságunk 25. évfordulójának közelgő ünnepélye alkalmából Budapest fővárosát meglátogatni, hogyszeretettmagyar királyságom lakóssága körében is, annak szerencsekívánatait, mint tapasztalt szeretete és ragaszkodása újabbi bizonyítékát elfogadjam.

E szándékom teljesítése által saját óhajtasomnak is feleltem volna meg, mert mindig örömömre szolgál hű Magyarországom népével találkozhatni. Azon sulyos *sorcsapások* azonban, melyek által a lakósság nagy része a Tisza vidékén legközelebb bekövetkezett víz-áradás folytán sujtatott, azon elhatározásra indítottak, hogy említett szándékom kivitelétől eltekintsek, és pedig azon kívánság által vezéreltetve, hogy azon költségek, melyek ez alkalomból a törvényhatóságokat, községeket, testületeket vagy egyeseket értek volna, valamint az ezen alkalomból netalán alapítványokra szánt összegek, amennyire lehetséges és legalább részben, a balsors által sujtott s a segélyre oly sürgösen ráutalt szükölködők javára fordíttassanak.

Utasítom Önt, ezt oly hozzáadással közzétenni, hogy Én ezen kívánságom lehetőleg dús teljesítését, mely által a mindenkor áldozatkész lakósság szükölködő polgártársai szenvedéseit enyhítheti, egyszersmint *Én irányomban* való szeretete és ragaszkodása legörvendesebb és *szívemnek* legjobban eső bizonyítékául fogom tekinteni.

Egyidejűlg egyszersmind intézkedtem, hogy önnek, a legközelebb múlt napokban *már kézbesített összegeken*

kivül még további *negyvenezer* forint Saját nevemben s Nőm, a Császárné és Királyné nevében, magánpénztáramból kiszolgáltatassék, mely összeg Ön által a Tisza áradása folytán sújtott szűkölködők segélyezésére lesz fordítandó. Kelt Budapesten, 1879. márc. 13-án. Ferencz József».

A király tehát még Szeged pusztulása *előtt* segélyezésére sietett a Tisza áradásai áldozatainak, a katasztrófa után pedig 40.000 frttal segített; de ez a pénz még alig juthatott el Szegedre, s már ismét értesíti a miniszterelnököt, hogy «egyelőre» további 10.000 frtot utalván-yozott a szegediek számára.

Nem egyszer hallottam ilyforma észrevételt: «Könynyű az adakozás azok részéről, kiknek bőségesen jutott». Könnyebb mindenestre, mint azoknál, kiknek kevés fölöslegesük van; de ez nem von le semmit a gazdagok jótékonyosságának érdeméből és értékéből, míg a kevésbbé tehetősnek Isten a könyöradományát annál inkább betudja, minél nehezebb volt azt magától megvonnia, hogy másnak, nálánál még szegényebbnek, juttathassa. Isten különben is az adakozó szívére és szándékára néz, már pedig a király idézett kéziratából is oly nemes szív, oly szent szándék szól hozzánk, mely előtt készséggel meghajlunk és meghajolnánk akkor is, ha a magáéból nem is juttat semmit a szükségét szenvedőknek.

De mit szóljunk oly emberről, ki eleget tesz kötelességének, ha valami baj elhárítására kiadja embereinek célirányos parancsolatait, de evvel korántsem éri be, hanem éjelt nappallá tesz, virraszt, minden 10—15 percben jelentést tétet magának, sürgönyöket olvas, ezek tartalma szerint maga intézkedik, szolgálai nem eléggé helyesneklátszó intézkedéseinek javít, és aki a vész hírére a vész színhelyére akar indulni rögtön? Ezt

tette *Ferencz József*, ki legott márc. 12-én Szegedre akart sietni, s csak környezetének azon okos megjegyzésére, hogy jobb az ország fejének az ország szívében maradnia, ahol éppen úgy összpontosulnak a tudósítások, mint az emberi szívben az erek, és ahonnan az egészet könnyebben áttekintheti, s a körülményekhez képest a krízis óráiban helyesebben utasíthat, — semmint leszállania a veszély egy, akármily kiváló pontjára s így megszorítania s korlátoznia látóhatárát —, halasztotta el bölcsességénél és elfogulatlanságánál fogva rövid időre szegedi útját. Budavárában maradt, de azért dolgozott a szerencsétlenek megmentésén, nem kevesebbet, mint *Zubovics* Fedor a hullámok közt, vagy mint *Tisza* Kálmán a miniszterelnöki palotában.

Szegény *Tisza* Kálmán! Ámbár a várban sem kevésbé hideg szelek dühöngtek, mint odalent Szegeden, neki mégis minden fontosabb hírrel kellett szaladnia a királyi palotába, hogy értekezzék, tanácskozzék nálánál nem kisebb mértékben fölindult, nyugtalan, aggódó urával, királyával a további teendők iránt. S csakugyan lehetetlen nem adóznunk teljes elismeréssel *Tisza* Kálmánnak és az akkori kormányférfiaknak, kik éppoly gyors, mint célszerű intézkedéseik által az el nem háríthatott sorscsapás súlyának mértéklésében oly önfeláldozólag kezére jártak a mi szeretett, a mi legjobb királyunknak.

A király Szegeden. — A szív gyöngyei.

Mihelyt Szeged érdeke engedte, Szegedre sietett a király. Kiséretében voltak *Tisza* Kálmán, br. *Wenckheim* Béla és *Pápay* István; továbbá *Arbter* Emil és br. *Spinette* *Vladimir* szárnysegédek.

Tisza már 16-án megsürgönyözte Szegedre, hogy a király másnap reggel 7 órakor oda érkezik, de hogy ő felsége azt az óhajtását fejezi ki, hogy eljövetele miatt senki se hagyja abba mentő munkáját.

A pályaudvaron, mely még mindig tömve volt menekülőkkel, ő felségét a vészbizottság és az orsz. képviselők mentőbizottságának funkcióval éppen el nem foglalt néhány tagja, *Németh* József fölszentelt püspök, *Dobó* Miklós kanonok és *Kreminger* Antal prépost fogadták.

Kiléptekor a királyt zokogással vegyes éljenzés üdvözölte. Sem a király, sem kísérete nem tudta leküzdeni fájdalmas felindulását. Még a nem-magyar Arbtér és Spinette szárnysegédek nemes kebleiből is nehéz sóhajok szakadtak fel a pusztulás e szörnyű képének láttára.

Elölép *Pálffy* Ferenc polgármester és a következő beszédet intézi ő felségéhez: «Fölséges Császár és Apostoli Király! Legkegyelmesebb Urunk! Mély fájdalom-s hazafias bánattal jelenünk meg Fölséged előtt, azon keserű jelentéssel, hogy Szeged, a legmagyarabb s legnépesebb alföldi város, a Tisza vízárja következtében csaknem teljesen romba dőlt. Mindent elvesztettünk, Fölséges Urunk! Mezőink, réteink, házaink, jószágaink elvesztek, elpusztult minden vagyonunk, évtizedek véres verejtékének szerzeménye; csak egy maradt meg: azon jobbágyi hűség és szeretet, melylyel Fölséged iránt e város népe törhetlenül s változatlanul viseltetik. Szerencsétlenségünkben is első gondolatunk és első fohászkodásunk Fölségedért és Fölséged családjáért nyilvánult. Áldja meg az Ég Fölségedet azon legkegyelmesebb szívéért, azon atyai leggondosabb érzelmeiért, melyeket irántunk most is tanúsít, s áldja meg az Ég

minden áldásával Fölségedet azon magas részvételeért, melyet irántunk örök hálára kötelezőleg nyivánít.

Isten hozta Fölségedet közénk, hajléktalanok közé!

Fölséged megjelenése a legnagyobb vigasz és remény arra nézve, hogy végképpen elpusztulni, megsemmisülni talán még sem fogunk. Köszönjük Fölségednek eddig is tanusított atyai gondviselését és azon nagybecsű adományait, melyek a szerencsétlenség első perceiben nekünk áldásként jutottak, és kérjük Fölségedet, hogy gondoskodását s kegyelmét irántunk továbbra is tanusítani kegyeskedjék.

Isten hozta közénk s tartsa meg Fölségedet hazánk boldogságára!»

A király felelete: *«Szívem fájdalma vezetett ide. Magam is látni óhajtottam e szerencsétlen város bajait, melynek üdvét mindig szívemen hordtam. Azonban reméllem, hogy Szeged újra fel fog épülni. Fájt a szívem, mikor láttam a nagy szerencsétlenséget. Nem kell búsulni, uraim! Van és lesz segítség! Lelkem legjobb reménye, hogy jobb idők is fognak jönni, és hogy ezen derék magyar város még fog virágozni!»*

E beszéd első részét ő felsége, mélyen megindulva, halk hangon mondotta: ajkai remegtek; töredezettek voltak az egyes mondatok és szakadozottak a belső fájdalomtól, *szemeiben könnyek csillogtak*. Tisza Kálmán még gyorsabban pislogtatott, mint szokott, s minden pillantására új könnyek peregtek le arcán. Wenckheim harapdálta hegyes bajuszát s úgy tett, mint akinek valami megakadt a torkán. A lágyszívű Pápay egészen megfélekezett az udvari illem szabályairól, fehér zsebkendőjébe temette arcát és csöndesen zokogott. Arbter és Spinette megindulásukat feszes magatartással és katonásan komoly arckifejezéssel iparkodtak maszkirozni:

nem sikerült nekik. Hisz velük szemben ott állanak *Göller* tábornok, *Geiszner* alezredes és más katonatisztek; ha ezek nem szégyellik könyezni a legfőbb Hadúr szemeláttára, miért ne volna nekik is szabad elérzékenyedniök a Hadúrral együtt?

Említenem sem kell, hogy a király meghatottsága és könnyei a királyt fogadó szegedieknél leírhatatlan, elemezhetetlen érzelmeket idéztek elő: az Isten szolgálói mintegy imára kulcsolták kezeiket, s égnék emelték szemeiket, a világiak, úgy látszott, mintha mindjárt a haza atyjának lábaihoz akarnának borulni és térdeit átkarolni.

A rövid beszéd második részét a király mindinkább emelkedő hangon mondta. Alakja szemlátomást magasodott, kiegyenesedett, csak az imént még sápadt arcát pír borította el. Jóságos kék szemeiből áttört a remény sugara könnyein s gyermekeinek is felszárította arcáról a könnyeket. Önbizalmat, reményt, bátorságot varázsolt vissza a csüggedező szívekbe.

Miért nem vállalkozott egy *Zichy*, egy *Munkácsy*, egy *Feszty* ezen megkapó, magasztos jelenet méltó megörökítésére? Megérdemelte volna, megérdemelné! «A királyné Deák ravatalánál» — «A király Szeged hullámsírjánál» — mennyire illenék e két kép egymás mellé.*

Ő felsége ezután hosszabb beszélgetésbe bocsátkozott azokkal, kik fogadására megjelentek. Először is Németh és Dobóhoz lépett. «Köszönöm, kedves Németh, hogy eljöttek. Imádkozzanak, kérem, ezért az oly súlyosan meglátogatott, szerencsétlen népert! — Ho-

* Amint a napokban olvastam, Szeged hálás közönsége csakugyan megörökíteti eme jelenetet. Jól teszi!

gyan érzi magát az én szegény Bonnaz püspököm?» Megjegyzem, hogy a püspök már évek óta betegeskedett. — «Ne búsuljon, kedves Kreminger! Hisz Ön legjobban tudja, hogy »borúra derű.« 1872-ben jobb világ volt itten. Mily őszinte magyar vendégszeretettel vendégelték meg engem önök akkor! Nem felejtettem el! Kivált királynak nem szabad soha elfelejtenie a jót és mindig el kell felejtenie a rosszat.» «Én már akkor sejtettem, Fölséges Uram, ezt a szerencsétlenséget!» — «Hogy-hogy?» — «Fölséged bizonyára emlékszik még arra az iszonyú égháborúra, mely üdvkiáltásunkba belebőmbölt elindulásakor?! Ez volt a *malum omen*. De hisz ez nem is történhetett másként!» S most az öreg úr indulatosan kezdte rángatni az aranyláncot, melyen a kereszt függött a mellén. «Hisz üstben vagyunk, Fölséges Uram, üstben vagyunk, töltéseink, a Tiszaszabályozás s a vaspályák miatt! Privátérdekek áldozata vagyunk!» «Majd segítünk a bajon.» Most Pálffy polgármester szólalt még: «Mikor már azon a ponton voltunk, hogy megmenekszünk, jött a vihar és meg hiúsította minden törekvéseinket. A vihar, a vihar ölt meg bennünket! A nyomor megmérhetetlen!» A király bátorítólag felelé: «Csak bizalom, bátorság! Mindenünnen jön segély, az országból, sőt még a külföldről is!» — Dáni főispán ezen megjegyzésére: «Fölséged méltóztatik majd látni a nyomort,» — a király ezt mondá: «Meg fogom nézni; de kivált a betegetek és menekülőket akarom felkeresni. Ott vannak-e még a reáliskolában és a kórházban?» Lukács kormánybiztos igenlő felelete után mintegy habozva, félve kérdé a király szomorú hangon: «Hány halottja van a szerencsétlenségnek?» «Huszonnégy» felelé Lukács. «Van bizony negyven is,» kiáltá közbe az öreg prépost,

«én magam» — s itt mellére ütött — «temettem el annyit Szőregben és Uj-Szegeden». Lukács sietett ellenvetni: «A rendőrileg bejelentett vízbefúltak száma huszonnégy, huszonhét pedig a halottkémi jelentés szerint természetes halállal múlt ki.» Kállay hozzá tévé: «Majd ha az árvíz elmegy, megtudjuk, hány van; lesz bizony az ezer is!» «Mennyire haladtak már a mentés munkájában?» kérdé a király Lukács kormánybiztostól. «Az életveszélyben levők már mind biztonságba vannak helyezve, jelenleg a vagyonmentéssel vagyunk elfoglalva.» Erre kérdé ő felsége: «Apad-e már a víz?» Lukács felelé: «Apadni apad, de azért még nagyon csekély az apadás. Majd ha mindenütt belesznek tömve a szakadások, remélhetjük a vizek gyorsabb lefolyását és kiszivattyúzását.» «Hány ház dőlt össze?» tudakozódék tovább a király. Kállay jelenté: «A mennyire e percben megállapítani lehet: hat ezer házból áll még háromszázötven, és ezeknek is fele dülőfélben van.» A király felsóhajtott: «Szörnyű, borzasztó! Tehát a víz oly iszonyú erővel jött?» — «Soha ilyen Isten-ítélet nem volt!» felelé Kreminger és egész testében megrázkódék a katasztrófa gondolatára. «A jó Isten megint felénk fordítja kiengesztelődve arcát! Csak ne essenek kétségbe!» Erre Dáni főispán, mintha a király eme bátorító szavai új életet öntöttek volna szívébe, nagy lelkesedéssel, égnek irányzott tekintettel fölkiált: «Azt mondják, hogy Szeged volt, én pedig mondom, hogy Szeged lesz a mi fölséges urunk atyai gondoskodása mellett!» S mintha hű gyermekének lelkesedése őreá is átszállott volna, a király magasra emeli jobbját és nemes hévvel fölkiált: «Lesz, még pedig szebb lesz!» Gondolhatjuk, hogy e szavakat zúgó éljenzés követte és a fájdalom könnyeit a hála és szeretet könnyei váltották fel.

Miután Geiszner alezredes még jelentést tett az eddigi töltézési munkálatokról és a legközelebb szükséges teendőkről, ő felsége számos kíséretével pontonba szállt, hogy megkezdje körútját Szeged romja felett.

A királynak és kíséretének csak két ponton és nyolc csónak állott rendelkezésére, mert a többi jármű mind igénybe volt véve a vagyonmentésnél.

Talán szabad lesz itt a változatosság kedvéért egy-két kevésbé fontos jelenetet is elmondanom és helyet és időt tetszés szerint választanom, mitsem változtatva az esemény lényegén.

Ő felsége a pályaudvar mellől előbb az Alsóvárosba eveztetett, onnan Palánkba, mindenütt elszörnyűködve a leírhatatlan pusztuláson. Legelőbb betért a reáliskolába, ahol sok ezer ember volt elhelyezve. Szobáról szobára járt, de legtovább időzött a gyöngélkedők, sebesültek és betegek között. Sokakat megszólított, vigasztalt, a segélyre leginkább szorultaknak pénzt adatott, másoknak meg neveit íratá fel. A gyermekekhez lehajolva, megcirógatta arcukat, megsímogatta hajukat, sőt tréfált is egyik-másikkal. A szegény apróság rendre csókolgatta a barátságos úr kezét, ki nekik egy-egy fényes forintot is adott,

A reáliskola áldázkodásai és éljenei közt távozva a király, a Rokhusvárosrészbe hajózott, még pedig a kórházba, mely szintén egyike volt azon kevés pontoknak, ahová az árvíztől meglepettek a közelből menekültek, vagy a később megmentettek szállítottak volt.

Ugyanazon megható jelenet, mint előbb a reáliskolában.

De feküdt itt két betegágyas asszony is. Az egyik, egy házmesterné, éppen az nap reggel, a király meg-

érkezésének órájában, egy ép és egészséges leánygyermeknek adott volt életet. A bábaasszony, már többször hallván, hogy a király néha elfogadja a komaságot, az anya beleegyezésével és nevében legott egy ily értelmű kérvényt fogalmaztatott egy szintén a kórházba szorult tanítóval, és leste a király megérkezését, hogy azt betege átadja ő felségének. De fájdalom! az uralkodó, ki a kórház összes helyiségeit rendre bejárta, éppen azon szoba ajtaja előtt haladt el a nélkül, hogy benyitott volna, ahol őt szívdobogva a betegágyasok és a bába várták. Ez tehát kiosont a folyosóra, ahol a király éppen beszélgetett az ide szorultak miként és hová való elszállításáról.

Ő felsége sűrű keze katonaköpenyeget viselvén, nem csak a főispán, hanem ennek huszára is ragyogóbban csillogott, mint a «legnagyobb úr az országban». A bábaasszony, ki soha életében királyt nem, de katonatisztet eleget látott, észrevétlenül közeledett hátulról ő felségéhez és vállára tévé a kezét. A király hirtelen megfordul, a kíséret elszörnyűködik: «Édes jó nagyságos Kapitány Úr,» mondja az asszony halkán, «legyen olyan szíves és mutassa meg nekem király ő felségét; ezt a kérvényt akarnám neki átadni.»

Dáni főispán nagyon restelte a dolgot; ő állván a nőhöz legközelebb, türelmetlenül mondá: «No de hallja, édes néni! nem szép magától, hogy ő felségének alkalmatlankodik. Hát nem látja, hogy magát a fölséges királyt konturbálja?» «Hagyja, kedves Dáni. Hisz magam sem ismerem 39 millió alattvalóm mindegyikét személyesen, ez a szegény asszony sem tartozik engem szemtől szembe ismerni. — No csak ne ijedjen meg oly erősen! Adja bátran csak ide azt az írást. Majd felelek reá.» A szegény asszony annyira meg volt rémülve;

hogy ő magának a király ö felségének megveregette a vállát, — hogy szinte kővé vált és észre sem vette, mikor a király svazibások fényes úr eltávozott. Itt mindjárt megmondom a kérvény eredményét: Alig mult el egy pár nap, és megérkeztek a király részéről a kis magyar polgárnőnek szánt legjobb kívánságok és a szülés és keresztelés nagy eseményeivel járó költségek fődözésére szükséges összeget tízszer is meghaladó pénzadomány.

Midőn a kórházból a Felsővárosba hajóztak, egyszer csak beleütődik valami a királyvivő pontonba. Eleinte azt hitték, hogy valami fatuskó, de amikor közelebből megnézik, látják, hogy — szent Isten! *koporsó* és benne hulla! Önkéntelenül összeborzadtak. «Kedves Horváth», kiáltott át a király a szomszéd csónakban evező képviselőhöz, «gondoskodjék, hogy ezt a koporsót azonnal biztonságba helyezték!» «Én majd ismét beszentelem és eltemetem Szőregyen,» kiáltott az elsiető Horváth után Kreminger, önmagára és a hullámok hátán lebegő koporsóra kereszteteket hányva.

«Szegény boldogult hittanárom, *Columbus* kanonok, csakugyan részletesen megmagyarázta nekem a vízözönt,» mondá a király, «Ovidius *Metamorphosis*aiban is alaposan tárgyaltuk fiatalkoromban Deukalion és Pyrrha történetét. Mózes szerint is, Ovidius szerint is mindenütt iszonyú volt a víz pusztítása, de hogy a halottakat is kikaparja a föld öléből, azt sem nem olvastam, sem nem hallottam. Ez már mégis több az iszonyatnál!» És jó királyunk nagyot sóhajtott, és szemei ismét megteltek könnyekkel. «S mégis van ebben a szörnyű látványban valami vigasztaló is, Fölséges Uram,» mondá Pápay. «Hogy-hogy?» kérdé a király csodálkozva és kétkedve. «Amint Jókai beszéli, létezik, Fölséges Uram,

a szegedi nép között egy legenda, mely ivadékról ivadékra szállott hagyományképpen. A köznép a babona makacs hitével ragaszkodik hozzá a legendához, és ez az ártatlan babona most hasznára válhatik az elpusztult városnak.» — «Halljuk!»

«Ezekelőt körülbelül 100 esztendővel Szeged porig leégett. A nép siránkozva üldögélt városa füstölgő romjain s már-már elhatározta, hogy elbújosik erről a szerencsétlen helyről, éppen úgy, mint most is az elmenekültek közül sokan eltökélték magukat, hogy soha többé ide vissza nem térnek, és a még itten tanyázók nagy része is innen végleg el akar költözni. Ekkor megjelent közöttük Mária-Radnáról egy 100 éves szentéletű szerzetes és vigasztalta őket. Többek között mondá az aggastyán az erős meggyőződés hangján, és szava úgy hangzott, mint valami prófécia: «Ne búsuljatok, édes szegény gyermekeim! Építsétek fel csak ismét várostokat! Legyetek jámborok, istenfélők! Ne féljete! Diadalt fog ugyan ülni unokáitok fölött mostani ellenségetek ellensége. De 100 év múlva ti, akik meg lesztetek akkor már halva, visszatértek városotokba, és erre Szeged oly szép, oly gyönyörű, oly gazdag leend, hogy kiskirályok laknak majd benne s a nagy, a jó király is gyakran ellátogat országa második nagy városába, hogy itt, magyarjai között, magyarjaival vígadjon.» Ezt a legendát, Felséges Uram, amint említém, a nép nagyja-apraja tudja, szájról-szájra jár az kicifrázva. Ha már most megtudja, hogy a halott amott koporsójában visszatért a sírból a városba, — de ni ni! hisz Horváth és az utászok már több koporsót halásztak ki! — szörnyűség! — ha, mondom, ezt a nép megtudja, és bizonyosan megtudja, szentül hiszi, bizonyosra veszi, hogy a szent szerzetes jóslata közel

van a teljesüléshez.» «Hisz ez pompás így, ámbár szörnyű,» felelé a király. «E szerint ama legenda nekem segítségemre jön, mert Szeged újrateremtésének első alapföltétele a lakosság megmentése és ittmaradása.» «És a jóslat megvalósul,» jegyzé meg nagy melegséggel Pápay, a király ez a kipróbált hű szolgálja. «Hisz Fölséged megjelenése itten Szeged feltámadásának, nagyobb virágzásának biztos záloga. Nem azért szolgálom én Fölségedet, mindég szentséges személye körül forgolódva, hogy ne tudnám, miként hamarabb hullanak le az égről nap, hold, csillagok, és roppan össze az egész égboltozat, mintsem hogy a mi áldott, lovagias magyar királyunk szavát be ne váltaná. Már pedig Fölséged mondotta: «Szeged lesz, még pedig virágzóbb és szebb!» Ez annyi, mintha már is az volna!» A király kereste Pápay kezét a dolmány alatt, megtalálta, melegen megszorította, Pápay pedig lehajolt a király kezére s az imádat egy nemével megcsókolta. «Ha Istenem is segít, beváltom szavamat!»

Ezalatt megérkeztek az alföldi vasút töltésére, melyet ő felsége szakértő szemmel megvizsgálván, folytatták útjokat a Szeged romjait elborító hullámokon a várba. A vár falai sűrűn meg voltak rakva menekültekkel. Ezek csókolják a király ruhájának szegélyeit, éljeneznek is, jajgatnak is, zokognak is, újonganak is a haza atyjának láttára. Ezen jelenet leírásába a német evvel a kijelentéssel nem fogna bele: «sie spottet jeder Beschreibung;» én sem vállalkozom rá. Kibontakozván nagy nehezen végre a király a megmentettek karjai és kezei közül, a Szegedre rendelt katonaság tisztikara sorakozott előtte és a legfőbb hadúr így szólt: «Magam köré gyűjtém az urakat, hogy köszönetemet fejezzem ki azon nagy önfeláldozásukért, melyet a Szeged váro-

sát sújtott katasztrófa alkalmánál tanúsítottak. Önök, uraim, a legdícsőbb példával jártak a legénység előtt. Köszönöm. A legénység is kivívta magának ezen szomorú alkalommal is legteltjesebb megelégedésemet. De kiválóan ki kell emelnem a műszaki csapatot és nevezetesen utászaim munkáját, kik mindig és mindenütt kitűnően tudják megoldani a reájuk eső feladatot». Az utászok parancsnokához ő felsége a következő szavakat intézte: «Valóban nagyszerű munkát végeztetek, az ország csodál benneteket. Igazán köszönöm!» S aztán az utász-legénységhez közelebb lépven, mondá: «Fiúk, ti igen derekasan dolgoztatok, meg vagyok veletek elégedve!» Császáruk és királyuk eme dícsérete annyi büszkeséggel és boldogsággal töltötte el a derék harcfiakat, hogy duzzadozó keblük talán megrepedt volna, ha nem könnyítenek magukon egy egetverő háromszoros hurráh kiáltással. A király szalutált és tovább haladt.

Szavahihető emberektől hallottam, kik maguk is átéltek ott helyben a szegedi katasztrófa rémnapjait, hogy az ott állomásozó, valamint az odarendelt katonaság csakugyan emberfölötti munkát végzett mind a védekezés-, mind a mentés-, mind pedig a töltésezésnél. Az akkori lapok mind telvék ezen katonák magasztalásával és dícs hymnuszokat zengedeznek a hadseregére. S valóban csatatereken sem szakítható dícsőbb babér, mint aminőt fűzött a király és nemzet akkor Szeged védői, a szegediek megmentői hősi halántéka körül. Megmutatta akkor a katonaság, a közös éppen úgy, mint a honvédség, hogy valóban át meg át van hatva ő felsége magasztos szellemétől. Méltónak mutatkozott fáradhatatlan és nagylelkű császára- és királyához s annak fog az mutatkozni mindenkoron.

S ha akkor méltányolta az egész világ derék katonáink érdemeit, úgy a király elismerése sem késhetett soká — tettekben sem. S csakugyan, mikor az oda rendelt katonaság már elvonult Szegedről, s az ott állomásozó is többé nem védhetett s nem menthetett, megjelenik 1879. július 18-án ő felsége elhatározása, mely szerint ekként jutalmazza vitézeit: a honvédség köréből *Görgey* Kornél tábornokot a Lipótrenddel, *Seydl* Imre honvédalhadjbiztost a Ferenc-József-lovagrenddel, *Károssy* Jenő századost és *Fekete* Béla főhadnagyot a katonai érdemkereszttel díszíté föl; *Fülöp* Márton és *Nagy-Barna* hadnagyokat pedig lf. dícsérő elismeréssel tüntette ki.

A közös hadsereg köréből: br. *Pulz* Lajos altábornagyot a Lipótrend commandeur-keresztjével, lovag *Göller* Armin vezérőrnagyot, *Gehren* Frigyes alezredest, W. *Bubna* Herman, *Geiszner* Károly őrnagyokat, *Steindl* Rezső századost, *Kirku* Emil, *Matic* Lukács és *Lagler* Eerenc főhadnagyokat a katonai érdemkereszttel, *Lápossy* László, *Hufnagel* Pál és *Schiller* János őrmestereket a koronás ezüst érdemkereszttel, *Balog* Imre, *Fuchs* Károly, *Stumpfohl* József, *Striegl* Mihály és *Borde* Vencel tizedeseket, *Linz* Nándor szakasz- és *Zaruba* Károly őrvezetőt, *Stosser* Gyula, *Kovacic* György és *Novosel* György alutászokat az ezüst érdemkereszttel díszítette föl, *Frommer* Alfréd és *Arnold* Sebestyén századosokat, *Bayer* József főhadnagyot, Murgthali lovag *Lendel* Vilmos és *Marosán* Mátyás hadadpród-tiszthelyettest pedig lf. dícsérő elismeréssel tüntette ki.

Ezek voltak a kitűnők között a legkitűnőbbek. S amilyennek mutatkozott a katonaság Szeged és a Tiszavidék megvédése- s megmentésénél, olyannak fog hebizonyúlni a haza megvédése- és megmentésénél is.

Őrizze meg Isten hazánkat minden szerencsétlenségtől, de leginkább háborútól; ha ez azonban egykor elkerülhetetlen leend, akkor fogjuk csak igazán megismerni hadseregünk becsét, értékét és akkor csak fogjuk azt érdeme szerint megbecsülni.

A véderő a legnagyobb testület az országban. Lehet-e csodálkozni, hogy annyi sok ezer katonatiszt között találkozunk elvéve egy-egy hóbortos, elkapatott vagy elfogult ember, ki sérti nemzeti érzületünket? Ilyenekre akadunk tisztán nemzeti hadseregeknél is. Az ily méltatlanok nem érdemlik, hogy velük a sajtó sokáig és olyképpen foglalkozzék, hogy a polgári közönség elbidegüljön a hadsereg iránt. Azok elveszik megérdemelt büntetésüket, de ne vegyenek el az ő hibáik nálunk semmit a hadsereg érdeméből és értékéből. Ezt megismerte Szeged népe az ő nehéz napjaiban, mi is megösmérjük majd, mikor — adj' Isten, minél később! — a háború sötét felhői borulnak hazánkra.

E rövid kitérést azért engedtem itt meg magamnak, mert, ha pl. egy becsipett «lajdinand» valami korcs-mában összeverekszik egy nem kevésbé berugott «cibillel», mindjárt «katonatiszti botrány és brutalitás» cím alatt némely lapban 3—4-szer egymásután van alkalmunk borzasztó dolgokat olvasni a közös hadsereg rettenetes szelleméről, míg az oly hőstetteket, minőket ugyanazon hadsereg tisztjei és emberei a szegediek megmentése körül véghezvittek, csakhamar elfeledjük. Már pedig elemek és ellenség elleni küzdelemben nyilvánul a hadsereg szelleme, nem pedig korcsmai tivornyákban, hol a szesz a szellemet megszokta ölni. —

De mielőtt tovább kísérném a királyt a vár falairól a pályaudvar felé, mindjárt itt a helyszínén közlöm, hogy e várat ő felsége Tisza Kálmán közbenjárására

odaajándékozta az újra születendő Szegednek (ápr. 1. felében), hogy bele lehessen vonni ezt a területet is a rekonstrukció kombinációiba. Mikor utóbb megfordultam Szegeden, e várnak csak emlékül meghagyott falmaradványait láttam egy szép park és kioszk körül.

A király a Tisza-töltésen gyalog tért vissza a pályaudvarra, szokása ellenére lassú léptekben, mert menetközben folyton tanácskozott, értekezett kíséretével a menekültek sorsa, a víz lehető leggyorsabb lecsapolása és kiszivattyúzása és a város biztosítása iránt. Egyszer csak egy cigány veti magát a király lábai elé és siránkozó, esdő hangon kezd könyörögni: «Leghatalmasabb Főlséges Császár és Király! Könyörüljön rajtam, nyomorulton, és szegény két purdé gyermekemen! Mikor jött a nagy árvíz, alig volt időm feleségemet és a rajkókat megmenteni, pedig az apróbbak közül hármat is cipeltem egyszerre. Utóljára a nagybögőt akartam kihozni, de ekkor már kis kunyhómnak még kémenye sem látszott ki a vízből. Jajgattam, téptem a hajamat és belé akartam ugrani a vízbe. Mert olyan nagybögő, mint az enyém, nem volt egész Szegeden. Evvel az én drága nagybögőmmel hét kis bögő gyermekemnek kerestem kenyeret. Most, ha *Novák* nagyságos főügyész úr nem ad nekik Új-Szegeden egy-egy darab kenyeret, mind a heten éhen haltak volna, anyjukkal együtt, velem együtt. Leghatalmasabb Főlséges Ur! Én nem vagyok olyan közönséges cigány, mint a többi. Nekem volt házam szobával és egy konyhával. Volt egy kis kertem; ebben sok tököt termeltem, mert rendszeren két malacot öltünk karácsony felé. Ez most mind odaveszett, de én semmit sem bánok annyira, mint az én drága nagybögőmet. Inkább én haltam volna belé, nem kellene most hallanom éhező rajkóim bögé-

sét. Könyörüljön rajtam, Hatalmas Királyom, hogy egy új nagybögöt vehessek magamnak!»

A nagy bőbeszédűséggel, siránkozó hangon és cigány kiejtéssel előadott kérés egy némelynél önkéntelen mosolyt csalt az ajkakra, de míg a fölséges úr a térdelő muzsikusnak barátságosan mondá, hogy keljen föl, így szóla: «Édes Pápay, adasson e szegény embernek 100 frtot!» S evvel gyorsította lépteit, kikerülendő az ismét boldog cigány áradozó hálálkodását. Több ily jelenet játszódtott le a Tiszatöltésen.

Alighogy ő felsége a pályaudvarra lépett, jelenté Arbter szárnysegéd, hogy W. századosné kihallgatásért esedezik. A király fogadta. W. asszony a király előtt leborult és segélyért esedezett, mert, mialatt a férje künn a töléseken dolgozott, a betört ár mindenüket elvitte, ő maga is csak nagy nehezen menekült pusztá életével. Ő felsége nyájasan fölemelte, vigasztalta és nagyobb segélyt helyezett számára kilátásba, miért is nevét följegyezteté.

Szeged most fölséges urát még a maga süttötte kenyérrel sem volt képes megvendégelni. De a könyörületesség ekkor már minden oldalról küldött élelmi szereket.

Az első kegyes adakozók közt ott találjuk *Kalocsa* Balázsot és nejét, szül: *Ferenczy* Annát, *Ferenczy* Idának nővérét is. Amint kedves kollegámtól, a n.-kőrösi *Biczó* Gézától, hallottam, *Kalocsa* mint cs. kir. huszárcapitány 1848-ban átlépett a magyarokhoz, később fogságra jutott, de aztán kegyelmet nyert. Ő maga nagy vagyonát N.-Körösnek, neje a magáét Kecskemétnek hagyományozta jótékony célokra.

Kalocsáék sok minden egyéb mellett kenyeret is küldözgettek a szegedi árvízkarosultaknak. Főispán,

polgármester, Pápay és a ministerek rendre kóstolgtatták a különféle kenyereket, hogy kiválasszák a legízletesebbet a király asztala számára. Egyhangúlag kinyilvánították, hogy soha olyan jóízű, puha, szép kenyeret nem ettek, mint amit Kálcsáné süített. Asztálhoz ülnek, mindenki lesi, mikor viszi ő felsége az első falat kenyeret a szájához, s vajjon mond-e valamit a kenyérről? S ime! ő felsége nemcsak a pecsenye mellé evett a kenyérből, hanem az egyes fogások között is jóízűen falatozott belőle. «Ugyan bizony, kedves polgármester, honnan vették ezt a kitűnő kenyeret?» kérdé ő felsége Pálfit, kinek válasza után mondá a király: «Hisz Kalocsa, úgy emlékszem, a királyné felovasónőjének, Ferenczy Ida asszonynak, a sógora. Ne felejtse el, édes Pápay, megkérni őt, írta nővérének, hogy küldjön nekem az ő kenyéréből mindennap. Soha életemben ilyen jó kenyeret nem ettem!» Megtörtént: amíg Kalocsa Balázsne élt, ő szállította a fölséges úr számára a kenyeret N.-Körösről.

Ő felsége nem elégedvén meg a nagy szerencsétlenség színhelyének s az ott maradt lakosoknak meglátogatásával: nemes, jó, nagy szíve ösztönte őt, hogy fölkeresse az elbujdosottakat is, legalább ott, hol azok nagyobb számban húzódtak meg. Tehát búcsút kellett vennie Szeged roncseitől. Pálffy Ferenc polgármester zokogva és sirástól fuldokolva köszönte meg a királynak látogatását és kérte, ne feledkezzen meg Szegedről. «Semmi esetre!» felelé a király élénken. «A látvány borzasztó volt, sokkal borzasztóbb, mint ahogy azt a lapok leírták. De erősen hiszem, Szeged szebb lesz, mint valaha volt. S most, Isten önökkel, Uraim! Ne búsuljanak!»

A király katonásan köszönt, az éljen felharsant, s tova robogott a vonat Temesvár felé! Temesvári és

aradi időzését nem írhatom le: ismétlődtek mindenütt a megható jelenetek, s a király könyezve beszélt el Szeged pusztulását, de mindjárt hozzátette, hogy nem hagyja elveszni azt a ~~csodere~~ magyar várost. Megköszönte a temesvári és aradi gyűjtő-bizottságnak fáradozását, a lakosságnak nagylelkűségét, buzdította még nagyobb tevékenységre, kitartásra, áldozat-készségre. És királyi szavát nemcsak Temesvár, Arad hallá meg, meghallotta azt az ország, a monarchia, Európa, az egész civilizált világ.

Míg a király megvigasztalván a hajléktalan bujdosókat, hazautazott, addig fáradhatatlan miniszterelnöke, *Tisza Kálmán*, Szegeden maradt, mindent megvizsgált, tanácskozott, tervezgetett, intézkedett: egymaga többet dolgozott, mint tíz közönséges halandó. A király látogatásának, a maga és közegei, valamint az önkéntes segítők önfeláldozásának csakhamar meglátá gyümölcsét az emberbarát miniszterelnök; a víz rohamosan apadt, a száraz terület mindinkább terjedt, a remény sugara megcsillant az elkínzott lelkekben, és Szeged kezdett föllevenedni. «Visszatértek a halottak! Ott voltunk, mikor az öreg főtisztelendő úr őket ismét beszentelte és eltemette!» mondták ezek. «Itt volt a király és megígérte, hogy városunkat még szebben fölépítteti, mint amilyen volt!» kiálták mások. «Itt van Tisza Kálmán, s már készítik a város új plánumait,» örvendezének a többiek.

De míg Szegeden a víz eltakarodását minden módon siettették és a mindenüktől megfosztottakat táplálgatták, ország-világ kezét fogott, hogy a szenvedett károkat is lehetőleg pótolják és Szeged rekonstrukcióját lehetővé tegyék.

Említettem már, hogy a vész napjai alatt, mint ez ily alkalmakkor történni szokott, rémhíreket is terjesz-

tettek, melyek aztán bejárták a sajtót is. Hogy csak egyet említsek: a vízbefuladtak számát több ezerre tették! Mielőtt a segélyzésre áttérnék, közlöm a veszteségre vonatkozó hivatalos kimutatást, melyhez dr. Platz Bonifác szegedi főigazgató és tollnokának szíves közbenjárása útján jutottam. E szerint «a vízbe halt emberek száma 151». Magától értetődik, hogy sokan ugyan nem fultak a vízbe, de azért mégis az áradás valamely következményének, pl. hülésnek, sebesülésnek, ijedségnek stb. estek áldozatul. — «Az árvízben elpusztult 5650 ház.» — «Az árvíz által okozott anyagi kár 11,502.679 frt, szóval: Tizenegymillió ötszázkétezer-, hatszázhetvenkilenc forintra becsültetett.»

Ezen kár ugyan már magában véve is óriási. De a lakosság nagyobb része nemcsak épületeit és egy évi termését, hanem értékes ingóságait, ékszerét és pénzét is stb. elvesztette, ami, Isten a megmondhatója, hány millió kárt képvisel. A menekültek legnagyobb részének nem volt betevő falatja, sem ruhája. A gyors pillanatnyi segélynek tehát nemcsak pénz, hanem, még inkább, kenyér és ruházat alakjában kellett megjelennie. Ez, amint láttuk, meg is történt a kormány előrelátó és bölcs intézkedései és a közellévő városok, községek és egyesek felebaráti szeretete folytán.

De alighogy az ember- és vagyon-mentés véget ért, kezdetét vette a rendszeres gyűjtés akciója ország-, — sőt mondhatni — világszerte.

Szeged jalkiáltását nyomban követte a király kéziratára és szava: ezt hirdette itthon és az egész világon a sajtó; Isten írását és ígéjét hirdette mindenütt a papság, abból kiindulva a szószékről Isten nevében felszólítván a hiveket Szeged és a Tiszavidék segédelmére. Itthon és a testvérbirodalomban, Ausztriában, a kor-

mány és közegei állottak nem eléggé dicsérendő buzgalommal a nagyszabású akció élén, míg ezt külföldön követségeink és konzulságaink, néhol magyar egyesületek is, irányították.

A s e g é l y .

Minden városban és községben lelkesen karolták fel a már meglévő jótékony egyletek a vízkárosultak ügyét és ugyane célra külön is alakultak segély- vagy gyűjtő-bizottságok. Fő-, de különösen alispánok, szolgabírák, polgármesterek, községi jegyzők és más hivatalos személyek buzgólkodnak karöltve a lelkészekkel a felebaráti szeretet oltára körül. A hazai lapok, szinte kivétel nélkül, gyűjtenek: hónapokon át lehetett a lapokban olvasni az adakozók hosszú névsorát. Alig volt a hazában testület, társaskör, egylet, pénztintézet, iskola, mely segítségére ne sietett volna a szerencsétleneknek. Színházakban és intézetekben előadásokat tartanak, melyek jövedelme a szegediek fölsegélyezésére szolgál. Így pl. a fővárosi Nemzeti és Várszínházban, hol a személyzet a maga körében még gyűjtést is rendez, úgyhogy 600 frtot juttathat az emberbaráti célra: ugyanezt tette a Népszínház is. A kolozsvári zene-konzervatórium egymaga 1000 forintot küldött a szegedieknek. De egyes kiváló művészek is arra használták most fel Istentől nyert különös tehetségüket, hogy evvel a felebaráti szeretet szolgálatába álljanak. Itt csak egyet említek meg, *Liszt* Ferencet, ki az «írói és művészi kör» által a Vigadóban rendezett hangversenyen közreműködván, nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a nevezett kör, mint ezen hangverseny tiszta jövedelmét, 6493 frtot 78 krt küldhetett a belügyministerhez, a szegedi árvízkárosul-

tak részére. Liszttel különben még találkozunk Bécsben, ahol egyébiránt az érdeklődés és részvétel a mi szerencsétlenségünk iránt szintén óriási és meghatározó volt. Ott is rendeztek a színházak, és ezek között nevezetesen a «Stadt-» és a «Carltheater» szépen jövedelmező előadásokat. *Laube H.* a nemeslelkű színház-igazgató és kitűnő színműíró már márc. 16-án 1003 frtot küldött, mint darabja, a «Prinz Friedrich» előadásának jövedelmét.

A hazai lapokkal a segélykérés- és segélygyűjtésben versenyeztek az ausztriai és külföldi, kivált a német, francia, angol és olasz lapok; de még az orosz és oláh újságok sem maradtak el.

A szegedi katasztrófa alkalmából oly meghatóan, oly általánosan nyilvánult az egész polgárisult világ rokonszenve a magyar nemzet iránt, hogy csakugyan büszkéek lehetünk rá, és nem kell félnünk, hogy azt tőlünk oláh, szász, tót ocsmány hazudozások s vakmerő rágalmak tartósan elfordítják.

Oly rengeteg az adakozásra vonatkozó adathalmaz, hogy e között eligazodni, ezt feldolgozni szédületes munka lenne, az adakozókat pedig mind felsorolni, jöllehet megérdemlenék, abszolúte lehetetlen. Még ha a külföldieket mellőzném is, a legkiválóbb és a hazai adakozóknak társadalmi állásuk szerinti csoportjaikból is csak némelyek neveit említhetem itt föl: azon milliók, kiknek forintcskái- és krajcárkaiból több százezer gyűlt be, mint a tehetősök és gazdagok tízes-, ötvenes-, százas- és ezreseiből, az én munkámban nem szerepelhetnek név szerint, mert nincs hely, de annál inkább ragyognak neveik azon ideális könyvben, melyet Isten parancsára a mennyországban angyalok állítanak össze, s melybe bejegyeznek minden jó cselekedetet, minden jó szándékot.

Királyunktól és királynénktől eltekintve, kik a segély-

nyújtásban is mindenkit megelőztek, az ő nemes példájuk nyomán indulva, a legtöbb koronás fő megemlékezett a szerencsétlen magyarokról.

Szentséges Atyánk, *XIII. Leó pápa*, amint meghallotta a borzasztó szerencsétlenség hírét, rögtön küldött a nyomor enyhítésére 5000 lírát, megelőzve minden uralkodót az irgalmasság gyakorlásában.

Őt követte *Vilmos*, az öreg német császár, 10,000 és neje, *Augusztá* császárné, 4000 márkával. A jószívű császárné határozott kívánságára a berlini «Vörös-Kereszt-Egylet» mentőket, ezek között egy műszaki tisztet küldött Szegedre pénzzel és élelemmel. *Albert* szász király, a mi királyunk eme legrégibb és leghűségesebb barátja, 3000 márkát küldött, *Izabella*, volt spanyol királyné, 500 frankot, *Umberto* olasz király 10,000 lírát, *Adolf György*, Schaumburg-Lippe uralkodó fejedelme, 1000 frtot, *Ernő Agost*, a braunschweigi herceg, 2000 márkát, *II. Lajos*, a tragikus véget ért bajor király, 3000 márkát stb.

Hogy *Albert Edward*, a walesi herceg, Angolország leendő királya, nemzetünk egyik legőszintébb barátja, miként adott irántunk táplált meleg rokonszenvének e szomorú alkalommal is kifejezést, láthatjuk a következő levélből, melyet kincstárnoka intézett gr. *Károlyi* Alajos londoni nagykövetünkhöz: «Marlboroughhouse, 1879. márc. 19. Kedves gróf Károlyi! A walesi herceg által utasítva vagyok önnek 100 guineát küldeni, mint ő királyi Fensége ajándékát, a rettenetes árvíz által Szegeden és más magyar helységeken sujtott szenvedők segélyezésére.

A walesi herceg kívánatára felkérem Önt, hogy Ő Fensége *meleg rokonszenvét* a mondott vidék kárvallottjai irányában honfitársainak jelentse ki s biztosítsa őket

Albert Edward a walesi herczeg.

18*

excellentiád, hogy ő kir. Fensége *nem felejtette el és sohasem felejtí el* azt a meleg és szivélyes fogadtatást, melylyel *Magyarországon* 1873-ban találkozott. Fogadja stb. Probyn». www.libtool.com.cn

Még egy királyi vérből származott herceget említek itt föl, ki 200 frttal sietett segedelmünkre; ez *Louis d'Orleans, Duc de Nemours* volt.

A királyi ház tagjaitól Szeged számára befolyt összesen 72.800 frt. Csak a következőkről tudhattam meg, hogy mennyit adtak: *Mária Anna*, V. Ferdinánd királynak 1884. május 4-én elhunyt neje, 3000, *Rainer* főherceg 1000, *Károly Lajos* 1000, *Klotild* főhercegnő 1000, *Lajos Viktor* 500, *Lipót* 500, *Albrecht* 3000, *Károly Salvator* 500, *János* toskánai nagyherceg 1000, *Erzsébet* és *Krisztina* főhercegnők 5000 forintot.

Nem mulaszthatom el, hogy itt inter parenthesim egy-egy jellemző vonást el ne mondjak a *mi* főhercegünkről, *Józsefről*, és a *mi* főhercegnőnkről, *Klotildról*. Ez Székes-Fehérvárott a kiállításon, májusban, sokáig állott a *Laischer* szegedi fényképész által kiállított *árvízképek* előtt és nézte a szerencsétlen város rajzait, azután felsóhajtva így szólt: «Szegény város, szegény nép! Borzasztó állapotban lehet! Nem is mondhatom, mennyire sajnálom!»

Azon, hogy József főherceg a szegedi kárvallottaknak 5000 frtot juttatott, senki sem csodálkozik, aki ő fenségét akár csak az újságok közleményeiből ismeri. De József főherceg, kinek nemcsak származása, hanem szíve is *királyi* a szó legnemesebb értelmében, nem érte be ezen tetemes ajándékával: maga személyesen is elrándult az iszapban és romjaiban heverő Szegedre, és kijelentette a nála tisztelgő iparosok előtt, hogy Szeged városának sorsát komolyan szívéen hordja, és

fokozott tevékenységre buzdítá a polgárokat azon biztosítással, hogy ő mindent megteend a versenyképes magyar ipar érdekében. **S mikor később**, a szerencsétlen 1879. évi decemberben a Körös öntött el nagy területeket, ő maga sietett a károsult vagy fenyegetett közösségek segítségére, magával vivén tömérdek kenyeret, szalonnát, bort, pálinkát, személyesen dolgozott *Tobajdy* fő- és *Ormós* alispánnal és tisztartójával, *Skalával* együtt s maga adott át a kisjenőieknek 1000, a fekete-gyarmatiaknak szintén 1000, a bélzerindieknek s a vadásziaknak két-kétszáz forintot *első* segélyképpen.

Hogy a fő- és alapság együtt mennyit áldozott és gyűjtött össze, nehéz volna kiszámítani. *A sok ezer* közül megemlékezem itt legalább a következőkről: *Simor* János hercegprimás 12000, *Szabó* Imre szombathelyi püspök 200, *Ipolyi* Arnold 100, *Mihálovics* József zágrábi érsek 1000, *Schopper* György rozsnyói püspök (adott és gyűjtött) 986, *Peitler* Antal váci 500, *Kovács* Zsigmond veszprémi 500, *Fogarassy* Mihály erdélyi 500, *Zalka* János győri püspök 1000, *Rónay* Jácint fölszentelt püspök 500, *Kruesz* Krizosztom pannonhalmi főapát 1000, *Simon* Vince csornai prépost 1000, *Simon* Zsigmond tihanyi apát 100, *Kaczvinszky* Viktor jászói prépost 500, *Rezutsek* Antal zirci apát 1000, a *győri* káptalan 500, a *papóczi* prépostság 100, a *szombathelyi* káptalan 200, a *veszprémi* 500, a *n.-várad*i 750, a *kalocsai* 500, a *veszprémi* káptalan 200, stb. stb.

Kézmárszky Román szepesi nagyprépost 10, *Machay* József szepesi kanonok 10, *Jancskó* János szepesi kanonok 10, *Kucsma* András, *Lipthay* Ferenc, *Andreánszky* Boldizsár szepesi kanonok 5—5, *Lipthay* László szepesi kanonok 10, *Pisch* Károly szepesi kanonok 10, *Alth* Márton szepesi papnöveldei tanár és *Fercsek* Nándor szep. püsp.

irodaigazgató 5—5, *Racsek* János n.-várad kanonok 300, *Rezutsek* Antal apát 300 ujolag, *Csernoch* János esztergomi kanonok (külön is) 18, *Sárkány* Miklós apát 50, *Schiffner* Ede endrődi prépost-plébános 25, és gyűjtött is, dr. *Toldy* László gyűjtött 92 frtot és felajánlotta egy havi fizetését. Rómából küldöttek: *Bartalos* Gyula, *Steinhuber* András és gr. *Zichy* Ferenc 50—50 lírát; *Serly* Károly vállai plébános 5, *Lovász* István pruszkai pl. 5, *Pongrász* Ferenc izsai pl. 10, *Magyar* Miklós szászvári pl. 5, *Novák* Ede zamárdi pl. 5, *Huszár* Károly zsámbéki pl. 10, *Csernik* Alajos sasvári esperes-pl. 10, *Rajnis* Gyula zirci pl. 82, *Süteő* István egegi pl. (adott és gyűjtött) 11, *Nemes* József sajó-szögedi pl. 5, *Kellecsényi* Béla kacsányi pl. (ad. és gyűjt.) 13, *Holekszy* József bucsányi pl. (ad. és gy.) 18, *Döme* Móríc nádszegi pl. (ad. és gy.) 31, *Lakner* Antal lévai pl. (ad. és gy.) 22, *Obarich* Ferenc vörösmarti pl. (ad. és gy.) 16, *Seregély* János tápió-szt-mártoni pl. 10, *Menyhárt* István vörsi pl. (ad. és gy.) 65, *Zagyva* Mihály ó-radnai pl. (ad. és gy.) 52, *Wéber* József szinyfalusi pl. (ad. és gy.) 30, *Schulcz* János garam-kövesdi pl. (ad. és gy.) 33, *Farkas* Mihály bakai esperes-pl. (ad. és gy.) 18, *Szabó* József sövényházi pl. (ad. és gy.) 26, *Müller* Jakab szakaszi pl. (ad. és gy.) 26, *Tibold* Özséb lokciti pl. (ad. és gy.) 13, *Podhragyay* Pál ohaji pl. (ad. és gy.) 20, *Lipovniczky* Károly óvári pl. 6 frtot, és így tovább minden rangú papok végtelen sora. A nem-magyarországi papok közül megemlítem itt *D'Ambrozia* durazzói érseket, ki 20 frankot, és gr. *Fürstenberg* olmützi érseket, ki 1000 frtot adott.

Hasonló áldozatkészséget és ügybuzgalmat fejtettek ki a nem-katholikusok lelkészei is. Így pl. *Ivackovics* Prókop karlócai patriárcha 300, *Roman* Miron nagy-

szebeni érsek-metropolita 211 frtot adott, míg a minden viszonyok közt hazafias *székely unitariusok* egyházi képviselő-tanácsa 100 frtot szavazott meg a szegediek javára.

A *mágnásokra*, kivált az u. n. konservativokra, kigyót-békát kiabálni manapság divat és a jó ízléshez tartozik; ez is korunk kórának egyik tünete. De mindhiába! A főnemesség, hiven tradícióihoz, mindenütt, a hol hazafias vagy jótékony célok megvalósításáról van szó, tündöklök hazafiassága és jótékonyága által, és ez a szellem átszáll önként és észrevétlenül azokra is, kiknek nemessége újabb keletű.

A főnemesség a szegedi csapás alkalmával is bebizonyította, hogy érti és megszívleli a «Noblesse oblige» jelmondatot. Nem hiszem, hogy találkozott volna széles e hazában akármilyen szegény mágnás, ki hozzá ne járult volna az országos szerencsétlenség következményeinek enyhítéséhez. Azért hadd képviseljék a főnemességet az én könyvemben is adományaikkal legalább a következők: *Andrássy* Katinka grófné a külügyminiszteriumban gyűjtött 697 frtot. Különben még visszatérek a nemeskeblű grófnénak ez irányban kifejtett tevékenységére. *Batthyány* Edmund herceg 205 font sterl., *Batthyány* Ede gróf 1963 frt, *Csekonics* János gr. 5000, *Chottek* Ottó gr. 1000, *Dégenfeld* Imre gr. 1000, *Domblin* Zsófia grófnő 100, *Erdődy* Ferenc gr. 100, *Erdődy* János gr. 500, *Eszterházy* Dániel gr. 100, *Grünne* Károly gr. 100, *Gyulay* Sámuel gr. 2000, *Hunyady-Liechtenstein* grófnő 100, *Hennin* Angelika hercegnő 1000, *Henckel-Donnersmarck* Arthúr gr. és neje 500, *Königswalter* Mór br. 5000, *Károlyi* Alajos gr. 100 font sterl., *Károlyi* Alajos grófné 30 font sterl., *Metternich* Richárd herceg és neje 2000 forint, *Miske*

Imre br. 1000, ifj. *Nádasdy* Ferenc gr. 500, *Nieky* Lajos gr. 300, özv. *Odescalchi* Agoston hercegné 200, *Podmanicky* János br. 1000, *Paar* Lajos gr. 500 lira, *Philippovich* Ferenc br. altábornagy 200 forint, özv. *Pergen* Antal grófné 300, *Pálffy* János gr. 20,000, *Schey* Frigyes br. 1000, *Springer* Miksa br. 3000, *Tedeszki* Ede br. 5000, *Thun* Frigyes gr. 1000, *Wodianer* Mór br. 5000, *Wodianer* Albert br. 2000, *Woschm* Lajosné, szül. Batthyány grófnő 1000, *Wimphen* Anasztázia grófné 500, *Württemberg* Lajos herceg 100, *Zedtwitz* Kurt gr. 100, *Zichy* Jenő gr. 2000, *Zichy-Ferraris* Lajos gr. 100 forintot stb. stb. *Egy ismeretlen meg küldött 5000 frtot!*

Ne hogy részrehajlással vádoljanak, azon száz-
ezrek közül is, kiknek névjegyét nem díszíti hercegi,
grófi, vagy bárói korona, avagy a kiknek pecsétjén
nem ékeskedik főpapi kalap, kehely, vagy biblia, egy-
nehánynak ide iktatom a nevét, mint akik szintén
siettek a könyvek leszárítására. Szepes-Váraljáról kül-
döttek: *Teleky* Rezső és Mária 25, *Küllőné* Józsa 5, és
Faludi József 5 frtot. *Montefiore* Mózes, az ismert
angol-zsidó emberbarát, 105 font sterlinget, *Guttman*
testvérek (Bécs) 2000 frt, *Unger* József volt osztrák
miniszter 200, *Kanczy* L. (N.-Szöllös) 5, *Latzko* Antal
(Budapest) 1000, *Biedermann* Gusztáv (Budapest) 1000,
Réthy Lajos dévai tanfelügyelő 115, *Echerolles* Sándorné
100, *Pócsa* József háromszéki főispán 100, *Demkő*
Georgina és *Hegedűs* Margit (Kassa) gyűjtöttek 227,
Demkő Imre kassai akadémiai igazgató gyűjt. 160 frtot,
Kossuth Lajos küldött Turinból 350 frankot, *Zimmer*
György és Szilárd (Bécs) 1000 frtot, *Klein* testvérek
(Bécs) 1000, *Kropf* Teréz (Zirc) 10, *Lasánszky* Béláné
100, *Harrach* Ernő 500, *Karabélyos* Elek gyűjt. 81,

Bakay Nándor gyűjt. 334, *György* Béláné (*Abauj-Szántó*) gy. 16, *Lindenbaum* Lévy (Budapest) 100 frtot, *Treuenfels* Mórné küldött Rómából 1074 lírát, stb. stb.

Különféle testületek, bankok és más pénzüzetek sem haboztak meghozni áldozatukat a szerencsétlenek számára. Az orsz. képviselők testülete 30,000 frtot meghaladó összeggel járult az árvízkárosultak támogatásához, míg minden egyes miniszter 200, *Tisza* Kálmán miniszterelnök 1000 frtot adott. Hogy a honvédségtől külön mennyi folyt be, nem tudom, de azon tetemes összegekről ítélve, melyeket egyes parancsnokságok küldöttek be, az egész összeg igen szép lehetett. A közös hadsereg 5000 forintot adott. Az igen számos jogi személyek közül álljanak itt kegyadományaikkal a következők: *Első magyar biztosító társulat* 25,000, *Első hazai takarékpénztár* 10,000, *Magyar földhitelintézet* 10,000, *Oszták államvasút tanácsa* 10,000, *Államvasúti társaság* bpesti forgalmi főnöksége 1434, *Általános magy. hitelbank* 4456, *Magy. által. földhitel társulat* 1000, *Budapesti Nemzeti Casinó* 1051, *Fővárosi egyesült takarékpénztár* 500, *The Gresham Life Assurance Society* 2000, *fiumei Whitehear* cég 5000, *Clayton és Schutt-leworth* cég Bpsten 100 font sterl., *brassói Bergbau- und Hütten Actien-Verein* 500, *boldogasszonyi takarékpénztár* 100, *balatonvidéki takarékpénztár* 150, *cinfalvi cukorgyár* 500, *csurgói tak.* pénztár 100, *dárdai tak.* pénztár 50, *dombóvári tak.* pénztár 500, *fiumei városi képv. testület* 4000, *gyöngyösi takarékpénztár* 400, *félszerfalvi cukorgyár* 500, a 68. gyalogezred tisztikara 255, a 8. huszárezred tisztikara 500, *iglói nőegylet* 400, *kalocsai kisegítő takarékpénztár* 500, *komáromi első tak.* pénztár 527, *körmendi takarékpénztár* 100, *mohácsi nőegylet* 135 és tak. pénztár 200, *marosvásárhelyi tak.*

pénztár 500, *mosonymegyei* tak. pénztár 100, *magyar-óvári* «Hildegard» nőegylet 477, *n.-szombati* tak. pénzt. 500, *n.-kunsági* takarékpénztár 200, *n.-cenki* cukorgyár 1000, *nyirbátori* takarékpénztár 150, *nyitrai* kölcsönsegélyző pénztár 200, *oszlányi* tp. 200, *pápai* tak. pénztár 500, *salgó-tarjáni* tak. pénztár 100, *szatmári* tak. pénztár-egyesület 300, *szász-régeni* tutaj-kereskedő társ. 500, *tolnavideki* takarékpénztár 100, *újvidéki* takarékpénztár 400, *ugocsa*i takarékpénztár 100, *veszprémi* betét- és közvetítő egylet 100, *zilahi* takarékpénztár 200, *zsolnai* takarékpénztár 100, *zombori* magy. nőegylet 200 és kaszinó 100, *zimonyi* tak. pénzt. 200 forint stb.

Ha meggondoljuk, hogy magyar területről 872,800 forint folyt be, látjuk, hogy mily keveset soroltam föl a fönnebbieken.

Hálásan kell elismernünk, hogy az ausztriai kormány és közegei, az ausztriai sajtó, az ausztriai társadalom versenyeztek a miéinkkel a segélygyűjtésben és nyújtásban. Nemcsak, hogy az összes miniszterek a maguk részéről nagy összegekkel járultak a baj orvoslásához hanem a belügyminister külön körrendeletet is intézett az egyes királyságok és tartományok helytartóihoz és lelkes szavakban felszólította őket, hogy ő felsége intenciói szerint gyűjtéseket rendeztessenek és hassanak oda, hogy ő felségeik *ezüst lakadalmának* megünneplésére szánt költségeknek legalább egy részét juttassák a magyarországi árvízkárosultaknak. S a helytartók s alantosaik megtették kötelességüket. Ennek és a lapok, kivált a «Neue Freie Presse», «Presse», «Fremdenblatt», «Wiener Zeitung», «Deutsche-» és «Vorstadtzeitung», «Extrablatt», a krakói «Ćas» és mások szívreható fölhívásának és buzgó gyűjtésének volt köszönhető, hogy *Ausztriából* 529,900 forint folyt be, több, mint akármelyik külföldi államból.

Gr. Andrássy Gyuláné.

Szerencse, hogy a szerencsétlenség idején még gr. *Andrássy* Gyula volt a külügyminister. Ő értesítette azonnal a csapásról Ausztria-Magyarország külföldi képviselőit, kik megint gondoskodtak az érdeklődés és részvét fokozásáról. De a grófnak legveszedelmesebb versenytársa éppen saját hitvestársa volt, már t. i. a jó cselekedetekben. Ez a lánglelkű és aranyzívű hölgy a szerencsétlenség hallatára rögtön tetemes összeget küldött Tiszának, de evvel korántsem érte be. A szegedi károsultak javára eszközözendő gyűjtések végett azonnal *hölgybizottságot* alakított, melynek legtevékenyebb tagjai voltak: *Auersperg* Vilma és Janka, *Hohenlohe* és *Kinsky* hercegnők, továbbá *Bouquoi*, *Hoyos* Laura, *Königsegg*, *Larisch*, *Mannsfeld*, *Pallavicini* és *Trautmansdorff* grófnők. *Andrássy* Katinkának és ezeknek a bájos kéregtőknek esdő pillantására, mint varázsütésre, megnyíltak volna még az uzsorások Wertheim-kasszái is; annál-kevésbbé csodálkozhatunk, hogy ez a főrangú hölgybizottság, alighogy istenies működését megkezdette, már is 15,280 frt, 26 Napoleondor, 50 márka és 4 cs. és kir. arany fölött rendelkezett, amely összeghez *Leitenberger* Frigyes br. 2000, *Montenuovo* és *Kinsky* hercegek és *Rothschild* br. 1000-1000 frttal járultak. De ez a fényes eredmény sem elégítette ki gr. *Andrássy* Katinka segíteni vágyó szívét. «Ekkor ismét más valamit gondolt ki az istennő, a kékszemű Athene», — mondja gyakran Homeros a bölcsesség istennőjéről, különösen mikor ez kedvencén, a «sokat szenvedett» Odysseuson segíteni akar. Így tett gr. *Andrássy* Katinka is. «mást gondolt ki», hogy még jobban segíthessen a «sokat szenvedett» szegedieken. S hát mit? *Liszt* és gr. *Zichy* Géza együttműködése mellett fényes termeiben zeneestélyt rendezett, a jövedelmet természetesen a szegedi magyar véreinek

szánva. Megjelent ezen estélyre (ápr. elején) a magyar és osztrák arisztokrácia számos tagja, köztük *Liechtenstein* Rudolf herceg, *Apponyi* Albert gróf, *Rothschild* Náthán báró, *Festetich* Pál gróf, *Döc*y Lajos udvari tanácsos és ismert író, és mások, mind nagy gálában, mert a király és a legtöbb főherceg is kilátásba helyezték volt megjelenésüket. A zongorát pompás rózsafüzérek díszítették. A főhercegeket gróf *Andrássy* Gyula, a királyt gróf *Andrássy* Katinka, a bájos háziasszony, fogadta a legalsó lépcsőn. Ő felsége nyájasan és udvariasan karját nyújtván a grófnénak, fölvezette a lépcsőkön és be a nagyterembe. Liszt azonnal a zongorához ült és először eljátszotta Schubert gyászindulóját; ez is, valamint minden egyes szám nagy lelkesedést idézett elő és szünni nem akaró tapsot aratott. A tapsolásra mindig a király adta az első jelt. A felülmulhatatlan játék fénypontját a *Rákóczy-induló* képezte, melyet Liszt két, gr. *Zichy Géza* egy kézzel játszott. A királyt annyira elragadta a gyönyörű játék, hogy felállott székéről, tapsolt s egyre mondta: «Brávo, brávo, éljenek, éljenek!» Nem csoda! Hisz nincsen nekünk lelkesítőbb zenedarabunk a *Rákóczy-indulónál*. S hát, amikor ezt két oly mester játsza, mint *Liszt Ferenc* és gróf *Zichy Géza*, kinek egykezű zongorajátékáról ezt írta *Sardou*: «Csak egy keze van, és mégis megesküdnél, hogy négy kézzel játszik.» Szegény *Zichy*! Nem ismerem és mégis mennyire sajnáltam, szinte meg voltam rendülve, mikor a minap olvastam szívet rázó keserveit, drága neje kora halálán! Az Isten vigasztalja, a múzsa szórakoztassa!

Ő felsége 1000 frttal fizette meg az élvezetet, az estély 4300 forintot jövedelmezett, gr. *Andrássy* Gyuláné mintegy 21.000 forinttal járult a szegediek fölsegélyezéséhez.

Strausz János és Ede híres zeneszerzők és mesterek is rendeztek szépen jóvedelmezett zene-ünnepélyt.

Az 1867-ki kiegyezés és a dualizmus ellenségei az Ausztria és Magyarország közötti közjogi viszonyt szerencsétlen házassághoz hasonlítják. A hasonlat nagyon is sántít, kivált az epithetont illetőleg. Ahol az egyik hitvestárs annyi és oly meleg részvétet és áldozatkészséget tanúsít szenvedő hitvestársa iránt, mint amennyit Ausztria mutatott 1879-ben Magyarországgal szemben, ott nem lehet szó «szerencsétlen» házasságról. Igaz, néha-néha «fachék» leszünk, ami szerelmesek között is megesik, de csakhamar ismét kibékülünk, s a kibékülés az összekoccanás után annál édesebb.

A német és különösen az összes *berlini* lapok megleghangú fölhívást bocsájtottak ki a kárvallott szegediek érdekében és aláírást nyitottak az azok részére való adakozásra. A segélyező-bizottságba a legelőkelőbb férfiak állottak be tagokul, kik elnökké *Ratibor* Viktor herceget, másod-elnyökké *Ravéne* főkonsult, pénztárossá *Lavdan* titkos kereskedelmi tanácsost választották. A jótékonyágukról európa-szerte ismert *Bleichröder* és *Hansemann* Adolf bankárok külön is bocsájtottak ki hathatós fölhívást adakozásra és külön segélyező-bizottságot alakítottak bankárokból. A császári pár kívánságára *Hübsen* főintendáns a berlini színházak legkiválóbb tagjait fölkérte, hogy az operaszínházban tartandó matinee-n közreműködjenek, mit szívesen megtettek. A matinee-n jelen volt a császár is az egész udvarral. Ilyen és ehhez hasonló akciót fejtettek ki a legtöbb német városban a sajtó lelkes közreműködése mellett. Kiválóan buzgólkodtak a «Berliner Tagblatt», «Germánia» és a «Frankfurter Zeitung» szerkesztői. Az egész üdvös mozgalomnak indító és éltető szellemeként pedig szere-

Gróf Széchenyi Imre.

pelt berlini nagykövetünk, gr. *Széchenyi* Imre, kit nemcsak a császári család szeretett, hanem az egész német nemzet is tisztelt. A gróf lankadatlan buzgalmának meg is lett a megfelelő eredménye. *Németországból befolyt vízkárosultjaink javára 396,100 forint.*

Hogy a kis Belgiumot is azok sorában elül találjuk, kik segítségünkre siettek, nincs mit csodálkoznunk, hisz egy nemes szílvű király oldala mellett ott ül a belgák trónján egy magyar hölgy, *Mária Henrietta*, Józsefünk nővére. Belgiumból érkezett 31.800 forint.

A francia nemzet temperamentumához képest is és a hagyományos rokonszenvnél fogva is legélénkebben és leghangosabban nyilvánult a részvét szerencsétlenségünk iránt egész *Franciaországban*. Itten is nagykövetünk, a magyar-barát gróf *Beust*, igazgatta és irányította a mozgalmat, a nagykövetség termeiben jótékonycélú matinéeket is rendezvén, ahol megjelent Izabella spanyol királyné is. *Massanet*, a párisi Trocaderon való zenei előadások bizottságának tagja indítványára, *Delibes* Leo és *Saint-Saëns* Kamill közreműködése mellett a Hippodromban zenekari hangverseny volt. A zenekar 600 emberből állott, kik kizárólag magyar műveket adtak elő.

A sok közül még csak a nagy operai ünnepélyről emlékszem meg és közlöm erre nézve a rendező bizottság elnökének, gr. *de Roys*-nak Pálffy polgármesterhez intézett sürgönyét és a reá adott választ: «Van szerencsém Önt a francia bizottság által kezdeményezett és a «Figaro» által rendezett ünnepély nagy sikeréről értesíteni. Az összes diplomácia, politikai és pénzügyi notabilitások becsületbeli dolognak tartották megjelenni az ünnepélyen, bizonytságot adni a rokonszenvről, melyet az összes franciák Magyarország iránt éreznek. Magyarország zászlaja ki volt tűzve a nagy lépcsőn; a bizto-

sok magyar nemzeti színű szalagot viseltek. A siker feltülmult minden várakozást». Erre Pálffy ezt a köszönő választ küldte:

«Fogadja nevemben Szeged város népének mély háláját és köszönetét azon kiváló részvétért, melyet szerencsétlen városunk iránt oly kitüntetőleg tanusítani szíveskedtek. Kérem, kegyeskedjék e köszönetemet Páris város- és az egész francia nemzetnek tudomására hozni, annak biztosításával, hogy Szeged és a magyar nemzet rokonszenves érzülete a francia nemzet iránt mind elválhatatlanabbá lesz, s nemes részvétük bennünket örökre lekötölezett».

Hogy fogalmunk legyen, mennyit jövedelmezett egy ilyen multság, fölemlítem, hogy pl. a párizsi Hotel Continentalban tartott bál tiszta jövedelme szinte 70000 frank volt, a költségeket egészen a rendezőség viselvén.

De nemcsak Pálffy polgármester, hanem ujságíróink színe-java is küldött köszönőiratot Párizsba, még pedig a «Figaro» szerkesztőségének. Ez a levél igen szép, semhoggy itten ne idézném: «Tisztelt szerkesztőség! Szegényeknek érezzük magunkat szavakban, midőn kifejezést óhajtunk adni azon lelkünk mélyéig érzett hálánknak, melyre Párizs és Franciaország örökre lekötölezett bennünket.

A magyar nemzet rokonszenvét felülmulthatatlan, csodálatramétó nagylelkűséggel jutalmazta a francia nemzet! A jajsikoltás, mely a Tisza völgyéből a szegedi szerencsétlenek ajkairól kitört, a Seine, Loire és Garonne partjain a legnemesebb visszhangot költé a francia nemzet szívében. E visszhang a tesvéri szeretet szózata, mely egy nagy nemzethez méltó tettekben bizonyítja újra, hogy a franciák minden népnek barátai, de nekünk

magyaroknak többszörösen azok, miről újabban meggyőződött a tapasztalás most, midőn önök nemeslelkűen sietnek gyógyítani a mi sebeinket. És mi büszkék vagyunk azon adományokra, melyeket a francia nemzet testvéri szeretettel, oly bőkezűen nyújt árvízkárosultjainknak! Így csak nagy nemzetek bánnak kisebb testvéreikkel szerencsétlenségükben. A nagylelkűség, melyet önök irántunk tanusítanak, csaknem feledtetni képes velünk a sors nagy csapását is; mert lelkünkben hálánk mély érzete mellett még erősebb gyökeret ver annak megismerése, hogy a francia nemzet nekünk igaz barátunk.

Uraim! A «Figaro» íróihoz fordulunk első sorban köszönetünkkel, mint akik a francia sajtóban a legnagyobb érdeklődéssel ébresztettek részvétet árvízkárosultjaink szerencsétlensége iránt, önökhöz fordulunk azért is, mert a párisi lapok közül a «Figaro» örvendvén hazánkban a legnagyobb elterjedésnek, az önök lapja által kérjük tolmácsolni hálás köszönetünket a nagy francia nemzetnek megható jótékonyságáért. Az önök áldozatkészségét, sikeres fáradozását, melylyel a Nagy-Operában, egy minden tekintetben fényes ünnepélyt rendeztek a szegediek javára, mélyen érzett hálával köszönjük önöknek!

Legyenek meggyőződve, hogy hálánkhoz csatlakozik minden magyar szerencsekívánata és a szegény szegediek áldása is.

Kérjük önöket, uraim: legyenek szívesek tudtul adni ezeket a nagyérdemű bizottságnak, mely a gyűjtéseket oly fényes eredménnyel vezette, mindazon nagyhírű művésznők- és művészeknek, kik velünk 7-én jót tettek, a francia hírlapok mindazon szerkesztőségeinek, melyek becses támogatásukat ide kölcsönözték, a városoknak, melyek rólunk adományaikban megemlékeztek, és mind-

azon nemeslelkű embereknek, kik adományaikkal járultak árvízkárosultjaink nyomorának enyhítéséhez.

Az Isten óvja meg Franciaországot és nagy nemes lelkű nemzetét minden csapástól.

Fogadják, uraink, legkiválóbb tiszteletünk kifejezését, melylyel vagyunk, Bpsten, 1879. jún. 10-én, kész szolgálk, a budapesti hírlapok szerkesztősegei: *Jókai Mór, Falk Miksa, Urváry Lajos, br. Kaas Ivor, Csávolszky Lajos, Fenyvessy Adolf, György Aladár, Tóvölgyi Titusz, Mudrony Pál, Visi Imre, Toldy Ferenc, Korda Imre, Hegedűs Sándor, Ágai Adolf, Törs Kálmán, Szathmáry György, Reviczky Gyula, Szalay Imre, Komáromy József, Dolinay Gyula, Brankovics György, Mautner Ödön, Acsády Ignác, Molnár Antal, Ábrányi Emil, Kenedy Géza, Borostyány Nándor, Schmyttely József, Hevesy József, Czikle Lajos, Sziklay János, Gáspár Imre, Schnitzer Ignác, Asbóth János, Gelléry Mór, Seffer László, br. Jósika Kálmán, Kászonyi Dániel, Bajza József, Veiglsberg Leó, Zilahy Pál, Mende Bódog, Szemere Atila, Garamy Richárd, Krátky János, Csukássy József, Hindy Árpád, Bródy Zsigmond, Devecsery L. I.»*

Ebből láthatjuk, hogy hírlapíróink, kik lázas tevékenységet fejtettek ki a segélygyűjtésben, a nemzet halájának ékesen szóló tolmácsai is voltak az idegen jóttevőknél.

De hogy a fenebbi hálairatot teljesen megérthessük, itt pótolnom kell azt utólagosan, amit mindjárt elől kellett volna elmondanom, azt t. i. hogy Párizsban az országos képviselőkből egy nagy segélybizottság alakult volt, mely tevékenységét az egész országra kiterjesztette. Ez mindjárt kezdetben a következő lelkes felhívást tette közzé az összes francia lapokban: «A magyar nemzetet súlyos csapás érte. Szegedet, egy 80.000 lakósu

várost, az árvíz megsemmisítette. 9700 ház közül 9200 bedült, ezer meg ezer holttest van eltemetve a szerencsétlen város romjai alá, mely tegnap még gazdag és virágzó volt.

E katasztrófa hírére egész Európa mozgásba jött és gyűjtéseket kezdett a szegedi árvízkárosultak javára. Franciaországnak e szomorú esetben a jótékonyiságnál többet kell tennie. Nem felelte el, hogy 1870—1871-iki szerencsétlenségünk idején Magyarország a rokonszenves számos bizonyítékaival élt, és hogy katonáink, midőn Németországban foglyok valának, a jótékony magyarok részéről nagylelkű segélyben részesültek. A magyar árvízkárosultak javára való gyűjtést tehát polgártársainknak melegen kell fogadniok.

Ezen reményben bizottság alakult minden pártárnyalatú képviselők kezdeményezéséből, kik találkoztak abban az óhajban, hogy a magyar nemzetnek rokonszenvük jelét adják.

Az adományok a «Société generale»-nál, Rue de Provence 54. fogadtatnak el. A bizottság tagjai: *Lesseps* Ferdinánd tiszteletbeli elnök, *Roys* gr. elnök, *Victor Borie* párisi maire és gr. *Serrurier* alelnök, gr. *Thury* jegyző, *Arnaud* (de l' Ariege), *Arenberg* képviselő, dr. *Ball* orvostanár, *Bertrand* az «Insitut» tagja, *Biscio* községtanácsos, *Bayssset*, gr. *Colbert-Laplace* képviselők, dr. *Broca* orvostanár, *Danelle Bernandin* képvis., *Donon*, a «Société des Depots» elnöke, *Leo Delibes*, *Alexandre Dumas*, gr. *Despeuiles* képvis., *Chevelot* képvis., *Adrien Huat* a «Société generale» elnöke, dr. *Krieshaber*, *Emil de Girardin* képvis., *Armand Gouzien*, *Ernest Guirand*, *Lamy de la Porte*, b. *Larrey*, *Laurencon*, *Leptudy*, *John Lemoinne*, *Eduard Laboulaye*, *Massenet*, *Gaston Páris* akadémikus, dr. *Peter* egyetemi tanár, *Atonin Proust*, *Armand*

Gr. Károlyi Alajos.

Ruyz, *Camille Saint-Saëns*, *Scheurer-Kestner*, *marqu. Balfons*, *Sarondy-Villain* és *Villard* képviselők. A sajtó részéről beléptek: *Edmond About* (XIX. Siècle), *T. Bapst* (*Journal de Debats*), *Gall* (*Liberté*), *E. Lebey* (*Agence Havas*), *de Pine* (*Paris Journal*), *Scheurer-Kestner* (*Republique Francaise*), *Girard* (*France*), *Hebrard* (*Temps*), *Villain* (*Petit Republique Francaise*), *Pessard* (*National*), *Epstein* (*Petit National*).

Az említett tényezők mind lelkesen közreműködtek, hogy az eredmény szép legyen. Franciaországból csak — készpénzben — befolyt 270,200 forint.

Hasonló módon nyilvánult a felebaráti szeretet és a magyar iránti rokonszenv Nagy-Britanniában is, hol az összes angol és irlandi lapok meleghangú fölhívásokkal lettek könyöradomány-kéregetők a szegediek számára. Londonban gr. *Károlyi Alajost*, a nemes- és nagylelkűségéről itthon is általánosan ösmert főurat, londoni nagykövetünket illeti az oroszlánrész a fáradozásban és szép sikerben. Neki és az általa támogatott magyar egyesületnek köszönhető ama jótékonycélú fényes ünnepély létrejötte is, melyet a londoni kristálypalotában a szegediek javára tartottak.

Gr. *Károlyi* után *Charles Whetham* londoni lord-mayort illeti a főérdem, ki annak kértére nemzetközi gyűjtést nyitattott vízkárosultjaink részére.

De hadd beszéljenek maguk, ezek az áldott jó emberek, önműködésükről saját leveleikben. Ime, mit ír a derék lord-mayor a szegediek érdekében a lapok szerkesztőihez: «Sir! Ma az osztr.-magyar nagykövet ő excellentiájától következő levelet volt szerencsém kapni: «My Lord! A borzasztó szerencsétlenség, mely Szeged városát érte, remélnem engedi, hogy Lordságod ama humanitás szellemében, mely mindig alapvonása

volt a londoni lord-mayoreknek, szíves lesz aláírást nyitni azok segélyezésére, kiket egy a jelen nemzedék emlékezetében páratlan csapás sújtott. Lordságod kedvező válaszára készséggel fogok 100 font sterlinggel a gyűjtéshez járulni. Van szerencsém stb. gr. Károlyi.»

Ő excellentiája óhajását honfitársainak egy befo-lyásos küldöttsége támogatta, s az már készséges beleegyezésre talált a bankárok és kereskedők előkelői közt. Nem haboztam tehát azonnal gyűjtést nyitni a Mansion-Houseben az inséget szenvedők felsegélyezé-
sére és sürgős felhívást intézni London polgáraihoz s általában a lakossághoz, hogy rokonszenvüket a leghathatósabban nyilvánítsák s nyujtsanak segélyt a sok ezer embernek, ki hajléktalanná lett a rettentő csapás által, melynek iszonytató részleteit ön olvasóival közölte. Maradok stb.»

S ugyancsak a nemeslelkű lord-mayor a következő részvét és vigasztaló sürgönyt menesztette Tisza Kál-mánhoz: «Biztosítom önt London polgársága nevében legmélyebb rokonszenvünkről azon nagy szerencsétlenség alkalmával, mely országukat érte.

Én gyűjtést nyitok a Mansion-Houseban a szenvedők fölsegállítására.»

Tisza felelte: «Fogadja legszívélyesebb köszönetemet részvétnyilatkozatáért a Szegedet ért szerencsétlenség iránt. Le vagyok kötelezve az ön által kezdeményezett segélyezési intézkedésekért». (márc. 15.)

A gyűjtések szaporán folytak mind Londonban, mind az egész országban, és *eredményük lőn 144.600 forint.*

Mikor már be volt fejezve a gyűjtés, a hálás gr. Károlyi Alajos ezt a köszönő-levelet írta a nagy ember-baráthoz, a londoni lord-mayorhoz: «Belgrave Square,

1879. máj. 9. Lord-Mayor Úr! Kellemes kötelességemnek ismerem, hogy ez úton is kifejezzem köszönetemet azon szívességeért, melylyel a Mansion-House-ban szegedi szerencsétlen honfitársaim javára gyűjtéseket rendezni méltóztatott, melyek most már be vannak fejezve, s amiért hálámat szóval már a husvét hétfői lakomán és más alkalmakkor is kifejeztem.

Mindenekelőtt Ön, Lord-Mayor úr, azután pedig mindazon vidéki vagy fővárosi polgárok fogadják köszönetemet, kik elég nagylelkűek voltak, oly gyorsan megfelelni az Ön felhívásának. De nemcsak a magam nevében mondok köszönetet, hanem szólok kormányom, és pedig első sorban a magyar kormány, de főképpen a szegedi főispán és lakosság nevében. Egyszersmind ismételni akarom, hogy gyors és nagylelkű segélyökkel, melylyel szerencsétlen honfitársaimat támogatták, nemcsak a közvetlen célt, t. i. a nyomor enyhítését érték el; újból megszilárdította ez a két ország közötti barátság azon kötelekeit, melyek a magyarok előtt mindig oly becsesek voltak.

Midőn kifejezném azon reményemet, hogy Ön szíves lesz nyilvánosságra hozni soraimat, maradok stb. Károlyi gr. osztr.-magy. nagykövet».

S nagyjában ily módon folyt a segélygyűjtés a többi államokban is. *Kairóban* nagy álarcos bált rendeztek az operaházban; azon megjelent maga az alkirály, a hercegekkel és miniszterekkel; tiszta jövedelem 7500 frank. Külömben befolyt egész Egyiptomból 15400 forint. Még a szegény Bosznia és Hercegovina is küldött 675 frtot.

De nem kísérem tovább országról országra, földrésről földrészre ezt az üdvös mozgalmat, mely vigaszul szolgált a kárvallottaknak, a magyar nemzetet

pedig örömmel és büszkeséggel töltötte el, látván, hogy ámbár fajra nézve egyedül áll a nagy világon, a nagy világnak mégis birja rokonszenvét; — hanem inkább elősorolom az egyes államokat könyöradományaikkal együtt.

Befolyt Dániából 700, Görögországból 1700, Németalföldről 29100, Oroszországból 30500, Olaszországból 50300, Portugaliából 1300, Romániából 37000, Szerbiából 564, Spanyolországból 1300, Svéd- és Norvégországból 2300, Törökországból 14400, az Argentini köztársaságból 1000, Chinából 4200, Columbiából 600, Cuba szigetéről 1000, Hajti szigetéről 229, az északamerikai egyesült államokból 63100, Keletindiából 3100, Mexicóból 350, Nikaraguja köztársaságból 230, Perzsiából 440, Tunisból 1200, Uruguay köztársaságból 426 forint.

Ha helyesen adtam össze az egyes tételeket, úgy a Szeged javára begyűlt *főösszeg* 2.621.114 frt. Önként értetődik, hogy a kormány a nem határozottan Szegednek szánt könyöradományokból a más előntött helységeknek is juttatott aránylag megfelelő összegeket, ámbár olvastam a «Pesti Napló» egyik akkori számában egy közleményt, melyben egy *tápéi* szerencsétlen panaszkodik, hogy e részben velük mostoha módon bánnak. Engem vigasztal az, hogy *Tápé* most, midőn e sorokat írom, 1894. derekán, mintegy 3000 lelket számláló virágzó község. A király ezt sem hagyta elpusztulni és nem *N.-Zerindet* sem, melyet áprilisban a Fekete-Körös elárasztott, de a melynek legelőször is a király sietett segítségére 2000 frttal.

A gyűjtések tehát be voltak fejezve. Sokan kérdezték már tőlem, hogy a király után ki adta a legtöbbet? Biz én nem tudtam megmondani; most meg tudom.

Rég lehetett; azt sem tudom, olvastam-e, hallottam-e? Egy legendászerű elbeszélés az, melynek most csak lényegét tudom.

Egy hatalmas császár világra szóló fogadalmi templomot építtetett a «legjobb, legnagyobb» Jupiter tiszteletére. Nevezzük a császárt akár *Diocletianusnak*. Nem messze attól a helytől, hol a templomot építették, lakott egy jámbor, istenfélő özvegyasszony, *Anasztazia*, kinek minden és egyetlen vagyona egy fejős-tehénből állott; ez után éledgett: a tej egy részével táplálkozott, a másik részét eladta, hogy a bevett pénzzel egyéb csekély szükségleteit fődözze. Csak azért irigyelte a császártól a gazdagságot, mert ez tud, ő meg nem tud az istennek templomot építtetni. Hogy azonban mégis hozzájáruljon az építéshez, naponta megvont valamicskét tehene takarmányából és oda adogatta azon marhák-nak, melyek kunyhója előtt szállították a követ vagy téglát a templomépítéshez, s ha éppen ott nála állott meg egyik vagy másik szekér, meg is itatta a szegény, elfáradt marhákat. Ezek kissé felüdülve jobban huzzák a szekeret, az ő tehénkéje egy csöppel kevesebb tejet adott, s az özvegy egy csöppel kevesebb tejet ivott.

Végre elkészült a templom. Homlokzatán arany betűkben e szavak ragyogtak: *Jovi Optimo Maximo Diocletianus*. A büszke császár tehát megörökítette nevét. De mi történik? Csodák csodája: a következő reggel elviteti magát a császár a templom előtt, hogy gyönyörködjék a neve ragyogásában, és mit lát? Neve eltűnt, s helyébe ott tündöklök az «*Anasztazia*» név. Több napi munkába került, míg a szédületes magasságból el-távolították e nevet s újból oda erősítették a *Diocletianus* nevet. Kárba vezett fáradság! Ez megint csak eltűnt, s még ragyogóbban sugárzott le a jámbor özvegy neve.

S most elmondom, ki adta a király után a legtöbbet?

Van a Felvidéken egy város; *Selmecbányának* hívják. Van ebben a városban egy kis leánynövelde; irgalmas nénikék anyáskodnak benne. Volt ebben a növeldeben 22 kis árvalányka. Nem volt ezeknek ártatlan szivecskéiken kívül egy árva krajcárjuk sem. A hittanár elbeszéli nekik Szeged hajmeresztő szerencsétlenségét: sírnak, zokognak, imádkoznak; de nem segíthetnek. Nem hiába imádkoztak: megmutatta Isten nekik a módot, hogyan segíthetnének mégis. Beállítanak testületileg a főnöknőhöz; a legbátrabbik előadja kérésüket: nem kell nekik egy fél hónapon keresztül tészta; lemondanak kedvenc ételükről: juttassa a főnöknő az ebből megtakarítható pénzt a szegény szegedieknek. Megtörtént.

Ez a 22 ártatlan szivecske adta a legtöbbet.

S ki adta a legbecsesebbet, a legértékesebbet?

Egy pap.

Ha a begyült összeget a megbecsülhetett kárral összevetjük, úgy ez felülmulja amazt szinte ötszörösen. S mégis: a társadalom fényesen megtette kötelességét. Most immár az államon volt a sor, a nemzeten a maga egészében. S a király, valamint a társadalomnak megadta a jótékonyságban és segélynyújtásban a jó példát, úgy értésére adta államának, nemzetének is, a melynek ő a feje, hogy mit kíván tőle Szeged és a Tiszavölgy érdekében. A király mindenekelőtt elrendelte, hogy nagy *államsorsjátékot* rendezzenek, melynek jövedelme a szegedi és tiszavidéki árvízkárosultaknak jusson. Azután felruházta maga részéről a kormányt a legkiterjedtebb hatáskörrel, megadta előlegesen helybenhagyását az országgyűlés elé terjesztendő törvényjavas-

lathoz, melynek célja volt pénzt előteremteni a Tisza megfékezése- és Szeged újrateremtésére, és miután az meg lön szavazva, szíves örömet emelte azt szentesítésével a kötelező törvény méltóságára. Ezek közt volt az 1879-iki XX. törvénycikk a szegedi kormánybiztoság felállításáról. Hogy a nemzet is nagylelkű királyához méltóan érdeklődött Szeged és a Tiszavidék sorsa iránt, kitűnik azon interpellációból, melyet ez ügyben intéztek az országgyűlés mindkét házában a kormányhoz; a főrendiházban ezt maga az elnök tette, *Majláth* György országbíró (márc. végén). Felruházta ő felsége a gátak és töltések maradandó helyreállítása és Szeged újraépítésére nézve az ő biztosául kinevezett *Tisza* Lajost a legnagyobb hatalommal.

Szeged rekonstrukciója.

S most kezdetét vette az újrateremtés nagy munkája. Ámbár a rombolás csak egy pár rövid óra műve volt, az építés pedig mintegy 4 és fél esztendőbe került, ez utóbbival éppen oly hamarosan kell végezni, mint amily hosszadalmasan időztem a pusztulás elszomorító és a segedelem örvendeztető képénél.

A rekonstrukció terve, melyre maga ő felsége is javítólag, irányítólag befolyt, a legkitűnőbb mérnökök közreműködése mellett csakhamar elkészült, a vizeket lecsapolták, levezették, a gátakat és töltéseket mindjárt kezdetben oly szilárdan építették fel, hogy azokat a következő 1880-ik évben újra vízárral fenyegető Tisza nem volt képes áttörni: ezt az óriást, a *nagy Tiszát*, legyőzte a király és nemzet fegyverével a *kis Tisza*. Lassanként haza szállingóztak az elbujdosott szegediek, és ez a munkabíró, kitartó, erényes nép hangyaszorga-

Gróf Tisza Lajos.

lommall s oroszlanerővel hozzálátott szétrombolt fész-
kének újraépítéséhez és biztosításához.

A régi agyagkunyhók és vályogházikók helyett csinos
kő- vagy teglaházak és egész palotasorok emelkednek
ki a megszáritott és megszilárdított földből. A girbe-
görbe utcák helyett, melyeket hajdan bokáig érő por,
vagy térdig érő sár lepett el, egyenes és széles utak
keletkeznek, melyeket kockakő-burkolat borít.

Meleg érdeklődéssel szemléli a jó király ezt a szép
metamorfózist: a csunya bábból kibontakozik az ara-
nyos szárnyú lepke.

Lóverseny van Budapesten. A király is megjelenik
a gyepen. A szakértő éles szemével nézi a tova repülő
nemes állatokat. Nemes jobbágysai szeretettel, tisztelettel
állják körül. Megszólal: «Uraim! Most kezdi nekem föl-
építeni Szegedet Tisza Lajos. Támogassák a rekon-
strukciót! Önök kivált, alföldi urak, építsenek maguknak
Szegeden palotákat, vagy népemnek bérházakat!» Ki
tehette, megtette.

Csakhogy egy romjaiból új életre támasztott város
fölvirágoztatására nem elég, ha szétriesztott lakosságát
ismét összegyűjtjük, védőbástyákkal körülveszszük, palo-
tákat emelünk és dísz-utcákat építünk: szellemi életének
gyarapításáról és nemesítéséről is kell gondoskodni. A
ki ennek megvetette alapját ajándékával, *az adta Sze-
gednek a legbecsesebbet, legértékesebbet*, s az a derék,
nagylelkű hazafi *egy pap* volt, az 1888-ban elhunyt
Somogyi Károly esztergomi kanonok. Somogyi ugyanis
mintegy 160,000 forintot érő, 60,000 kötetből álló
remek könyvtárát, egy hosszú élet nélkülözésének, majd
fáradozásának gyümölcsét, 1880-ban örök időkre Szeged
városának ajándékozta, megvetvén ez által az új Szeged
szellemi és erkölcsi fölvirágzásának az alapját. Szívem

mélyéből, lelkem teljes erejével imádkozom Somogyi Károlyért és velem minden jó ember: «Adj, Uram, neki örök nyugodalmat, és az örök világosság fényeskedjék neki! Ámen!»

Ő felsége kegyelmébe és Szeged iránti atyai szeretetébe vetett bizalmon kívül e nagyszerű könyvtár birtoka is bátorságot kölcsönzött a feléledő szegedieknek arra, hogy 1880. november havában küldöttséget menesszenek Budára, a királyt kérendők, hogy a harmadik egyetem székhelyéül Szegedet méltóztatnék kijelölni. A küldöttséget a fáradhatatlan, ügybuzgó *Pálfy* Ferenc polgármester vezette. Tagjai nemcsak szegediek voltak: ezekhez sokan csatlakoztak más alföldi városokból valók is. A király a kis trónteremben fogadván a küldöttséget, Pálfy a következő keszédet intézte ő felségéhez:

«Fölséges Császár és Apostoli Király! Legkegyelmesebb Urunk! Hazánk örvendetesen fejlődő közoktatásügyi viszonyai egy újabb, egy harmadik egyetemnek felállítását teszik óhajtandóvá, s Fölséged kir. kormánya ez ügyben a törvényhozás elé javaslatot szándékozik terjeszteni. Mint-hogy azonban végleg eldöntöttek nem látszik az, hogy az új egyetem hol állíttassék fel, s minthogy azt hiszszük, hogy az új egyetemnek városunkban leendő felállítását több tényező és föltétel indokolja, minthogy az új egyetemnek Szegeden, Magyarország alvidékén leendő felállítását a hazai törvényhatóságok legtöbbje óhajként nyilvánítja, és a hazai sajtó is majdnem kivétel nélkül ez irányban nyilatkozott: Fölséged előtt a legmélyebb alattvalói hódolattal bátorkodunk kifejezést adni azon alázatos kérelmünknek, hogy az új egyetem *Szegeden, a Fölséged által fejedelmi szavával sírjából feltámasztott és máris a réginél szebbé tett városunkban állíttassék fel.*

Ezen jobbágyi alázattal nyilvánult kérelmünket, midőn Fölséged legmagasabb trónja zsámolyára helyezni van szerencsénk, törhetetlen hűséggel vagyunk legalázatosabb jobbágyságai. » Atnyujtván erre Pálffy a kérvényes felíratot, ő felsége ezt válaszolá: «Megelégedéssel látam, hogy Szeged városa *újászületése* által okozott gondjai mellett is, mily meleg érdekekkel és rokonszenvenvel karolja fel a tudományok előmozdítását. Kérelmük tárgyát kormányom, mint eddig, úgy ezután is komoly tárgyilagossággal és megfontolással fogja mérlegelni, s én szívesen fogok annak idején oly javaslatot helybenhagyással megerősíteni, mely az ország, a tudomány és az illető városok érdekeivel leginkább találkozik. » Ezután kérdezte a király Pálfytól: «Hogyan halad Szeged építése?» «Szaporán, Fölség!» «Visszatért-e már a nép?» «Többször igen, Fölséges Uram, és szorgalmasan dolgozik.» «Jól teszi. Súlyos csapás érte Szegedet, de reméllem, két év múlva már egészen föl lesz építve.» «Ezt nagyrészt Fölséged áldozatkészségének köszönhetjük,» felelé hálásan a polgármester. A király szó nélkül kezét adott Pálfynak. *Schlauch* Lőrinc püspöktől kérdé ő felsége: «A küldöttséghez csatlakozott?» «Igen, Fölség! Én magam ugyan nem vagyok szegedi születésű, de az én szerény tudományosságom bölcsője Szegeden ringott, kiképeztetésem ott nyertem. Azért készséggel csatlakoztam a deputációhoz és siettem pártolni kérvényüket, minthogy az alföldre nézve egy Szegeden állítandó egyetem nagy áldás lesz.» «Látszik, hogy ön nemcsak hirdeti, hanem gyakorolja is a háladatosság erényét. Ez nagyon szép öntől.»

Ez ezelőtt 14 évvel történt, s a harmadik egyetem még nincsen felállítva, sem Szegeden, sem Pozsonyban.

Azóta még más városok is kezdtetek versengeni egyetemért. Valjon nem egyik oka-e eme versengés is annak, hogy a harmadik egyetem oly nehezen születik meg?

www.libtool.com.cn

Valamint a mythosbeli phönix-madár megifjodva, megszépülve, megerősödve röppent föl saját hamvából, úgy emelkedett ki Szeged, a hullámsírba temetett város, a sárból és iszapból ragyogóbb fényben, nagyobb erőben, fokozott szépségben. Valamint a boldog ara, ki oltár elé készül lépni, legszebb díszében várja édes-atyját, hogy ez őt megáldja: úgy várta Szeged legnagyobb ékességben az ő atyját és királyát 1883. okt. 14-én, ki lesietett, hogy tanuja, részese legyen a halálából fel-támasztott legnagyobb magyar város örömének. S va-lamint ezelőtt ötödfél évvel a hajmeresztő pusztulás láttára az igaz fájdalom és sajnálat a keserv könyeit facsarta ki a király szemeiből, úgy most az öröm könnyecskéjei rezegtek szempilláin, midőn örömet, fényt, pompát látott mindenütt maga körül.

A király ismét Szegeden.

A király fényes kísérettel érkezett Szegedre, mintha valami nagy diadalt akarna megülni. Azt is ünnepelt meg: megbüntette, megfékezve, bilincsekbe verve ott görnyedezik lábai előtt az egykor fellázadt rabszolga, a Tisza. Az *anyag* le van alacsonyítva, meg van szé-gyenítve, ragyognak, tündöklenek a *szellem* művei ezer változásukban, az anyag, a természet iszonyatos rom-bolásának egykori színhelyén.

A d. e. 11 órakor érkezett királyt megint Pálffy Ferenc polgármester fogadta ékes beszéddel, melyben hálásan emlékezett vissza a 4 és fél év előtt a király részéről élvezett jókra, midőn a végképpen lesujtott

várost és vidékét ő felsége megjelenése, részvevő szavai s érzelmei megvigasztalták, — valamint a király azon nagy mondására: «Szeged szebb lesz, mint volt» —, ami immár oly rövid idő alatt teljesült.

A király ekként válaszolt: «Hálát mondok az isteni Gondviselésnek, hogy ötödfél évvel ezelőtt e helyen szívem mélyéből érzett óhajtásom teljesülve, Szeged városát a reá nehezedett csapástól nemcsak felüdülve, de virágzóbban mint előbb, s nem gyásztól, hanem örömtől áthatva láthatom.

Fogadják királyi üdvözlétemmel őszinte köszönetet a lelkes fogadtatásért s legyenek meggyőződve, hogy szívesen fogok néhány napot tölteni körükben, mint e hű város örömének részese».

Nem szándékom leírni mindazt, ami a fellobogózott, földíszített, örömeiben ujongó Szegeden történt ő felsége második látogatása alkalmával: a díszruhás gyalog- és lovasbanderiumok fel- és bevonulását a király előtt, a küldöttségek fogadását, a király különféle látogatásait, a halász- és más ünnepélyeket, ő felsége kirándulásait a tanyákra stb.; csak néhány részletet emelek ki röviden. Jellemzők különösen a király vallásosságára a papsághoz intézett eme szavai: «Erős azon hitem, hogy *buzgó imáik* s az isteni Gondviselés iránt a népben ápoltság nagy részben eredményezi, hogy e sokat szenvedett város a reá nehezedett csapás után oly örömdetesesen felemelkedett. *Mondjunk ezért hálát az Egek Urának!*»

A *Somogyi* Károly kanonok ajándékozta könyvtár ünnepélyes megnyitásán is jelen volt a király, de el látogatott a programmon kívül a fogadalmi Rozália-kápolnába is és egy fél órát időzött az *Oltványi* Pál prépost által emelt apáca-tan- és nevelőintézetben,

megdicsérvén ezen lelkes emberbarát áldozatkészségét és buzgalmát, melylyel megteremtette és igazgatja az oly áldásosan működő intézetet.

Mikor a király a Somogyi-könyvtár megnyitásának végeztével kocsijába ült, egy *Jordán* Ernő nevű 11 éves árva fiú folyamodványt dobott a kocsiba. Ő felsége felvette s odaadta egyik kísérőjének. A szegény kis fiú elmondta abban a kérvényben, hogy ő nagyon szeretne tovább tanulni, de szegény özvegy édesanyja nem győzi a költségeket. Leginkább katona akarna lenni, mert boldogult édesapja is katona volt. Ő felsége meghallgatta kérését: fölvetette a maga költségén a fischau katonai árvaintézetbe.

A király szegedi látogatása hasonlított valami monumentális épület zárköve letételének ünnepélyéhez, «si licet *magna* componere parvis». Szeged rekonstrukciója be volt fejezve, a király szava be volt váltva, a királyi szemből hullott könyv éltető, termékenyítő harmattá változott, mely Szeged talajából elővarázsolta a pompás, terebélyes fához hasonlítható fényes várost.

S a nagy mester megemlékezett most hű segédjeiről is, kik neki a remekmű létesítésében segédkeztek: a király, ott a helyszínen, földíszítette mindazokat, kik magukat a város rekonstrukciójánál kitüntették, különféle érdemjegyekkel, Tisza Lajoshoz pedig a következő kéziratot intézte: «Kedves Tisza Lajos! Midőn önt ötödfél év előtt Szeged városába kir. biztosomul kiküldöttem, tettem ezt teljes tudatában annak, hogy e város rekonstrukciójának nagy és nehéz művét egy oly férfiú kezébe teszem le, aki a reá váró feladat nagyságának színvonalán áll s azt minden körülmények közt sikeresen megoldandja.

Az ön által itteni működése alatt elért eredmény

nemcsak igazolta, de *felülmuta* várakozásomat. *Páratlan kitartásának, erélyének, körütekintő gondosságának* s vezetése alatt az illető tényezők buzgó közreműködésének sikerült aránylag rövid idő lefolyása alatt s dacára a fennforgott nagy nehézségeknek, egy oly művet létrehozni, mely önnek *nevét meg fogja örökíteni* e város történetében, s mely által *teljes mértékben kiérdemelte elismerésemet s legbensőbb köszönetemet, valamint e város és az ország háláját.* — Kelt Szegeden, 1883. okt. 16 án. Ferencz József. Br. Orczy Béla.

Alig lehetett ennél nagyobb dicséretet képzelni. De meg is volt e dicséret becsületesen érdemelve Tisza Lajos ernyedetlen munkássága, emésztő buzgalma s rettenthetlen kitartása által a küzdelemben és újjáteremtésben.

De e dicsérettel nem érte ám be a mi jó királyunk, ki királyilag szokta jutalmazni az igaz érdemet. Ime mit ír ő felsége Tisza Lajosnak ugyanaz év dec. 27-én: «Kedves Tisza Lajos! Midőn Önt az 1879. XX. t. c. hatályának megszűntével, magyar miniszterelnököm előterjesztésére a szegedi kir. biztosi állásától fölmentem, az államnak tett kiváló szolgálatai s különösen Szeged város rekonstrukciója művének sikeres végrehajtása körül szerzett *kitűnő érdemei* elismeréseül, Önnek s egyenes törvényes utódainak *a magyar grófi méltóságot* díjmentesen adományozom s megengedem, hogy a «borosjenői» nemesi előnév mellé a «szegedi» előnevet is viselhesse. Bécsben . . . Ferencz József. Tisza Kálmán. Br. Orczy Béla.»

S most immár búcsút veszek tőled, Alföldünk szép magyar, katolikus Metropolis! Örizzen meg Isten minden bajtól, áldjon meg minden jóval! Ha meg-szívelled, mire oktat téged Istennek egyik hű szolgája,

az öreg *Oltványi* Pál: «Féld az Istent, tiszteld a királyt szeresd a hazát!» akkor meghallgatja Istenünk az én jó kívánságomat. Isten veled, szép Szeged! — —

A királyi pár ezüst lakodalma.

1879-ben nem csak szomorkodtunk, hanem örvendeztünk is. 1879. ápr. 24-én volt éppen 25 éve, hogy *Ferencz József* oltárhoz vezette a bécsi Augusztinusok templomában szíve választottját, *Erzsébetet*, *Miksa* bajor herceg erényben és szépségben páratlan leányát.

Sötét felhők nehezedtek akkor a hazára. Nem hosszú idő választotta el a nemzetet 1849. aug. 13-ikától, a sötét világosi gyásznaptól. Ennek súlyos következményei alatt még mindig sóhajtozott, nyögött a nemzet. Sok magyar asszony még mindig siratta fogságban sínlődő férjét, és az egész országban még mindig ostromállapot uralkodott.

Ekkor 1853. augusztus 20-án, az első magyar szent király nevenapján, nyugot felől vékony hasadás mutatkozik ama sötét felhőkön, abból a reménynek vékony sugara lövell ki a magyar nemzet szíve irányába: ekkor hallottuk meg, hogy *Ferencz József* eljegyezte *Erzsébetet*. Olyan különös, szokatlan fénye volt annak, a bár vékony reménysugárnak; megtudtuk, hogy a starhembergi tó melletti *Possenhofen* nevű várkastélyban, majd meg egy müncheni hercegi palotában szorgalmasan, arcot pírral borító lelkesedéssel gyakorolja magát a mi oly édes anyanyelvünkben egy búbájos szépségű angyal, és hogy ez az angyal nem más, mint *Erzsébet*, uralkodónk jegyese. S ezen rövid időtől kezdve a hasadás a hazánk egét sűrűn borító fekete felhőkön sohasem lett többé keskenyebb, sőt bár lassan s alig észrevehetőleg, mindig

szélesbült: 8 nappal a menyegző előtt, igen számos elitéltnak és bevádoltnak kegyelmet adván a fejedelmi völegény, igen számos magyar asszony a viszontlátás öröme közt ünnepelhette meg Kufsteinből, Olmützből, Josefstadtból s más osztrák várakból szabadon bocsátott férjével a császár esküvőjét és áldotta a fiatal császárnét.

Az esküvő után 6 napra ama reménysugár még fényesebben világított: az ostromállapot megszűnt a hazában, s megnyitlak a magyarországi börtönök is.

Azóta ama sötét felhők már rég elhuzódtak hazánk egeről, ez egészen kitisztult 1867. jún. 8-án: *Ferencz József* koronás királyunk, *Erzsébet* koronás királynénk lett, és Ausztria is alkotmányt nyert.

Nem csoda tehát, hogy Lajthán innen és Lajthán túl már korán nagyban készülődtek a fejedelmi pár ezüst menyegzőjének méltó megünneplésére. De ez talán még nagyobb bensőséggel történt nálunk, mint másutt. *Ferencz József* nem csak Európa legnépszerűbb, legünnepelebb uralkodója volt, hanem oly király is, kit Magyarországon általános tisztelet és határtalan szeretet környezett. E tekintetben nem volt és nincsen párja a világ összes uralkodói között. *Erzsébet* népszerűsége nálunk, a mint látók, már 1853-ban születettet meg s azóta mindinkább fokozódott, mikor meghallottuk és a fejedelem kegyelmi és nekünk kedvező politikai tényeiből láttuk, hogy fölséges hitvese a reánk nézve kedvezőtlen áramlatokat ellensúlyozni és fejedelmi férjének szívét ismét hozzánk fordítani buzgólkodik, a magyar szót pedig 300 éves számkivetés után újból udvarképessé tette nemcsak a budai várpalotában, hanem a bécsi Burgban is. Tudjuk, hogy e népszerűség a koronázásig rajongássá vált, a koronázás után szinte az

imádat magaslatára emelkedett, s hogy 1889. jan. 30-ka ezen imádattal a nemzet millióinak végtelen fájdalmas részvéte párosul www.libtool.com.cn

Hogy a király, úgy a maga királyi módjára, szintén készült ezüst lakodalma megünneplésére, látjuk eme kéziratából: «Kedves Pauler! Házasságkötésem huszonötödik évforduló napján kegyelmemben, amennyire lehet, azokat is részesíteni óhajtom, akik a fenyítő igazságszolgáltatás által vannak sújtva. Ennél fogva utasítom Önt, tegyen hozzám javaslatot oly elítéltek megkegyelmezésére vonatkozólag, akik megelőzőleg büntett miatt még sohasem voltak megfenyítve s a törvényszegést vagy pusztán vétkes gondatlanságból, vagy a nyomasztó inség, vagy végre a szenvedélyek pillanatnyi kitörése által ösztönözve követték el, — az utóbbi két esetben büntetésök jelentékeny részét már kiállották, — s kiknek megkegyelmeztetése szükségét szenvedő s ártatlan családjaikra való tekintettel különösen kívánatosnak látszik.

Elvárom továbbá, hogy hasonló javaslatot terjesszen Elémbe azon figyelmet érdemlő egyénekre vonatkozólag is, akik politikai természetű büntettek és vétségek, fölségsértés, vagy uralkodóházam tagjainak megsértése miatt ítéltettek el, s kiknek hátralevő büntetésideje a közbéke és rend veszélyeztetése nélkül elengedhető. Tegye meg az e végből szükséges intézkedéseket akként, hogy e részben keletkezendő kegyelmi tényeim folyó évi ápr. 24-én foganatosíttathassanak. — Kelt Bécsben, 1879. február 26-án. Ferencz József. Dr. Pauler Tivadar».

Az immár bold. irgalmas és szelíd lelkű *Pauler* igazságügyminister fel is használta bőven e királyi meghagyást, mert ő felsége az ő ajánlatára 212 elítélt-

nek *kegyelmezett meg*, illetőleg engedte el a büntetésnek hátralevő részét már ápr. 14-én kelt elhatározásával, úgy hogy 24-én reggel már kinyitlak az örvendező és áldázkodó rabok előtt börtöneik ajtóit. —

Rudolf tónörökös megbízásából már rég óta dolgozik *Alt* Rudolf híres festő négy képen. Az egyik Possenhofent, a királyné születése helyét, a másik az Augustinusok templomának belsejét ábrázolja, hol 25 évvel ezelőtt megkötötte a királyi pár a házasság szentségének szent frigyét, a harmadik Laxenburgot, a trónörökös, a negyedik a budai várpalotát, *Mária Valéria* szülőhelyét.

De mit özönlik Bécs előkelő kíváncsi közönsége *Biedermann* Emil nemes ízlésű ékszerésznek a drágaságoktól ragyogó fényes boltjába? A főhercegek megbízásából készített e kitünő mester egy pompás koronát, vagyis inkább diadémát, hogy azt ő fenségeik átadják az ezüst lakodalom alkalmával a királynénak. E ragyogó fej-ék alpesi rózsákból készült bokrétát ábrázolt jelképeül annak a bokrétának, melyet 25 évvel ezelőtt csakugyan havasi rózsából fűzött volt a király menyasszonya részére.

A magyar katolikus főpapság, minden egyes vallásfelekezet papsága, a főrendi és képviselőház, a horvát-országyűlés, hazánk 70 megyéjének mindegyike, a magyar tengerpart, a horvát-szlavon határőrvidék, Budapest fővárosa, Zágráb és az összes nagyobb városok az országban, nagyobb intézetek s testületek, sőt még Bosznia is: ezek mind már megállapították hódoló fölirataik szövegét, melynek leírásán már fáradoztak a legjelesebb kaligrafusok és művészek, míg a borítékok ornamentumain a legjobb könyvkötők és ötvösök törték a fejüket, vagy himzésein dolgoztak ügyes leányaink.

Hogy csak egyet említsek: a püspöki kar felirata kék bársonyba volt kötve, előlapján az arannyal és ezüsttel gazdagon hímzett magyar szentkoronát tüntette fel, ez alatt a király és a királyné monogrammját és ezen kívül díszítve volt püspöki kereszttel, pásztorbottal és egy füstölő medencével, mely a magasba bocsátja a tömjén füstgomolyait. —

Budapest főváros még egy 100 arany súlyú díszes emlékérmét is veretett.

Oly ünnep volt készülöben, minőt ritkán lát a világ, mert a külföld meleg érdeklődésétől eltekintve, a szeretett uralkodó pár családi öröméből részt követelt magának szinte 40 millió magyar és osztrák.

De talán az anyagi természet sötét hatalmai, az alvilág gonosz démonjai, megirigyelték a szellem, a lélek, a szív készülődő ünnepét, az éj fekete homályához szokott szemeik talán megfájdultak az ünnep ragyogványos fényének már csak elképzelésétől is, azért idézték elő a tiszavidéki és szegedi katasztrófát. Ámde Isten, a világosság, szellem, lélek és szív Ura, a király nagylelkűsége és részvéte s a nemzet hűsége és háládatossága segítségével éppen eme nemzeti csapás folytán még bensőbbé és melegebbé tette a közelgő ünnepet, összeforrasztotta a király, királyné és családjuk szívét a nemzet szívével, sőt a két testvérállam közötti viszonyt a szívélyesség színvonalára emelte, a művelt nemzetek figyelmét felénk terelte s rokonszenvük megnyilatkozására alkalmat nyújtott.

Igaz ugyan, a szegedi nagy szerencsétlenség némileg csökkentette az ünnepély fényét, mérsékelte zaját, amint ezt maga a király is mindjárt eleinte kívánta, — hisz emlékszünk még márc. 13-án Tiszához intézett kéziratára, — de mindazonáltal családja s népei

ellenállhatatlan szeretete azt oly pompássá és elragadóvá tette, hogy a földkerekségének minden uralkodója irigyelhette őket és minket is érte.

Az ünnepély kezdődött Bécsben ápr. 21-én és véget ért Budapesten május 1-én s következő napjain.

A *Károly Lajos* főherceg palotájában rendezett ünnepélyen csak az uralkodóház tagjai (23-an) vettek részt sok idegen herceggel és hercegnővel. A Habsburg-ház történetét 6 élőképben mutatták be főhercegek és főhercegnők: az első képben habsburgi I. Rudolfot, a hatodikban Mária Teréziát. 27-én *Makart* Hans (János) mutatta be az uralkodó párnak 2 óránál tovább tartó történeti menetben a német középkort hű jelmezekben. A közbeeső 24-én, mint az öröm-ünnep igazi napján és középpontján, az aznap reggel fölszentelt fogadalmi templomban volt az ünnepélyes istentisztelet, melynek végeztével megáldotta a bécsi hercegek a mélyen megindult királyi párt, mire ő felségeik fogadták az uralkodóház tagjainak szerencse-kívánatait és emlék ajándékait, s a diplomáciai kar tolmácsolta az idegen uralkodók gratulációit. E napok alatt tömérdek idegen hemzsegett Bécs utcáin, kik részint Ausztria- és Magyarországból, részint külföldről jöttek. Így szállítottak külön vonatok ének-, lövő-, torna- és tűzoltó egyleteket Bajorországból Bécsbe, hogy ezek a királynét, a született *bajor* hercegnőt, szívök sugallata szerint üdvözölhessék.

Minket leginkább érdekelnek ápril. 21. napjának eseményei és az ekkor tartott beszédek, mert ezen a napon fogadta a királyi pár a küldöttségeket és vette át a hódoló feliratokat, ekkor hallgatta meg a jellemző szónoklatokat s adta meg ezekre a király az éppen oly jellemző válaszokat: azokból és ezekből ismerjük

meg leginkább azt a szinte családi viszonyt a királyi pár és nemzet között. Azonban itt is csak a legkitűnőbb küldöttségekre s a legkiválóbb mozzanatokra kell szorítkoznom.

A testület mindegyik tagjának szabadságában állván a küldöttséghez csatlakozni, a főrendiház 15, a képviselőház 20, a főváros 12 tagot választott meg küldöttségnek. A főrendeket *Majláth* György országbíró, a képviselőket *Szlávy* József koronaőr, a budapestieket *Ráth* Károly főpolgármester vezette. Ez utóbbiak neveit tudom: *Burián* János, *Busbach* Péter, *Gerlóczy* Károly polgármester, *Gschwindt* Mihály, *Havas* Sándor, *Kammermayer* Károly polgármester, *Lechner* Lajos, *Mendl* István, *Ország* Sándor, *Steiger* Gyula s az elhunyt *Wahrman* Mór. Megérdemelték ők e kitüntetést polgártársaik részéről, mert ők futottak-fáradtak legtöbbet a főváros ügyeiben.

Simor János hercegprimás aznap éppen el lévén foglalva a budapesti ferencvárosi remek stílú templom fölszentelésével, a püspöki kar vezetője és szónoka *Haynald* Lajos kalocsai érsek volt.

A Burghoz vezető utakat és az ez előtt levő teret már pitymalatkor elfoglalta beláthatlan sokaság, miért is már 9 órakor kellett a Burgtér följáróján és a bejárásnál lovasságnak, az u. n. svájci udvarban a palotaőrségnek állást foglalnia. Fél 10 órakor érkezett a magyar gárda, szép leventék pompás díszöltönyben, hogy teljesítsék a szolgálatot a belső termekben; és kevéssel ezután kezdettek felvonulni a küldöttségek, melyeket a közönség egész úton üdvkiáltásokkal köszöntött. A legnagyobb fényt a magyar és horvát mánások fejtették ki, festői magyar díszben jelenvén meg díszhintókbán, melyek magas bakjain büszkén ültek délceg

vagy marcona huszáraik. A lengyelek is festői képet nyújtottak szép nemzeti jelmezükben. Gr. *Andrássy* Gyula honvéd-lovas tábornoki egyenruhában jelent meg az aranygyapjas renddel és a Szent-István-rend nagykeresztjével. A magyar miniszterek magyar díszben, az osztrákok egyenruhában, egyszerű kocsikon jöttek. Méltóság- és fényteltjes volt a magyar katolikus és görögkeleti püspöki karnak a megjelenése. Az egyes küldöttségek az u. n. diplomáciai lépcsőn vonultak fel és a titkos tanácsosi teremben gyülekeztek.

Ő felségeik 1 órakor jelentek meg a márványteremben, előttük lépdelt gr. *Hunyady* Kálmán főszertartásmester. A király magyar lovas tábornoki egyenruhát, a királyné galamszínű selyemruhát viselt rövid uszálylyal s három sor csipkével, nyakán szép collier, csodálatosan dús hajában semmi dísz. Viruló színben volt, bár kis hurutban szenvedett, mind az ő anyagi, mind férje jóságos arcáról a meghatottság és az öröm kinyomata sugárzott le. A királyi pár a hatalom minden külső jelvénye nélkül lépett a hódolók elé és ámbár a fogadtatás fényes volt, annak a király, ki jobbról, s a királyné, ki balról állott, megnyerő barátságosság és szívélyesség által a családi bensőség bélyegét nyomták fel.

Gr. *Andrássy* és br. *Hoffmann* közös ministerek után a magyar ministerium járult Tisza Kálmán miniszterelnök vezetése alatt ő felségeik elé. Tisza rövid, de szívből fakadó beszéde láthatóan visszhangra talált a királyi pár szívében, arcukról édes öröm ragyogott. A király mindegyik miniszterrel kezét fogott, kezét nyújtott a királyné is Tiszának és Wenckheimnak, kik persze siettek erre az áldott kézre rányomni a hála, hódolat és szeretet csókját.

A Stremayr Károly által vezetett osztrák ministerium és az Auersperg herceggel élükön megjelent középponti főhatósági főnökök hódolata után be lévén fejezve a szigorúan hivatalos fogadtatások, elsőnek a magyar katolikus püspöki kar jelent meg az apostoli magyar király és a magyar katolikus egyház legfőbb védője és patrónusa, valamint ennek vallásos hitvestársa előtt, hogy bemutassa igaz hódolatát, üdvözlővén a királyi párt ezüst menyegzője alkalmából és átnyujtván neki a díszes kiállítású hódoló-feliratot.

A számtalan fölirat közül, melyet — önként értetődik — nagy gonddal fogalmaztak, érdemes egyet-kettőt ide iktatnom, mert nem csak tartalmuk érdekes és tanulságos, hanem alakjuk is megközelíti a tökéletest.

A magyar katolikus püspöki kar feliratának ez volt a szövege: «Fölséges Császár és Apostoli Király! Legkegyelmesebb Urunk! Huszonöt éve annak, hogy Fölséged fényes menyegzői napján itt álltak a magyar egyház püspökei a nászoltár zsámolyánál és szívük imádságában kérték a Mindenhatót, áldja meg a királyi pár házassági frigyét, legyen boldog a fejedelmi és keresztény női erényekben gazdag királyasszony oldala mellett a király, sarjadjon, növekedjék szép nemzedék épen és istenesen családi körükben, s a házasság élet boldogsága és az erények fénye sugározzék ki példaadólag magyar népünkre is.

S amit akkor hő imádságba foglaltunk az Úr színe előtt, azt kértük akkor mindennapi esedezéseinkben, a magyar egyház főpásztorai és papjai a kegyes Égtől. S a velünk együtt mindenkor így fohászkodó népnek és lelki vezetőinek hő imája meghallgatást nyert az Úrnál.

Álló negyedszázadon át díszlik már a magyar trón

megszentelt magasan alapított családi körben Apostoli Felségednek és Fölséges Királyasszonyunknak áldásos élete, s a szülői magasztos erényeket öröklött királyi sarjadék ékesen virul és fényeskedik. S örvend a nép a fejedelem családi élete szépségének, boldogságának, de örvendünk mi is, örvendőve áldjuk egyszersmind az Istent azért, mit a nemzet családéletében elérni engedett, áldjuk a király és nemzet között fennálló szent egyetértés és kölcsönös bizalom, a boldog népnek Felségedhez való odaadó hűsége és szeretete miatt, mely Fölséged uralkodói bölcsességének, jogtisztelő igazságosságának és alkotmányszerű érzelmeinek műve, eredménye; áldjuk Istent Fölségednek az anyaszentegyház iránt mindenkor tanúsított, valóban apostoli gondossága és királyi hathatós védelme miatt, mely vallásos meggyőződésének és szent érzeteinek kifo-lyása levén, legjobb reményekkel engedi az egyház főpásztorait a bármily nehéz jövő elejébe nézni.

Mindezt látva, Fölséges Urunk-Királyunk, mind e fölött boldogan jelenünk meg mi ma Fölséged áldásos házasságának huszonötödik évi jubileumán, szentséges személye előtt, hogy papi becsületességgel, hazafiui őszinteséggel biztosítsuk Fölségedet, hogy a törhetetlen hűség és szeretet érzeteitől lelkesülten kérjük a Mindenhatót: tartsa meg véghetetlen kegyelménél fogva, mit Fölséged királyi családja körében eddig nagyot és dicsőt művelt, és sokszorozva a jövőben égi malasztjait, nyujtsa Fölségednek és fejedelmi Asszonyának életét a legkésőbb emberi korig, hogy az áldott és ünnepeelt király fennkölt lelke a boldog családi élet karjain élvezhesse fönséges gyermekei mindennemű jóllétében és gyarapodásában, országlása népeket boldogító sikerében, szerencsés népei szeretetében s hódolatában

fejedelmi gondosságának és fáradhatlan működésének gazdag gyümölcseit.

Egyébként magunkat, papjainkat és hiveinket Fölséged királyi és fővédői kegyelmébe ajánlva, legmélyebb hódoló tisztelettel maradunk Császári és Apostoli Királyi Fölségednek — Bécsben, 1879. ápril 21-én legalázatosabb, örökké hű szolgálai s káplánjai»: (a püspökök névaláírásai).

Haynald a következő szavak kíséretében nyújtotta át ezt a föliratot: «Fölséges Császár és Apostoli Király! Legkegyelmesebb Urunk! Fölséged dicső uralkodása alatt élő és az által boldog nemzetek örvendező érzetekkel gyülekeznek a fejedelmi trón köré, hogy a Fölséges Úr és a Fölséges Asszony fényes menyegzői ünnepének huszonötödik évfordulója alkalmából szívök hódolatának és üdvkiváratuknak hű kifejezést adjanak.

Midőn Fölséged hű magyar népének küldöttségei és testületei, feledve minden ellenes nézeteket, melyek az egyeseket a közéletben egymástól elválasztják, egy nagy és szent érzelemben, a hűség és szeretet érzetében, egyesülve járulnak Fölségtek szentséges személyei elé, akkor engedjék meg, hogy a magyar királyság ősi egyházának hűvei és lelki vezetői a főpásztorok személyeiben közelíthessenek a királyi trón zsámolyához a végre, hogy őszinte hódolatuknak adóját leróva, hálát adjanak az isteni Gondviselésnek azon az országra és népre gazdagon kiható áldásokért, amelyekkel Fölségeitek családi életét elárasztotta, és kérjük a fejedelmek Fejedelmét, hogy megtartva jövőre is a Fölséges Úrnak és Asszonynak életét, egészségét, boldogságát: sokszorozza a jubileumi évfordulókat, sokszorozza a malasztokat s engedje, hogy a legünnepeltebb fejedelem, a bölcs, igazságos, kegyes, fáradhatatlan,

vallásos király, örvendve királyi családja jóllétének, fejedelmi fáradozása teljes sikerének, országlása dícsőségének, népei boldogságának és szeretetének: a legkésőbbi korig eljén. A mely szinte érzeteink- és kívánatainknak hű kifejezését, midőn ezen legalázatosabb iratunkban Fölséged lábaihoz letesszük, egyúttal kérjük, hogy a magyar kath. egyház ügyeit, érdekeit, igazait, népét és pásztorait fejedelmi kegyelmében megtartani méltóztassék».

Mélyen meghatva és az érsek utolsó kérésére fejével igenlőleg és biztosítólag bólintgatva a király ezt válaszolá: «Mialatt mi összekelésünk 25-ik évének fordulóján újra kérjük az Ég áldását, szívünket csak öröm töltheti el, hogy a számos üdvkivánók között szent vallásunk főpásztorait is fogadhatjuk.

Én bízom a Gondviselésben, hogy Önök jó kívánatai meg lesznek hallgatva, melyekért a királyné nevében is köszönetemet fejezem ki. Kérjék Önök a Mindenhatót, hogy áldása továbbra is vezérelje lépteinket, hogy szeretett népeinknek is áldást hozzon, melyeknek jólléte teszi a mi szerencsénket is. Fogadják ismételten köszönetünket megjelenésükért s legyenek meggyőződve, hogy hűségök kifejezése állandóan nagybecsű marad előttünk».

Ámbár a főrendiház fölirata hosszú, mégis ide jegyzem, mert a legértelmesebbnek és legszebbnek látszik: «Fölséges Császár és Apostoli Király! Legkegyelmesebb Urunk! Fölséges Császárné és Királyné! Legkegyelmesebb Asszonyunk! Midőn a magyar országgyűlés főrendiházának küldöttjei Fölségtek negyedszázados családi kedves emlékezetét fölelevenítő eme mai ünnepélyen szerencsések a trón zsámolyához járulni, hogy hagyományos hűségök tanúsításával párosult legőszin-

több üdvkivánataiknak hódolatteljes kifejezést adhasanak, az imént lefolyt múltban merengő szemeik előtt egy gazdag és gyönyörű kép tűnik föl: a Fölségtek által huszonöt év előtt kötött házassági frigynek benső viszonya azon boldogító frigyhez, melyet Fölséges Urunk fejedelmi bölcsesége és igazságszeretete kötött magyar népével, s mely, valamint dicső uralkodásának legfőbb erkölcsi erősségét képezi, úgy a nemzet fiainak szíveit a szeretet és ragaszkodás feloldhatatlan kötelékeivel csatolja a király személyéhez, családjához, csatolja fejedelmi trónjához.

Igenis, Urunk-Királyunk: a Fölséged boldog családi életében felénk mosplygó kép szemléléséből azon meggyőződést nyerjük, hogy egy oly uralkodó család áll a nemzet élén, mely, midőn fejedelmi gondosságával és szeretetével a jogara alatt élő valamennyi népek javát melegen felkarolja, egyszersmind búban és örömben mienk is tud lenni, egyúttal szívdobogása, gondossága, örömei, fájdalmai, munkássága, egész élete összeforrtak a nemzet életével.

Ha a nemzet legjobbjainak törekvései az ország fenntartására és régi dicsősége öregbítésére, a művelt nemzetek sorában arányos haladására, törvényes intézményei fejlesztésére, a közművelődés és közjóllét előmozdítására irányulnak: ugyane célnak szenteli Fölséged is gondjait s fáradaimait, s valamint családi boldogsága üdíti lelkét a kitartó munkásságra, úgy fejedelmi Asszonyának a nemzet jólléteért lángoló szíve lelkesíti magasztos, de nehéz hivatása teljesítésében. S ha a hon iránti szeretet, ha az alkotmány iránti hűség lelkesíti e népet s adja meg közéletének irányát, létokait: e szent érzetekben és törekvésekben is egybe-forrott életével a fejedelmi család élete: Urunk-Kirá-

lyunk ingadozni nem tudó alkotmányhűsége, a szintűgy lelkesült királyasszony honszeretetével egyesülve, fennragyog utánzandó példa gyanánt népe előtt s folyton kivívja a nemzet minden osztályának, minden igaz fiának és leányának hálás tiszteletét, szívbenső ragaszkodását.

Bajok érik népünket, csapások sujtják országunkat. Szenvedő népeié a királynak és a királyasszonynak szíve, vagyona, könyei. Minden előttünk feltárult nyomor enyhítésére nyújtja a segílyt fejedelmi bőkezűséggel a királyi pár. S midőn nagy veszteségek fölött kesereg az ország: *a sujtott nemzet könyeivel együtt hullatja könyeit a haza legnagyobb fiai egyikének gyász-ravatalánál a királyné, és az elpusztult egyik legvirágzóbb város romjai felett a király.* Mi szívünkhöz nőtt, mit anyáinktól már a bölcsőben tanultunk, minek édes hangján fejezzük ki belső éltünk mozzanait, örömeit, fájdalmait: *kedves anyanyelvünkön évszázadon óta ismét beszél a magyar király; — idegen nyelvre született ajkain kedves zeneként hangoztaja azt a királyné; s a tudomány ápolására emelt magyar akadémiánkba tagul belépve, buzgón műveli a dicső királyfi.*

Mi természetesebb tehát, minthogy ez ünnepélyes percben a hála érzete vesz erőt keblünkön, s nemcsak ajkainkról, hanem mindnyájunk szíve mélyéből emelkedik Ég felé az ima, miszerint az Ég Ura áldja meg Fölségedet és Fölséges Asszonyunkat királyi családjuk gyönyörű körében, tartsa meg még többszörös évfordulókra népboldogító életöket és engedje, hogy a fejedelmi család és népcsalád közti szép frigy a közjóllét gyümölcseiben mutassa fel mindinkább áldásait, Fölséged országglása pedig fejedelmi erényeinek dicsőségében és népei boldogításában a legkésőbb korig fényeskedjék.

Fogadják Fölségték hódolatteljes érzelmeinknek e nyilvánítását legkegyelmesebben s engedjék meg, hogy jobbagyi hűséggel örököljünk Császári és Királyi Fölségtéknek Budapesten, 1879. Szent-György hava 21-én, engedelmes hű alattvalói: Magyarország Főrendei. *Majláth* György országbíró elnök, gr. *Zichy* Tivadar jegyző».

A megszólítást, melynek kíséretében *Majláth* György elnök a főrendiház küldöttjeinek élén a fenebbi föliratot átnyújtá, mivel az ennek bár igen szép parafrázisa, mellözvén, közlöm a király válaszát: «Fogadják önök családom ez ünnepnapján a királyné nevében is legbensőbb köszönetemet a jókívánataikért.

Én e napokat, amelyeken oly teljes ragaszkodás- és szeretet-nyilvánulásokkal találkozom, joggal jelezhetem ünnepeknek. Nem váratlan e részvét előttem, különösen Magyarország főrendiházától, mely örömben és fájdalomban feladatát, mint a trón hű támasza lelkes odaadással teljesítette mindig. Én meg vagyok győződve, hogy önök e ragaszkodást a jövőben is, bármely körülmények közepette, tanúsítandják, és a mint most jelenleg körülöttem, úgy egykor szeretett fiam körül is sorakozni fognak, hűen dicső őseik példáihoz és méltóan a különös kegyre, melylyel én önök és küldőik iránt inditva maradok».

A főrendek küldöttsége után megjelentek a képviselőház küldöttjei a királyi pár előtt és annak szép kötésű, de még szebb szövegű hódoló feliratát *Szlávy* József elnök e szavakkal adta át: «Magyarország képviselőházának megbízásából nekünk jutott a szerencse Fölségték előtt egybekelésük huszonötödik évfordulója alkalmából a képviselőház és általa az egész nemzet érzelmeit tolmácsolni és hódolatunkat bemutatni.

Fogadják Fölségtek kegyesen a legalázatosabb feliratot, mely ezen érzelmeknek kifejezést kíván adni. A szeretet és hála érzelmei azok, melyek imává változnak, midőn az Eg áldását kívánjuk le Fölségtekre, hogy hosszú évtizedeken Fönséges családjuk és hű népeik boldogságában találják jutalmát magas erényeiknek».

Hogy ő felsége mily fontos tényezőnek tekinti maga is a képviselőházat, kitűnik válaszából: «Üdvözlöm önöket és megbízóikat a királyné nevében is, őszinte köszönetet mondva hódolatuk és szívélyes üdvkívánataikért. Örömmel vesszük azokat, *különösen önöktől, mert az ország képviselőinek kívánataiban kifejezve látjuk egyszersmind szeretett Magyarországunk összes népességeinek érzelmeit*, és boldogító érzést tapasztalunk, hogy a mai napon egy nagy népcsalád környez, mely örömeiben találkozva fejedelmével, a szeretet és hűség által sugalmazott buzgó kívánságokat küld jóllétünkért az Egek Urához.

Legyenek meggyőződve, hogy, valamint önök s az egész ország őszinte részt vesznek családi boldogságunkban, úgy én is *hű népeim boldogítását tekintem életem legkedvesebb feladatának*. Tudassák küldőikkel, hogy részvétük növelte e családi ünnep örömeit, s biztosítsák őket változatlan királyi kegyelmemről».

Most következett a görög-keleti főpapság tisztelgése. Ivácskovics Prókop üdvözlétére ezt válaszolta a király: «Köszönetet mondok önöknek egyúttal a császárné és királyné nevében, hogy szerencsekívánataikat és hű odaadásuk biztosítását előttem kijelenték.

Összes népeimet *vallás- és nyelvkülömbőség nélkül egyenlő szeretettel átkarolván*, valódi örömmel tölti el szívemet e napokon mindnyájuk részéről szeretetük és ragaszkodásuk annyi bizonyítékait tapasztalhatni.

Tartsa meg az Ég, imáikat meghallgatva, ezen összhangzatot, mint az *ország összes népei* közt uralkodó *szeretet és egyetértés* elöltündöklő jeleit, melynek a *szerb lakosság legközelebb is a szomszédos polgártársait ért súlyos sorscsapások* alkalmával oly szép bizonyítékait adta, — és Én akkor meglelégedéssel fogok azon évekre visszapillantani, melyeket népeim jóllétének szenteltem, valamint azon napokra, melyeken úgy, mint ma, alkalmam volt hűségök ezen újabb kifejezését kegyelem és jóindulatom öröndetes biztosításával viszonozhatni.»

A horvát tartománygyűlés elnökének beszédére adott királyi választ azért jegyzem itt föl, mert abban figyelmezteti ő felsége a horvátokat arra, hogy évszázadok óta Magyarországhoz tartoznak.

«Horvát és szlapon királyságaim lakossága mindenkor oly számos jeleit adá irántam való hűségének és ragaszkodásának, hogy ezen új bizonyítékait jobbhágyi hűségének és élénk részvételének az Engem annyira boldogító családi ünnepen nemesak különös örömmel, hanem az önök által kifejezett érzelmek őszintesége iránt teljes meggyőződéssel is fogadom. Köszöndetet mondok ezen üdvkivádatokért teljes szívemből a császárné és királyné nevében is önöknek, köszöndetet küldöiknek, köszöndetet az összes lakosságnak, melyet önök képviselnek, és bizton számítok arra, hogy úgy mint mostanig, a jövőndő évek is, az időök változó eseményeitől érintetlenül, mindinkább *szorosabbra fűzendik* azon köteléket, mely a hű horvátokat és szlaponokat Házammal és magyar Koronámmal évszázadok óta *felbonthatatlanul* egybekapcsolja. Vigyék meg küldöiknek köszöndetünket és különös hajlandóságunk biztosítását.»

Nyomban a horvátok után fogadták ő felségeik

fővárosunk tizenkét deputátusát. *Ráth* Károly főpolgármester igen csinos üdvözlőbeszédére ezt válaszolta a király: «Örömmel fogadva hódoló üdvözlését Magyarországnak fővárosának, — annál melegebb köszönetet mondok önöknek a királyné nevében is megjelenésük- s az imént kifejezett szerencsekivánatokért, minél inkább sajnáljuk, hogy e hű érzelmek nyilvánulását jelenleg nem fogadhattuk küldöik körében, *hol mindenkor oly szívesen időzünk.* — Mondják meg ezt küldöiknek s vigyék nekik szívélyes üdvözlötünket.

Megelégedéssel értesülünk arról is, hogy a főváros, házasságunk 25-ik évfordulójának *emlékére egy jótékony alapítvány által is* megörökíté, és szívesen teljesítjük óhajlásukat, hogy *ez alapítvány nevünket viselhesse.* Kivánom, hogy a Gondviselés bő áldásával halmozza el az ország fővárosát, mely jóakaró kegyelmemre mindenkor számíthat.»

Mellőzve Zágráb és az akkor még fennálló horvát-szlavon határörvidék küldöttségeinek fogadtatását, még csak azon válaszát idézem itt a királynak, melyet *Fiume* és a magyar tengerpart küldöttjeihez intézett. «Örömmel fogadom ez alkalommal az önök által képviselt város és terület szerencsekivánatait és hűségének biztosítását.

Fiume és a tengerpart mindenkor fényesen igazolta Házam- és az *anyaország*hoz való hű ragaszkodását, s meg vagyok győződve, hogy az ottani lakosság nemzetiségi külömbség nélkül e *hűséget jövőre* is változatlanul megőrzendi. Fogadják a királyné nevében is köszönetemet megjelenésük- és kívánataikért s vigyék meg küldöiknek királyi üdvözlötünk mellett egyszersmind jóllétükre irányzott őszinte részvételünk és szíves hajlandóságunk biztosítását.»

Azután következett a többi küldöttségek végtelen sora tarka vegyületben, s a királyi pár annyi hódoló feliratot és a gyöngéd megemlékezésnek annyi ajándéktárgyat kapta, hogy engedélyével azokból később egy egész gazdag kiállítást rendezhettek.

Csupa gyönyörűség olvasni az akkori lapokat: az egyik oldalon megnyilatkozik a felebaráti szeretet, könnyөрületesség és áldozatkészség, a másikon lendületes cikkekben, költeményekben, Apotheosisok- és Chronos-ticonokban az örömteljes hódolat az imádásig szeretett királyi pár iránt.

A sok közül egyet-kettőt leírok. *Pály* Ede pl. «A Felséges királyi pár, *Ferencz József* és *Erzsébet* ezüstmennyegzője napján, 1879. ápr, 24-én» cím alatt ezt zengi:

«Föl honfiak! vidám dalokra föl!
 Egy félvilág szakítson zöld galyat!
 Ropogjanak az üdvlövésitől
 E hon határain a bércfalak!
 Nyomuljon át a Vaskapun e hang;
 Csöndes Dunának hömpölygő habjain
 Jusson ki és merre Hadúr rohant,
 Omoljon el a harcmezőkre künn.
 Zugásira ébredjen újra ott
 Sirjából a szabadság és a jog.
 Elő, elő! Ünnepre föl, magyar!
 Fönn ég, ragyog a szép örömsugár!...
 Sok nemzetet bús éjhomály takar.
 Előtted im: bűbájos hajnal áll!
 Romok fölött kesereg Polonia,
 Zilált ügyén a pusztuló török,
 Száz népnek is ki kellett hálnia,
 És áll e hon, és össze nem törött!...
 Bevallhatod, hogy lstened szeret.
 Elő magyar, hogy ülj ma ünnepet!
 Tenger pogány hullámozott egykoron,

Évszázadok előtt e téreken :
 Lángok között állott a bérceom.
 Jajban nyögött Árpádnak népe lenn ;
 Egünkre ah, bús éjsötét borult,
 Napunk helyén a hold szeszélye járt,
 Egész hazánk alatta vérbe fult ;
 Ki láthatott csak egy reménysugárt?...
 S vigasz, öröm mosolyg ma már reánk.
 Ifjú erőt nyert ezredes hazánk!
 Dalt zengjete a hármás bérctövéen,
Áll még, ragyog fölötté a kereszt!
 Mily szép leend, ha most az érzemény,
 A dal, a szív dala föl zengedez!
 Reá az ég kinyitja csarnokát.
 Az ősi szent királyok arciról
 Nyájas sugár yilága száll reád,
 Mely bánatot és csüggedést tipor!
 Elő, elő! Ünnepre fel magyar!
 Nyisd ajkidat, hadd zengjen most a dal!
 E szép napot vigan kell ülni meg;
 Gonosz, ki ma nem gerjedez, örül.
 Zöld lombokat, virágokat tépjete!
 Ő ünnepel! vegyük vigan körül,
 Törjön ki ma a honfi-, hű kebel:
 Éljen soká, éljen a «Nagy Király»!
 Reá és szent *frigyére* esdekel
 Virulatos jövőt oltárinál
 E hon, e nép, — oh áldd meg Istenünk
 Megtartva Őt soká, soká nekünk!

A sok Apotheosis és Chronostikon közül hadd álljon itt egy magyar és egy latin.

»Örök betűkkel Irnak az églek
 Ma két nevet föl, két ragyogó nevet
 A CSILLAGOK közé, RUDOLFNak VéREJt
Józsefet, Erzsébetet.

VIRIBVS VNITIS, et GVTTVRE VNO, EXCLAMAT
 hodie IN COELOS tota NATIO HVNGARA :
 VIVAT REX atqVE REGINA !»

Budapesten az ezüst-menyegző előestéjén nagy takarodó volt. A kivilágítás elmaradt, az ennek és a díjtalan színházi előadások költségeire szánt 8000 forint is a szegedi vízkárosultak javára rendeltetvén.

Április 24-ikének kora reggelén katonai zenekarok járták be az utcákat zeneszóval, este pedig mindegyik színházban díszelőadás volt. Minden vallásfelekezet templomaiban ünnepélyes hála-istentiszteletet tartottak, a köz- és magánépületeket fellobogozták, iskolák és intézetekben szünetelt a tanítás, ennek helyébe ünnepélyek lépvn, melyek fénypontját az ezüst-menyegző dicsőítése képezte. A főváros *hatezer* szegényt vendégtelt meg és az árva- és rokkantak-házaiban elhelyezett árváknak és munkaképteleneknek lakomát adott.

Ilyformán ülték meg az egész országban a királyi pár örömnepét: még nekem is volt egy kis részem benne; mások úgysem dicsérnek, hadd dicsérjem meg, bár veszedelmes, magam önönmagamat. Egy kis német színdarabot, melynek ez volt a címe: «Die Rosen der heiligen Elisabeth» átdolgozva s abba vonatkozásokat fölvéve a mi mostani drága Erzsébetünkre, lefordítottam magyarra; ezt azután egy zárdai nevelőintézetben, a város legválogatottabb előkelőségei jelenlétében igen sikerülten eljátszották az ezüst-menyegző alkalmából, magyar, román és német növendék-leánykák.

Több város, köztük mint első a főváros, maradandóképpen is megörökítette a királyi család nemzetivé vált örömnepjét; Budapest pl. úgyis, hogy a Gellérthegy éjszaki, a kir. várlak felé néző oldalán, a lejtő közepén, 20 emlékfát (jávorfát) ültetett, rózsaszín és fehérvegyülékű márványtáblát rakott a csepkőbe s aranybetűkkel ezeket a szavakat írta az emléktáblára: «*I. Ferencz József* császár és apostoli király,

Erzsébet császárné és királyné boldog házasságának negyedszázados emlékére felállította Budapest főváros közönsége 1879. apr. 24-én». — Szegény-gyermekmenhely-alapítványt is tett a főváros nagylelkű közönsége, ha jól vagyok értesülve, 100.000 frt erejéig.

De egyesek is, különösen főpapok, mint pl. *Fogarassy* Mihály erdélyi (25.000), *Schlauch* Lőrinc szathmári püspök (10.000), maradandó alapítványokkal örökitették meg a hódolva szeretett fejedelmi párnak jubileumát, mit annál inkább kell elismernünk, mert, a mint tudjuk, az elemi csapások súlyának csökkentése minden emberbarátnak igénybe vette pénzbeli erőit.

De kérdjük itt is: ki adta a legtöbbet? E kérdésre megadja a választ eme két lf. kézirat: «Kedves miniszter Trefort! Ezüst-menyegzőm alkalmából indítatva érzem magamat, katonai nevelő-intézetekben állított alapítványi helyek mellett, az osztr.-magyar monarchia tudomány-egyetemein is a négy tudománykar szegény és érdemes hallgatói számára magánvagyonomból vett tőke felajánlása által *negyven ösztöndíjat*, egyenkint *háromszáz forinttal aranyban*, alapítani.

Ez ösztöndíjakból, melyek «*Ferencz József-Erzsébet-arany-ösztöndíj*» nevet fognak viselni, *hét-hét* van egyenkint a bécsi és *budapesti*, öt a prágai, és három-három a gráci, innsbrucki, krakói, lemergi, csernovici, *kolozsvári* és *zágrábi* egyetemek számára rendeltetve.

Az ösztöndíjak adományozását magamnak tartotam fenn s az adományozás iránti előterjesztéssel magán és családi javaim igazgatóságát bízam meg. A miről önt ezennel értesítem. Bécsben, 1879. apr. 24. *Ferencz József*».

A második kézirat a közös hadügyminiszterhez van intézve és így szól: «Kedves gróf Bylandt-Rheidt!

Ezüst-menyegzőm ünnepélye alkalmából indítatva érzem magamat magánvagyonomból *háromszáztízezer* frtnyi tőkét — bankjegyben kamatozó egységes államadóssági járadékkötvényekben — alapítványul felajánlani oly rendelkezéssel, hogy annak jövedelméből a hernalsi és *soproni* katonatiszti leánynevelő-intézetekben a helyi viszonyokhoz képest fokozatosan betöltendő *húsz*, a fischeai katonai árvaházban pedig *tíz* ingyenes hely költsége fődöztessék.

E helyek a «Ferencz-József-Erzsébet-alapítvány-helyek» nevet viselendik s adományozásukat, az ön javaslatai alapján, Magamnak tartom fenn. Ily helyek betöltése alkalmával ön. hármaskijelöléseket terjesztend Elém, s az Általam elhatározott adományozásokat az adománylevelek kiállítása végett mindannyiszor magán és családi alapjaim igazgatóságával fogja közölni. A fentti tőkének alappénztárainnál leendő azonnali letétbe-helyezése iránt amaz alapok igazgatóját egyidejűleg kellően utasítottam. Bécsben, 1879. ápr. 24-én. *Ferencz József*».

Ferencz József tehát nagylelkűség- és bőkezűségben senki által sem engedte magát felülmulni és ezüst-menyegzőjét is arra használta fel, hogy jót tegyen.

De «három az Isten igaza!» hadd közöljek itt egy harmadik kéziratot is, amelyből kitűnik, mennyire jól esett ő felsége atyai szívének, népei, az ő gyermekei őszinte hódolatának és szeretetének oly impozáns megnyilatkozása családi örömmünnepe alkalmából. «Kedves Tisza! Több mint harminc évi uralkodásom alatt, komoly pillanatok mellett sok örömben is osztoztam népeimmel, de tisztább és bensőbb örömet alig élvezhettem, mint a legközelebbi múlt napokban.

Népeim szeretetének köszönhetem ez örömet!

Én és a királyné mélyen meg vagyunk hatva az őszinte szeretet és hű ragaszkodás ezen önzéstelen nyilvánulása által. Egyesek és egyletek, testületek, községek és hatóságok, minden ország képviselői részéről, a lakosság minden rendű rétegeiből, az őszinte öröm megható bizonyítékai s a legszívélyesebb üdvkivánatok lettek elénkbe tárva.

Büszke vagyok és boldog egyszersmind ezen birodalom népeit saját nagy családomul tekinthetni, melynek e napokban minket környező szeretetében is hatását látjuk ama mennyei áldásnak, melyért 25 év előtt egybekelésünk alkalmával frigyünkre az oltárnál esedtünk, s melyet a Mindenható kegyelmétől eddigi családi boldogságunk és szeretett gyermekeink javára, valamint a haza üdvére tovább is reméllünk.

A zajos ünnepélyek elmultak, *de ezen napok hálás emléke sohasem fog szíveinkben elhalni.* Személyesen és előszóval a milliók csak keveseinek köszönhetünk, hirdesse tehát ön még mindenütt és mindenkinek legbensőbb és legszívélyesebb köszönetünket. Bécsben, 1879. ápr. 27-én *Ferencz József*.

Nevezzetek meg nekem a világon egy fejedelmet, ki képes és hajlandó volna ily őszinte szeretet és melegség szavaival hálás köszönetet mondani alattvalóinak szeretetükért, mint ezt tette az idézett kéziratban a mi atyánk és királyunk, *Ferencz József*!

Nincs egy sem.

S most befejezhetném elbeszélésemet az ezüst menyegzőről. De nem tehetem, mert a királyi pár kellemes meglepetésben részesítette szeretett magyar fővárosát.

A királyi pár váratlanul eljött Budapestre (május 3-án, szombaton), hogy nálunk, leghivebb népénél, fejezze

be ezüstlakodalma örömnépét. Még leányukat, *Gizellát*, és ennek férjét, *Lipót* bajor herceget, is magukkal hozták.

Senki sem parancsolta, s mégis mindenki fellobo-
gózza házát és földiszította ablakát. A királyi pár képei és mellszobrai ott díszlegtek megkoszorúzva és fölékesítve az ablakokban és kirakatokban. Az utcák és terek, melyeken keresztül vezetett az út az osztrák (most nyugoti) pályaudvarból a várkastélyba, tarka virágokkal és friss zöld füvel voltak behintve. Jobbról s balról tengernyi nép szorongott. A pályaudvarban helyet foglaltak a miniszterek, *Haynald* és *Váncsa* érsekek, *Schopper*, *Ipolyi* és *Mihályi* püspökök. A főváros részéről: *Ráth* főpolgármester, *Kamermayer* polgármester, *Gerlóczy*, *Kada*, azután *Alkér* Gusztáv, *Barna*, *Horváth* János tanácsnokok stb., és a törvényhatósági bizottság szinte teljes számban. A főrendiházat számos főúr, a képviselőházat számos képviselő, köztük *Jókai* és *Helfy*, képviselte. A férfiak tulnyomólag festői magyar díszben. De sok volt az előkelő hölgy is, különösen a nőegyletek képviselőjében.

Este $1\frac{1}{2}$ 6 órakor berobogott a vonat a pályaudvarra. Robogása elhalt az egetverő lelkesült éljenzésben, mely most kitört. Az örömriadalom tovahömpölygött az utcákon és hirdette a szeretett fejedelmi párnak szerencsés megjöttét.

Azt akarván a király, hogy örömnépének az utolsó részét hű magyarjaival egészen családias egyszerűség és bensőségben ülje meg, hivatalos beszédek nálunk nem tartattak. *Ráth* Károly főpolgármester a király elé lépve és mélyen meghajolva, csak ezt a rövid, magyaros üdvözlést mondta: «Isten hozta fölséges királyunkat és királynénkat!» Erre közeledett a főpolgármesterné a királynéhez és átnyújtott neki egy gyönyörű virágcsok-

rot, melynek nemzeti színű szalagjára ez volt írva: «A budapesti hölgyek hódolása.» Az Erzsébet-leányárva-ház egyik növendéke is nyújtott a királynőnek, mint ezen intézet védnökőjének, pompás koszorút. Gizella főherceggasszony e magyar szavakkal vette át *Kármán* Lajosné-tól a szép bokrétát: «Köszönöm, igen szépen köszönöm!» Csak a magyar tud mélyen és forrón szeretni; azért a magyar lelkesedése és ennek nyilvánulása is sajátságos; az éljen a szívből fakad. Látván ezt *Nopcsa* báró, ki a királyné mögött közeledett az éljenzők felé, mondá is egész hangosan:

«No ez aztán igazi magyar szíves fogadtatás!»

Zúgó éljenzés, virágok szórása, kendők lobogtatása kísérte a királyi párt egész útján föl a várig, a hol József főherceg fogadta, mire a katonai főtisztek és a konzulok mutatták be hódolatukat.

Senkisem szólott semmit, senki sem parancsolta, mégis mindenki kivilágított a homály beálltával. Tengernyi sokaság hömpölygött az utcákon, éltetve a királyi jubilánsokat. A királyi pár a vár ablakaiból gyönyörködik az önkéntes illuminációkban. A király tekintete a Duna víztükrére esik, arca elkomolyodik, felsóhajt: «Vajjon mit csinálnak most az én szegény szegedieim?! Kéretem ide a miniszterelnököt!»

Nagy halottak. — Az Eötvös-szobor.

Sok jeles fia a hazának jobb hazába költözött a gyász és öröm, boru és derű, kétségbeesés és felmagasztalódás, levertség és lelkesedés között oly kirívóan megoszlott, ellentétekben oly gazdag 1879-ik esztendőben. Csak kettőről emlékezhetek itt meg, s azt is igen röviden.

Az 1811. febr. 16-ikán született báró *Wenckheim*

Béla, kinek nevével e könyvem megírása alatt többször találkoztam, jobblétre szenderült 1879. július hó 7-én. Wenckheim tetőtől talpig magyar mágán volt, megáldva ennek minden jó tulajdonságaival s nemes erényeivel. Tudjuk, hogy többször volt minister, rövid ideig ministerelnök, utóbb ő felsége személye körüli minister.

Teljes mértékben birván a nemzet tiszteletét s az uralkodó bizalmát, egyaránt szolgálta a nemzet és a dynastia lényegében ugysem ellentétes érdekeit, mindig sikerülvén néki és *Pápay* Istvánnak a támadni készülő félreértéseket mindjárt keletkezésükkor eltüntetni.

Br. Wenckheimot megelőzte a halálban a már február második felében elhunyt *Zsedényi* Ede. Zsedényi egyik legtehetségesebb, legfáradhatatlanabb s legtiszteltebb politikusunk volt. Nemcsak ragaszkodott meggyőződéséhez, hanem azt bátran vallotta és elszántsággal védelmezte is. Hogy jótékony célokra, főleg pedig az ágostai hitfelekezet egyházi és iskolai céljaira annál többet áldozhasson, saját magára igen keveset költött. Maga is ennélfogva rendkívül takarékos ember lévén, mindenütt: a képviselőházban és delegációban, buzgó apostolként mindig csak a takarékoságot hirdette és az állam háztartásában mindig az egyensúly helyreállítása mellett kardoskodott. Ezt tette, szókimondó ember lévén, még a király jelenlétében is. Miután, hogy csak egy jellemző esetet mondjak el, ő felsége 1876-ban a magyar delegáció fogadásánál elmondván a beszédet a trónon, erről leszállott és több delegátussal beszélgetett, Zsedényit is barátságosan megszólította és beszélgetésbe bocsátkozott vele, melynek tárgya Zsedényinél persze nem lehetett más, mint a költségvetés. «Az már mégis csak sok», pattan fel a szenvedélyes

«sparmester», úgyhogy a közelállók meghallhatták, «s bizony legkevésbé sincsen rendjén, hogy a közös kormány rendesen túllépi a költségvetés határait! Most is 6 millióval többet költött az előirányzatnál!» «Ej! de hisz ez nem igaz», felelé ő felsége; «ezt csak a «Pester Lloyd»-ban lehet így olvasni; azonban nem áll belőle egy betű sem!» És a király tréfásan és nevetve megfenyegette ujjával az éppen nem messze beszélgető *Falk* Miksát, a «Pester Lloyd» szellemdús és nagytapasztalatú szerkesztőjét. «Ugyan bizony minek is ír ilyen valótlanyságot az ujságba?! Látja, hogy megboszszantotta vele szegény Zsedényit?» Falk bűnbánólag, de ravaszul mosolyogva meghajolt a király előtt, ki nevetve egy másik delegátushoz lépett: de Zsedényi zsémbelve mormogá magában, hogy «ő minden pazarlást föltételez a tékozló kormányokról, melyek az országot előbb-utóbb a tönkbe döntik» stb. Csak akkor nyugodott meg némileg, mikor Falk megmagyarázta neki, hogy a királynak is igaza van, s az ő lapja sem fillentett, mert a 6 milliónyi különbözetet az idézte elő, hogy a vámbevételek a mult évekhez képest 6 millióval csökkentek.

Valamint életében főtámasza volt hitfelekezetének, — melyből a panszlavizmus szellemét kiüzni iparkodott —, úgy lön ez halála után Zsedényi tetemes vagyona jelentékeny részének örököse. Általános részvét kísérte sirjába. —

A királyi pár ezüst menyegzőjén kívül volt ez évben még egy örömdetes esemény, de amely mégis a halálra emlékeztetett, a haza egyik legkiválóbb fiának a halálára: az *Eötvösszobor* leleplezésének ünnepe.

Alighogy az 1813. szept. 3-án született br. Eötvös József 1871. február 2-án örökre lehunyta szemeit, a

nemzet legjobbjainak elméjében az az eszme fogamzott meg, hogy a nagy halott emlékét a nemzet adakozásai-ból emelendő szoborral örökítsük meg. E szoborra Pestváros közgyűlésén 1872. február 28-án ünnepélyesen s egyhangulag 5000 forintot szavazott meg, s az adakozás oly örvendetesen indult meg és folyt a nép minden rétegében, hogy az akademikusok sorából választott szoborbizottság 1873. elején már 46.000 forint fölött rendelkezvén, kihirdethette a pályázatot. Erre öt mű érkezvén be, közülök az aránylag legjobbnak ítélték oda a pályadíjat. Felbontatván a jeligés levélke, abban addig ismeretlen nevet olvastak, a *Huszár* Adolf nevét. Huszár a bizottság kívánatára, — az első még elég gyarló lévén —, még 8 új mintát készített. A bizottság szakértőnek meghívta lovag *Zumbusch* Gáspárt, a képzőművészetek világhírű tanárát, Bécsből, akinek ajánlatára ama minták közül a legmegfelelőbbet elfogadván, Huszárt megbizta a kivittel is. Huszár, mielőtt belefogott nagy munkájába, tanulmányútra kelt Olaszországba, honnan visszatérte után 1876. október végén készen volt a nagy mintával. Ennek megbírlására ismét lehívták Zumbuscht, és a tudós mester csodálkozva így nyilatkozott: «Sokat vártam, de az eredmény meghaladja várakozásomat». A zseniális szobrász egy év alatt elkészült a gipszintával, de a bécsi cs. kir. ércöntő intézet «post multa discrima rerum» a kikötött időn túl (1878. ápr.) egy évig késett a szobor szállításával, úgyhogy azt csak 1879. május vége felé lehetett leleplezni, — miből legyen örök időkre az a tanulság, hogy amit meg lehet csináltatnunk itthon, azt ne készíttessük a szomszéd vagy idegen földön.

A szobrot a nagy emberről elnevezett Eötvös-téren állították fel és leplezték le nagy ünnepséggel a közös

és magyar miniszterek, Pestmegye, a főváros, a legtöbb tudományos intézeteknek s testületeknek küldöttségei és igen nagy sokaság előtt. Megszámlálhatatlan koszorú borította a szobor talapzatát; ezek között föltűnt kettő, gyönyörű élővirágokból fűzött; az egyik fehér szalagján ezt a feliratot lehetett olvasni: «Báró Eötvös Józsefnek — Özvegye»; a másikén «Gyermekei». Az emelvény mellett elhelyezett székeken az Eötvös családja foglalt helyet: az özveggy, fia Loránd a családjával, és két leánya. Bánatos kegyelettel párosult meghatottság ült ezeknek az arcán.

Először gr. *Lónyay* Menyhért, ki az akadémiában is tartotta volt br. Eötvös felett az emlékbeszédet (Akad. Évk. XIII. 1872.), lépett az emelvényre és mondotta a következő szavakat: «Ünnepélyes pillanat előtt állunk. Hazánk fővárosában, az ország szívében, annak legdíszesebb pontján, az első emlékszobrot leplezzük le, melyet a nemzet önkéntes adakozásból egyik legkitünőbb államférfiának és költőjének emelt. E helyen illeti meg őt a szobor, mert itt született, itt élt és itt halt meg. E szobor nem annyira az ő dicsőségét hirdeti, mint a mi hálánkat. Az ő dicsősége műveiben él, vagy — mint jóslatszerűen mondá — eszméi győzedelmében: «Ha fennmarad nevem, Eszméim győzedelme Legyen emlékjegyem.» Ez a szobor a mi hálánk neve, az államférfiut tiszteljük meg vele, a ki annyi hazafissággal és sikerrel fáradozott nemzete fölemelésén, a költőt, aki szívünk legnemesebb érzéseit zengette; az embert, aki a részvét, emberiesség és jóság megtestesülése volt. Áldott legyen emlékezete, szolgáljon követendő például és buzdításul nemzedékről nemzedékre a legkésőbb utókorig. Adj a Mindenható, hogy a hatalmas Duna partján emelkedő e szobor számos

www.libtool.com.cn

Eötvös József szobra.

századokon fennálljon a hatalmas Magyarország és megelégedett magyar nemzet virágzó fővárosában!

A magyar tudományos akadémia megbízásából őszinte hazafiui köszönetet mondok Budapest fővárosának, mely lelkesen felkarolta a szobor felállításának eszméjét, és mindazon hazafiaknak, kik létesítéséhez hozzájárultak. Éljen a haza! Éljen a király!»

Lónyay utolsó szavánál lehullott a lepel, és láthatóan Eötvös igen jól sikerült ércszobra.

A riadó éljenzés csillapultával, Szász Károly lépett az emelvényre és elszavalta érces hangon és mély érzéssel az ez alkalomra írt szép ódáját. Mind a magasztaltra, mind a magasztalóra büszkék lehetünk, s kivált mi székelyek örvendhetünk, hogy székely nemzetünknek oly fiai is vannak, mint Szász Károly, ki oly meghatóan tudta dicsőíteni költő-elődjét, költő-társát br. Eötvös Józsefet.

Ide iktatom azon szép emléksorokat is, melyeket Eötvös halálára ennek idején írt volt *Jókai*:

«Mint költő, szónok, államférfi *magas* volt.
Eddig is oly közel állt éghez, ahol hona van.
Honfi-szerelmétől melegednek az ifju szívek majd;
Költő-híre egünk nappali csillaga lesz.
Szellemé élni fog ott, hol imádnak szabad eszmét!
És koszorút terem ott, hol pora nyugszik, a föld.
Nem földben! Szerető szívekben lesz temetése.
Semmi sem lesz hamúvá! Minden fénybe megy át.»

Miután még a budai dalárda elénekelte a «Szózat»-ot és Eötvös «Végrendelet» című költeményét, a lélekemelő ünnepély véget ért, és a közönség kezdte a szobrot minden oldalról nézegetni.

A szobor Ybl terve szerint *Kauser* Jakab által mauthauseni szürke gránitból csinosan készített három

lépcsőzetű piedestálon vagy loboron áll. Eötvös szónoki magatartásban, jobb kezét kinyújtva, bal lábával előre lépve, néz az akadémia felé. A lobor egyik oldalán e fölírat olvasható: «Báró Eötvös József», a másikon ez: «Emelte a nemzet 1879.» — Szép a szobor, szép; de én azt hiszem, nem elég nagyszerű Eötvös nagyságához képest, és mintha egy kissé el volna rejtve.

Báró Eötvös József neve nem egyszer fordul elő «Király és Korona» című munkámban is, és én annak II. része 21—24. lapjain különösen megemlékeztem általunk megsíratott haláláról, a királynak a bánatos özvegyhez intézett kéziratáról és a király által megdicsért fiáról, Lorándról, ki akkor egyetemi helyettes tanár volt, de nem bocsátkoztam biográfiájának elbeszélésébe és művei (költeményei, a Karthausi, A falu jegyzője, Magyarország 1514-ben, Nővérek stb., politikai és akadémiai beszédei) méltatásába; ez sem ama, sem jelen munkám keretébe bele nem fér.

Aki mindezt meg akarja ismerni, — és melyik művelt magyar ember ne akarná? — az olvassa el mindenekelőtt Eötvösnek műveit, aztán pedig azon ezekre és Eötvös életére vonatkozó munkákat, melyek *Beöthy* Zsolt irodalmában, a 69. lapon («Repertorium») elő vannak sorolva. Én részemről, hogy mégis a halál gondolatával fejezzem be az 1879. év szakadozott történetét, és ismertessem a mi áldott királynénk nemes részvétét az Eötvös halála által okozott családi és nemzeti gyászban, elbeszélem az ő látogatását özvegy br. Eötvös Józsefnél 1872. márc. 16-án.

Mihelyt meghallotta az akkor Budapestről távollevő királyné, hogy Eötvös kiszenvedett, báró Nopcsa által nyomban nyilvánította részvétét a kesergő bárónénak. De evvel nem érte be a nemesszívű fejedelemnő. Mi-

dön. 1871. márc. 15-én Bécsből Budapestre érkezett, így szólt néhány főúri hölgyhöz, kik szintén várakoztak rá a vasútnál. «Igen örülök, hogy ismét *ittthon* vagyok. De örömömbé igen, de igen keserű ürömcsepp vegyült», olytatta megindultan, könnyes szemmel, «hogy távollétemben *Eötvös elhunyt*. Isten nyugtassa, és vigasztalja özvegyét». S mindjárt a rákövetkező napon látogatásával lepte meg az üdvözült br. *Eötvös* József özvegyét. E látogatásról kísérete is csak akkor értesült, mikor a királyné kocsijába ült. A látogatás félóraig tartott. Megható volt látni, mint iparkodott a benső részvét ékesszólásával vigasztalni a koronás királyné a koszorús költő özvegyét. «Ne sírjon oly erősen, kedves báróné», mondá többek között, elérzékenyedetten megragadva a zokogó özvegy kezét. «Tudom, én nem vagyok képes önt vigasztalni, erre csak Isten képes, az özvegyek és árvák atyja. De enyhülést hoz majd az idő és azon gondolat, hogy az ön családjával egyetemben az én családom is és az egész nemzet, osztozva fájdalomában, érzi a veszteséget és csapást, melylyel az isteni Gondviselés előttünk, halandók előtt, ismeretlen okból és célból sujtotta». S miután igen részletesen tudakozódott az *Eötvös*-család minden egyes tagja felől s az éppen jelenlevőket magának bemutatattatta, fölkeré a bárónét, hogy mutatná meg neki a boldogult dolgozószobáját és azon helyet, hol elszenderült. *Eötvös* íróasztala előtt néhány pillanatig megállt a fölséges aszszony és elmerengve felsóhajtott: «Itt dolgozott tehát az a nagy szellem!» S midőn megmutatták neki azt a helyet, ahol kilehelte *Eötvös* nemes lelkét, könny gyűlt a királyné szemébe s egészen elérzékenyedve mondá: «Hát itt dobbant utólsót a nagy nemes szív!» Könynyebbülést hozó könyzápor közt rebegett köszönetet a

www.libtool.com.cn

Erzsébet királyné.

fájdalmas özvegy a búcsúzó királynénak, ki maga is száritgatá arciról a könyeket. —

Dél-Afrika császára hamar elnémuló halálhörgés hallatszik át hozzánk. Erre válaszul egy sikoltás, velőkig hatoló, szívet átjáró, egy megrepedő anyai szív sikoltása az angol chislehursti kastélyból: III. Napoleon fiát, Lajost, *Eugénia* császárné egyetlen *Luluját*, a zuluk megölték! (jún.)

Borzasztó az isteni igazságszolgáltatás! A szülék bűneiért lakolnak gyakran a gyermekek, unokák, déd-unokák. S mégis: ó te, számkivetett, szíved egyetlen magzatától megfosztott császárné, ó te szegény, szegény anya, mily szívből sajnállak!

Maria, Mater dolorosa, ora pro illa!

Szerzőnek még következő munkái jelentek meg nyomtatásban :

Indár Karacsai, der Cserkesenfürst, historischer Roman in 3 Bänden von Dionys Graf *Kálnoky*, in's Deutsche übersetzt von Peter *Simon*, Wien, 1865. E. Schlieper.

Liebe und Rache, historischer Roman (1848—49 főleg Erdélyben) in 2 Bänden von Peter *Simon*, Wien, 1866. Kapható Budapesten, Lauffer Vilmosnál.

Emlékbeszéd Deák Ferencre, mondotta *Simon* Péter, 1876. (Két kiadásban).

Gedächtnissrede über Franz Deák, gehalten von Peter *Simon* 1876. (E kettő jövedelméből alapítottatott a «Deák-ösztöndíj» N.-Szebenben.

Chrestomathia latin költőkből (*Rozsek* után); bevezetéssel és szótárral ellátta *Simon* Péter, 1878. Nagy-Szeben, Schmiedikke Á. (Mayer).

Alkalmi beszéd a koronázás 18. évfordulóján, tartotta *Simon* Péter. *A királyné ő felsége által gyémántgyűrűvel kitüntetve.* Kapható Budapesten a szerzőnél. (Jövedelméből alapítottatott a «Koronázási ösztöndíj» Fehértemplomon.)

Gelegenheitsrede zur 18. Jahreswende der *Krönung*, gehalten von Peter *Simon*.

Qu. Horatius Flaccus ad Pisones de Arte Poetica c. leveléhez előkészület Horatius életrajzával. Irta *Simon* Péter, Budapest, Franklin-társulat, 1887.

Király és Korona. Pillantás a multa és jelenre I. Ferencz József és Erzsébet ő felségük megkoronázása negyedszázados évfordulójának alkalmából. Irta *Simon Péter* 1—2. rész, több képpel. Budapest, 1892.

Ezen 35 ívre terjedő könyv tartalommutatójának főbb pontjai: Hunok, székelyek, avarok. A magyarok. Kievi zarándoklat. Szt. István. A magyar szt. korona kinézése és története. Koronairodalom. IV. László, II. Ottokár, I. Rudolf. I. Ferencz József. Küzdelem és győzelem. A király és nemzet közlekedése egymáshoz. Koronázás. I. Ferencz József mint koronás apostoli király. Szlavizmus, germanizmus, romanizmus.

E könyvet elfogadták a pápa ő szentsége és a királyi pár is.

Kapható a szerzőnél Budapesten, VII. Alpár-utca 10.

Ára 3 frt 6 korona.

www.libtool.com.cn

www.libtool.com.cn

www.libtool.com.cn

www.libtool.com.cn

www.libtool.com.cn

